ספר האגדה

מסדר ומפרש על ידי

י.ח. רבניצקי

וח.נ. ביאליק

D03646482X
Duke University Libraries

סֵפֶר הָאַגָּדָה.

מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים.

סדורות לפי הענינים ומפֹרשות

ע"י

י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק.

"וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו" – אֵלּוּ אַגָּדוֹת מְשֻׁבָּחוֹת הַנִּשְׁמָעוֹת בְּאָזְנֵי כָל אָדָם. (מכילתא, בשלח).

כרך שני. ספר שלישי.

מהדורה שתים עשרה

ברלין – הוצאת „מוריה" – תרפ"ב.

תוכן:

ספר שלישי.

הקדמה VI

פרק א.
ישראל ואמות־העולם.

I. א—יא. חבתם של ישראל 3
II. יב—כו. בין ישראל לעמים . . . 4
III. כז—מא. טיבם של ישראל 9
IV. מב—נ. ישראל ויסורים 12
V. נא—נג. סמניהם של ישראל . . . 13
VI. נד—סב. פושעי־ישראל 13
VII. סג—סז. ישראל אגודה אחת . . . 14
VIII. סח—עא. שונאיהם ואוהביהם של ישראל 15
IX. עב—עה. אין מזל לישראל . . . 16
X. עו—פד. ישראל קימים לעולם . . 17
XI. פה—פט. טהרת המשפחות בישראל. 18
XII. צ—קז. גרים בישראל 19
XIII. קח—קיב. גרי־אריות (כותים) . . 23
XIV. קיג—קלא. אמות העולם 24

פרק ב.
ארץ־ישראל.

I. א—ד. הארץ וישראל 28
II. ה—טו. הארץ וישיבה 28
III. טז—כא. חבת הארץ 30
IV. כב—לא. תורת הארץ 31
V. לב—נד. ארץ זבת חלב ודבש . . 32
VI. נה—סז. ירושלים 35

פרק ג.
לשון.

I. א—ד. לשון־הקדש 37
II. ה—יא. לשון־הקדש ושאר לשונות. 38
III. יב. דקדוק בלשון. 38

פרק ד.
גלות.

I. א—יט. קשי הגלות 40
II. כ—כב. ישראל לחרפה בגוים . . 42
III. כג—כט. הקב"ה שותף בצערם של ישראל 43
IV. ל—לו. שומר ישראל 45
V. לז—מז. „שומר, מה מלילה?" . . 46

פרק ה.
גאלה וימות המשיח.

I. א—ב. גנזי צרות וגנזי ישועות . 49
II. ג—ד. זכות־אבות 51
III. ה—יז. הקץ 52
IV. יח—כו. עקבות המשיח 54
V. כז—לה. גאלה וקבוץ גליות . . . 56
VI. לו—מ. יום חשך ואור 57
VII. מא. משיח 58

פרק ו.
לעתיד־לבא.

I. א—ז. הטובה העתידה 62
II. ח—יד. סעודה לצדיקים 63
III. טו—כא. תחית המתים 65

פרק ז.
תורה.

I. א—נה. שבחה של תורה ותלמוד־תורה 67

II. נו—צה. במה התורה נקנית ובמי מתקימת 75
III. צו—קג. תורה לשמה 81
IV. קד—קמה. מלמדי תורה ודרכי־למוד 82
V. קמו—רכג. לומדי תורה ודרכי־תלמוד 89
VI. רכד—רסד. רב וחבר. שמושה של תורה 100
VII. רסה—רעב. כבוד התורה ולומדיה. 102
VIII. רעג—שלו. תלמיד־חכם ועם־הארץ. 107
IX. שלז—שסב. תורה שבעל־פה 115
X. שסג—שפג. כתבי־הקדש ושאר ספרים 120
XI. שפד—שצג. לשון תורה ותרגום 124
XII. שצה—תיד. תלמוד ומעשה 127
XIII. תטו—תפא. מצוות התורה 129
XIV. תפב—תקד. סיג לתורה 138
XV. תקה—תקיב. סתרי תורה 140

פרק ח.

חכמה ונבואה.

I. א—לח. חכמה 144
II. לט—סח. נבואה ורוח־הקדש 148

פרק ט.

שבת וימים טובים.

I. א—מז. שבת 153
II. מח—נה. קדוש־החדש ועבור השנה 160
III. נט—סו. ראש־השנה ויום־הכפורים 164
IV. כז—עח. רגלים 166
V. עט—פג. חנכה ופורים 168

ספר רביעי.

פרק י.

הקדוש־ברוך־הוא ובין אדם למקום.

I. א—מט. הקדוש־ברוך־הוא 175
II. נ—סז. פמליא של מעלה 183
III. סח—פט. עבודה זרה 187
IV. צ—צד. מינים 191
V. צה—קטז. בין אדם למקום 193
VI. קיז—קפג. תפלה 195

פרק יא.

טוב ורע.

I. א—נג. יצר־טוב ויצר־רע 206
II. נד—פט. מצוה ועברה 214
III. צ—קנג. צדיק ורשע 218
IV. קנד—קפו. תשובה 227
V. קפז—רמ. שבר וענש 233
VI. רמא—רמו. העולם הבא 243
VII. רמז—רנר. גן־עדן וגיהנם 244

לוח ראשי־תיבות.

א"ב — אלף־בית
אב' — אבות
אבכ' — אבכיר
אדר"נ — אבות דר' נתן
או"ה — אומות העולם
אח"כ — אחר כך
א"י — א־ץ ישראל
איכ"ר — איכה רבה
א"ל — אמר לו
אס' — אסתר
אס"ר — אסתר רבה
אעפ"י — אף על פי
ב"ב — בבא בתרא
בו"ד — בשר ודם
בחק' — בחקותי
בי"ד — בית דין
ביהכ"נ — בית הכנסת
ביה"מ, ביהמ"ד — בית המדרש
ביהמ"ק — בית המקדש
בכו' — בכורות
בכ"ז — בכל זאת
ב"מ — בבא מציעא
במ' במד' — במדבר
במ"ר — במדבר רבה
ב"ק — בבא קמא
בר' — ברבי, ב־אשיה, ברכות
ב"ר — בראשית רבה
גיט' — גיטין
ד"א — דבר אחר
דא"ז — דרך ארץ זוטא
דב"ז — דברים זוטא
דב' — דברים
דב"ר, ד"ר — דברים רבה
דה"א, דהי"א — דברי הימים א'
דה"ב — דברי הימים ב'
דנ' — דניאל
דר"כ — דרב כהנא
ד"ת — דברי תורה
הור' — הוריות
הוש' — הושע
היכל' — היכלות
הקב"ה — הקדוש ברוך הוא
השל' — השלום
וגו' — וגומר
וזה"ב — וזאת הברכה
ויק"ר — ויקרא רבה
זב' — זבחים
זכ', זכרי' — זכריה
ה"א — הלק א'
ח"ב — הלק ב'
חב', חבק' — חבקוק
חג' — חגיגה
ח"ו — חס ושלום
חו"ל — חוץ לארץ
חול' — חולין

חנ' — חנוכה
יב', יבמ' — יבמות
יהוש' — יהושע
יו"ט — יום טוב
יו"כ — יום כפירים
יחז', יחזק' — יחזקאל
ילק"ח — ילקוט חדש
ילק"ר — ילקוט ראובני
ילק"ש — ילקוט שמעוני
י"מ — יש מפרשין
יצה"ר — יצר הרע
ירוש' — ירושלמי
ירמ' — ירמיה
ישע' — ישעיה
כ"א — כל אחד
כות' — כותים
כלו' — כלומר
כרית' — כריתות
כת' כתוב' — כתובות
לק"ט — לקח טוב
מ"א — מלכים א'
מ"ב — מלכים ב'
מג' — מגילה
מד' — מדרש
מדה"ג — מדרש הגדו.
מד"ש — מדרש שמואל
מו"ק — מיער קטן
מכ' — מכות
מכיל', מכל' — מכילתא
מלא' — מלאכי
מנ', מנח' — מנחות
מנוה"מ — מנורת המאור
מס' — מסכת
מע' — מעילה
מש' — משלי
נג' — נגעים
נד', נדר' — נדרים
נז' — נזיר
נח' — נחמיה
ס' — סדר
סופ' — סופרים
סי' — סימן
סנה', סנהד' — סנהדרין
סע' — סעיף
עאכו"כ — על אחת כמה וכמה
עד', עדי' — עדיות
עה"ד, עשה"ד — עשרת הדברות
עוב' — עובדיה
עוה"ב — עולם הבא
עוה"ז — עולם הזה
עוקצ' — עוקצין
עז' — עזרא
ע"ז — עבודה זרה
עי' — עיין

ע"י — על ידי, עין יעקב
עיר' — עירובין
עמ' — עמוד
עפ"י — על פי
ערכ' — ערכין
ע"ש — על שם
פ' — פ־ק
פ"א — פרק א'
פ"ב — פרק ב'
פדר"א — פרקי דרבי אלעזר
פנ"א — פנים אחרים
פס', פסח' — פסחים
פסדר"כ — פסיקתא דרב כהנא
פסיק' — פסיקתא
פסק"ר — פסיקתא רבה
צפ' — צפניה
קד', קיד' — קידושין
קהל' — קהלת
קה"ר — קהלת רבה
ק"ש — קריאת שמע
ר' — רבי
רב' — רבה
רבש"ע — רבונו של עולם
ר"ג — רבן גמליאל
ר"ה — ראש השנה
ר"מ — ר' מאיר
רש"י — ר' שלמה יצחקי
ר"ת — ראשי תבות
ש"א — שמואל א'
ש"ב — שמואל ב'
שבוע' — שבועות
שה"ש — שיר השירים
שהש"ר — שיר השירים רבה
שו"ט — שוחר טוב
שופ' — שופטים
שמ' — שמות
שמו"ר, שמ"ר — שמות רבה
ש"ס — ששה סדרים
ש"ע — שמנה עשרה
ש"צ — שליח צבור
שק', שקל' — שקלים
תדב"א — תנא דבי אליהו
תדא"ז — תנא דבי אליהו זוטא
תדא"ר — תנא דבי אליהו רבה
תהל' — תהלים
תו"כ — תורת כהנים
תוס' — תוספתא
ת"ח — תלמיד חכם, תלמידי חכמים
תמו' — תמורה
תמ' — תמיד
תנה"ק — תנחומא הקדום
תנח' — תנחומא
תענ' — תענית

מאת המסדרים.

שני סדרים הללו מ„ספר האגדה", השלישי והרביעי, שבאים כאן בכרך שני ביחד, כוללים בתוכם מבחרי האגדות מן המקצועות הרמוזים למטה מסודרות לפי הענינים בסדר זה:

א) בספר שלישי נכנסו כל מבחרי האגדות העוסקות באומה הישראלית וקניניה הלאומיים וכל המצטרף לזה, כגון אגדות על ישראל, בין ישראל לעמים, גלות וגאולה, תורה, נבואה, שבת ומועדים וגו'.

ב) בספר רביעי – מבחרי האגדות העוסקות בעניני דעות ואמונות של עם ישראל וכל המצטרף להן, כגון אגדות על הקב"ה, פמליא של מעלה ובין אדם למקום; ע"ז ומינים, תפלה; טוב ורע, שכר ועונש וגו'.

האגדות משאר המקצועות (בין אדם לחברו, חיי צבור ויחיד, מוסר ומדות, ידיעת העולם והטבע וגו') תבאנה מסודרות בשני ספרים הדשים של הכרך השלישי, הוא האחרון.

„ספר האגדה" בשלמותו יכיל אפוא לא שני כרכים או ארבעה ספרים, כמו שעלה במחשבת המסדרים מראש, אלא שלשה כרכים או ששה ספרים. להלוקה זו הגיעו המסדרים בשעת מהלך העבודה, לאחר שהיה כבר כל החמר צבור בידם ועמדו על כמותו וטיבו. אחדותם הפנימית של הענינים בכל חלק וחלק תהא עכשיו שלמה ביותר, ובזה מתקרבים המסדרים יותר למטרתם העקרית: לתת את האגדה לעם ברמותה ובצלמה אבל כפי האפשר שלמה וסדורה.

ספר שלישי.

א.

יִשְׂרָאֵל וְאֻמּוֹת־הָעוֹלָם.

I. חִבָּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

א רַבִּי עֲקִיבָא אומר: חֲבִיבִים ישראל, שנקראו בנים למקום; חִבָּה יְתֵרָה — נוֹדַעַת להם, שנקראו בנים למקום, שנאמר: „בנים אתם לה׳ אלהיכם"[1]. חביבים ישראל, שנִּתַּן להם כלי־חמדה; חבה יתרה — נודעת להם, שנתן להם כלי־חמדה, שבו נברא העולם, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזבו"[2]. (אב׳ פ׳ ג.).

ב „אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם... וַה׳ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם"[3] — אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: אתם עשיתוני חֲטִיבָה אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד"[4], אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: „ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"[5]. (בר׳ ו.).

ג ר׳ שמעון בן לָקִישׁ בְּשֵׁם ר׳ יַנַּאי אמר: שִׁתֵּף הקדוש־ברוך־הוא שמו הגדול בישראל. משל למלך, שהיה לו מַפְתֵּחַ של פלטרין קטנה. אמר המלך: אם אני מניחה כמות שהיא — אֲבוּדָה היא, אלא הריני עושה לה שַׁלְשֶׁלֶת, שאם אבדה — השלשלת תהא מוֹכַחַת עליה; כך אמר הקב״ה: אם מניח אני את ישראל כמות שהם — נבלעים הם בין הגוים, אלא הרי אני משַׁתֵּף שמי הגדול בהם — והם חיים, זהו שנאמר: „ומה תעשה לשמך הגדול"[6] — שהוא מְשֻׁתָּף בנו. (ירוש׳ תענ׳ פ״ב; ילק״ש).

ד חביבים ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא יותר ממלאכי־השרת... ואין מלאכי־השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה. (חולי צא.).

ה „כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָּךְ לִשְׁמָרְךָ"[7] — ר׳ מאיר אומר: מִי גדול — השומר או הַנִּשְׁמָר? הֱוֵי הנשמר גדול מן השומר.

„עַל כַּפַּיִם יִשָּׂאוּנְךָ"[8] — ר׳ יהודה אומר: מי גָדול — הנושא או הנִּשָּׂא? הֱוֵי הנִּשָּׂא גדול מן הנושא. (ב״ר פ׳ עח).

[1]דבי׳ י״ד, א. [2]משׁ׳ ד׳, ב. [3]דבי׳ כ״ו, יז, יח. [4]שם ו׳, ד. [5]דה״א י״ז, כא. [6]יהושׁ׳ ז׳, ט. [7]תהל׳ צ״א, יא. [8]שם שם, יב.

א) למקום — להקב״ה. חבה יתרה נודעת להם וגו׳ — כלו׳ חבה זו גדולה כל כך שהוא מודיע להם עליה. כלי המדה — תורה. ב) חטיבה — סגולה מיוחדת. ג) שתף שמו וגו׳ — בשמות ישראל ויהודה יש אותיות שמותיו של הקב״ה. פלטרין — היכל, ארמון. אבודה היא — תהא אובדת.

ו חביבים ישראל, שכשהוא מכַנם אין מכַנם אלא בכהנים, שנאמר: „ואתם כהני ה׳ תקראו"[1]. (ספרי קרח).

ז אמר רב אָשֵי: אמר לי הוּנָא בר נתן: פעם אחת הייתי עומד לפני איזְגֶדֶר המלך והיה אבנטי מוגבה עלי, והשפילו למטה, ואמר לי: „ממלכת כהנים וגוי קדוש"[2] כתיב. כשבאתי לפני אֲמֵימָר אמר לי: נתקַיֵם בך: „והיו מלכים אומניך"[3]. (זב׳ יט.).

ח כל ישראל בני־מלכים הם. (שבת קכח.).

ט אמר ר׳ שמעון: גדולה חבתם של ישראל, שנגלה הקדוש־ברוך־הוא במקום עבודה־זרה ובמקום טִנֹפֶת ובמקום טומאה בשביל לגאלם, שנאמר: „וארד להצילו מיד מצרים"[4]. (שמו״ר פ׳, טו).

י אמר ר׳ יוחנן: שאל ר׳ שמעון בן יוחַאי את ר׳ אלעזר ברבי יוסֵי, אמַר לו: אפשר ששמעת מאביך מהו „בעטרה שעטרה לו אמו"[5]? א״ל: הן. א״ל: הֵיאך? א״ל: למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מְחַבְּבָה יותר מִדַאי, והיה קורא אותה „בתי"; ולא זז מחַבבה עד שקרא אותה „אחותי"; ולא זז מחבבה עד שקרא אותה „אמי". כך היה מהבב יותר מדאי הקדוש־ברוך־הוא לישראל וקראם „בתי", זהו שנאמר: „שמעי בת וראי"[6]; ולא זז מחבבם עד שקראם „אחותי", שנאמר: „פתחי לי אחותי רעיתי"[7]; ולא זז מחבבם עד שקראם „אמי", שנאמר: „הקשיבו אלי עמי, ולאמי אלי האזינו"[8] — „ולאמי" כתיב. עמד ר׳ שמעון בן יוחאי וּנְשָקוֹ על ראשו ואמר: אלו לא באתי אלא לשמוע מפיך הטעם הזה דַיִי. (שהש״ר).

יא אמר אליהו: פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום, בא לפנַי אדם אחד והיה שואלני בדברי־תורה. אמר לי: רבי, שני דברים יש לי בלבבי, ואני אוהבם אהבה גדולה: תורה וישראל, אבל איני יודע איזה מהם קודֵם. אמרתי לו: דרכם של בני אדם אומרים: תורה קדומה לכל; אבל אני הייתי אומר: ישראל קדושים קודמים. (תדב״א פ״ז).

II. בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים.

יב תָּנָא משמו של ר׳ מאיר: מפני מה נִתְנָה תורה לישראל? — מפני שהם עַזִים. תָּנָא דְבֵי ר׳ ישמעאל, „מימינו אש דת למו"[9] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: ראוים הללו שֶתִּנָתֵן להם דת־אש. יש אומרים: דתיהם של אלו אש, שאלמלא נִתנה תורה לישראל אין כל אומה ולשון יכולים לעמוד בפניהם. זהו שאמר ר׳ שמעון בן לקיש: שלשה עַזים הם: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות.

[1] ישעי׳ ס״א, ו. [2] שמ׳ י״ט, ו׳ [3] ישעי׳ מ״ט, כג. [4] שמ׳ ג׳, ח. [5] שה״ש ג׳, יא. [6] תהלי׳ מ״ה, יא. [7] שה״ש ה׳, ב. [8] ישעי׳ נ״א, ד. [9] דב׳ ל״ג, ב.

ז) איזנדר — שם מלך פרסי. מוגבה עלי — עד האצילות כחגירת בני אדם פשוטים. והשפילו למטה — עד המתנים כחגירת כהנים וחשובים. ט) וארד — לשון ירידה ושפלות, כביכול. י) ולא זז — ולא חדל. יא) איזה מהם קודם — במעלה וחשיבות. יב) מפני שהם עזים — תקיפים בדעתם וקשים להנצח. ראוים הללו וגו׳—בשביל תוקף דעתם. דתיהם של אלו אש— כלו׳ הם עזים במנהגיהם ומתפרצים בטבעם כאש וניתנה להם תורה לרכך לבם ולהתישם.

אמר ר׳ אַמִּי: אתה סבור שהוא לְגְנַאי, ואינו אלא לְשִׁבְחָם: או יהודי או צָלוּב! אמר ר׳ אָבִין: עד עכשו קורין את ישראל „עם קשה ערף". (ביצה כה:; שמו״ר פ׳ מב).

יג אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ אלעזר בר׳ שמעון: כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי בַּהַגָּדָה — עֲשֵׂה אזניך כַּאֲפַרְכֶּסֶת: „לא מֵרֻבְּכֶם מכל העמים חשק ה׳ בכם ויבחר בכם — כי אתם המעט מכל העמים"[1] — אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: חוֹשְׁקַנִי בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם, אמר לפני: „ואנכי עפר ואפר"[2]; למשה ואהרן — אמרו: „ונחנו מה"[3]; לדוד — אמר: „ואנכי תולעת ולא איש"[4]. אבל אומות־העולם אינם כן; נתתי גדולה לנמרוד — אמר: „הבה נבנה לנו עיר"[5]; לפרעה — אמר: „מי ה׳"[6]; לסנחריב — אמר: „מי בכל אלהי הארצות"[7]; לנבוכדנצר — אמר: „אעלה על במתי עב"[8]. לחירם מלך צור — אמר: „מושב אלהים ישבתי בלב ימים"[9]. (חול׳ פט.).

יד ר׳ יהודה בר׳ סִימוֹן אמר בשם ר׳ יוֹסֵי בר׳ נְהוֹרַאי: לעולם הקדוש־ברוך־הוא תובע דמם של נרדפים מן הרודפים; תדע לך שֶׁכֵּן הוא, שֶׁכֵּן הבל נרדף מפני קין ובחר הקב״ה בהבל, שנאמר: „וישע ה׳ אל הבל ואל מנחתו"[10]; נח נרדף מפני דורו ולא בחר הקב״ה אלא בנח, שנאמר: „כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה"[11]; אברהם נרדף מפני נמרוד ובחר הקב״ה באברהם, שנאמר: „אתה הוא ה׳ האלהים אשר בחרת באברם"[12]; יצחק נרדף מפני פלשתים ובחר הקב״ה ביצחק, שנאמר: „ראו ראינו כי היה ה׳ עמך"[13]; יעקב נרדף מפני עשו ובחר הקב״ה ביעקב, שנאמר: „כי יעקב בחר לו יה"[14]; יוסף נרדף מפני אחיו ובחר הקב״ה ביוסף, שנאמר: „עדות ביהוסף שמו"[15]; משה נרדף מפני פרעה ובחר הקב״ה במשה, שנאמר: „לולי משה בחירו"[16]; דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב״ה בדוד, שנאמר: „ויבחר בדוד עבדו"[17]; שאול נרדף מפני פלשתים ובחר הקב״ה בשאול, שנאמר: „הראית אשר בחר בו ה׳"[17]; דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב״ה בדוד, שנאמר: „ויבחר בדוד עבדו"[18]; ישראל נרדפים מפני האומות ובחר הקב״ה בישראל, שנאמר: „ובך בחר ה׳ להיות לו לעם סגולה"[19]. (ויק״ר פ׳ כז).

טו „הֲלוֹא כִבְנֵי כוּשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"[20] — וכי כושיים שמם, והלא ישראל שמם? אלא מה כושי משונה בעורו, אף ישראל משונים במעשיהם מכל אומה ולשון. (מו״ק טז:).

[1]דב׳ ז׳, ז. [1]בר׳ י״ח, כז. [3]שמ׳ ט״ז, ז. [4]תהל׳ כ״ב, ז. [5]בר׳ י״א, ד. [6]שמ׳ ה׳, ב. [7]מ״ב י״ח, לה. [8]ישע׳ י״ד, יד. [9]יחז׳ כ״ח, ב. [10]בר׳ ד׳ ד. [11]שם ז׳, א. [12]נח׳ ט׳, ז. [13]בר׳ כ״ו, כח. [14]תהל׳ קל״ה, ד. [15]שם פ״א, ו. [16]שם ק״ו, כג. [17]ש״א י׳, כד. [18]תהל׳ ע״ח, ע. [19]דב׳ י״ד, ב. [20]עמ׳ ט׳, ז.

שהיא לגנאי — היַזוּת. צלוב — תלוי; כלו׳, מוסרים עצמם לתליה ואינם עוברים על דת יהודית. קורים — אומות העולם. יג) עשה אזניך כאפרכסת — כלו׳ הטה אזניך לקבל דברי באפרכסת זו (מין סל צר מלמעלה ורחב למטה שנתון על אבני פרחים) שמקבלת את גרעיני התבואה בשעת טחינה. כי אתם המעט — דרש לשון המעטה והשפלה. חושקני — חושק אני. משפיע — מזיל, כלו׳ נותן הרבה בשפע. יד) תובע דמם — דורש דמם.

טז אמר ר' לוי: כל מעשיהם של ישראל מְשונים מאומות־העולם: בחרישתם ובזריעתם ובקצירתם ובעמורם ובדישתם, בגרניהם וביקביהם, במִניָנָם ובחשבונם. בחרישתם — „לא תחרש בשור וחמור"[1]; בזריעתם — „לא תזרע כרמך כלאים"[2]; בקצירתם — „ולקט קצירך לא תלקט"[3]; בעמורם — „ושכחת עֹמר בשדה"[4]; בדישתם — „לא תחסם שור בדישו"[5]; בגרניהם וביקביהם — „העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך"[6]; במנינם ובחשבונם — שאומות־העולם מונים לחמה וישראל ללבנה, שנאמר: „החדש הזה לכם"[7]. (פסדר"כ).

יז דרך־ארץ הוא, שיהא הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן. עֵשו מונה לחמה, שהיא גדולה, ויעקב מונה ללבנה, שהיא קטנה... אמר רב נחמן: והוא סמן טוב: עשו מונה לחמה — מה חמה זו שולטת ביום ואינה שולטת בלילה, כך עשו יש לו חלק בעולם־הזה ואין לו חלק בעולם־הבא; יעקב מונה ללבנה — מה הלבנה הזו שולטת בלילה וביום כך יעקב יש לו חלק בעולם־הזה ולעולם־הבא.

ואמר רב נחמן: כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטן מִתְפַּרסֵם; שקע אורו של גדול — מתפרסם אורו של קטן. כך, כל־זמן שאורו של עשו מבהיק בעולם אין אורו של יעקב מתפרסם; שקע אורו של עשו מתפרסם אורו של יעקב. (ב"ר פ' ו; ילקו"ש).

יח מעשה בגוי אחד שזִמן כל בני עירו. אמר ר' דוסתאי: אותי זִמֵן לאותה סעודה עם כל בני עירו, ולא היה שלחנו חסר מכל מטעמים שבעולם, אלא אגוזי־פרך בִּלְבָד. מה עשה? נטל את הטַבְלָה מלפנינו, שהיתה יפה כששה ככרי כסף, ושִבְּרָהּ. אמרתי לו: מפני מה עשית כך? אמר לי: אתם אומרים שהעולם־הזה שלנו והעולם הבא שלכם? אם אין אנו אוכלים עכשו — אימתי אנו אוכלים?

קראתי עליו: „ובטן רשעים תחסר"[8]. (במ"ר פ' כא).

יט כשישראל אוכלים ושותים מתחילים בדברי־תורה ובדברי־תשבחות, אבל אומות־העולם שאוכלים ושותים אין מתחילים אלא בדברי תִפלות. (מג' יב:).

כ דרש רבא: מהו שנאמר: „לכה דודי נצא השדה וגו'"[9]? „לכה דודי" — אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! אל תדינני כיושבי כְּרַכִּים, שיש בהם גזל וַעֲרָיות ושבועת־שוא ושבועת־שקר, אלא „נצא השדה" — בוא ואראך תלמידי־חכמים שעוסקים בתורה מתוך הַדְּחָק; „נלינה בכפרים"[9] — אל תקרי „בכפרים" אלא „בכופרים", בוא ואראך בני עשו שהִשפעת להם טובה והם כָּפרו בך; „נשכימה לכרמים"[10] — אלו בתי־כנסיות ובתי־מדרשיות; „נראה אם פרחה הגפן"[10] — אלו בעלי מקרא; „פתח הסמדר"[10] — אלו בעלי משנה; „הנצו הרמונים"[10] — אלו בעלי תלמוד; „שם אתן את דודי לך"[10] — אראך כבודי וגְדלי, שֶבח בני ובנותי. (עיר' כא.).

[1] דב' כ"ב, י. [2] שם שם, ט. [3] ויק' י"ט, ט. [4] דב' כ"ד, יט. [5] שם כ"ה, ד. [6] שם ט"ו, יד. [7] שמ' י"ב, ב. [8] מש' י"ג, כה. [9] שה"ש ז', יב. [10] שם שם, יג.

טז) משונים מאומות־העולם — שתלוים בהם הרבה מצוות. במנינם ובחשבונם — במנין השנים ובחשבון העבור. יח) אגוזי פרך — בטנים. טבלה — לוח השלחן. יט) דברי תפלות — דברי בטלה ונבול פה.

כא שתי ירושות הנחיל יצחק לשני בניו, הנחיל ליעקב הקול, ובן הוא אומר: „הקול קול יעקב"[1], והנחיל לעֵשָׂו הידים, שנאמר: „והידים ידי עשו"[1]. עשו היה מתגאה בירושתו, שנאמר: „ויאמר אליו אדום לא תעבור בי, פן בחרב אצא לקראתך"[2], ויעקב מתגאה בירושתו, שנאמר: „ונצעק אל ה' אלהי אבותינו"[3]; ולעתיד לבוא שניהם נוטלים שכר: עשו נוטל שכרו, שנאמר: „כי רִוְּתָה בשמים חרבי, הנה על אדום תרד"[4], ויעקב נוטל שכרו, שנאמר: „קול ששון וקול שמחה"[5]. (שמו"ר פ' בא).

כב „הֶן עָם לְבָדָד יִשְׁכֹּן"[6] — מהו הן? כל האותיות מזֻוָּגות חוץ מב' אותיות הללו. כיצד? א"ט הרי י', ב"ח הרי י', ג"ז הרי י', ד"ו הרי י', נמצא ה' לעצמה; וכן האות נ' אין לה זוג: י"צ הרי ק', כ"פ הרי ק', ל"ע הרי ק', מ"ס הרי ק', נמצא נ' לעצמה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: כשם ששתי אותיות הללו אינן יכולות להזדַוֵּג עם כל האותיות אלא לעצמן, כך ישראל אינם יכולים להִדַּבֵּק עם כל האומות, אלא לעצמם מופרשים; שאפילו מלך גוזר עליהם לחלל השבת ולבטל את המילה או לעבוד עבודה־זרה, הם נהרגים ואין מתערבים בהם. (שם טו).

כג אמר לו נכרי אחד לר' אבינא: נאמר: „ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"[7] — מה גדולתכם? אף אתם עמנו בכלל, שהרי נאמר „כ ל ה ג ו י ם כאין נגדו"[8]. אמר לו: כבר העידו עלינו משלכם: „ובגוים לא יתחשב"[9]. (סנה' לט.).

כד אמר ר' יצחק: מעשה בַּקַרְתָּנִית אחת, שהיתה לה שפחה כושית, שירדה למלאת מן העַיִן היא וַחֲבֶרְתָּהּ. אמרה לחברתה: חברתי, למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה. אמרה לה: לָמה? — בשביל שראה ידיה מְפֻחָמוֹת. אמרה: אִי, שוֹטָה שבעולם, ישמעו אזניך מה שפיך מדבר: ומה אם אשתו שהיא חביבה עליו ביותר, את אומרת, מפני שראה ידיה מפוחמות שעה אחת רוצה לגרשה; את, שכֻּלך מפוחמת ושחורה ממעי אמך כל ימיך — על אחת כמה וכמה. כך לפי שאומות־העולם מונין לישראל ואומרים: אומה זו המירו כבודם — אומרים להם ישראל: ומה אם אנו לשעה כך נתחַיַּבנו, אתם — על אחת כמה וכמה. (שהש"ר).

כה התבן והקש והמוץ מריבים זה עם זה: זה אומר: בשבילי נזרעה השדה, וזה אומר: בשבילי נזרעה השדה. אמרו החטים: המתינו עד שתבואו הגורן ואנו יודעין בשביל מה נזרעה השדה. באו לגורן, ויצא בעל־הבית לזרותה. הלך לו המוץ ברוח, נטל את התבן והשליכו על הארץ, ונטל את הקש ושרפו, נטל את החטים ועשה אותן כְּרִי, וכל מי שעובר מנשקן. כך אומות־העולם הללו אומרים: אנו עיקר, ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא העולם. אמרו ישראל: המתינו עד שיגיע היום ואנו יודעים בשביל

[1] בר' כ"ז, כב. [2] במ' כ', יח. [3] דב' כ"ו, ז. [4] ישע' ל"ד, ה. [5] ירמ' כ"ה, י. [6] במ' כ"ג, ט. [7] ש"ב ז', כג. [8] ישע' מ', יז.

כב) מב' אותיות הללו — ה' ונ'. כג) עמנו בכלל — כלו' כלנו חשובים לפני הקב"ה כאין, שנא' „כל הגוים". משלכם — אחד משלכם, בלעם. ובגוים לא יתחשב — ואין ישראל בכלל „כל הגוים". כד) בקרתנית — בבת עיר קטנה. מפוחמות — שחורות ומלוכלכות. מונין לישראל — מרעימים ומצערים את ישראל בדברים. כה) כרי — גל של חטים.

מי נברא העולם. זהו שנאמר: „כי הנה היום בא בוער כתנור" [1], ועליהם היא אומר: „תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם" [2], אבל ישראל — „ואתה תגיל בה' בקדוש ישראל תתהלל" [3]. (ב"ר פ' נג).

כו דרש ר' חנינא בר פַּפָּא, ויש אומרים ר' שִׂמְלַאי: לעתיד לבוא מביא הקדוש־ברוך־הוא ספר־תורה ומַניחו בחיקו ואומר: כל מי שעָסק בה יבוא ויטול שכרו, מיד מתקבצים ובאים האומות בְּעִרְבּוּבְיָא, שנאמר: „כל הגוים נקבצו יחדו וגו'" [3]. אמר להם הקב"ה: אל תכנסו לפני בערבוביא, אלא תכָּנס כל אומה ואומה וסופריה. מיד נכנסת לפניו מלכות רומי תחלה. אומר להם הקב"ה: במה עֲסקתם? אומרים לפניו: רבונו־של־עולם, הרבה שְׁוָקים תִּקַּנּוּ, הרבה מֶרְחֲצָאוֹת עשינו, הרבה כסף וזהב הרבינו, וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל, כדי שיתעסקו בתורה. אומר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, כל מה שעשיתם — לצורך עצמכם עשיתם: תִּקַּנְתֶּם שְׁוָקים — להושיב בהם זונות, מֶרְחֲצָאוֹת — לַעַדֵּן בהם עצמכם, כסף וזהב — שלי הוא (שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות" [4]); כלום יש בכם מגיד „זאת"? (שנאמר: „מי בהם יגיד זאת" [3], ואין „זאת" אלא תורה, שנאמר: „וזאת התורה אשר שם משה" [5]) —

מיד יוצאין בפחי־נפש.

יצאה מלכות רומי ונכנסה מלכות פרס אחריה. אמר להם הקב"ה: במה עסקתם? אומרים לפניו: רבש"ע, הרבה גשרים גָשַׁרְנוּ והרבה כְּרַכִּים כבשנו, והרבה מלחמות עָשינו, וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל, כדי שיתעסקו בתורה. אומר להם הקב"ה: כל מה שעשיתם — לצורך עצמכם עשיתם: תקנתם גשרים — ליטול מהם מכֶס, כרכים — לעשות בהם אַנְגַּרְיָא; מלחמות — אני עשיתי (שנאמר: „ה' איש מלחמה" [6]); כלום יש בכם מגיד „זאת"?

מיד יוצאין מלפניו בפחי־נפש. וכן כל אומה ואומה.

אמרו לפניו: רבש"ע: כלום כָּפִיתָ עלינו הר כְּגִגִית, כדרך שכפית על ישראל, ולא קִבלנוהָ? מיד אמר להם הקב"ה: „ראשונות ישמיעונו" [8] — שבע מצוות שקבלתם היכן קימתם? אומרים האומות לפני הקב"ה: רבש"ע, ישראל שקבלוה היכן קִימוּה? אומר להם הקב"ה: אני מעיד בישראל שקימו את התורה כֻלה. אומרים לפניו: רבש"ע, כלום יש אב שמעיד על בנו? (שנאמר: „בני בכורי ישראל" [7])? אמר להם הקב"ה: שמים וארץ יעידו בהם, שקִימו את התורה כלה. אומרים לפניו: רבש"ע, אף שמים וארץ נוגעים בעדותם, שנאמר: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי" [8]. אומר להם הקב"ה: יבאו מכם ויעידו בהם בישראל, שקימו את התורה כלה. יבא נמרוד ויעיד באברהם, שלא עבד עבודה־זרה; יבא לבן ויעיד ביעקב, שלא נחשד על הגזל; תבוא

[1] מלא' ג', יט. [2] ישעי' מ"א, טז. [3] שם מ"ג, ט. [4] חגי ב', ח. [5] דב' ד', מד. [6] שמ' ט"ו, ג.
[7] שם ד', כב. [8] ירמי' ל"ג, כה.

כו) בערבוביא — מעורבות ביחד. וסופריה — חכמיה, גדוליה. לעדן — לפנק. בפחי נפש — עצובים ונעלבים. גשרים גשרנו — עשינו מעברות על פני הנהרות. אנגריא — עבודת המלך. כפית... הר כגיגית — לפי האגדה עקר הקב"ה בשעת מתן תורה את הר סיני והפך אותו על ראש ישראל „כגיגית" (מין חבית רחבה) והכריחם לקבל את התורה. שבע מצוות — שניתנו לבני נח. נוגעים בעדותם — כלו' הם נוגעים בדבר, שבלא קיום התורה הם נחרבים.

אשת פוטיפרע ותעיד ביוסף, שלא נחשד על הָעֲבֵרָה; יבא נבוכדנצר ויעיד בחנניה מישאל ועזריה, שלא השתחוו לצלם; יבא דריוש ויעיד בדניאל, שלא בִטֵל את התפלה; יבא בלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליפז התימני ואליהוא בן ברכאל הבוזי ויעידו בהם בישראל, שקימו את התורה כולה, שנאמר: „יתנו עדיהם ויצדקו"[1]. אומרים לפניו: תנה לנו מראש ונעשנה. אומר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, מי שטרח בערב־שבת אוכל בשבת, ומי שלא טרח בערב־שבת מהיכן אוכל בשבת? אלא אף־על־פי־כן מצוה קלה יש לי, וְסֻכָּה שמה, לכו ועשו אותה. מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכתו בראש גגו, והקב"ה מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז וכל אחד ואחד מבַעֵט בסוכתו ויוצא, שנאמר: „ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו"[2].

מיד הקב"ה יושב ומשחק להם, שנאמר: „יושב בשמים ישחק"[3]. (ע"ז ב, ג).

III. טִיבָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

כז אימה זו משילה לעפר ומשולה לכוכבים: כשהם יורדים – יורדים עד עפר, וכשהם עולים – עולים עד לכוכבים. (מג' טז).

כח כל זמן שישראל בירידה התחתינה – הם עולים. ראה מה כתיב: „ועלה מן הארץ"[4]. (שמו"ר פ' א).

כט נמשלו ישראל כחול; מה החיל הזה אתה חופר בו גומא מבערב, בשַׁחֲרִית אתה מוצא אותה שנתמלאה מאליה, כך כל אותם האוכלוסין שנפלו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה, זהו שנאמר: „יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרב"[5]. (פסדר"כ, פ' לב).

ל מה ראה הקדוש־ברוך־הוא לדבר עם משה מתוך הסנה? אמר ר' יוחנן: מה הסנה הזה עושין אותו גָּדֵר לגנה, כך ישראל גָּדֵר לעולם. (שמו"ר פ' ב)

לא „צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח"[6] – מה תְּמָרָה זו אין בה פסלת, אלא תמריה לאכילה, לוּלָבֶים לְהַלֵּל, חֲרִיות לסִכּוּך, סִיבִים לַחֲבָלִים, סַנְסַנִּים לִכְבָרָה, שִׁפְעַת קוֹרוֹת לְקָרוֹת בהן את הבית – כך הם ישראל, אין בהם פסלת, אלא מהם בעלי מקרא, מהם בעלי משנה, מהם בעלי תלמוד, מהם בעלי אגדה. (ב"ר פ' מא).

[1]ישעי' מ"ג, ט. [2]תהלי' ב', ג. [3]שם שם, ד. [4]שמו' א', י. [5]מ"א ד', כ. [6]תהלי' צ"ב, יג.

על העבירה – על העריות. בלדד השוחי וגו' – כלו' חסידי אומות־העולם. בערב שבת – בעולם הזה. מקדיר – מנקב בכח ומלהט. מבעט בסוכתו – כלו' מולזל בכעס. כט) גומא – בור. האוכלוסין – המונים, חיילות. ל) גדר לעולם – בתורתם ובמעשיהם. לא) לְהַלֵּל – בשעת קריאת מזמורי תהלות בשמחת החג. חריות לסכוך – הענפים לסכך בהם גגי הסכות. סיבים – חוטים הגדלים סביב קליפתה. סנסנים לכברה – הזלזלים הדקים לקלוע מהם כברות. שפעת קורות – הקורות העבות שעושין מגזעו. לקרות – לעשות תקרה.

לב „כְּתַפּוּחַ בַּעֲצֵי הַיַּעַר“[1] וגו׳ – למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך, מה תפוח זה פִּרְיוֹ קודם לְעָלָיו, אף ישראל הקדימו „נעשה“ ל„נשמע“. (שבת פח.).

לג „גִּנַּת אגוז“[2] – מה אגוז זה אם נופל לתוך הטִּנּוֹפֶת, נוטלו ומורקו ושוטפו וּמַדִּיחוֹ והוא חוזר כתחלתו והוא יפה לאכילה, כך כל מה שישראל מתלכלכים בעונות כל ימות השנה, בא יום־הכפורים ומכפר עליהם.

דבר אחר: מה האגוז הזה יש בו אגוזי־פרך, אגוזים בינונים ואגוזים קנטרנים, כך ישראל יש מהם עושים צדקה מאליהם, ויש שאם אתה תובעם הם נותנים, ויש שאתה תובעם ואין עושים.

דבר אחר: מה האגוז הזה אינו יכול לִגְנוֹב המכס שלו, שהוא נשמע וְנִכָּר, כך הם ישראל – כל מקום שאחד מהם הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי, למה? שהיא נִכָּר, זהו שנאמר: „כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳“[3].

דבר אחר: מה אגוז זה אתה נוטל אחד מחברו וכלם מִדַּרְדְּרִים ומתגלגלים זה אחר זה, כך הם ישראל – לקה אחד מהם כלם מרגישים. (שהש״ר כ״ח).

„שֶׁמֶן תּוּרַק שְׁמֶךָ“[4] – מה השמן הזה אין משתבח אלא על ידי כתישה, כך ישראל אין עושים תשובה אלא על ידי יסורים; מה השמן הזה אין מתערב בשאר משקין, כך ישראל אין מתערבים באומות־העולם: מה השמן הזה מביא אורה לעולם, כך ישראל אורה לעולם, שנאמר: „והלכו גוים לאורך“[5]; מה השמן הזה עליון על כל המשקים, כך הם ישראל עליונים על כל האומות; מה השמן הזה אין לו בת־קול, כך ישראל אין להם בת־קול בעולם־הזה. (שם).

לה. „כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוֹחִים“[6] – אָמַר ר׳ אָבוּן: מה שושנה זו שָׁרָב יוצא עליה והיא כמושה, יצא טל היא מפרחת, כך כל זמן שצִלּוֹ של עשו קַיָּם, כִּבְיָכוֹל נראים כמושים בעולם־הזה: עבר צלו של עשו, ישראל מרטיבים והולכים; מה שושנה זו אינה בטלה לעולם אלא גַב ריחה, כך ישראל אינם בטלים אלא גַב מצות ומעשים טובים; מה שושנה זו נִכֶּרֶת בין העשבים, כך ישראל נִכָּרִים בין אומות־העולם. (שם).

לו „כשושנה בין החוחים“ – ר׳ חנינא בנו של ר׳ אבא פרש המקרא במלכיות: מה שושנה זו, כשהיא נתונה בין החוחים, רוח צפונית יוצאה וּמַטָּהּ אותה כְּלַפֵּי דרום והחוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה, ואף על פי כן לבה מְכֻוָּן כלפי מעלה, כך הם ישראל – אף על פי שהם נִגְבִּים מִסִּים וַאֲנְגָּרִיּוֹת, לבם מְכֻוָּן כְּלַפֵּי אביהם שבשמים.

[1] שה״ש ב׳, ג. [2] שם ו׳, יא. [3] ישעי׳ ס״א, ט. [4] שה״ש א׳, ג. [5] ישעי׳ ס׳, ג. [6] שה״ש ב׳, ב.

לב) פריו קודם לעליו — הפרי גדל לפני העלים שלו. נעשה לנשמע — בשעת מתן־תורה. לג) וחוזר כתחלתו — נעשה נקי כבתחלה. אגוזי פרך — נוהים להתפצע. קנטרנים — קשים להתפצע. לגנוב את המכס שלו — מי שמעבירו על הגבול. מדרדרים — מתגלגלים ומשמיעים קול. לד) אינו משתבח — אינו נעשה טוב ומשובח ביותר. על ידי כתישה — שכותתין את הזיתים. עליון על כל המשקים — צף למעלה. אין לו בת־קול — כשהוא נשפך אינו משמיע קול. לה) שרב — חום גדול. כמושה — נובלת. מרטיבים והולכים — נעשים לחים ורטובים. גב ריחו — בשביל ריחו. לו) עוקצה — דוקרה. נגבים — גובין מהם. ואנגריות — מס ע״י עבודות המלך.

ר׳ אַיְבוּ פֵּרֵשׁ המקרא בגאולת מחר: מה שושנה זו, כשהיא נתונה בין החוחים, היא קשה על בעליה ללָקְטָהּ; ומה הם עושים? מביאים את האוּר והם שורפים חוץ לה ואחר כך לוקטים אותה — כך „צוה ה׳ ליעקב סביביו צריו״ [1], למחר כשיגיע הקץ מה הקדוש־ברוך־הוא עושה? מביא את האור ושורף חוץ לה. (ויק״ר פ׳ כ״ג).

לז אמר ר׳ שמעון בן לקיש: אומה זו כגפן נמשלה; זמורות שבה — אלו בעלי־הבתים, אשכולות שבה — אלו תלמידי־חכמים, עלים שבה — אלו עמי־הארץ, קְנוֹקָנוֹת שבה — אלו רֵיקָנִים שבישראל. וזהו ששלחו משם: יבקשו רחמים האשכולות על העלים, שאלמלא העלים אין האשכולות מתקימים. (חול׳ צב.).

לח „גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ״ [2] — מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולים וקטנים, וכל אשכול שהוא גדול מחברו נָמוֹךְ ממנו, כך ישראל כל שהוא גדול מחברו נמוך ממנו. מה הגפן הזו בתחלה היא נִרְפֶּסֶת ברגל ואחר כך מעלין אותה על שלחנות מלכים, כך הם ישראל — בעולם־הזה „צוה ה׳ ליעקב סביביו צריו״ [1], אבל לעתיד־לבוא „והיו מלכים אומניך״ [3]; מה הגפן הזו סומכין אותה על עצים יבשים והיא חיה, כך הם ישראל — אינם חיים אלא בזכות אבותיהם, אף־על־פי שהם מתים. (מר״ש פ׳ ט״ז).

לט בית ישראל, שהם כרמו של הקדוש־ברוך־הוא, אל תציץ בו, ואם הצצת בו — אל תרד לתוכו, ואם ירדת — אל תֵהָנֶה ממנו, ואם נֶהֱנֵיתָ — אל תאכל מפֵּרותיו. (תדא״ר פ״ז).

מ „עֵינַיִךְ יוֹנִים״ [4] — מה יונה זו תמה, כך ישראל תמימים להקדוש־ברוך־הוא בסיני, שלא אמרו: דַיֵּנוּ עֶשֶׂר מצות, או עשרים, או שלשים, אלא „כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע״ [5]; מה יונה זו מצוינת, כך ישראל מצוינים במעשים; מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים; מה יונה זו נאה בהלוכה, כך ישראל נאים בהלוכם כשהם עולים לפעמי־רגלים; מה יונה זו אפילו אדם נוטל את גוזליה מתחתיה אינה מַנַּחַת את שׁוֹבָכָהּ, כך ישראל אף־על־פי שחָרַב בית־המקדש עולים לשם; מה יונה זו הולכת וחוזרת, כך ישראל „יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור״ [6]; מה יונה זו גוררת אחרים עמה, כך ישראל נגררים אחריהם הגרים; מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה ואינה מפרכסת כשאר עופות, כך ישראל נותנים נפשם על הקב״ה; מה יונה זו אינה מנחת בן־זוגה, כך ישראל אינם מניחים להקב״ה; מה יונה זו מכפרת על העונות, כך ישראל מכפרים על האומות. (שהש״ר; ילק״ש).

מא „יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע״ [7] — לא נאמר „יונה״, אלא „יונתי״, אמר הקדוש־ברוך־הוא: אצלי הם תַמים כיונה, אבל אצל אומות־העולם הם ערומים כנחשים. (ביה״מ ה׳).

---

[1] איכה א׳, יז. [2] תהלי׳ פ׳, ט. [3] ישעי׳ מ״ט, כג. [4] שה״ש א׳, טו. [5] שמו׳ כ״ד, ז. [6] הושע י״א, יא. [7] שה״ש ב׳, י״ד.

בגאולת מהר — העתידה לבוא. האוּר — האש. שורפים חוץ לה — את החוחים שסביב לה. לז) קנוקנות — השרביטים והזלזלים הריקים שבה. משם — מארץ־ישראל. האשכולות על העלים — תלמידי־החכמים על עמי־הארץ. לח) נמוך ממנו — סמוך לקרקע יותר. כך כל שהוא גדול נמוך — עניו ושפל רוח. נרפסת — נדוכת. סומכין אותה על עצים — על קנים וכלונסאות, שלא תהא נגררת על גבי קרקע ותשבר. לט) אל תהנה ממנו — מצלו. מ) יונה מצוינת — משאר העופות. לפעמי רגלים — עליה לרגל. הולכת וחוזרת — לשובכה אעפ״י שנתרחקה משם. מפרכסת — מפרפרת ומזדעזעת.

IV. יִשְׂרָאֵל וְיִסּוּרִים.

מב למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אינו מוציא שמנו אלא על־ידי כתישה, אף ישראל אין חוזרים למוטב אלא על־ידי יסורים. (מנ' נג:).

מג „זַיִת רַעֲנָן יְפֵה פְּרִי תֹאַר"[1] — מה הזית הזה עד שהוא באִילָנו מְגַרגרין אותו ואחר כָּך מורידין אותו מן הזית ונחבט, ומשחובטין אותו מעלין אותו לגת ונותנין אותו במַטְחֵן, ואחר כך טוחנין את הזיתים, ואחר כך מקיפין אותם בחבלים, ומביאין אבנים ואחר כך נותנין את שמנם; כך ישראל, באין אומות־העולם וחובטין אותם ממקום למקום, וחובשין אותם וכופתין אותם בקוֹלָרים, ומקיפין אותם טורְמֶנְטִין, ואחר כך עושין תשובה והקדוש־ברוך־הוא עונה להם. (שמ"ר פ' ל"ו).

מד אמר ר' אלעזר: אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל, שנאמר: „הכרתי גוים נשמו פנותם... אמרתי אך תיראי אותי, תקחי מוסר"[2]. (יב' סג.).

מה „הִנֵּה צְרַפְתִּיךְ וְלֹא בְכֶסֶף, בְּחַרְתִּיךְ בְּכוּר עֹנִי"[3] — מלמד שחזר הקדוש־ברוך־הוא על כל מדות טובות ליתן לישראל, ולא מצא אלא עֲניות. (חג' ט:).

מו אמר ר' עקיבא: יאה עניות לבת־יעקב כרציעה ארומה על ערף של סוס לבן. (פסיק' י"ד).

מז אמר ר' אחא: צריכין ישראל לחרובה עושין תשובה. (שם).

מח „הַנֹּגֵעַ בָּכֶם כְּנֹגֵעַ בְּבָבַת עֵינוֹ"[4] — ר' שמעון בן אלעזר אומר: אין לך חביב בכל הגוף כעין: אדם לוקה על ראשו, אין עומץ אלא את עיני; הא אין לך חביב בכל הגוף כעין — ומשל בה את ישראל. (ספרי בהעלותך).

מט אמר ריש לקיש: כשהפורענות באה לעולם אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב; וכשהשמחה באה לעולם אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב. (איכ"ר).

נ אמר ר' שמעון בן לקיש: אין הקדוש־ברוך־הוא מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחלה, שנאמר: „כרפאי לישראל"[5] ואחר־כך „ונגלה עון אפרים"[5]; אבל הגוים אינם כן: מכה אותם ואח"כ בורא להם רפואה, שנאמר: „ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא"[6] — בתחלה „נגוף" ואח"כ „רפוא". (מגי' י"ג; ע"י).

---

[1]ירמ' י"א, טז [2]צפ' ג', ו, ז. [3]ישעי' מ"ח, י. [4]זכ' ב', יב. [5]הוש' ז', א. [6]ישעי' י"ט, כב.

מב) כתישה — כתיתה וחביטה. מג) מגרגרין — קוטפים. ונחבט — נדוש כדי לרככו. לגת — של בית־הבד. במטחן — מין טחנה. מקיפין אותם בחבלים — מעשה רשת, והוא הקרוי „עקל". אבנים — לכבוש הזיתים. וכופתין אותם בקולרים — אוסרים אותם במוטות ברזל ושלשלאות. בטורמנטין — בקני־קלע. מד) בשביל ישראל — בשביל שיקחו מוסר. מז) לחרובה — לפרי חרובין, כלומר למזונית. מח) עומץ — עוצם וסוגר.

V. סִמָּנֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

נא ר׳ ישמעאל אומֵר: בית ישראל — אני כַּפָּרָתָם — הרי הם כְּאֶשְׁכְּרוֹעַ: לא שחורים ולא לבנים, אלא בינונים. (נג׳ פ׳ ב׳).

נב שלשה סמנים יש באומה זו: רחמנים ובַיְשנים וגומלי־חסדים. כל שיש בו שלשה סמנים הללו ראוי לְהִדַּבֵּק באומה זו; אין בו שלשה סמנים הללו, אין ראוי להדבק בה. (יב׳ עט. ע״י).

נג אמר ר׳ אחא בר אבא: אין אתה יכול לעמוד על אָפְיָהּ של אומה זו: נִתְבָּעִין לעגל ונותנין; נתבעין לַמשכן ונותנין. (שק׳ ב:).

VI. פּוֹשְׁעֵי־יִשְׂרָאֵל.

נד „בָּנִים אַתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם״[1] — בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קְרוּים בנים; אין אתם נוהגים מנהג בנים — אין אתם קְרוּים בנים. דברי ר׳ יהודה. ר׳ מאיר אומר: בין כך ובין כך אתם קרוים בנים, שנאמר: „בנים סכלים המה״[2], ואומר: „בנים לא אמון בם״[3], ואומר: „זרע מרעים בנים משחיתים״[4]. (קיד׳ לו.).

נה „כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ״[5] — אמר ר׳ שמעון בן לקיש: אל תקרי „רקתך״, אלא רֵיקָתֵךְ, שאפילו רֵיקָנִים שבך מלאים מצות כרמון. (עיר׳ יט.).

נו „חָטָא יִשְׂרָאֵל״[6] — אמר ר׳ אַבָּא בר זַבְדָּא: אף על פי שחָטא ישראל הוא. אמר ר׳ אבא: זהו שאומרין הבריות: הֲדַס שעומד בין קוצים הֲדַס שמו וַהֲדַס קוראים לו. (סנה׳ מד.).

נז אמר לו מין אחד לר׳ חנינא: עכשו ודאי טמאים אתם, שנאמר: „טמאתה בשוליה״[7], אמר לו: בֹּא וראה מה כתוב בהם: „השוכן אתם בתוך טמאותם״[8] — אפילו בזמן שהם טמאים שכינה שרויה ביניהם. (יומא נו, נז.).

נח „וְהֵם עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ״[9] — רבי ברכיה בשם ר׳ לוי אמר: משל למלך שהיה לו כרם ומְסָרוֹ לְאָרִיס. כשהיה עושה יין טוב היה אומר: כמה טוב היין של כרמי! וכשהיה עושה יין רע אמר: כמה רע היין של אריסי! אמר לו האריס: אדוני המלך! כשהוא עושה יין טוב הוא שלך וכשהוא עושה יין רע הוא שלי? בין טוב ובין רע שלך הוא. כך בתחלה אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: „ועתה לכה... והוצא את עמי בני ישראל״[10], וכיון שעשו איתו מעשה מה כתוב שם? — „לך רד כי שחת עמך״[11]. אמר משה לפני הקב״ה כשהם חוטאים — שלי, וכשהם זכאים — שלך? בין חטאים ובין זכאים שלך הם— „והם עמך ונחלתך״. (פסיק׳).

[1] דבר׳ י״ד, ה. [2] ירמ׳ ד׳, כב. [3] דב׳ ל״ב, כ. [4] ישעי׳ ה׳, ד. [5] שה״ש ו׳, ז. [6] יהוש׳ ז׳, יא. [7] איכה א׳, ט. [8] ויק׳ ט״ז, טז. [9] דב׳ ט׳, כט. [10] שמו׳ ג׳, י. [11] שם ל״ב, ז.

נא) כאשכרוע — מין ארז, תאשור (בוקסבוים). נג) לעֲמוד עַל אפיה — לידע טבעה. נה) ריקנים — ריקים ונבערים מדעת. כרמון — שהוא מלא גרעינים. נז) עכשו—לאחר החרבן. נח) לאריס — עובד בכרם בשכר חלק בפירות. אותו מעשה — של העגל.

נט אמר ר׳ שמעון חסידא: כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית; שהרי הלבנה ריחה רע ומְנָאָהּ הכתוב עם סַמְמָנֵי־קטורת. (כרית׳ ו:).

ס ר׳ יהושע בן לוי רָמֵי: כְּתִיב: „וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם״ [1], וכתיב: „וכמשפטי הגוים... עשיתם״ [2] — כמתוקנים שבהם לא עשיתם, במקולקלים שבהם עשיתם. (סנה׳ לט:).

סא „וַיָּעָף אֵלַי אֶחָד מִן הַשְּׂרָפִים וּבְיָדוֹ רִצְפָּה״ [3] — „גחלת״ אין כתיב כאן אלא „רִצְפָּה״, מהו רצפה? אמר ר׳ שמואל בר נחמני: רְצוֹץ פֶּה שאמרה דֵּלָטוֹרְיָא על בני. (פסק״ר).

סב ר׳ אבהו ור׳ שמעון בן לקיש נכנסו למדינת קֵיסָרִין. אמר לו ר׳ אבהו לר׳ שמעון בן לקיש: למה אנו נכנסים למדינה של מחרפים ומגדפים? ירד ר׳ שמעון בן לוי מן החמור, הלעיטו חול ונתן לתוך פיו. אמר לו: כך למה? א״ל: אין הקדוש־ברוך־הוא רוצה במי שאומר דֵּלָטוֹריא על ישראל, שנאמר: „אל תראוני שאני שחרחרת״ [4], ואומר: „אל תלשן עבד אל אדוניו״ [5]. (שהש״ר; ילק״ש).

VII. יִשְׂרָאֵל אֲגֻדָּה אֶחָת.

סג „פְּרִי עֵץ הָדָר״ [6] — אלו ישראל; מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל: יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים; „כפות תמרים״ [6] — אלו ישראל; מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים; וענף עץ עבות״ [6] — אלו ישראל; מה הֲדַס יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל: יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה; „וערבי נחל״ [6] — אלו ישראל; מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקדוש־ברוך־הוא עושה להם? לְאַבְּדָם אי אפשר, אלא אמר הקב״ה: יִקָּשְׁרוּ כלם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו; ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה; זהו שנאמר: „הבונה בשמים מעלותיו״ [7], ואימתי הוא מִתְעַלֶּה? כשהם עשויים אגודה אחת, שנאמר „ואֲגֻדתו על ארץ יסדה״ [7]. (ויק״ר פ׳ ל׳).

סד „וַאֲגֻדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ״ [7], — בנוהג שבעולם, אם אדם נוטל אגודה של קנים, שמא יכול לשברם בבת אחת? ואלו נוטל אחת אחת אפילו תינוק יכול לשָׁברם. וכן אַתָּה מוצא, שאין ישראל נגאלין עד שיַעשו אגודה אחת. (תנח׳ נצבים; ילק״ש).

סה „וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו״ [8] — איש בעון אחיו; מלמד, שכל ישראל עֲרֵבִים זה בזה. (שבוע׳ לט.).

סו כל ישראל עֲרֵבִים זה לזה. למה הם דומים? לספינה שנקרע בה בית אחד, אין אומרים: נקרע בית אחד בספינה, אלא נקרעה כל הספינה כלה. (תדב״א פ׳ י״ב).

[1] יחז׳ ה׳, ז. [2] שם י״א, יב. [3] ישע׳ ו׳, ו. [4] שה״ש א׳, ו. [5] מש׳ ל׳, י. [6] ויק׳ כ״ג, מ. [7] עמ׳ ט׳, ו. [8] ויק׳ כ״ו, לז.

נט) חלבנה — מסממני הקטורת במשכן. ס) רמי — הקשה שני כתובים זה על זה. דלטוריא — מלשינות. סב) מחרפים ומגדפים — כלו׳ רעים במעשיהם. הלעיטו חול — כלו׳ עפר לפיך, שתוק. סה) ערבים זה בזה — אחד נענש על חטא חברו. סו) בית אחד — חדר.

סז „שֶׂה פְזוּרָה יִשְׂרָאֵל"[1] — משולים כשה: מה דרכו של שה לוקה באחד מאבריו וכלם מרגישים, אף ישראל אחד חוטא וכלם נענשים. תני ר' שמעון בן יוחאי: משל לשני בני אדם, שהיו נתונים בספינה. נטל אחד מהם מַקְדֵחַ והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חבריו: למה אתה עושה כך? אמר להם: מה אִכְפַּת לכם? לא תחתי אני קודח? אמרו לו: מפני שאתה מֵצִיף עלינו את הספינה. (ויק"ר; ילק"ש).

VIII. שׂוֹנְאֵיהֶם וְאוֹהֲבֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

סח אמר ר' יונתן: מהו שנאמר: „נאמנים פצעי אוהב ונַעתרות נשיקות שונא"[2]? —טובה קללה שקלל אחיה השלוני את ישראל יותר מברכה שבֵּרְכם בלעם הרשע. אחיה השלוני קללם בקנה; אמר להם לישראל: „והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים"[3], — מה קנה זה עומד במקום מים, וגזעו מחליף ושרשיו מרובים ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהן, דָּמְמוּ הרוחות עמד הקנה במקומו. אבל בלעם הרשע ברכם בארז, שנאמר: „כארזים"[4] — מה ארז זה אינו עומד במקום מים, ואין גזעו מחליף, ואין שרשיו מרובים, ואפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו אין מְזיזות אותו ממקומו; כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו. ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס, לכתוב בו ספרי־תורה, נביאים וכתובים. (תענ' כ.).

סט „אֵלֶּה הַדְּבָרִים"[5] — אמר ר' אחא ברי' חנינא: ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה, אלא אלו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים: „שונא מוכיחנו"; ואלו ברכם משה היו אומות־העולם אומרין: „אוהבם ברכם". אמר הקדוש־ברוך־הוא: יוכיחם משה שאוהבם, ויברכם בלעם ששונאם, כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל. (דביר פ' א').

ע גוי אחד פגע ברי' ישמעאל — ברכו. אמר לו: כבר מִלתך אמורה. פגע בו אחר וקללו. אמר: כבר מִלתך אמורה. אמרו לו: כמו שאמרת לזה אמרת לזה! אמר להם כך נאמר: „מברכיך ברוך ואורריך ארור"[6]. (ירוש' בר').

עא „הוֹי הֲמוֹן עַמִּים רַבִּים כַּהֲמוֹת יַמִּים יֶהֱמָיוּן"[7] — והם מתיעצים על ישראל והקדוש־ברוך־הוא מַתִּישׁ גבורתם לפניהם. אמר ישעיה: „והרשעים כים נגרש"[8] — הגל הראשון אומר: עכשו אני עולה ומציף את העולם; כיון שבא לחול הוא כורע לפניו. לא היה לו לשני ללמוד מן הראשון? כך בא פרעה ונתגאה על ישראל — והפילו הקב"ה, שנאמר: „ונער פרעה וחילו בים סוף"[9]. לא היה לו לעמלק ללמוד מפרעה? אלא — „ויבא עמלק"[10],

[1] ירמי' נ', יז. [2] משלי כ"ז, ו. [3] מ"א י"ד, טו. [4] במד', כ"ד, ו. [5] דב' א', א [6] במד' כ"ד, ט. [7] ישעי' י"ז, יב. [8] שם נ"ז, כ. [9] תהל' קל"ו, טו. [10] שמ' י"ז, ח.

סז) מקדח — כלי שמנקבין בו. קודח — נוקב. מציף — שוטף ומטביע. סח) רוח דרומית — שהיא קשה ביותר. קולמוס — קנה שכותבין בו. סט) שיתבררו — הברכות, שתהיינה ברורות וקבועות בידם כדין בלא ערעור. ע) כבר מלתך אמורה — כלו' כבר נאמרה תשובה על דבריך במקום אחר. עא) מתיש — מחליש.

וכתיב – „ויחלש יהושע את עמלק" [1]. ולא היה לו לסיחון ועוג ללמוד מעמלק? אלא – „ויצא סיחון" [2], וכן – „ויצא עוג" [3]. וכן אף בלק, לא היה לו ללמוד מסיחון ועוג? אלא בא להתגרות על ישראל ומְשַׁלֵּחַ אחר בלעם לבוא לקלל את ישראל. (תנח').

IX. אֵין מַזָּל לְיִשְׂרָאֵל.

עב שנו רבותינו: בזמן שהחמה לוֹקָה סִמָּן רָע לכל העולם כֻלּוֹ. משל למה הדבר דומה? למלך בשר־ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פַּנָּס לפניהם. כעס עליהם ואמר לעבדו: טול פנס מפניהם והושיבם בחשך. ר' מאיר אומר: כל זמן שמאורות לוקים סִמָּן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שמלומדים בְּמַכּוֹתֵיהֶם; משל לסופר שבא לבית־הספר ורצועה בידו, מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג – – –

וכזמן שישראל עושים רצונו של מקום אין מִתְיָרְאִים מכל אלו, שנאמר: „אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה" [4] – הגוים יחתו ואין ישראל יחתו. (סוכה כט.).

עג „וַיּוֹצֵא אוֹתוֹ הַחוּצָה" [5] – אמר אברהם לפניו: רבונו־של עולם, הסתכלתי במזל שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר לו: צא מאִצְטַגְנִינוּת שלך – אין מזל לישראל! (נד' לב.).

עד אין מזל לישראל. בימי ירמיה בקשו ישראל לבוא לידי מדה זו ולא הניח להם הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה" [4]–כבר אברהם אביכם בקש לבוא לידי מדה זו ולא הנחתי לו, שאמר אברהם: „הן לי לא נתת זרע" [6] – המזל דוחקני ואומר לי: אברם, אין אתה מוליד; מיד „ויוצא אותו החוצה" [5] – הראה לו הקב"ה שְׁקָקִין של רקיע ואמר לו: צא מאצטגנינות שלך; נביא אתה ולא אַסְטְרוֹלוֹגוֹס! בשם ר' יוחנן אמרו: העלהו הקב"ה למעלה מִכִּפַּת הרקיע, שנאמר: „הבט נא השמימה" [5], אין אומרים הבט אלא מלמעלה למטה. אמר לו הקב"ה: מי שתחת המזל מתירא הימנו, אתה שאתה עליו – הרם ראש עליו! (כ"ר; תנח' חיי שרה).

עה מעשה היה בר' ינאי ור' יוחנן שהיו יושבים על שער של טְבֶרְיָה והיו שם שני אַסְטְרוֹלוֹגִים. ראו שם שני יהודים יוצאים למלאכתם. אמרו אותם שני אסטרולוגים: אותם שני האנשים יוצאים ואינם נכנסים, אלא הנחש שורפם. שמעו ר' ינאי ור' יוחנן. מה עשו? ישבו על [שער] המדינה לידע אם נכנסים אותם שני האנשים למלאכתם – ונכנסו. וראו אותם ר' ינאי ור' יוחנן. אמרו לאיסטרולוגים: לא אמרתם ששני האנשים הללו יוצאים ואינם נכנסים, שהנחש שורפם? אמרו להם: הן. אמרו להם: הרי יצאו בשלום ונכנסו בשלום. היו האסטרולוגים מביטים בהם, אמרו להם: מה עשיתם ביום הזה? אמרו להם:

[1] שמ' י"ז, יג. [2] במד' כ"א, כג. [3] שם שם, לג. [4] ירמ' י', ב. [5] בר' ט"ו, ה. [6] שם שם, ג.

עב) חמה לוקה – כלו' מתקדרת. פנס – עששית. לשונאיהם של ישראל – כלו' לישראל. ולשון יפה היא כלפי ישראל. שמלומדים במכות – רגילים ללקות. עג) במזל – בכוכב. מאצטגנינות – חכמת חוזה הכוכבים. עד) לידי מדה זו – של אמונה במזל. שקקים – שבילים ושוקים קטנים. אסטרולוגוס – חוזה עתידות ע"י הכוכבים. עה) שורפם – בארס שבו.

לא עשינו דבר, אלא כשם שהיינו למודים לעשות: קרינו את שמע והתפללנו. אמרו להם: יהודים אתם? אין דברי האסטרולוגים מתקַימים בכם, שאתם יהודים. הֱוֵי „ואתה לא כן נתן לך ה׳ אלהיך״[1]. (תנח׳ שופטים).

X. יִשְׂרָאֵל קַיָּמִים לְעוֹלָם.

עו אמר ר׳ יהושע בן לוי: אמר הכתוב: „כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם ה׳״[2] — כשם שאי־אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי־אפשר לעולם בלא ישראל. (תענ׳ ג:).

עז אמר ר׳ ברכיה: כנסת־ישראל שָׁאֲלָה שלא כהוגֶן והקדוש־ברוך־הוא הֱשִׁיבָהּ כהוגן, שנאמר: „ונדעה נרדפה לדעת את ה׳... ויבוא כ ג ש ם לנו״[3]. אמר לה הקב״ה: בתי, את שואלת דבר, שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש; אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם, שנאמר: „אהיה כ ט ל לישראל״[4]. ועוד שאלה שלא כהוגן, אמרה לפניו: רבונו־של־עולם: „שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך״[5]. אמר לה הקב״ה: בתי, את שואלת דבר, שפעמים נראה ופעמים אינו נראה, אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם, שנאמר: „הן על כפים חקותיך״[6]. (שם ד.).

עח „וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבַנִי ה׳ וַה׳ שְׁכֵחָנִי״[7] — היא עזובה, היא שכוחה? אמר ריש־לקיש, אמרה כנסת־ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם: אדם נושא אשה על אשתו ראשונה זוכר מעשה הראשונה; אתה ע ז ב ת נ י ו ש כ ח ת נ י. אמר לה הקב״ה: בתי, שנים עשר מזלות בראתי ברקיע, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לִגְיוֹן, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלשים רַהֲטוֹן, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלשים קַרְטוֹן, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גַּסְטְרָא, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה, וכלם לא בראתי אלא בשבילך — ואת אמרת „עזבתני ושכחתני". — „התשכח אשה ע ו ל ה׳?״[7] אמר הקב״ה: כלום אשכח עולות אילים שהקרבת לפני במדבר? אמרה לפניו: רבש״ע: הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה עגל? אמר לה: „גם א ל ה תשכחנה״[8] אמרה לפניו: רבש״ע: הואיל ויש שִׁכְחָה לפני כסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני? אמר לה: „ו א נ כ י לא אשכחך״[8]. (בר׳ לב).

עט „אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב״[9] — אמרו בשם ר׳ מאיר: מלמד שהראה הקדוש־ברוך־הוא ליעקב שָׂרָהּ של בבל עולה ויורד, של מָדַי עולה ויורד, ושל יָוָן עולה ויורד, ושל

[1]דבר׳ י״ח, יד. [2]זכר׳ ב׳, י. [3]הוש׳ ו׳, ג. [4]שם י״ד, ו. [5]שה״ש ח׳, ו. [6]ישע׳ מ״ט, טז. [7]שם שם, יד. [8]שם שם, טו. [9]שם מ״ד, ב.

עז) שאלה שלא כהוגן — בקשה שאינה יפה להם כל כך, כמפורש להלן. פעמים אינו מתבקש — כגון בשעת קציר. ופעמים אינו נראה — כשהזרוע מכוסה. על כפים — שהן מגולות ונראות תמיד. עח) היא עזובה היא שכוחה -- ולמה לו להכפיל? לגיון, רהטון, קרטון, גסטרא, — כלם שמות של גדודים וחיילות בלשון רומי. גם אלה תשכחנה— שאמרו לעגל „א ל ה אלהיך ישראל". ואנכי לא אשכחך — „א נ כ י ה׳ אלהיך" שקבלת בסיני. עט) שרה של בבל — כל אומה יש לה ברקיע שר ומלאך הממונה עליה.

אדום עולה ויורד. אמר הקב"ה ליעקב: אף אתה עולה. באותה שעה נִתְיָרֵא יעקב אבינו ואמ־: שמא, חס־ושלום, כשם שלאלו ירידה אף לי כן. אמר לו הקב"ה: „ואתה אל תירא" — אם אתה עולה אין לך ירידה עולמית. (ויק"ר פ' כט).

פ אמר ר' חנינא בר פפא: מהו שנאמר, „אני ה' לא שניתי"[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: מעולם לא הכיתי לאומה ושניתי לה; „ואתם בני יעקב לא כליתם"[1], שנאמר: „חצי אכלה בם"[2] — חצי כָלִים והם אינם כָלִים. וכן אמרה כנסת ישראל: „דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ"[3] — למה הדבר דומה? לגבור שהעמיד את הקירה וזורק בה את החצים, הצים כלים והקירה עומדת. אף כך ישראל, כל זמן שהיסורים באים עליהם — היסורים כָלים והם במקומם עומדים. (סוטה ט.; תנה"ק נצבים).

פא „סַפִּיר גִּזְרָתָם"[4] — אמר ר' פנחס: מעשה באדם אחד שהלך למכור סַפִּיר ברומי. אמר לו הלוקח: על מנת לבָדקו אקחנו. נְתָנוֹ על גבי הַסַּדָּן והתחיל מַקִּיש עליו בפַטִּיש. נבקע הַסַּדָּן ונחלק הַפַּטִּיש — והספיר עמד במקומו. (איכ"ר).

פב „זַיִת רַעֲנָן... קָרָא ה' שְׁמֵךְ"[5] — אמר ר' יהושע בן לוי: למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך מה זית אין עָלָיו נושרים לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בַּטָּלָה עולמית, לא בעולם־הזה ולא בעולם־הבא. (מנ' נג:).

פג „וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ"[6] — מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו, כך בניך יהיו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו; ומה עפר עשוי דַיִש אף בניך עשוים דיש למלכיות; ומה עפר מבלה את כלי המַתָּכוֹת והוא קַיָּם לעולם, כך ישראל — כל אומות־העולם בטֵלִים והם קַיָּמִים. (ב"ר פ' מ"א).

פד „דּוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא — וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עוֹמָדֶת"[7] — אמר שלמה: אף על פי שדור הולך ודור בא, מלכות הולכת ומלכות באה, גזרה הולכת וגזרה באה — הארץ לעולם עומדת — ישראל לעולם עומדים, לא נעזבו ולא יֵעָזבו, לא כלו ולא יכלו, שנאמר „כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם"[1] — כשם שאני לא שניתי ולא עתיד אני להשתנות, כך אתם בית יעקב לא כליתם ולא עתידים אתם לכלות, אלא „ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום"[8]. (פ' השל').

XI. טָהֳרַת הַמִּשְׁפָּחוֹת בְּיִשְׂרָאֵל.

פה אמר ר' חָמָא בר חֲנינא: כשהקדוש־ברוך־הוא מַשְׁרֶה שכינתו, אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, שנאמר: „בעת ההיא, נאום ה', אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל"[9] — „לכל ישראל" לא נאמר, אלא „לכל משפחות". (קיד' ע:).

[1] מלאכי ג', ו. [2] דבר' ל"ב, כג. [3] איכה ג', יב. [4] שם ד', ז. [5] ירמ' י"א, טז. [6] בר' י"ג, טז. [7] קהלת א', ד. [8] דבר' ד', ד. [9] ירמ' ל"א, א.

פ) ושניתי לה — כלו' לא נצרכתי להכותה פעם שניה, שנשמרה במכה אחת. פא) הסדן — קורה עבה של ברזל שמכין עליה בפטיש. מקיש — מכה. פב) נושרים — נופלים. אין להם בטלה עולמית — כלו' לא יכלו לעולם. פג) דיש — דריכה ודריסה. פה) משפחות מיוחסות — שאין בהן פסול ותערובות. לכל משפחות — ואין קרויה משפחה אלא זו שיש לה יחס.

פו אמר ר׳ אלעזר: לא עלה עזרא מבבל עד שעֲשָׂאָהּ כְּסֹלֶת נקיה ועלה. (קיד׳ ע.).

פז אמר רב יהודה אמר רב: אם ראית שני בני אדם שמתגרים זה בזה — שֶׁמֶּץ־פְּסוּל יש באחד מהם, ואין מניחין אותם לְדַבֵּק אחד בחברו.

אמר ר׳ יהושע בן לוי: אם ראית שתי משפחות שמתגרות זו בזו — שמץ פסול יש באחת מהן, ואין מניחין אותה לדבק בחֲבֶרְתָהּ. (שם עא:).

פח „וְזִקַּק אֹתָם כַּזָּהָב וְכַכָּסֶף וְהָיוּ לַה׳ מַגִּישֵׁי מִנְחָה בִּצְדָקָה"[1] — אמר ר׳ יצחק: צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא עם ישראל, שמשפחה שנִטְמְעָה נִטְמְעָה. (שם).

פט אמר רב: מיום שנִּגְנְזוּ ספר־יוחסין תָּשַׁשׁ כחם של חכמים וְכָהָה מְאוֹר עיניהם. (פס׳ סב:).

XII. גֵּרִים בְּיִשְׂרָאֵל.

צ „וְהֵמָּה יִהְיוּ לִי לְעָם"[2] — אמר רבה בר רב הונא: זו מעלה יתֵרה יש בין ישראל לגרים: אלו בישראל נאמר בהם: „והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם"[2], ואלו בגרים נאמר: „כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאום ה׳, והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים"[3].

אמר ר׳ חלבו: קשים גרים לישראל כספחת, שנאמר: „ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב"[4]. (קיד׳ ע:).

צא קְהַל גרים אינו קרוי קהל. (יבמ׳ נז.).

צב „יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל"[5] — זה הגר, שאין לו זכות אבות. (במ״ר פ׳ ח).

צג שלש מדות יש בגרים: יש גר כנכרי לכל דבר, יש גר משול כחמור, ויש גר כאברהם אבינו.

„יש גר כנכרי לכל דבר" כיצד? — היו לו נבלות וטרפות, שקצים ורמשים בתוך ביתו ויאמר: „אלך ואתגיר ואהיה ביניהם של אלו, שאכילתם יפה, ויש להם ימים־טובים

[1]מלא׳ ג׳, ג. [2]יחז׳ ל״ז, כז. [3]ירמ׳ ל׳, כב. [4]ישעי׳ י״ד, א. [5]תהל׳ קכ״ח, ב.

פו) שעשאה כסלת נקיה — מתערובת פסולי־המשפחה. פז) שמץ פסול — כלו׳ פסול־משפחה משהו. ואין מניחין... לידבק — שלא תתערב משפחה טהורה בפסולה. פח) שמשפחה שנטמעה נטמעה — משפחת שאינה מיוחסת שנטמעה (נתערבה) בכהנים לא הבדילה הקב״ה אלא הניחה ביניהם, ונמצא שבני אותה המשפחה משמשין בכהונה ו„מגישי מנחה בצדקה" של הקב״ה. פט) ספר־יוחסין — של המשפחות, שלכל משפחה טהורה בישראל היה ספר־יוחסין שלה. תשש — חלש. וכהה מאור עיניהם — שע״י זה לקתה טהרת המשפחה בישראל. צ) והייתי להם לאלהים וגו׳ — כלו׳ תחלה אהיה להם לאלהים ואח״כ „והמה יהיו לי לעם", ובגרים נאמר להיפך. כספחת — מין צרעת מתדבקת: ודרש „ונספחו" מלשון ספחת. צב) שאין לו זכות אבות — אלא זכות מעשי עצמו. צג) כחמור — אבי שכם, שרצה להתגייר לשם אשה. שאכילתם יפה — טהורה.

ושבתות, ויכלו אלו מתוך ביתי". כפף את עצמו והלך ונתגייר — אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בָּנַי, כשם שאהב זה אתכם, כך אתם אהבו אותו, שנאמר: "ואהבתם את הגר"[1].

"יש גר משול כחמור" כיצד? — הלך לִשָּׂא אשה מישראל, אמרו לו: "אין אנו נותנים לך, עד שתתגייר", — וכפף את עצמו והלך ונתגיר; אמר להם הקב"ה לישראל: בָּנַי, כשם שבקש זה מכם מנוחה, כך אתם תנו לו מנוחה, שנאמר: "וגר לא תונה"[2].

"יש גר כאברהם אבינו" כיצד? הלך ופִשְׁפֵּש בכל האומות, כיון שראה שמספ־־ים בטיבתם של ישראל אמר: אלך ואתגיר ואכנס תחת כנפי השכינה — עליו נאמר: "ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם"[3]. (תדב"א כ"ז; ילק"ש).

צד "כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק"[4] — שבועה נשבע הקדוש־ברוך־הוא ואמר: ימיני, ימיני! כסאי, כסאי! שאם יבואו גרים משל אומות־העולם אני מקבל אותם, ומזרעו של עמלק — איני מקבל אותם. (פסיק' כ"ח).

צה גר שבא להתגייר בזמן הזה אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דְוּוִים, דְחוּפִים, סְחוּפִים ומְטֹרָפִים ויסורים באים עליהם? — אם אומר: "יודע אני, ואיני כְדאי" — מקבלין אותו מיד ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות; ומודיעין אותו עון לקט שִׁכְחה ופאה ומעשר־עני. ומודיעין אותו עָנְשָׁן של מצות; אומרים לו: הֱוֵי יודע שעד שלא באת למִדה זו, אכלת חֵלב — אי אתה ענוש כרת, חִללת שבת — אי אתה עָנוש סקילה; ועכשו אכלת חלב — ענוש כרת, חללת שבת — ענוש סקילה. וכשם שמודיעין אותו עָנשן של מצות כך מודיעין אותו מתן שכרן, אומרים לו: "הוי יודע, שהעולם־הבא אינו עשוי אלא לצדיקים — וישראל בזמן הזה אינם יכולים שקבל לא רוב טובה ולא רוב פורענות". ואין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו. (יבמ' מ"ו).

צו גר שנתגייר כקטן שנולד דומה. (שם כ"ו).

צז "וגר לא תונה"[2] — לא תונה לו בדברים. אל תאמר לו: אמש היית עובד עבודה־זרה ועד עכשו חזירך בין שניך.

הגר, לפי שסורו רע, הזהירה עליו התורה במקומות הרבה. (גרים פ' ד').

צח "וּבָא הַלֵּוִי... וְהַגֵּר"[5] — אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: הגר הזה כלוי לפניך? אמר לו: גדול הוא לפני, שנתגייר לשמי. משל לצבי שגדל במדבר ובא מעצמו ונתערב בצאן. היה הרועה מאכילו ומַשקו ומחַבבו יותר מצאנו. אמרו לו: לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן? אמר להם: כמה יגיעות יגעתי בצאני, מוציאם בבקר ומכניסם בערב עד שֶׁלא גדלו. וזה שגדל במדברות ויערים ובא מעצמו לתיך צאני — ולא כך אחבבנו?

[1] דב' י', יט. [2] שמ' כ"ב, כ. [3] ישע' נ"ו, ה. [4] שמ' י"ז, טז. [5] דב' י"ד, כט.

ויכלו אלו — השקצים והרמשים. ופשפש — חפש. צה) סחופים ומטורפים — שטופים ומבולבלים בצרות. מצות קלות... ומצות חמורות — שאם יפרוש יפרוש. ומודיעים אותו עון לקט וגו' — שבני נח (הגוים) מקפידים הרבה על הממון והורגים על גזלה פחות משוה פרוטה, ואפשר שיחזור בו. למדה זו — של גיור. ואין מרבין עליו וגו' — שלא לדחותו בזרוע. צז) לא תאמר לו וגו' — כלו' שלא תונה ולא תצער אותו בדברים. שסורו רע — כלו' נוטה לרע מטבעו.

כך אמר הקב"ה: כמה יגעתי בישראל: הוצאתים ממצרים והֵאַרתי לפניהם, הורדתי להם את המן, הֵגַזְתי להם את הַשְּׂלָו, העליתי להם את הבאר והִקפתים עַנְנֵי־כבוד עד שקבלו תורתי; וזה בא מעצמו — לפיכך שקול עלי כישראל וכלוי. (דב"ז; ילק"ש).

צט מפני מה גרים בזמן הזה מעונים ויסורים באים עליהם? אמר אבא חנן משום ר' אלעזר: לפי שאין עושים מאהבה, אלא מיראה. (יבמ' מח:).

„וַתִּקַּח רִצְפָּה בַת אַיָּה אֶת הַשַּׂק... וְלֹא נָתְנָה עוֹף הַשָּׁמַיִם לָנוּחַ עֲלֵיהֶם... לָיְלָה"[1] — ונאמר „לא תלין נבלתו על העץ"?[2] — אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: מוטב שתֵעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפַּרְהֶסְיָא. שהיו עוברים־ושבים אומרים: מה טִיבם של אלו? — הללו בני מלכים הם. — ומה עשו? — פשטו ידיהם בגרים גרורים. אמרו: אין לך אומה שראויה לְדַבֵּק בה כזו. ומה בני מלכים כך — בני הֶדְיוֹטוֹת על אחת כמה וכמה; ומה גרים גרורים כך — ישראל על אחת כמה וכמה!
מִיָּד נִתְוַסְּפוּ על ישראל מאה וחמשים אלף. (שם עט.).

קא מעשה במֻנְבָּז ובזוטוס בניו של תַּלְמַי המלך, שהיו יושבים וקורין בספר „בראשית". כֵּיון שהגיעו לפסוק זה: „וּנְמַלתם את בשר עָרלתכם"[3] — הפך זה פניו לכותל והתחיל בוכה וזה פניו לכותל והתחיל בוכה. הלכו זה וזה ומלו עצמם. לאחר ימים היו יושבים וקורין בספר בראשית, כיון שהגיעו לפסוק זה אמר אחד להברו: אי לך, אחי! אמר לו: אתה אי לך, אבל אני לא אי לי. גלו את הדבר זה לזה. כיון שהרגישה אמם בהם, הלכה ואמרה לאביהם: בניך עלתה נוֹמֵי בבשרם וגזר הרופא שימולו. אמר לה: וְימולו! (בר' פ' מו).

קב עֲקִילַס בן אחותו של אַדְרִיָאנוס היה מבקש להתגַיֵּר, והיה מתירא מן אדריאנוס דודו. אמר לו: אני מבקש לעשות סחורה. אמר לו: שמא אתה חסר כסף וזהב — הרי אוצרותי לפניך. אמר לו: אני מבקש לעשות סחורה, לצאת לחוץ, לידע דעת הבריות, ואני מבקש לְמָּלֵךְ בך היאך לעשות? אמר לו: כל פְּרַקְמַטְיָא שאתה רואה שפָלה ונתונה בארץ — לך עסוק בה, שסופה להתעלות ואתה מִשְׂתַּכֵּר. בא לו לארץ־ישראל ולמד תורה. לאחר זמן מְצָאוהו רבי אליעזר ורבי יהושע. ראוהו פניו משתנות. אמרו זה לזה: עקילס לומד תורה. כיון שבא אצלם התחיל לשאול להם שאלות הרבה — והם משיבים אותו. עלה אצל אדריאנוס דודו, אמר לו: ולמה פניך משתנות? סבור אני, שהפסידה פרקמטיא שלך, או שמא הֵצר לך אדם. אמר לו: לָאו; אתה קרוב לי ואדם מצר לי? אמר לו: ולמה פניך משתנות? אמר לו: שלמדתי תורה, ולא עוד, אלא שמַלתי את עצמי. אמר לו: ומי אמר לך כך? אמר לו: בך נמלכתי. אמר לו: אימתי? אמר לו: בשעה שאמרתי לך: „מבקש אני לעשות סחורה" ואמרת לי: „כל פרקמטיא שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ — לך ועסוק בה, שסופה להתעלות", — חזרתי על כל

[1] ש"ב כ"א, י. [2] דב' כ"א, כג. [3] שם י"ז, יא.

צח) שקול עלי — דומה לפני. צט) מיראה — מיראת העונש. ק) בפרהסיא — בגלוי. בגרים גרורים — בגבעונים. הדיוטות — אנשים פשוטים. נתוספו על ישראל — גרים. קא) אי לך — אוי לך שאינך נימול, שלא ידעו זה בזה. נומי — שאת, מכה, ושקרה לו שנתיראה שמא יהרגם. קב) למלך — להועץ. פרקמטיא — סחורה.

האומות ולא ראיתי שפלה ונתונה בארץ כישראל; וסופה להתעלות, שכן אמר ישעיה: „כה אמר ה' גואל ישראל וקדושו לבזה-נפש, למתעב-גוי, לעבד מושלים: מלכים יראו וקמו, שרים וישתחוו"[1]. (תנח' משפטים).

קג „אֵיתָן מוֹשָׁבֶךָ"[2] – משל לצפור שברחה מן הצַיָּד ונפלה לתוך ידו של אַנְדְּרַטָא. כיון שראה אותו הצַיָּד, התחיל מְקַלְּסָהּ ואמר לה: כמה נאה בריחה זו שברחת! כך היה בלעם משבח את יתרו ואמר לו: „איתן מושבך!" (שמו"ר פ' כז).

קד עקילס הגר נכנס אצל ר' אליעזר, אמר לו: הרי כל שִׁבְחוֹ של גר „ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה!"[3] – כמה טֻוָּסִים יש לי, כמה פְּסִיוֹנִים יש לי, אפילו על עבדים אין משגיחין! נער בו ר' אליעזר ואמר: וכי קלה היא בעיניך? דבר שנתחבט עליו אותו זקן „ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש"[4] – ובא זה והושיטו לו בקנה. הלך אצל ר' יהושע. התחיל מנחמו בדברים: לחם – זו תורה שנאמר: „לכו לחמו בלחמי"[5], ושמלה – זו טלית. זכה אדם לתורה – זכה לטלית. ולא עוד, אלא שמשיאים בנותיהם לכהונה ויהיו בני בניהם כהנים גדולים. אמרו: אלולא אריכות פנים שהאריך ר' יהושע עם עקילס הנה חוזר לסורו. וקראו עליו: „טוב ארך אפים מגבור"[6]. (ב"ר פ' ע; במ"ר פ"ח).

קה „וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן"[7] – אלו הגרים שגִיְּרוּ. כל מי שמקרב נכרי ומגַיְּרוֹ כאלו בְרָאוֹ. (ב"ר פ' לט).

קו קיסר אחד שונאם של היהודים היה. אמר להם לשרי מלכותו: מי שעלה לו נוֹמֵי ברגלו יְקַטְּעֶנָּה ויחיה או יניחנה ויצטער? אמרו לו: יקטענה ויחיה. אמר להם קטיעא בר שלום: אחת, שאי אתה נוצח את כלם, שנאמר: „כי בארבע רוחות השמים פרשתי אתכם"[8]. ועוד, שיהו קוראין לך מלכות קטועה. אמר לו: יפה אמרת, אלא כל מי שנצח למלך מטילין אותו לכבשן האש.

כשתפסוהו, אמרה לו מטרונה אחת: וַי לה לספינה שהולכת בלא מכס. נטל סכין לקטע את ערלתו; ויש אומרים: בשניו קטעה ואמר: נתתי מכס ואעבור. וכשהטילוהו לכבשן אמר: כל נְכָסַי לר' עקיבא וחבֵריו.

יצאה בת-קול ואמרה: קטיעא בר שלום מזומן לחיי העולם-הבא.

בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים! (ע"ז י).

[1]ישע' מ"ט, ז. [2]במד' כ"ד, כא. [3]דב' י', יח. [4]בר' כ"ח, כ. [5]מש' ט', ה. [6]שם ט"ז, לב. [7]בר' י"ב, ה. [8]זכ' ב', י.

קג) אנדרטא — פסל המלך. מקלסה — משבחה. כמה נאה בריחה זו שברחת — שאסור לזרוק חץ לאנדרטא של מ"ך. קד) טווסים — תוכים. פסיונים — שלוים. אפילו על עבדים אין משגיחין — כלו' אין חוששין להם אם אוכלים אצלנו מעדנים. שנתחבט עליו אותו זקן — שטרח והשתדל בדבר אותו זקן (יעקב אבינו). והושיטו בקנה — כלו' נתן לו בלא טירח כזה שמושיט קנה לחברו. טלית — איצטלא של חכמים. קו) יקטענה — יכרות את רגלו, כלו' יהרוג את היהודים. מי שנצח למלך — בדברים. מטרונה — גבירה רומית וגיורת היתה. לספינה שהולכת בלא מכס — רמזה שמת קודם שנימול.

קז אונְקְלוֹס בר קלוֹנִימוֹס נתגַיֵּר. שלח הקיסר גדוד של רומאים אחריו, מְשָׁכָם במקראות – ונתגַיְּרוּ. חזר ושלח אחריו גדוד אחר של רומאים. אמר להם: לא תאמרו לו כלום. כשֶׁתְּפָסוּהוּ והלכו להם, אמר להם: אֹמַר לכם דבר סתם: נִיפְיוֹר נושא אבוקה לַאֲפִיפְיוֹר, אפיפיור לדוּכָּס, דוכס לְהֶגְמוֹן, הגמון למלך, – מלך כלום נושא אֲבוּקָה לפני שְׁאָר בני אדם? אמרו לו: לא. אמר להם: הקדוש־ברוך־הוא נושא אבוקה לפני ישראל, שנאמר: „וה׳ הולך לפניהם יומם וגו׳"[1]. נתגירו כלם. חזר ושלח אחריו גדוד אחר, אמר להם: לא תסיחו עמו כלל. כשתפָסוהו והלכו להם ראה מזוזה שמונחת על הפתח, הניח ידו עליה ושחק. אמרו לו: מפני מה אתה שוחק? אמר להם: מנהגו של עולם מלך יושב מִבִּפְנִים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ, ואלו הקב"ה עבדיו מבפנים והוא מְשַׁמְּרָם מבחוץ, שנאמר: „ה׳ ישמר צאתך ובואך וגו׳"[2]. נתגירו, ושוב לא שלח קיסר אחריו. (ע"ז י.).

XIII. גֵּרֵי אֲרָיוֹת (כּוּתִים).

קח היה ר׳ נחמיה אומר: אחד גֵרי־אֲרָיוֹת וְאחד גרי־חלומות ואחד גרי מרדכי ואסתר– אינם גרים עד שיתגירו בזמן הזה. (יבמ׳ כד:).

קט דרכי כותים פעמים כנכרים ופעמים כישראל, ורובם כישראל.
מפני מה הכותים אסורים לבוא בישראל? מפני שנתערבו בהם כהני הבמות. מאימתי מקבלין אותם?– משכפרו בהר גריזים והודו בירושלים ובתחית־המתים. (כות׳ פ׳ א, ב).

קי כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקים בה יותר מישראל (ב"ר פ׳ מז.).

קיא ר׳ שמעון בן אלעזר שלָחוֹ ר׳ מאיר להביא יין מבית־כותים. מצָאוֹ זקן אחד, אמר לו: „ושמת שכין בלועך אִם בעל נפש אתה"[3]. הלך ר׳ שמעון בן אלעזר וספר דברים לפני ר׳ מאיר וגזר עליהם. מה טעם? אמר רב נחמן בר יצחק: דמות יונה מצאו להם בראש הר גריזים, שהיו עובדים אותה. (חול׳ ו׳.).

קיב ר׳ יונתן עלה להתפלל בירושלים. נִתְלַוָּה עמו עם־הארץ אחד. עבר על הר גריזים וראהו שומרוני אחד. אמר לו: להיכן אתה הולך? א"ל: להתפלל בירושלים. א"ל: ולא יפה לך להתפלל בהר־ברכה זה ולא באותה אשפה. א"ל יונתן: ובמה הוא ברוך? א"ל:

[1]שמ׳ י"ג, כא. [2]תהל׳ קכ"א, ח. [3]משלי כ"ג, ב.

קז) משכם במקראות— פתה אותם בדברים מן המקרא. לא תאמרו לו כלום –- שלא יפתה אתכם. דבר סתם—כלו׳ שלא כדברי תורה. ניפיור, אפיפיור, דוכס, הגמון — כלם בעלי שורה זה גדול מזה. אבוקה — לפיד. קח) אחד... ואחד — בין... ובין; אם... ואם. גרי אריות— כגון הכותים שהושיב אשור בשומרון, שנתגיירו מחמת האריות שהשליח בהם הקב"ה (מ"ב י"ז, כה). גרי חלומות — שבעל־החלומות אמר להם להתגייר. גרי מרדכי ואסתר — שנתיהדו מחמת פחד היהודים (אסתר ח׳, יז). עד שיתגירו בזמן הזה –- כלו׳ שיחזרו ויתגירו מאהבה. קט) דרכי כותים — דיני כותים. לבוא בישראל — ע"י חיתון. משכפרו בהר גריזים — שעמד שם בית־מקדש. קיא) ושמת שכין וגו׳ — כלו׳ יינם אסור כיין נכרים משום נסך. גזר עליהם — אסר יינם.

שלא הוצף במי המבול. נתעלמה הלכה מעיני ר׳ יונתן לשעה. א״ל החַמָר שלו: רבי, הרשני ואני משיבו. אמר לשומרוני: הר זה מהו בעיניך? אם מן ההרים הגבוהים—הרי נאמר: „ויכֻסו כל ההרים הגבוהים"[1], ואם מן הנמוכים – לא השגיח בו הכתוב ולא חֲשָׁבוֹ לכלום.

באותה שעה ירד ר׳ יונתן מעל החמור והרכיבו שלשה מילין וקרא עליו: „ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך"[2] – אפילו בבְהָמִים שבך. (ב״ר פ׳ לב).

XIV. אֻמות־הָעוֹלָם.

קיג אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: פעם אחת הייתי מְהַלֵּךְ בדרך, מצאני אדם אחד והיה בא אלי כבא על חברו בזרועו. אמר לי: אתם אומרים שבעה נביאים עמדו לאומות־העולם והם מעידים בהן ויורדין לגיהנם? אמרתי לו: בני, כך.

– משבעה דורות ואילך יכולין אומות־העולם לומר: לא נִתְּנָה לנו תורה, ועדַיִן לא העידו בנו, מפני מה אנו יורדין לגיהנם?

אמרתי לו: בני, כך שנו חכמים במשנה: גר שבא להתגַיֵּר, פושטין לו יד להכניסו תחת כנפי השכינה – מכאן ואילך גֵּרֵי הדור מעידים בדור. (ויק״ר פ׳ ב׳).

קיד אין הקדוש־ברוך־הוא פוסל לשום בריה, אלא לכל הוא מקבל; השערים נפתחים בכל שעה וכל מי שמבקש לִכָּנֵס יִכָּנֵס.

וכן הוא אומר: „פתחו שערים ויבֹא גוי צדיק שומר אמונים"[3] – „ויבואו כהנים לויים וישראלים" לא נאמר, אלא „ויבא גוי צדיק". (שמו״ר פ׳ יז; ספרא אחרי־מות).

קטו מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ: בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה – הכל לפי מעשה שעושה כך רוח־הקדש שורָה עליו. (תדא״ר פ׳ ח).

קטז אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים – תאמין; יש תורה בגוים – אל תאמין (איכ״ר).

קיז „יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת" וגו׳[4] – יָפְיוֹתוֹ של יפת יהא באהלי שם. (מג׳ ט:).

קיח חמשה דברים צוה כנען את בניו: אֶהֱבוּ זה את זה, ואהבו את הגזל, ואהבו את הזמה, ושנאו את אדוניכם ואל תדברו אמת. (פס׳ קיג:).

---

[1] בר׳ ז׳, יט. [2] דב׳ ז׳, יד. [3] ישע׳ כ״ו, ב. [4] בר׳ ט׳, כז.

קיב) שומרונו — כותי. חמר — מנהיג החמור, זה שנתלוה עמו. בהמים — כנהיגי הבהמות אפילו הם אין בהם עקר בחכמה. שבעה נביאים — בלעם ואביו, איוב וארבעה חבריו. מעידים בהן — שהתרו בהן ולא שמעו. קיג) משבעה דורות ואילך — כלו׳ אחרי אותם הדורות שעמדו בהם שבעת הנביאים. גרי הדור מעידים בהן — כלו׳ היה להם ללמוד מהגרים. קיז) יפיותו של יפת יהא באהלי שם — כלו׳ היופי שבני יפת (היונים) מצוינים בו ישכון באהלי התורה של בני שם. קיח) את בניו — שנתקללו ע״י נח להיות עבדים, וכל המדות האלו מצויות בעבדים.

קיט חנופה ונסות־הרוח ירדו לבבל. (סנה׳ כד).

קכ עשרה קבים עשירות ירדו לעולם, תשעה נטלו רומיים ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים עניות ירדו לעולם, תשעה נטלה בבל ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים גסות ירדו לעולם, תשעה נטלה עילם ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים גבורה ירדו לעולם, תשעה נטלו פרסיים ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים כשפים ירדו לעולם, תשעה נטלו מצרים ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים זנות ירדו לעולם, תשעה נטלו ערביים ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים עזות ירדו לעולם, תשעה נטלה מישן ואחד – כל העולם כלו.
עשרה קבים שכרות ירדו לעולם, תשעה נטלו כושים ואחד – כל העולם כלו. (קיד׳ מט:).

קכא עשרה חלקים של טפשות בעולם; תשעה בישמעאלים, ואחד – בכל העולם.
עשרה חלקים של בריות בעולם; תשעה בישמעאלים, ואחד – בכל העולם.
עשרה חלקים של נוי בעולם; תשעה במדי, ואחד – בכל העולם.
עשרה חלקים של כעירות בעולם; תשעה במזרח ואחד – בכל העולם.
עשרה חלקים של כח בעולם; תשעה בכשדים ואחד – בכל העולם. (איכ״ר פ׳ א).

קכב ר׳ חיא בר אבא ור׳ אסי ישבו לפני ר׳ יוחנן, והיה ר׳ יוחנן יושב ומנמנם. אמר לו ר׳ חיא בר אבא לר׳ אסי: מפני מה עופות שבבבל שמנים? א״ל: כלך למדבר עזה ואראך שמנים מהם.

– מפני מה מועדים שבבבל שמחים?
– מפני שהם עניים.
– מפני מה תלמידי־חכמים שבבבל מצוינים?
– לפי שאינם בני תורה.
– מפני מה הגויים מזוהמים?
– מפני שאוכלים שקצים ורמשים.

ננער ביניהם ר׳ יוחנן, אמר להם: דרדקי! לא כך אמרתי לכם: „אמור לחכמה אחותי את"[1] – אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסירה לך – אמרהו, ואם לאו – אל תאמרהו. אמרו לו: ויאמר לנו מר איזה מהם: מפני מה עופות שבבל שמנים?

– מפני שלא גלו, שנאמר: „שאנן מואב מנעוריו... ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו"[2].

– מפני מה מועדים שבבבל שמחים?

[1] מש׳ ז׳, ד. [2] ירמ׳ מ״ח, יא.

קיט) נסות הרוח — גאוה. קכ) עשרה קבים — כלו׳ עשרה חלקים. מישן — שם מקום. קכא) בריות — בריאת הגוף. נוי — יופי. כעירות — רוע התואר. קכב) כלך — לך לך. שהם עניים — הבבליים עניים וכל ימיהם רעים. מצוינים — במלבושיהם. שאינם בני תורה — ומתהדרים במלבוש. מזוהמים — מאוסים. ננער ביניהם — נתעורר עליהם משנתו. דרדקי — תינוקות. מפני שלא גלו — העופות שבבבל, ולא כעופות א״י שנאמר בהם „מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו" (ירמ׳ ט׳, ט).

— מפני שלא היו באותה קללה, שנאמר: „והשבתי כל משושה, חגה חדשה ושבתה וכל מועדה״[1], ונאמר: „חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטרח״[2].

— מפני מה תלמידי־חכמים שבבבל מצוינים?

—לפי שאינם בני מקומם, שהבריות אומרין: במקומי—שמי, שלא במקומי—שמלתי.

— מפני מה הגויים מזוהמים?

— ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתם; הגוים שלא עמדו על הר סיני — לא פסקה זוהמתם.

אמר לו רב אחא בנו של רבא לרב אשי: גרים מהו? אמר לו: אף על פי שהם לא היו — מזלם היה, שנאמר: „את אשר ישנו פה עמנו עומד היום... ואת אשר איננו פה״[3]. (שבת קמה:).

קכג „וַאֲרוּ חֵיוָה אָחֳרִי תִנְיָנָה דָמְיָה לְדֹב״[4] — שָׁנָה רב יוסף: אלו פַּרסיים, שאוכלים ושותים כדוב ומְסֻרְבָּלִים כדוב ומגַדלים שֵׂעָר כדוב ואין להם מנוחה כדוב.

ר' אַמִי, כשהיה רואה פרסי רוכב, אמר: זהו דוב נודד.

אמר לו רבי ללוי: הראֵני פרסיים. אמר לו: דומים לַחֲיָלוֹתָיו של בית־דוד.

— הראֵני חַבָּרִים. —

— דומים למלאכי־חֲבָלָה.

— הראֵני ישמעאלים.

דומים לשְׂעִירים של בית־הכסא.

— הראני תלמידי־חכמים שבבבל.

— דומים למלאכי־השרת... (קיד׳ עב.).

קכד אמר ר' עקיבא: בשלשה דברים אוהב אני את המדיים: כשחותכים את הבשר אין חותכים אלא על גבי השלחן; כשנושקים אין נושקים אלא על גב היד, וכשיועצים אין יועצים אלא בשדה.

אמר רבן גמליאל: בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים: הם צנועים באכילתם וצנועים בבית־הכסא וצנועים בדבר אחר. (בר׳ ח:).

קכה „יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר״[5] — למה הוא מושלה [למלכות רומי] בחזיר? אלא מה החזיר הזה בשעה שהוא רובץ פושט טלָפיו — כלומר: ראו שאני טהור, כך המלכות הרִשְׁעָה הזאת, גוזלת וחומסת ונראית כאלו מַצַּעַת את הַבִּימָה. (ב״ר פ׳ ס״ה; ילק״ש).

---

[1]הושי ב׳, יג. [2]ישעי א׳, יד. [3]דב׳ כ״ט, יד. [4]דני ז׳, ה. [5]תהלי פ׳, יד.

באותה קללה — שנתקללו מועדי א״י. שאינם בני מקומם — אלא בני ארץ אחרת ומתהדרים במלבושיהם כדי שיכבדום. במקומי שמי — שמי מכבדני. פסקה זוהמתם — ע״י התורה. גרים מהו — שהרי אף הם לא עמדו על הר סיני. מזלם היה — כלו׳ רוחם, נשמתם. קכג) מסורבלים — מסובלים בבשר. ואין להם מנוחה — שנודדים ממקום למקום. לחיילותיו של בית דוד — גבורים כמותם. חברים — מין כת בפרס. לשעירים — לשדים שמראיהם כתישים. קכד) בשלשה דברים — בשביל שלשה דברים של דרך־ארץ. בדבר אחר — שטען צניעות. קכה) טלפיו — פרסותיו. מצעת את הבימה — כלו׳ מקימה בימות (מזבחות) לאלהיה ומקשטת אותם בספות.

קכו אין לך כל אומה ואומה עובדי עבודה־זרה שלוקה שאין אלהיה לוקה עמה, שנאמר: „ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים“[1]. (סוכה כט).

קכז כל צרה שאומות־העולם וישראל שותפים בה — צרה; וכל צרה של ישראל עצמם — אינה צרה. (דב"ר פ' ב).

קכח באותה שעה שעברו ישראל את הים בקשו מלאכי־השרת לומר שירה לפני הקדוש־ברוך־הוא; אמר להם הקב"ה: מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני! (סנה' לט:; שמו"ר פ' כג).

קכט ישראל שנזדמן לו נכרי בדרך טופלו לימינו; רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר: בסַיִף — טופלו לימינו, במקל — טופלו לשמאלו. היו עולים במעלה או יורדים בירידה, לא יהא ישראל למטה ונכרי למעלה, אלא ישראל למעלה ונכרי למטה. ואל יָשׁוּחַ לפניו, שמא ירֹץ את גֻלגלתו. שְׁאָלוֹ להיכן הולך — ירחיב לו את הדרך, כדרך שעשה יעקב אבינו לעשו הרשע, שנאמר: „עד אשר אבא אל אדני שעירה“[2], ונאמר: „ויעקב נסע סכותה“[3].

מעשה בתלמידי רבי עקיבא שהיו הולכין לכְזִיב. פגעו בהם לסטים. אמרו להם: לאן אתם הולכים? אמרו להם: לעכו. כיון שהגיעו לכזיב פרשו. אמרו להם: תלמידי מי אתם? אמרו להם: תלמידי ר' עקיבא. אמרו להם: אשרי ר"ע ותלמידיו, שלא פגע בהם אדם רע מעולם. (ע"ז כה:).

קל אמר ר' אלעזר: לעולם אין ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה, אלא אם כן נתן גוי אצבעו בתוך פיו של ישראל. (ב"ר פ' פ).

קלא המודה להם נופל בידיהם; והבוטח בהם — שלו שלהם. (ב"ב צא:).

[1] שמ' י"ב, יב. [2] בר' ל"ג, יד. [3] שם שם, יז.

קכח) מעשה ידי — המצרים. קכט) טופלו לימינו — הישראלי יחברנו לנכרי לימינו; כלו', הישראלי יזהר שהנכרי ילך לימינו. בסייף — בחרב, שהיא תלויה בצד שמאל של הנכרי. טופלו לימינו — שאם יטול הנכרי את החרב להרוג ירגיש בכך הישראלי מיד. ובמקל טופלו לשמאלו — שהמקל הוא בידו הימנית של הנכרי. אלא ישראל למעלה— שכך נוח לו יותר להגין על עצמו. ירחיב לו את הדרך — כלו' אם צריך לילך מיל יאמר שילך שני מילין, כדי שלא ימהר הנכרי להתנפל עליו. לסטים — גזלנים. קל) אין ישראל נותן וגו' — שמא ישוך הנכרי את אצבעו; כלו', יזהר ביותר מן הנכרי. קלא) שלו שלהם — כלו' יטלו את רכושו.

ב.

אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל.

I. הָאָרֶץ וְיִשְׂרָאֵל.

א אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: הארץ חביבה עלי וישראל חביבים עלי — אכנים את ישראל שהם חביבים עלי לארץ שחביבה עלי. (במ"ר פ' כ"ג).

ב יש אדם שהוא נאה ולבושו כָּעוּר, הוא כעור ולבושו נאה — וישראל הם נאים לארץ והארץ נאה להם, לכך נאמר: „אף נחלת שפרה עלי"[1]. (שם; תנח' מסעי).

ג אמר ר' יצחק: לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ„החדש הזה לכם"[2], שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל, ומה טעם פתח ב„בראשית"? משום „כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים"[3], שאם יאמרו אומות־העולם לישראל: לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם: כל הארץ של הקדוש־ברוך־הוא, הוא בְּרָאָהּ ונְתָנָהּ לאשר ישר בעיניו, ברצונו נְתָנָהּ להם וברצונו נְטָלָהּ מהם וּנְתָנָהּ לנו. (רש"י עפ"י תנח').

ד שלשה מקומות אין אומות־העולם יכולין להונות את ישראל לומר גזולים הם בידכם. ואלו הם: מערת המכפלה, קבורתו של יוסף ובית־המקדש. (ב"ר פ' עט).

II. הָאָרֶץ וְיִשּׁוּבָהּ.

ה לעולם ידור אדם בארץ־ישראל אפילו בעיר שרובה נכרים, ואל ידור בחוץ־לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: „לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים"[4]. וכי כל שאינו דר בא"י אין לו אלוה? אלא לומר לך: כל הדר בחוץ־לארץ כאלו עובד עבודה־זרה. וכן בדוד הוא אומר: „כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', לאמר: לֵךְ עבוד

[1]תהל' ע"ז, ו. [2]שמ' י"ב, ב. [3]תהל' קי"א, ו. [4]ויק' כ"ה, לח.

ד) להונות — לצער בדברים. מערת המכפלה וגו' — שלשה מקומות אלו נקנו לישראל בכסף (בר' כ"ג, טז; יהוש' כ"ד, לב; דהי"א כ"א, כה, כו). ה) דומה כמי שאין לו אלוה — משום „ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם".

אלהים אחרים"[1]. וכי מי אמר לו לדוד: לך עבוד אלהים אחרים? אלא לומר לך: כל הדר בחוץ־לארץ כאלו עובד עבודה־זרה. (כת׳ קי:).

ו אמר ר׳ אלעזר: כל הדר בא״י שרוי בלא עון, שנאמר: "העם היושב בה נשוא עון"[2]. (שם קיא.).

ז "ורוח להולכים בה"[3] — אמרו בשם ר׳ יוחנן: כל המהלך ארבע אמות בא״י מובטח לו שהוא בן עולם־הבא. (שם).

ח "מִי יִתֶּן לִי אֵבֶר כַּיּוֹנָה"[4] — למה כיונה? לפי שכל העופות בשעה שהם יְגֵעים הם נחים על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגעה, קופצת אחת מאֲגַפֶּיה ופורחת באחת מאגפיה. "הנה ארחיק נדוד"[5]— נדנוד אחר נדנוד, טלטול אחר טלטול. "אלין במדבר"[5] — מוטב ללין במדברות של א״י ולא ללין בפַלטְרָיות של חוץ־לארץ. (ב״ר פ׳ לט; ילק״ש).

ט "וִישַׁבְתֶּם לָבֶטַח בְּאַרְצְכֶם"[6] — בארצכם אתם יושבים לבטח ואי אתם יושבים לבטח בחוצה־לארץ. (ילק״ש בחקותי).

י מעשה בר׳ יהודה בן בתֵירא ור׳ מַתְיָא בן חרש ור׳ חנינא בֶן־אֲחִי ר׳ יהושע ור׳ יהושע, שהיו יוצאים חוצה־לארץ והגיעו לפְלַטוּס וזכרו את ארץ־ישראל, וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהן, וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא: "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות"[7], אמרו: ישיבת ארץ־ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה.

ומעשה בר׳ אלעזר בן שמוע ור׳ יוחנן הסנדלר, שהיו הולכים לנְצִיבִין אצל ר׳ יהודה בן בתירא, ללמוד ממנו תורה, והגיעו לצידון וזכרו את ארץ־ישראל, וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהן, וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא: "וירשתם וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים"[7], אמרו: ישיבת ארץ־ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה; חזרו ובאו להם למקומם. (שם ראה).

יא אמר ר׳ יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כְּרַךְ אחד בא״י, שנאמר: "ויקן את ההר שומרון מאת שמר... ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה... שומרון"[8]. (סנה׳ קב:).

יב הלוקח בית בא״י כותבין עליו אונו אפילו בשבת. (ב״ק פ.).

יג מתחלת בריָתו של עולם לא נתעסק הקדוש־ברוך־הוא אלא במטע תחלה, שנאמר "ויטע ה׳ אלהים גן בעדן"[9] — אף אתם כשנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה. הדי שנאמר: "כי תבאו אל הארץ — ונטעתם"[10]. (ויק״ר פ׳ כה).

---

[1]ש״א כ״ו, יט; [2]ישעי׳ ל״ג, כד. [3]שם מ״ח, ה. [4]תהלי׳ נ״ה, ז. [5]שם שם, ח. [6]ויקי׳ כ״ו, ה.
[7]דבי׳ י״א, לא, לב. [8]מ״א ט״ז, כד. [9]בר׳ ב׳, ח. [10]ויקי׳ י״ט, כג.

ח) קופצת אחת מאגפיה—כובשת וסוגרת אחת מכנפיה. פלטריות—ארמונות. י) לפלטוס—שם מקום. זקפו — נשאו. וזלגו -- נזלו. יא) כרך — עיר. יב) אונו — שטרו, ספר־המקנה. אפילו בשבת — ע״י אמירה לנכרי; ומשום ישוב א״י התירו אסור שבות.

יד אין יוצאין מארץ לחוץ־לארץ אם כן עמדו סאתים בסלע. אמר ר' שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא לקח; אבל בזמן שמוצא לקח – אפילו עמדה סאה בסלע לא יצא. וכן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוץ־לארץ, שנאמר: „ותהום כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי"[1]. מהו „הזאת נעמי"? אמר ר' יצחק: אמרו: ראיתם נעמי, שיצאה מארץ לחוץ־לארץ – מה עלתה לה! (ב"ב צא.).

טו אפילו מי שיש לו זכות־אבות אינה עומדת לו בשעה שיצא מארץ לחוצה־לארץ. (שם).

III. חִבַּת הָאָרֶץ.

טז כשעלה ר' זירא לארץ־ישראל לא מצא גשר לעבור, החזיק במֵצר ועבר. אמר לו מין אחד: עַמָּא פְּזִיזָא, שהקדמתם פיכם לאזניכם – עֲדַיִן בפזיזותכם אתם עומדים! אמר לו: מקום שמשה ואהרן לא זכו לו – אני מי יאמר שאזכה לו? (כת' קיב.).

יז ר' אבא היה מנשק הסלעים של עכו. ר' חנינא היה מתקן בה תקלות הדרכים. ר' חִיָּא בר גַמְּדָא היה מתגלגל בעפרה, שנאמר: „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו"[2]. (שם).

יח עולא ירד מא"י לבבל. בשעת פטירתו התחיל בוכה. אמרו לו: מפני מה אתה בוכה? הרי אנו מעלים אותך לא"י. אמר להם: ומה מועיל אני, מאבד אני מרגלית שלי בארץ טמאה, אינו דומה הפולטה בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה.

כשמת באו ואמרו לר' אלעזר, אמר: אתה עולא „על אדמה טמאה תמות"[3]. אמרו לו: ארונו בא. אמר להם: אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה. (ירוש' כלאים; כת' קיא.).

יט ר' ברוקיא ור' אליעזר בן פְּדָת היו מְטַיְּלִים דרך שער מחוץ לטבריא ובאו ארונות מחוץ־לארץ. אמר ר' ברוקיא לר' אליעזר: מה הועילו אלו – בהייהם הניחו אותה ובמיתתם באו לה. אני קורא עליהם „ונחלתי שמתם לתועבה"[4] – בחייכם, „ותבאו ותטמאו את ארצי"[4] – במיתתכם. אמר לו ר' אליעזר: לא היא, כיון שהם נקברים בא"י ונִתָּן להם גוש עפר של א"י מכפרת להם, שנאמר: „וכפר אדמתו עמו"[5]. (פסיק"ר; ירוש' כלאים; דב"ר פ' צז).

[1]רות א', יט. [2]תהל' ק"ב, טו. [3]עמו' ז', יז. [4]ירמ' ב', ז. [5]דב' ל"ב, מג.

יד) עמדו סאתים בסלע — כלו', שנתייקר שער התבואה כל כך, עד שסאתים תבואה נמכרות בסלע (בארבעה דינרים). ליקח — לקנות. פרנסי הדור — מנהיגי הדור. מה עלתה לה? — מה היה בסופה. טו) אינה עומדת לו — אינה מגינה עליו. טז) במצר — חבל או כלונס מתוח לרוחב הנהר. עמא פזיזא — עם בהול. מי יאמר שאזכה לו? — כלו', שמא אמות קודם. תקלות — מכשולים. יח) מרגלית שלי — נשמתי. הפולטה — מוציאה. קולטתו — מכניסתו.

כ אמר ר' לוי: אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ? אמר לו הקב"ה: מי שהודה בארצו נקבר בארצו, ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. (דב"ר פ' ב).

כא אמר ר' אלעזר: מתים שבחוץ־לארץ אינם חיים, שנאמר: „ונתתי צבי בארץ חיים"[1] — ארץ שצביוני בה מתיה חיים, שאין צביוני בה אין מתיה חיים. (כת' קיא).

IV. תּוֹרַת הָאָרֶץ.

כב אמר הקדוש־ברוך־הוא: חביבה עלי כת קטנה בארץ־ישראל מסנהדרין גדולה שבחוץ־לארץ. (ירוש' נד' פ"ו; שם סנה' פא).

כג אפילו צדיקים וחכמים בחוץ־לארץ ורועי צאן ובקר בא"י — אין מְעַבְּרִין את השנה אלא על ידי רועי צאן ובקר; ואפילו נביאים בחו"ל והדיוטים בא"י — אין מעברין את השנה אלא על ידי הדיוטים שבא"י. (פדר"א פ' ח).

כד אמר רב ספרא — רבי אַבָּהו היה מספר: כשירד חנניה בן אֲחִי ר' יהושע לגולה היה מְעַבֵּר שנים וקובע חדשים בחוצה־לארץ. שגרו אחריו שני תלמידי־חכמים: רבי יוסי בן כִּיפֶּר ובן־בנו של זכריה בן קבוטל. כיון שראה אותם אמר להם: למה באתם? אמרו לו: ללמוד תורה באנו. הכריז עליהם: אנשים הללו גדולי הדור הם ואבותיהם שִׁמשו בבית־המקדש, כאותה ששנינו: זכריה בן קבוטל אומר: „הרבה פעמים קריתי לפניו בספר דניאל". התחיל הוא מטמא והם מטהרים, הוא אוסר והם מתירים. הכריז עליהם: אנשים הללו של שוא הם, של תוהי הם. אמרו לו: כבר בנית ואי אתה יכול לסתור, כבר גדרת ואי אתה יכול לפרוץ. אמר לָהם: מפני מָה אני מטמא ואתם מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? אמרו לו: מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה־לארץ. אמר להם: והלא עקיבא בן יוסף היה מְעַבֵּר שנים וקובע חדשים בחוצה־לארץ? אמרו לו: הַנַּח ר' עקיבא, שלא הִנִּיחַ כמותו בארץ־ישראל. אמר להם: אף אני לא הנחתי כמותי בארץ־ישראל. אמרו לו: גְּדָיִים שהנחת נעשו תְּיָשִׁים בעלי־קְרָנַיִם, והם שגרונו אצלך, וכך אמרו לנו: לכו ואמרו לו בשמנו; אם שומע — מוטב, ואם לאו — יהא בנדוי. ואמרו לאחינו שבגולה; אם שומעים — מוטב, ואם לאו — יעלו להר: אֲחִיָּה יבנה

[1] יחז' כ"ו, כ.

כ) מי שהודה בארצו — יוסף שאמר „גנב גנבתי מארץ העברים". ומי שלא הודה בארצו — משה שאמרו עליו בנות יתרו „איש מצרי הצילנו" שותק. כא) שצביוני בה — תשוקתי לה. כג) אין מעברין את השנה וגו' — עבור השנים מסור לבית־דין. הדיוטים — אנשים פשוטים. כד) קריתי לפניו — לפני כהן־גדול בליל יום־הכפורים, שהיו מעסיקין אותו בקריאה כדי שלא יישן. כבר בנית — כלו' כבר פרסמת אותנו לשבח. לסתור — להרוס, כלו' לבטל דבריך הראשונים. שלא הניח כמוהו — גדול כמותו. גדיים שהנחת וגו' — כלו' התלמידים הקטנים נעשו גדולים וחזקים בתורה. יעלו להר — לאחד ההרים לבנות שם במות. אחיה — גדול הדור בחו"ל.

מזבח, חנניה ינגן בכנור, ויְכַפְּרוּ כולם ויאמרו: אין להם חלק באלהי ישראל. מיד נער כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום! יש לנו חלק באלהי ישראל.
וכל־כך למה? משום שנאמר: „כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים״[1]. (בר׳ סג.:).

כה ר׳ אלעזר הַקַּפָּר אומר: עתידים בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבחוץ־לארץ שיִקָּבְעוּ בארץ־ישראל, שנאמר: „כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא״[2]; והלא דברים קל־וחמר: ומה תבור וכרמל, שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעו בארץ־ישראל; בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, שקורין ומרביצין בהם תורה, על אחת כמה וכמה. (מג׳ כט.).

כו אמר ר׳ יוסי בר חלפתא לר׳ ישמעאל בנו: אתה מבקש לראות את השכינה בעולם־הזה — עסוק בתורה בארץ־ישראל. (שו״ט קה).

כז אוירה של ארץ־ישראל מחכים. (ב״ב קנח:)

כח אין תורה כתורת ארץ־ישראל, ולא חכמה כחכמת ישראל. (ספרי עקב; ב״ר פ׳ טז).

כט „באר מים חיים״[3] — זו תורה של א״י. (ילק״ש שה״ש).

ל אפילו שיחת הולין של בני א״י צריכה תלמוד. (ויק״ר פ׳ לד).

לא עשרה קבים חכמה ירדו לעולם—תשעה נטלה א״י ואחד כל העולם כלו. (קיד׳ מט:).

V. אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ.

לב ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: תבל — זו ארץ־ישראל שנאמר: „משחקת בתבל ארצו״[4]. ולמה נקרא שמה תבל? — שהיא מְתֻבֶּלֶת בַּכֹּל; שכל הארצות, יש בזו מה שאין בזו; אבל ארץ־ישראל אינה חסרה כלום, שנאמר: „לא תחסר כל בה״[5]. (ספרי).

לג „מְבֹרֶכֶת ה׳ אַרְצוֹ״ [6] — מלמד שארצו של יוסף מבורכת מכל הארצות, שהיה טל מצוי לה בכל שעה והיתה מְרֻבֶּצֶת במעינות ופתוחה להמה ופתוחה ללבנה, מליאה ואינה חסרה כל ברכה. (שם).

לד „אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת״ [7] — לפי שֶׁעֲפָרוֹ של הר קל ושל בקעה שמֵן, יכול יהיו מים נורשים את העפר ממקום בקעה הר למקום בקעה ותהיה בקעה מחוסרת מים, תלמוד לומר: „ארץ הרים ובקעות״ — הר לפי מה שהוא, בקעה לפי מה שהיא. (שם).

„לא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא״ [8] — ארץ מצרים אם אינו עמל בְּפָסָל ובַקַּרְדּוֹם ונודד שנת עיניו עליה אין לו בה כלום; אבל ארץ־ישראל אינה כן. הם ישנים על מטותיהם והקדוש־ברוך־הוא מוריד להם גשמים. (שם).

[1] ישע׳ ב׳, ג. [2] ירמ׳ מ״ו, יח. [3] שה״ש ד׳, ט״ו. [4] משׁ׳ ח׳, לא. [5] דב׳ ח׳, ט. [6] שם ל״ג, יג. [7] שם י״א, יא. [8] שם שם, י.

ינגן בכנור — לפני הבמה, שחנניה לוי היה. ויכפרו— יכחשו. וכל כך למה — למה החמירו כל כך בעבור השנים? כה) שלא באו... ללמוד תורה — לפי האגדה נעקרו תבור וכרמל מא״י ובאו לסיני בשעת מתן־תורה. ומרביצין בהם — מלמדין לאחרים. לב) מתובלת — מלשון תבלין, כלו׳ מתוקנת ומעורבת. לג) מרובצת במעינות.— מימי המעינות מרביצים את עפרה. לד) נורשים — גורפים וסוחפים. לה) בפסל — מין גרזן.

לו „וְנָתַתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם"[1] — לא שִׁכּוֹרָה ולא צמֵאָה אלא בינוֹנִית, שכל זמן שהגשמים מרובים מטַשטשים את הארץ ואינה מוציאה פירות.

דבר אחר: „בעתם" — בלילי רביעיות ובלילי שבתות, שֶׁכֵּן מצינו בימי שמעון בן שטח, שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים כִּכְלָיוֹת ושעורים כגרעיני זיתים ועדָשים כדינרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות. (תענ' כב, כג).

„יוֹרֶה"[2] — שמורה את הבריות להטיח גגותיהם ולהכניס פרותיהם ולעשות כל צרכיהם.

יורה — שמתכַּוֵּן לארץ ואין יורד בזעף.

יורה — שמַרְוֶה את הארץ ומשקה עד תהום.

„מַלְקוֹשׁ"[2] — שממלא תבואה בקַשֶּׁיהָ.

מלקוש — שיורד על המְלִילוֹת ועל הקשין. (ספרי תענ' ו).

„וָאֶתֶּן לְךָ אֶרֶץ חֶמְדָּה נַחֲלַת צְבִי"[3] — למה נמשלה א"י לצבי? לומר לך: מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו אף א"י אינה מחזקת פירותיה. דבר אחר: מה צבי זה קל מכל החיות אף א"י קלה מכל הארצות לבשל את פירותיה. אי מה צבי זה קל ואין בשרו שָׁמֵן אף א"י קלה לבשל ואין פירותיה שמֵנים? תלמוד־לומר: „ארץ זבת חלב ודבש"[4] — שמנים מחלב ומתוקים מדבש. (כת' קיב.).

לט פירות א"י קלים לאכיל מפירות של כל הארצות. (ספרי ח).

מ היה ר"מ אומר: ממשמע שנאמר: „וערלתם ערלתו את פריו"[5] איני יודע שעץ מאכל היא? אלא מה תלמוד לומר „עץ מאכל"? להביא עץ שטעם עצו ופריו שוה, ואיזהו? — זה הפִּלְפְּלִין, ללמדך, שאין א"י חסרה כלום, שנאמר: „ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה"[6]. (בר' לו:).

מא רָמֵי בר יחזקאל נזדמן לבני־ברק. ראה עזים שאוכלות תחת תאנים, והיה דבש נוטף מן התאנים וחָלב מטפטף מן העזים והם מתערבים זה בזה.
אמר: זהו „זבת חלב ודבש"[4]. (כת' קיא:).

מב מעשה בר' יוחנן בן אלעזר, שהיה יושב תחת תאנה אחת, והיתה התאנה מלאה תאנים יפות. ירד טל והיו התאנים שואבות דבש, והיה הרוח מְגַבְּלוֹ בעפר. באה עז אחת

[1]ויק' כ"ו, ד. [2]דב' י"א, יד. [3]ירמ' ג', יט. [4]שמ' ג', יז. [5]דב' ח', ט.

לו) לא שכורה — כלו' שאין הגשמים מרובים יותר מדאי. מטשטשים — ממחקין. בלילי רביעית ובלילי שבתות — שאין עוברי דרך מצוים בלילות אלו. דוגמא - דמיון (מוסטער).
לז) יורה — הגשם בחשון. להטיח גגותיהם — מפני ימות הגשמים הממשמשים ובאים. ולעשות כל צרכיהם — כל הדברים הצריכים לימות הגשמים. מלקוש — גשמי אדר, כשהתבואה מתמלאת „בקשיה" (בקשין שלה), ודריש מלקיש: מ ל א ק ש. לח) צבי... אין עורו מחזיק בשרו — כשמפשיטין אותו העור מתכווץ ומתקצר. קל מכל החיות — ברגליו. מ) פלפלין — (פפּעפּער). מב) שואבות דבש — כלו' שופעות ומושכות דבש. מגבלו — לש אותו ומערבו.

והיתה מנטפת חלב בדבש. וקרא לתלמידים ואמר להם: בואו וראו דוגמא מעין העולם־הבא. (תנה"ק תצוה).

מג אמר ר' יעקב בן דוסתאי: מלוד לאוני שלשה מילין. פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים. (כת' קיא:).

מד אמר ר' שמעון בן חלפתא: היה מעשה שאמר ר' יהודה לבנו בסכנין: עלה והבא לנו גרוגרת מן החבית. עלה והושיט ידו ומצאה של דבש. אמר לו: אבא, של דבש היא. א"ל: השקע ידיך ואתה מעלה גרוגרות. (ירוש' פאה פ"ז).

מה אמר ר' חנינא: כשעליתי מן הגולה התרתי אזורי ושל בהמתי ושל אבא להקיף קורתו של חרוב אחד ולא יכולתי.

ואמר ר' חנינא: כשעליתי מן הגולה מצאתי חרוב ופצעתיו, ומשך מלא ידי דבש. (ילק"ש עפ"י ירוש' פאה פ"ז).

מו אמר ר' יוחנן זכורני, כשהיה תינוק בוצע חרוב — נמשך חוט של דבש על שתי זרועותיו.

ואמר ר' אלעזר: זכורני, כשהיה עורב נוטל בשר — נמשך חוט של שומן מראש הכתל ועד הקרקע. (ב"ב צא:).

מז ר' חייא בר אדא מלמד תינוקות של ריש־לקיש היה. בטל שלשה ימים ולא בא. כשבא — אמר לו ריש־לקיש: מפני מה בטלת? אמר לו: דלית אחת הניח לי אבא ובצרתי ממנה יום ראשון שלש מאות אשכולות, אשכול לגרב; יום שני בצרתי שלש מאות אשכולות, שתי אשכולות לגרב; יום שלישי בצרתי ממנה שלש מאות אשכולות, שלש אשכולות לגרב, והפקרתי יותר מחציה. אמר לו ריש־לקיש: אלמלא בטלת היתה עושה יותר. (כת' קיא:).

מח אמר לו מין אחד לר' חנינא: יפה אתם משתבחים בארצכם. בית סאה אחת הניח לי אבא, ממנה שמן, ממנה יין, ממנה דגן, ממנה קטניות וממנה רועה בהמתי. (כת' קיב.).

מט אמר ר' יוסי: סאה ביהודה היתה עושה חמש סאין: סאה קמח, סאה סלת, סאה סבין, סאה מרסן, וסאה קיבוריית. (שם).

נ תניא אמר ר' יוסף: מעשה בשיחין באחד, שהניח לו אביו שלשה בדי חרדל, ונפשח אחד מהם ונמצאו בו תשעה קבים חרדל. ומעציו סככו בו סכת יוצרין.

אמר ר' שמעון בן תחליפא: קלח של כרוב הניח לנו אבא והיינו עולים ויורדים בו בסולם. (שם קיא:).

א כשבא רב דימי אמר: עיר אחת היתה לו לינאי המלך בהר־המלך שהיו מוציאין ממנה ששים רבוא ספלים טרית לקוצצי תאנים מערב־שבת לערב־שבת.

מג) קדמתי בנשף — השכמתי לפני עלות השחר. מד) גרוגרת — תאנה כבושה ויבשה. מה) חרוב—אילן של חרובים (יאהאנים ברויט). ופצעתיו—חתכתיו. מו) בוצע—כמו פוצע, כלו' חותך ושובר. מז) דלית—זמורה של גפן מלאה אשכלות. לגרב — לחבית של חרס. מט) סובין, מורסן, קיבורית—מיני פסולת של קמח, זה עבה מזה. נ) בדי ח־דל—ענפים של חרדל (זענפט). ונפשח — נקרע. קלח של כרוב — קנה ושורש של כרוב (קאהל). נא) טרית—דגים קטנים.

כשבא רָבִין אמר: אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר־המלך שהיו מורידין ממנו ארבעים סאה גוזָלות משלש בְּרִיכות בחודש. (כר׳ מד.).

נב. ר׳ יהושע בן לוי נזדמן לְגָבל, ראה אשכולות שהם עומדים כעגלים. אמר: עגלים בין הגפנים. אמרו לו: אשכולות הם. אמר: ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך! למי אַתְּ מוציאה פירותיך? לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאותינו. לשנה נזדמן ר׳ חִיא לשם. ראה שהם עומדים כעזים. אמר: עזים בין הגפנים. אמרו לו: לך, ולא תעשה לנו כחברך. (כת׳ קיא.).

נג אמר ר׳ זֵירָא: בא וראה כמה היא חצופה א״י, שעדין עושה פֵּרות. (איכ״ר ו׳).

נד ר׳ חֶלְבּוֹ ור׳ עֲוִירא ור׳ יוסי בר חנינא נזדמנו למקום אחד. הביאו לפניהם אֲפַרְסֵק שהיה כאִלְפָּס כפר־הינו. ואלפס כפר־הינו כמה הוא? חמש סאים. לו שליש והפקירו שליש ונתנו לפני בהמתם שליש. לשנה נזדמן ר׳ אלעזר לשם והביאו לפניו אפרסקים. נטָלָם בידו ואמר: „ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה״ [1]. (כת׳ קיב.).

VI. יְרוּשָׁלַיִם.

נה אמר ר׳ חנינא בר פפא: בקש הקדוש־ברוך־הוא לתת את ירושלים במדה, שנאמר: „ואומר אל המלאך... אנה אתה הולך. ויאמר אלי לָמֹד את ירושלים לראות כמה ארכה וכמה רחבה״ [2]. אמרו מלאכי־השרת לפני הקב״ה: רבונו־של־עולם. הרבה כְּרַכִּים של אומות־העולם בראת בעולמך ולא נתת מדת ארכם ומדת רחבם—וירושלים, ששמך בתוכה ומקדשך בתוכה וצדיקים בתוכה, אתה נותן בה מדה?! מִיַּד—„ויאמר אליו: רוץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה״ [3]. (ב״ב עה.).

נו עשרה קבים יופי ירדו לעולם – תשעה נטלה ירושלים ואחד כל העולם כלו. (קיד׳ מט.).

נז „כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָּהּ יַחְדָּו״ [4]—עיר שהיא עושה כל ישראל חברים. (ירוש׳ חגיגה פ׳ ג).

נח „גֵּיא־חִזָּיוֹן״ [5] – גיא שֶׁכָּל החוזים עומדים ממנו. (איכ״ר).

נט עשרה דברים נאמרו בירושלים: אין הבית חלוט בה, ואינה מביאה עגלה ערופה, ואינה נעשית עיר הנדחת, ואינה מטמאה בנגעים, ואין מוציאין בה זִיזִין וּגְזוּזְטְרָאוֹת, ואין

[1] תהל׳ ק״ז, לד. [2] זכ׳ ב׳, ו. [3] שם שם, ח. [4] תהל׳ קכ״ה, ג. [5] ישע׳ כ״ב, א.

בריכות — כל הגוזלות של לידה חדשה קרויה „בריכה״. נב) **אל תעשה לנו כחברך** — כר׳ יהושע בן לוי, שהכנים מארה בפירותינו. נד) **כאילפס כפר הינו** — כדוד של כפר היני. **אפרסקים** — כלו׳ קַ־נִ׳ים. נה) **פרזות** — כלו׳ פתוחה מכל צד בלא מדה. נו) **עשרה קבין** — עשרה חלקים. נט) **אין הבית חלוט בה** — אינו קם לצמיתות בידי הקונה כדין בתי ערי חומה אלא נגאל בכל זמן ויוצא ביובל כבתי ערי חצרים. **עגלה ערופה** — כשנמצא חלל אצלה. **זיזין** — קורות בולטות מן הכתלים. **ונזוזטראות** — יציעות שבעליות הבתים מבחוץ, וגזרו עליהם שלא יוזקו בהם עולי רגלים.

עושין בה אַשְׁפָּתוֹת, ואין עושין בה כִּבְשׁוֹנוֹת, ואין עושין בה גנות ופרדסות, חוץ מגנות וְרָדִים שהיו מימות נביאים הראשונים, ואין מגדלין בה תרנגולים, ואין מלינין בה את המת. (ב"ק פב:).

ס אבן טוֹעַן היתה בירושלים: כל מי שאבדה לו אֲבֵדָה נִפְנֶה לְשָׁם, וכל מי שמוצא אבדה נפנה לשם. זה עומד ומַכְרִיז וזה עומד ונותן סִמנים ונוטלה. (ב"מ כח:).

סא אמר ר' יוחנן: כִּפָּה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שמבקש לְחַשֵּׁב הולך לשם. למה? שלא יֵחַשֵּׁב בירושלים וְיֵצַר, לפי שנקראת „משוש כל הארץ"[1]. ומשחרבה ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ. ובשיבנה הקדוש־ברוך־הוא את ירושלים הוא מחזיר לתוכה את כל השמחה, שנאמר: „כי נחם ה' ציון... ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה"[2]. (שמו"ר פ' נ"ב).

סב שִׁלּוֹחַ היה מוציא מים כאיסר. אמרו: נרחיבנו וירבו מימיו. הרחיבוהו ונתמעטו מימיו, חזרו וּגְדרוהו וחזר לכמות שהיה. (ירוש' סוכה פ' ה').

סג אמר ר' יהודה: עצי ירושלים של קִנָּמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהם ריחם נודף בכל ארץ־ישראל. ומשחרבה ירושלים נגנזו ולא נשתַּיֵּר אלא כשעורה ונמצא בגנזי צִמְצְמַאי המלכה. (שבת סג.).

סד קֵסָרִי וירושלים, אם יאמר לך אדם שחרבו שתיהן — אל תאמן; ישבו שתיהן — אל תאמן. חרבה קסרי וישבה ירושלים — תאמן; חרבה ירושלים וישבה קסרי — תאמן, שנאמר: „אמלאה החרבה"[3] — אם מלאה זו חרבה זו, אם מלאה זו חרבה זו. (מג' ו.).

סה אמר ר' יהושע בן לוי: אמר להם הקב"ה לישראל: אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני—היו שואלים בשלומה של ירושלים ואני נותן לכם שלום. (פרק השלום).

סו אמר ר' שמואל בר נחמני: מְסוֹרֶת־אגדה היא, שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגליות. אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית — אל תאמן, שנאמר: „בונה ירושלים ה'"[4], ואחר כך „נדחי ישראל יכנס". (תנח"ק).

סז עתידה ירושלים לַעֲשׂוֹת מֶטְרֹפּוֹלִין לכל הארצות. (שמו"ר פ' כג).

[1] תהלים מ"ח, ג. [2] ישע' נ"א, ג. [3] יחז' כ"ו, ב. [4] תהל' קמ"ז, ב.

כבשונות — תנורים למשרפות לבנים וסיד ומעלים קיטור הרבה. גנות ופרדסות — מוציאי פירות, וגזרו עליהם מפני שטעונים זבול ומעלים ריח רע. ורדים — שושנים. תרנגולים — מנקרים באשפה ומרבים טומאה. ואין מלינים בה את המת — אלא נקבר באותו יום שמת בו. ס) אבן טוען — כך נקרא שמה של האבן; „טוען" לשון משא. סא) כפה של השבונות — לשכה לחשב שם חשבונות. ויצר — ויצטער כשלא יצא לו החשבון. לפי שנקראת משוש וגו' — ויש למנוע צער מתוכה. סב) שלוח — מעין השלוח הסמוך לירושלים. כאיסר — כרוחב איסר (מין מטבע). סג) קנמון—מין בושם (צימט). צמצמאי — כך שמה. סו) מסורת אגדה — אגדה מסורה מאבות לבנים. סז) מטרפולין — עיר ואם לכל הארצות.

ג.

לָשׁוֹן.

I. לְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ.

א תני בשם ר' מאיר: כל מי שהוא קבוע בארץ־ישראל ומדבר בלשון־הקדש—מובטח לו שהוא מֵחיי העולם־הבא. (ירוש' שבת פ״א).

ב אמר ר' יוסי בן עקיבא: „לדבר בם"[1] — מכאן אמרו: כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון־הקודש ומלמדו תורה. ואם אין מדבר עמו לשון־הקדש ומלמדו תורה, ראוי לו כאלו קיברו, שנאמר: „ולמדתם אותם את בניכם[1]... למען ירבו ימיכם וימי בניכם"[2]; ואם לאו — יִקְצְרוּן ימיכם וימי בניכם, שכך דברי תורה נדרשים — מִכְּלָל לָאו — הן, ומכלל הן — לאו. (ספרי עקב).

ג ישראל נגאלו ממצרים בשביל שלא שנו שמם: ראובן ושמעון ירדו, ראובן ושמעון עלו. לא היו קוראים ליהודה — רופוס, ולא לראובן — לוּלְיָאנִי, ולא ליוסף — לוסטוס, ולא לבנימין — אֲלֶכְּסַנְדְּרִי; ושלא שִׁנו את לשונם, שהיו מדברים בלשון־הקדש, שנאמר: „בית יעקב מעם לועז"[3], ונאמר: „כי פי המדבר אליכם"[4] — בלשון הקדש. (ויק״ר פ' לב; שמ״ר).

„לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לֻקֳחָה זֹּאת"[5] — אמרו בשם ר' סימון: כשם שנִתנה תורה בלשון־הקדש כך נברא העולם בלשון־הקדש. שמעת מִמִּיךְ אומר: „גוּנֵי — גוּנְיָא", „אַנְתְּרוֹפִי — אַנְתְּרוֹפְיָא", „גַּבְרָא — גְּבַרְתָּא", אלא איש ואשה, למה? שהלשון הזה נופל על הלשון הזה. (ב״ר פ' יח).

---

[1]דב' י״א, יט. [2]שם שם, כא. [3]תהל' קי״ד, א. [4]בר' מ״ה, יב. [5]בר' ב', כג.

א) קבוע בא״י — יושב בקביעות. מחיי עוה״ב — מאלו החיים בעוה״ב, כלו' בן עוה״ב. ב) מכלל לאו הן וגו' — כלו' דנין מדבר על הפוכו. ג) ראובן ושמעון ירדו וגו' — כלו' עלו ממצרים באותו השם העברי שירדו בו. מעם לועז — מתוך עם שמדבר בלשון אחרת. ד) שמעת מימיך וגו' — כלו' בשאר לשונות יש שם מיוחד לאיש ושם מיוחד לאשה ואין לשון זה נופל על לשון זה. גוני — אשה ביונית. אנטרופי — אדם ביונית. גברא — גבר.

II. לְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ וּשְׁאָר לְשׁוֹנוֹת.

ה שאלו את ר' ישמעאל: מהו שילמד אדם את בנו יְוָנִית? אמר לו: ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה — „והגית בו יומם ולילה"[1] נאמר. ר' אַבָּהוּ בשם ר' יוחנן אמר: מותר אדם ללמד את בתו יונית, מפני שהוא תַּכְשִׁיט לה. שמע שמעון בר בָּא ואמר: בשביל שר' אבהו מבקש ללמד בתו תולה לו בר' יוחנן. (ירוש' סוטה פ' ט).

ו אמר רבי: בארץ־ישראל לשון סורסי למה? או לשון־הקדש או לשון יְוָנִית. ואמר ר' יוסי: בבבל לשון אֲרָמִי למה? או לה"ק או לשון פרסי. (ב"ק פב, פג.).

ז אמר רבי שמואל בר נחמן: אל יהא לשון סורסי קל בעיניך, שבתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהקדוש־ברוך־הוא חולק לו כבוד. בתורה: „ויקרא לו לבן יְגַר שָׂהֲדוּתָא"[2]; בנביאים — „כִּדְנָה תֵּאמְרוּן לְהוֹם: אֱלָהַיָּא דִּי־שְׁמַיָּא וְאַרְקָא לָא עֲבַדוּ"[3]; בכתובים: „וידברו הכשדים למלך אֲרָמִית: מַלְכָּא לְעָלְמִין חֱיִי"[4]. (ב"ר פ' עח).

ח אמר רב יהודה: לעולם אל ישאל אדם צְרָכָיו בלשון ארמי. ואמר ר' יוחנן: כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי־השרת נזקקין לו, שאין מלאכי־השרת מַכִּירִין בלשון ארמי. (שבת, יב:).

ט אמר ר' יונתן של בית־גּוּבְרִין: ארבעה לשונות נאים שישתמש בהם העולם, ואלו הם: לַעַז לזמר, רומי לִקְרָב, פרסי לְאִלְיָא, עברי לדבור. ויש אומרים: אף אשורי לִכְתָב.

אשורי יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב. בחרו להם כתב אשורי ולשון עברי. ולמה נקרא שמו „אשורי"? שהוא מאושר בכתבו. אמר ר' לוי: על שם שעלה בידם מאשור. (ירוש' מג' פ"א; אס"ר פ' ג).

„בזוי אתה מאד"[5] — שאין להם [לבני אדום] לא כתב ולא לשון. (ע"ז י.).

יא „ויאמר בלעם כי התעללת בי"[6] — אף על פי שמדבר בלשון־הקדש גיי לשונו סרוח. (תנח').

III. דִּקְדּוּק בְּלָשׁוֹן.

יב אמר רב יהודה אמר רב: בני יהודה שהקפידו על לשונם — נתקימה תורתם בידם; בני גלִיל שלא הקפידו על לשונם לא נתקַימה תורתם בידם.

[1]יהוש' א', ח. [2]בר' ל"א, מז. [3]ירמ' י', יא. [4]דנ' ב', ד. [5]עובד' א', ב. [6]במ' כ"ב, כט.

ה) יונית — שבימי הבית גזרו על לשון יונית. תכשיט — כלו' נוי והדור. ו) לשון סורסי — לשון סורית שדברו בה המון העם בימים ההם, והיא לשון בלולה. או לשון יונית — שהיא לשון יפה של החכמים. לשון פרסית — לשון המלכות בימיו. ז) חולק לו כבוד — כלו' משתמש בו. ח) אל ישאל אדם צרכיו — בתפלתו. נזקקים — כלו' נשמעים. ט) לעז — יונית. לקרב — לתכסיסי מלחמה. לאליא — לשירי קינה ונהי. מאושר — משובח ויפה. י) בזוי אתה מאד — על אדום נאמר. יא) לשונו סרוח — כלו' משתמש בלשון שאינה נקיה („התעללת" לשון זמה). יב) הקפידו על לשונם — הקפידו לדבר בלשון ברורה ומדויקת.

בני יהודה מדקדקים בלשון, מה היא? שבן־יהודה אחד אמר להם: טלית יש לי למכור. אמרו לו: מה גון טליתך? אמר להם: כִּתְרָדִין עֲלֵי אדמה. בני גליל שאינם מדקדקים בלשון מה היא? שבן־גליל אחד אמר להם: אמר למי? אמרו לו: גָּלִילִי שוטה! חֲמוֹר לרכיבה או חָמָר לִשְׁתִיָה, עֲמַר למלבוש או אִמֵּר לשחיטה? (עיר' נג).

גון — צבע. כתרדין — מין ירק (מאנגאָלד); כלו' הטלית ירקרקת כצבע זה של תרדין כשהוא על אדמה. אמר למי וגו' — למי יש למכור „אמר"? ומפני שאין מבטאין את הא' כהלכה יש לטעות אם נתכוין לחמור או לחמר (יין) ואם לעמר (צמר) או לאמר (כבש).

ד.

גָלוּת.

I. קְשִׁי הַגָּלוּת.

א קשה היא גלות, שהיא שקולה כנגד כל הקללות שבתוכחה. (ספרי עקב).

ב „וְאֶתְכֶם אֱזָרֶה בַגּוֹיִם"[1] — זו מדה קשה לישראל; שבזמן שבני המדינה גולים ויושבים במקום אחד — רואים זה את זה ומתנחמים, וכאן הוא אומר: „ואתכם אזרה בגוים" — שאפזר אתכם בין אומות־העולם ואין אחד מכם קרוב אצל חברו, כענין שנאמר: „והפיצותי אותך בגוים וזריתיך בארצות"[2]; ואומר: „ואזרם במִזְרֶה בשערי הארץ"[3] — כאדם שזורה את השעורים במזרה ואין אחת מהן נוגעת בחברתה. (ילק"ש בחקתי).

ג „גָּלְתָה יְהוּדָה"[4] — אומות־העולם אינם גולים? אלא אף על פי שגולים אין גלותם גלות, אבל ישראל, שאין אוכלים מִפִּתָּם ואין שותים מיינם, גלותם גלות. (איכ"ר).

ד „וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מִכְרָה כַיּוֹם"[5] — אמר לו: מכור לי יום אחד מִשֶּׁלָּךְ. אמר ר' אחא: כל מי שהוא יודע לְחַשֵּׁב ימי הגלות ימצא שיום אחד ישב יעקב בשלוה בצִלּוֹ של עשו. (ב"ר פ' סג).

ה „וְרֶוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר"[6] — אמר יעקב לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו, אלא הַרְוַח להם מצרותיהם. (שם פ' עה).

ו „עַל מִשְׁכָּבִי בַּלֵּילוֹת"[7] — אמרה כנסת־ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, לְשֶׁעָבַר היית מאיר לי בין לילות ללילות: בין לֵילָם של מצרים ללילם של בבל, בין לילם של בבל ללילם של מָדַי, בין לילם של מדי ללילם של יָוָן ובין לילם של יָוָן ללילם של אדום; ועכשו נִסְמְכוּ לי לילות ללילות. (שהש"ר).

[1]ויק' כ"ו, לג. [2]יחז' כ"ב, טו. [3]ירמ' ט"ו, ז. [4]איכה א', ג. [5]בר' כ"ה, לא. [6]שם ל"ב, יז. [7]שה"ש ג', א.

ד) יום אחד משלך — מחיי שלוה שלך. ה) הרוח להם — תן להם ריוח והנחה בין צרה לצרה. ו) מדי — עול פרס ומדי בתחלת בית שני. יון — עול יון אחרי פרס. אדום — רומי. נסמכו לי — הצרות והגליות באות תכופות זו אחר זו.

מי כָּתַב מגלַת־תַּעֲנִית? אמרו: חנניה בן חזקיה וסִיָעתו, שהיו מְחַבְּבִים את הצרות. אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: אף אנו מחבבים את הצרות, אבל מה נעשה, שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים. דבר אחר: אין שוטה נִפְגָע. דבר אחר: אין בְּשַׂר המת מַרגיש באִזְמֵל. (שבת יג:).

ח פעם אחת גָזרה מלכות הָרְשָׁעָה גזרה על ישראל, שלא יעסקו בתורה ושלא יָמוּלוּ את בניהם ושיחללו שבתות. מה עשה יהודה בן שַׁמּוּע וחבריו? הלכו ונטלו עצה ממַט־רוֹנִיתָא אחת, שכל גדולי רומי מצויים אצלה. אמרה להם: באו והַפְגִינוּ בלילה. הלכו והִפגינו בלילה. אמרו: אֵי שמים! ולא אחיכם אנחנו? לא בני אב אחד אנחנו ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתַּנִינו מכל אומה ולשון, שאתם גוזרים עלינו גזרות קשות? — ובִטלום. (ר״ה יט.).

ט „הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ״[1] — אמר רבה, אמר ר׳ יוחנן: כל המֵצר לישראל נעשה ראש. (סנה׳ קפ).

שנה ר׳ חִיָא: יודע הקדוש־ברוך־הוא בישראל, שאין יכולים לקבל גזרת רומיים — עמד והִגלה אותם לבבל. (גיט׳ יז.).

יא חבה בר בר חָנָה חלה. נכנסו אצלו רב יהודה ורבה לבקרו. בתוך כך בא חַבָּר ונטל את הנר מלפניהם. אמר רבה בר בר חנה: „רבונו־של־עולם! או בצלך או בצלו של בן עֵשו!״ (שם טז:).

יב אמר ר׳ יוסי: כל ימי הייתי מצטַער על מקרא זה: „והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העִוֵר באפלה״[2] — אמרתי: וכי מה אִכְפַּת לו לעִוֵר בין אפלה לאורה? עד שבא מעשה לידי. פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה, וראיתי סוּמָא שהיה מהלך בדרך ואֲבוּקה בידו. אמרתי לו: בני, אבוקה זו למה לך? אמר לי: כל־זמן שאבוקה בידי, בני־אדם רואים אותי ומצילים אותי מן הפְּחָתִים ומן הקוצים ומן הברקנים. (מג׳ כד:).

יג גלות מכפרת על הכל. (סנה׳ לז:).

[1] איכה א׳, ה. [2] דב׳ כ״ח, כט.

ז) מגלת תענית — מגלה שנכתב בה זכר הגזרות בימי בית שני וזכר הימים שאסורים בתענית מפני שבטלו בהם הגזרות. וסיעתו — בני חבורת, חבריו. שהיו מחבבים את הצרות — והיו חשובות בעיניהם להזכירן. אין אנו מספיקים — מפני שמרובות הן. דבר אחר — טעם אחר אין שוטה נפגע — כלו׳ דעתו קצרה והרגשתו מועטת. אין בשר המת וגו׳ — אין המת מרגיש כשחותכין את בשרו באיזמל (בסכין); כלו׳ אנו רגילים בצרות וחשובים כמתים. ח) מלכות הרשעה — מלכות רומי בימי בית שני. ממטרוניתא — מגבירה רומית חשובה. והפגינו — צעקו בהמון. אי שמים — לשון קריאה של צער. יא חבר — אחד מבני כתה פרסית שעובדים לאש, ויש להם חג שאין מדליקין בו אש אלא בבית ע״ז שלהם. או בצלך או בצלו של בן־עשו — כלו׳ או גאולה או גלות רומי, שהיא נוחה מגלות הפרסים. יב) מה איכפת לו — כלו׳ מה לו בכך. אבוקה — לפיד. יג) מכפרת על הכל — מפני שקשה צערה.

יד אמר רב ששת משום ר׳ אלעָזר בן עֲזַריה: יְכוֹלָנִי לפטור את כל העולם כֻּלּוֹ מן הדין מיום שחרב בית־המקדש ועד עכשו, שנאמר: „לכן שמעו נא זאת עניה ושכורת ולא מיין"[1]. (עיר׳ סה.).

טו „וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְרָאוּ"[2] — אמר להם יעקב לבניו: אל תֵּראו עצמכם כשאתם שבעים לא בפני עֵשָׂו ולא בפני ישמעאל, כדי שלא יתקנאו בכם. (תענ׳ י:).

טז „בָּנַיִךְ עֻלְּפוּ שָׁכְבוּ בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת כְּתוֹא מִכְמָר"[3] — מה תוא זה, כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממון של ישראל כיון שנפל ביד גוים אין מרחמין עליו. (ב״ק קי״ז.).

„וְרָדַף אֹתָם קוֹל עָלֶה נִדָּף"[4] — אמר ר׳ יהושע בן קרחה: פעם אחת היינו יושבים תחת האילן, ונשבה הרוח, והִטיחו העלים זה בזה, ועמדנו ורצנו ואמרנו: אוי לנו, הגיעוני פרשים; לאחר שעה נִפְנינו לאחורינו וראינו שאין אדם שם, וישבנו ובכינו ואמרנו: אוי לנו, נתקיֵם עלינו מקרא שכתוב בתורה: „ורדף אותם קול עלה נדף"[4]. (ילקו״ש בחקתי).

יח מעשה שבּאו כתבים רעים מן המלכות לנדולי צִפּוֹרִי. באו ושאלו את ר׳ אליעזר בן פַּרְטָא, אמרו לו: רבי, כתבים רעים באו לנו מן המלכות, מה אתה אומר — נברח? והיה מתיָרא לומר להם „בְּרָחוּ", אמר להם ברמז: ולי אתם שואלים? — לכו ושאלו את יעקב ואת משה ואת דוד.

מה נאמר ביעקב? „ויברח יעקב"[5], וכן במשה — „ויברח משה מפני פרעה"[6], בדוד כתיב: „ודוד ברח וימלט"[7]. ואומר: „לך עמי בא בחדריך... חבי כמעט רגע עד יעבר זעם"[8]. (תנה״ק מסעי; במ״ר פ׳ כג).

יט „לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ" — בשעה שאתה רואה השעה חֲצוּפָה לא תעמֹד בנגדה, אלא תן לה מקום. הסתכלו בי, שהרי אני נתתי מקום לשעה, שנאמר: „השיב אחור ימינו"[9]. (תנה״ק ויצא; ילק״ש).

II. יִשְׂרָאֵל לְחֶרְפָּה בַּגּוֹיִם.

כ „הָיִיתִי שְׂחוֹק לְכָל עַמִּי"[10] — ר׳ אַבָּהוּ פָּתַח: „ישיחו בי יושבי שער"[11] — אלו אומות־העולם, שהם יושבים בבתי־תֵיאַטְרָאוֹת וּבָתֵּי־קִרְקְסָאוֹת; „ונגינות שותי שכר"[11] — מאחר שהם אוכלים ושותים ומשתכרים היו יושבים ומשיחים בי ומלעיגים בי ואומרים: „הוי אין אנו צריכים לחרובים כיהודים". ושוב הם אומרים זה לזה: „כמה שנים אתה

[1]ישע׳ נ״א, כא. [2]בר׳ מ״ב, א. [3]ישע׳ נ״א, כ. [4]ויק׳ כ״ו, לו. [5]הוש׳ י״ב, יג. [6]שמ׳ ב׳, טו. [7]ש״א י״ט, יח. [8]ישע׳ כ״ו, כ. [9]איכה ב׳, ג. [10]שם ג׳, יד. [11]תהל׳ ס״ט, יג.

יד) שכורת ולא מיין — כלו׳ הרי הם כשכורים מחמת הצרות והשעבוד, והשכור אינו בר־עונשים. יז) והטיחו — הכישו ורגשו. יח) כתבים רעים — גזרות. יט) חצופה — עזה. לא תעמֹד כנגדה — כלו׳ אל תתקומם נגד מולך. נתתי מקום לשעה — כלו׳ אני מניחה לשלוט בך. כ) בתי תיאטראות ובתי קרקסאות — מקומות ידועים למשחק ולליצנות ברבים. אין אנו צריכים לחרובים — כלו׳ מלגלגים ביהודים שאוכלים חרובים מחמת עניותם.

רוצה ללקוט? — „בחָלוק של שבת של היהודים". ומכניסים את הגמל לתיאטראות שלהם, והחלוקים שלו עליו, והם אומרים זה לזה: „על מה זה מתאבל?" — „היהודים הללו שומרי שביעית הם, ואין להם ירק ואכלו הקוצים של זה — והוא מתאבל". ומכניסים את המוּמָס לתֵיאָטֵר שלהם וראשו מגֻלח, והם אומרים אלו לאלו: „למה ראשו של זה מגלח?" — והוא אומר: היהודים הללו שומרי־שבתות הם, וכל מה שהם יגעים כל ימות השבת אוכלים בשבת; ואין להם עצים, ושוברים מטותיהם ומבשלים בהן; והם ישנים בארץ ומתעפּרים בעפר וסָכים בשמן — ולפיכך השמן ביוקר. (איכ״ר).

כא אמר רב יהודה אמר שמואל: עוד אחרת יש להם ברומי: אחת לשבעים שנה מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חִגֵּר, ומלבישין אותו בגדי־אדם הראשון, ומניחין לו בראשו קַרְקַפְלוֹ של ר׳ ישמעאל ותולין לו בצוארו משקל ארבעה זוזים של פז, ומחַפּין את השוקים בנֹפֶך ומכריזין לפניו: סַךְ קִירִי פְּלַסְתַּר, אחיו של אדוננו זַיְפָן; מי שראה ראה, ומי שלא ראה לא יראה. מה הנאה לו לרַמַּאי ברמאותו ולזַיְפן בזַיפנותו? ומסַיְמין בו כך: אוי לו לזה כשיקום זה! (ע״ז יא:).

כב אמר ר׳ פנחס: מעשה היה בשתי נשים זונות באַשְקְלון שהיו מריבות זו עם זו. בשעת מריבה אמרה אחת לחברתה: אין את הולכת מכאן? שנראים פניך כפני יהודית! לאחר ימים נִתְפַּיְסוּ. אמרה לה: על הכל מָחול לך, אלא על מה שאמרת לי: נראים פניך כפני יהודית — לא מחול לך. לכך נאמר: „ראה ה׳ והביטה כי הייתי זוללה"[1]. (איכ״ר).

III. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא שֻׁתָּף בְּצַעֲרָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

כג בשעה שהקדוש־ברוך־הוא זוכר את בניו ששרוים בצער בין אומות־העולם, כִּבְיָכוֹל, מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולן נשמע מסוף העולם ועד סופו — וזוהי זְוָעָה. חכמים אומרים: בועט ברקיע. ויש אומרים: שואג בקולו ומרעיש עולמות, שנאמר: „ה׳ ממרום ישאג... שאג ישאג על נוהו"[2] (בר׳ נט).

[1]איכה א׳, יא. [2]ירמ׳ כ״ה,

כחלוק של שבת של היהודים — ככתונת היהודים שלובשים אותה בכל שבת והיא צריכה ניפוץ וכבוס מרובה. שביעית — שנת השמיטה ששובתין בה מכל עבודה בשדה. המומס — ליצן. ומתעפרין בעפר — לפיכך נושרות שערות ראשם; והמומס הוא בדמות יהודי. כא) עוד אחרת — חג אחר של שחוק. אדם שלם — שאינו בעל מום; רמז לעשו. חיגר — פסח; רמז ליעקב שהיה צולע על ירכו. בגדי אדם הראשון — בגדי חמודות מצוירים; וי״מ חגורות בלבד. קרקפלו של ר׳ ישמעאל — עור פניו של ר׳ ישמעאל כהן גדול, שהפשיטוהו בשעת הריגתו (עיין ספר שני „עשרה הרוגי מלכות"). ומחפים — מכסים. בנופך — אבן טובה. סך קירי — אחי האדון בלשון יוני; כלו׳ יעקב אחי עשו. פלסתר — שקר. זיפן — רמאי. ומסימים — גומרים. מי שראה וגו׳ — מי שראה חג זה ראהו ומי שלא ראה עכשו לא יראהו עוד, מפני שהוא אחת לשבעים שנה. אוי לו לזה וגו׳ — אוי לו לעשו בשיקום יעקב. כב) נתפיסו — נתרצו זו לזו. זוללה — מלשון זלזול. כג) זועה — רעידת הארץ. בועט — דורך ורוקע.

כד שאל בַּלְצָא את ר׳ עקיבא, אמר לו: מֵהֵיכָן הרעש נעשה? אמר לו: בשעה שהקדוש־ברוך־הוא מִסְתַּכֵּל בבתי עבודה־זרה ובאומות היאך נתונין בשקט ובשלוה בעולם, ורואה ביתו חרב ונתון בידם של ערלים, כביכול הוא מקנא ושואג, ומיד השמים והארץ רועשים. (שמו״ר פ׳ כט).

כה אמר ר׳ יוסי: פעם אחת הייתי מְהַלֵּךְ בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו, זכור לטוב, ושמר לי על הפתח עד שֶׁסִּיַּמְתִּי תפלתי. לאחר שֶׁסִּיַּמְתִּי תפלתי, אמר לי: שלום עליך, רבי! אמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי! אמר לי: בני, מפני מה נִכְנַסְתָּ לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. אמר לי: היה לך להתפלל בדרך. אמרתי לו: מִתְיָרֵא הייתי שמא יפסיקוני עוברי־דרכים. — — אמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? אמרתי לו: שמעתי בת־קול שמנהֶמֶת כיונה ואומרת:

אוֹי, שֶׁהֶחֱרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי,
וְשָׂרַפְתִּי אֶת הֵיכָלִי,
וְהִגְלֵיתִי אֶת בָּנַי —
לְבֵין הָאֻמּוֹת!...

אמר לי: בני, חייך וחיי ראשך! לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך; ולא עוד, אלא בכל שעה שישראל נכנסים לבתי־כנסיות ולבתי־מדרשות ועונים „אָמֵן יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ״... הקדוש־ברוך־הוא, כביכול, מְנַעֲנֵעַ ראש ואומר:

„אַשְׁרֵי הַמֶּלֶךְ שֶׁמְּקַלְּסִין אוֹתוֹ בְּבֵיתוֹ כָּךְ!
מַה־לּוֹ לָאָב, שֶׁהִגְלָה אֶת בָּנָיו?
וְאוֹי לָהֶם לַבָּנִים שֶׁגָּלוּ מֵעַל שֻׁלְחַן אֲבִיהֶם! (בר׳ ג; ע״י).

„יוֹנָתִי תַמָּתִי״[1] — אמר ר׳ ינאי: מה התאומים הללו אם חָשַׁשׁ אחד בראשו — חברו מרגיש, כן אמר הקדוש־ברוך־הוא: כביכול, „עמו אנכי בצרה״[2]; ואומר: „בכל צרתם לו צר״[3]. אמר עוד הקב״ה למשה: אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער, כשם שישראל שרוים בצער? — הֱוֵי יודע ממקום שאני מדבר עמך, מתוך הקוצים, כביכול, אני שותף בצערם. (שמו״ר פ׳ ב).

כו בוא וראה כמה רחמיו של הקדוש־ברוך־הוא מרובים על עם ישראל לעולם; שבכל דור ודור שאתה מוצא בני אדם צדיקים וחסידים וכשרים מצטערים בגלות, הקב״ה טופח שתי ידים זו על זו ונותנן כנגד לבו וחוזר ונותנן כנגד זרועותיו ובוכה עליהם בסתר. ומפני מה בוכה עליהם בסתר? גְּנַאי לו לארי שיבכה בפני שועל, גנאי לו לרב שיבכה בפני תלמידו, גנאי לו למלך שיבכה בפני עבדיו; זהו שנאמר: „אם לא תשמעוה — ב מ ס ת ר י ם תבכה נפשי״[4]. (תדב״א פ׳ כח).

[1]שה״ש ה׳, ב. [2]תהל׳ צ״א, טו. [3]ישע׳ ס״ג, ט. [4]ירמ׳ י״ג, טז.

כה) ושמר לי — המתין לי. שסימתי — גמרתי. שמקלסין — שמשבחין. כו) חשש — כאב. מתוך הקוצים — כלו׳ מן הסנה. כו) טופח — סיפק ומכה. גנאי — בזיון.

כח בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי מִפְּנֵי גֵוָה"[1] — אמר רב שמואל בר אוֹנְיָא משמו ש"ל רב: מקום יש לו להקדוש־ברוך־הוא ו„מסתרים" שמו. מהו „מפני גוה"? אמר רב שמואל בר יצחק: מפני גאותם של ישראל, שנִטלה מהם ונִתְּנה לאומות־העולם. (חג' ה:).

כט זַבְדִּי בן לוי פתח: „אלהים מושיב יחידים ביתה"[2] — אהה מוצא עד שלא נגאלו ממצרים היו יושבים בפני עצמם ושכינה בפני עצמה; וכיון שנגאלו — נעשו כֻּלם הוּמָנְיָא אחת. וכיון שגלו—חזרה שכינה בפני עצמה. זהו שנאמר: „איכה ישבה בדד"[3]. (איכ"ר).

IV. שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל.

ל למה נקרא שמם „אנשי כּנסת הגדולה"? — שהחזירו את העטרה לְיָשְׁנָהּ. בא משה אמר: „האל הגדול הגבור והנורא"[4]. בא ירמיה ואמר: גוים מקרקרים בהיכָלו — איה נוראותיו? — לא אמר „נורא". בא דניאל ואמר: גוים משתעבדים בבניו — איה גבורותיו? — לא אמר „גבור". באו הם ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת־גבורתו, שכּובש את יצרו ונותן ארך־אפים לרשעים; ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש־ברוך־הוא, היאך אומה אחת יכולה להתקַיֵּם בין שבעים אומות. (יומא סט:).

לא אַדְרִיָאנוס אמר לר' יהושע: גדולה הכבשה העומדת בין שבעים זאבים! אמר לו: גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה ושוברם לפניה! — הֱוֵי: „כל כלי יוצר עליך לא יצלח"[5]. (תנח' תולדות).

לב פִּילוֹסוֹף אחד שאל את ר' אלעזר: לא כך אמר הנביא „המה יבנו ואני אהרום"[6] — והלא כל הבִּנְיָנִים קַיָּמִים? אמר לו ר"א: לא דבר הכתוב כנגד הבנין, אלא כנגד העצות; כל מה שאתם יושבים ומחַשבים בלבבכם לבנות עלינו ולכלותנו — הוא הורס עצתכם. א"ל: חייך, כך הוא; יושבים בכל שנה לבוא ולכלות אתכם וזקן אחד בא ומבטל. (ילק"ש מלאכי).

לג ר' אַבָּהוּ היה מִשְׁתַּבֵּחַ לפני המינים ברב סַפְרָא, שאדם גדול הוא. הניחו לו מֶכֶס של שלש־עשרה שנה. פעם אחת מצאוהו, אמרו לו: כתיב: „רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם"[7] — מי שיש לו חֵמה יכלנה באוהבו? שתק ולא אמר להם כלום. כרכו סודר על צוארו וצִעֲרוהו בא ר' אבהו ומצאם, אמר להם: מפני מה אתם מצערים איתו? אמרו לו: ולא אמרת לנו שגדול הוא? לא

[1] ירמ' י"ג, יז. [2] תהל' ס"ח, ז. [3] איכה א', א. [4] דני' ט', ד. [5] ישע' נ"ד, יז. [6] מלאכי א', ד. [7] עמו' ג', ב.

כט) הומניא — חבור האחת. ל) מקרקרים — מריעים ומצריחים. לא אמר נורא — אלא „הגדול הגבור" (ירמ' ל"ב, יח). לא אמר גבור — בתפלתו, אלא „הגדול והנורא" (דנ' ט', ד). באו הם ואמרו — תקנו בתפלת שמו"ע „האל הגדול הגבור והנורא". לא) הכבשה... בין שבעים זאבים — ישראל בין שבעים אומות. הרועה — הקב"ה. לב) כל הבנינים — של אומות־העולם. בא ומבטל — את הגזירות. לג) משתבח — מתפאר. הניחו לו — מחלו לו, שתלמידי־חכמים נפטרו ממס. וצערוהו — הנקוהו בסודר.

ידע לומר לנו פירושו של מקרא זה! אמר להם: אם אמרתי לכם שגדול הוא – במשנה, במקרא כלום אמרתי לכם? אמרו לו: ואתם מפני מה יודעים? אמר להם: אנו, שמצויים אנו אצלכם, מְטִילִים על עצמנו ומְעַיְּנִים במקרא, הם אינם מְעַיְּנִים. אמרו לו: אמור לנו אתה. אמר להם: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לאדם שנוֹשֶׁה בשני בני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו, אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, שונאו נפרע ממנו בבת־אחת. (ע"ז ה.).

„ה' אל בְּאַפְּךָ תוֹכִיחֵנִי"[1] – אמר ר' חנינא: משל למלך שכעס על בנו, והיתה לפניו אבן גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה על בנו. כשֶׁנִּתְפַּיֵּס חזר ואמר: אם אני זורקה בו שוב אין לו חיים, ולבטל גזרתי אי אפשר. מה עשה המלך? צוה וכִתְּתוּהָ צרורות קטנות, והתחילו זורקן עליו אחת אחת. נמצא בנו נִצָּל ושבועתו מתקַיֶּמֶת. (שו"ט ו).

לה אמר ר' אוֹשַׁעְיָא: מהו שנאמר: „צדקת פרזונו בישראל"[2]? צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא בישראל שפִּזְּרָם לבין האימות. וזהו שאמר מין אחד לר' חֲנִינא: אנו טובים מכם, שבכם נאמר „כי ששת חדשים ישב שם מואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר בְּאדום"[3], ואלו אנו – הרי יושבים אתם אצלנו כמה שנים ואין אנו עושים לכם כלום. אמר לו: רצונך, יִטַּפֵּל לך תלמיד אחר, נטפל לו ר' אוֹשַׁעְיא ואמר לו: משום שאין אתם יודעים היאך לעשות? תכַלו את כלם? – אינם אצלכם; תכלו את אלו שיש אצלכם? – יקראו לכם מלכות קטועה. אמר לו: גַּפָּה של רומי! בכך אנו יורדים ובכך אנו עולים. (פס' פז:).

לו „אמר ר' אלעזר: לא הגלה הקדוש־ברוך־הוא את ישראל לבין האומות, אלא כדי שֶׁיִּתְוַסְּפוּ עליהם גרים, שנאמר: „וזרעתיה לי בארץ"[4] – כלום אדם זורע סאה, אלא להכנים כמה כורים. (שם).

V. „שׁוֹמֵר, מַה מִּלַּיְלָה?".

לז „אֵלַי קֹרֵא מִשֵּׂעִיר שֹׁמֵר מַה־מִּלַּיְלָה"[5] – אמרו ישראל לישעיה: רבנו ישעיה, מה יוצא לנו מתוך הלילה הזה? אמר להם: הַמְתִּינוּ לי עד שנשאל. כיון ששאל חזר אצלם. אמרו לו: „שומר מה מליל" – מה מִלֵּל שומר העולמים? אמר להם: „אמר שומר: אתא בקר וגם לילה"[6]. אמרו לו: וגם לילה?! אמר להם: לא כשאתם סבוּרים,

[1] תהל' ו', ב. [2] שופ' ה', יא. [3] מ"א י"א, טז. [4] הוש' ב', כה. [5] ישע' כ"א, יא. [6] שם שם, יב.

ואתם מפני מה יודעים — להשיב במקרא. שמצויים אנו אצלכם — ואתם רגילים להתוכח עמנו במקרא. מטילים אנו על עצמנו וגו' — כל' מוכריחם אני לעיין במקרא. ישנושה — חוב. נפרע ממנו מעט מעט — דרש „אפקוד" לשון פקידה לפרקים, כזה שפיקד את חברו לפעמים. לה) צדקה... שפזרם — ואי אפשר לכלותם בבת אחת. יטפל לך — יתחבר אליך להשיבך. אינם אצלכם — כלו' לא כל היהודים בידכם, שמפוזרים הם. מלכות קטועה — מלכות קצוצה, שמכלה את בניה. גפה של רומי — כנף רומי. ולשון שביעה היא ברומי. בכך אנו יורדים וגו' — כלו' במחשבה זו אנו עסוקים תמיד. לז) מתוך הלילה הזה — גלות שעיר (אדום), היא הגלות האחרונה. מה מלל — מה דבר. סבורים — חושבים.

אלא בקר לצדיקים ולילה לרשעים, בקר לישראל ולילה לאומות־העולם. אמרו לו: אימתי? אמר להם: אֵימַת שֶׁתִּרְצוּ אתם ירצה הוא — „אם תבעיון בעיו"[1]. אמרו לו: מי מְעַכֵּב? אמר להם: תשובה — „שובו אתיו"[1]. (ירוש' תענ' פ"א)

לח „קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ"[2] — אמר ר' יוחנן: משל למהלך בדרך עם דמדומי חמה, בא אחד והדליק לו את הנר — וכבה, ובא אחד והדליק לו את הנר וכבה. אמר: מכאן ואילך איני ממתין אלא לאורו של בקר. כך אמרו ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: עשינו לך מנורה בימי משה — וכבתה, בימי שלמה — וכבתה; מכאן ואילך אין אנו ממתינים אלא לאורך. שנאמר: „כי עמך מקור חיים באורך נראה אור"[3]. (פסיק').

לט „הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם"[4] וכו' — אמר ר' יוסי ברי' חנינא: שלש שבועות הללו למה? אחת, שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת, שהשביע הקדוש־ברוך־הוא את ישראל, שלא ימרדו באומות־העולם, ואחת, שהשביע הקב"ה את אומות־העולם, שלא ישתעבדו בהם בישראל יותר מִדַּאי.

„בִּצְבָאוֹת אוֹ בְּאַיְלוֹת הַשָּׂדֶה"[4] — אמר ר' אלעזר: אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מְקַיְּמִים את השבועה — מוטב; ואם לאו — אני מַתִּיר את בשרכם כצבאות או כאילות השדה. (כת' קמא.).

„וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ"[5] — אלו מצאה מנוח לא היתה חוזרת; וכך „היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח"[6] — אלו מצאה מנוח לא היתה חוזרת; וכך „ובגוים ההם לא תרגיע לא יהיה מנוח" וגו'[7] — הא אלו מצאו מנוח לא היו חוזרים. (ב"ר פ' לד).

מא משה אמר „ואבדתם בגוים"[8]: בא ישעיה ואמר: „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור"[9] וגו'.

אמר רב מִתְיָרָא אני ממקרא זה: „ואבדתם בגוים"...

— ושמא כאבדה המתבקשת? שנאמר: „תעיתי כשה אובד, בַּקֵּשׁ עבדך"[10]?

— אלא מסיפו של המקרא: „ואָכְלָה אתכם ארץ אויביכם"[8]...

— ושמא כאכילת קִשּׁוּאִים ודִלּוּעִים? (מכ' כד).

מב „הָיְתָה כְּאַלְמָנָה"[11] — אמר רב יהודה: לברכה; „כאלמנה" ולא אלמנה ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה. (תענ' כ).

מג „וּדְמֵה לְךָ לִצְבִי" — מה הצבי הזה הולך לסוף העולם וחוזר למקומו — אף ישראל, אף־על־פי שנתפזרו בכל העולם עתידין לחזור. (ילקיש שה"ש).

[1] ישע' כ"א, יב. [2] שם ס', א. [3] תהל' ל"ו, י. [4] שה"ש ב', ז. [5] בר' ח', ט. [6] איכה א', ג. [7] דב' כ"ח, סה. [8] ויק' כ"ו, לח. [9] ישע' כ"ז, יג. [10] תהל' קי"ט, קעו.

תבעיון — לשון בקשה ורצון **לח)** עם דמדומי חמה — בשעת נשף. **לט)** שלש שבועות — הפסוק „השבעתי אתכם" משולש בש"ש. **שלא יעלו... בחומה** — כלו' שלא יפרצו לעלות יחד לא"י בחוזק יד. **שלא ימרדו בא"ה** — כל זמן שהם בתוכן. **מתיר את בשרכם** — להריגה. **מא)** כאכילת קשואים ודלועים — שנשארים הגרעינים לזריעה.

מד ר׳ שמעון בן יוחַי אומר: בא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא, שבכל מקום שגלו — שכינה עמהם; גלו למצרים — שכינה עמהם; גלו לבבל — שכינה עמהם, ואף כשהם עתידים לִגָאֵל — שכינה עמהם, שנאמר: „ושב ה׳ אלהיך את שביתך"[1] — „והשיב" לא נאמר, אלא „ושב" — מלמד שהקב"ה שב עמהם מבין הגלות. (מג׳ כט.).

מה אמר ר׳ יוחנן: אמר הקדוש־ברוך־הוא: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה. (תענ׳ ה.).

מו „לֹא מְאַסְתִּים"[2] — בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל, חנניה מישאל ועזריה; „ולא געלתים"[2] — בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר; „לכלותם"[3] — בימי יְוָנִים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק ומַתִּתְיָהו בן יוחנן כהן גדול חשמונַאי ובניו; „להפר בריתי אתכם" — בימי רומיים, שהעמדתי להם של בית רַבִּי וחכמי־דורות; „כי אני ה׳ אלהיהם"[2] — לעתיד לבא, שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם. (מג׳ יא.).

מז „יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ"[4] — „ידוע" שאני מפַזְרם, „תדע" — שאני מכַנסם; „ידוע" — שאני מְמַשְׁכְּנָם, „תדע" — שאני מפרקם; „ידוע" — שאני משַעבְּדָם, „תדע" — שאני גואלם. (ב"ר פ׳ מד׳)

[1]דב׳ ל׳, ג. [2]ויקרא כ"ו, מד. [3]איכה א׳, א. [4]בר׳ ט"ו, יג.

מה) בירושלים של מעלה — ברקיע. מו) בית רבי — ר׳ יהודה הנשיא. מז) ממשכנם — מוסרם במשכון לאו"ה. מפרקם — פודה אותם, כמשכון זה שאינו ניתן אלא לזמן.

ה.

גְּאֻלָּה וִימוֹת־הַמָּשִׁיחַ.

I. גִּנְזֵי־צָרוֹת וְגִנְזֵי־יְשׁוּעוֹת.

א אמר ר׳ יִשְׁמָעֵאל: [בשעליתי לרקיע] אמר לי שר־הַפָּנִים: ידידי, שב בחיקי ואגיד לך מה יְהֵא על ישראל עם קדוש. ישבתי בחיקו והיה מסתכל בי ובוכה ודמעותיו נוטפות מעיניו ויורדות ונופלות עלי. אמרתי לו: הֲדַר־זִיוִי, מפני מה אתה בוכה? אמר לי: ידידי, בא ואכניסך לחדרי־חדרים ולגִנְזֵי־גְנָזִים.

תְּפָסַנִי וְהִכְנִיסַנִי ונטל הַפִּנְקָסִים ופתח והראני אִגְּרוֹת כתובות בהן צרות משונות זו מזו. ואמרתי לו: הַלָּלוּ למי? אמר לי: לישראל. אמרתי לו: ויכולים ישראל לעמוד באֵלֶּי? אמר לי: למחר בא ואראך צרות משונות מאלו.

למחר הכניסני לחדרי־חדרים והֶרְאַני צרות קשות מן הראשונות. „אשר לחרב — לחרב, ואשר לרעב — לרעב, ואשר לבִזָּה — לבזה, ואשר לַשְּׁבִי — לַשֶּׁבִי“. אמרתי לו: הדר־זיוי, ישראל בלבד חטאו? אמר לי: בכל יום ויום מתחדשות עליהם צרות קשות מאלו, וכיון שנכנסים לבתי־כנסיות ולבתי־מדרשות ועונים „אָמֵן יְהֵא שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ“ — אין אני מַנִּיחִים איתן לצאת מחדרי־חדרים.

ובשעה שירדתי מלפניו שמעתי קול מדבר בלשון אֲרַמִּי, ובלשון הזה היה מדבר:

מַקְדְּשָׁא קַדִּישָׁא לְחָרְבָּא יְהֵא וְהֵיכְלֵיהּ לְנוּר דָּלֵק,
וְדִירְתֵיהּ דְמַלְכָּא תִּנְטַר צַדְיוּתָא וּבְתוּלָן וְעוּלֵמִין לְבִזָּה,
וּבְנֵי מַלְכָּא לִקְטָלָא וּמַדְבְּחָא דַּכְיָא לְמִסְתְּאָבָא,
וִירוּשְׁלֵם לְעִיִּים וְאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל לְזִיעַ.

באותה שעה נִזְדַּעֲזַעְתִּי ונפלתי לאחורַי, עד שבא הֲדַרְנִיאֵל השר והעמידני על רגלי ואמר לי: ידידי, מה עלתה לך? אמרתי לו: הדר־זיוי, שמא אין להם לישראל תַּקָּנָה? אמר לי: בא ואכניסך לגנזי ישועות ונחמות.

א) כשעליתי לרקיע — עי׳ ח״ב בראש פרק „עשרה הרוגי מלכות“. שר הפנים — מלאך פניו של הקב״ה. הפנקסים — ספרי זכרונות. אגרות — כתבי גזרות. מקדשא קדישא וגו׳ — המקדש הקדוש לחרבן יהיה. והיכליה וגו׳ — והיכלו לאש בוערת. ודירתיה וגו׳ — ומעון המלך תשמר השממה. ובתולן וגו׳ — בתולות ובחורים לבזה. ובני מלכא וגו׳ — ובני המלך להרג. ומדבחא וגו׳ — והמזבח הטהור לשקוצים. וארעא וגו׳ — וארץ־ישראל לזועה. נזדעזעתי — חרדתי.

הכניסני וראיתי כִּתּוֹת־כִּתּוֹת של מלאכי־השרת יושבים ואורגים בגדי ישועה, ועושים כתרי חיים וקובעים בהם אבנים טובות ומרגליות, ומְרַקְּחִים כל מיני בשמים ומעדַנֵּי־עֵלֶם, וממתיקים יינות לצדיקים לעתיד־לבוא. אמרתי לו: הדר־זיוי, הללו למי? אמר לי: לישראל.

וראיתי כתר אחד משונה מכל הכתרים, וחמה ולבנה ושנים־עשר מזלות קבועים בו. אמרתי לו: כתר זה המשובח למי? אמר לי: לדוד מלך ישראל. אמרתי לו: הדר־זיוי, הַרְאֵנִי כבודו של דוד. אמר לי: ידידי, המְתֵּן שלש שעות, עד שיבוא דוד לכאן ותִרְאהו בגדולתו.

תְּפָסַני והושיבני בחיקו, אמר לי: מה אתה רואה? אמרתי לו: רואה אני שבעה בְּרָקִים שהם רצים כאחד. אמר לי: כְּבוֹשׁ עיניך, בני, שלא תזדעזֵעַ; הללו הם יוצאים לקראת דוד מלך ישראל. מיד רגשו כל האופנים ושרפים וחיות־הקדש וגלגלֵי המרכבה וַעֲנְנֵי־כבוד ואוצרות שלג ואוצרות ברד וכוכבים וּמַזָּלוֹת ומלאכי־השרת ולוהֲטֵי־זְבוּל ואומרים: „למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל"[1]. ושמעתי קול רעש גדול שבא מעדן ואומר: „ה' ימלך לעולם ועד!"[2].

והנה דוד מלך ישראל בא בראש וכל מלכי בית־דוד באים אחריו, וכל אחד ואחד כִּתְרוֹ בראשו, וכתרו של דוד מֻבְהָק ומשובח מכל הכתרים, וזיוו הולך עד סוף העולם. ועלה דוד לבית־המקדש שברקיע, ושם מוכן לו כסא של אש, וַיֵּשֶׁב עליו, וכל מלכי בית־דוד יושבים לפניו, וכל מלכי ישראל עומדים מאחוריו. מיד עמד דוד ואמר שירות ותשבחות שלא שמעה אזן מעולם. וכיון שפתח דוד בשירות ותשבחות, פתח מֵטַטְרוֹן וכל פַּמַלְיָא של מעלה ואמרו:

„קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת!"[3]

וחיות הקדש משבחות ואומרות: „בָּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ"[4].

ורקיעים אומרים: „ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד"[2].

והארץ אומרת: „ה' מֶלֶךְ, ה' מָלָךְ, ה' יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד".

וכל מלכי בית דוד אומרים:

„וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד"[5]. (ביהמ"ד).

ב „זֹאת אָשִׁיב אֶל לִבִּי עַל כֵּן אוֹחִיל"[6] — ר' אבא בר כַּהֲנָא בשם ר' יוחנן אמר משל למה הדבר דומה? למלך שנשא מַטְרוֹנָה וכתב לה כְּתֻבָּה מְרֻבָּה ואמר לה: כך וכך חֻפּוֹת אני עושה לך, כך וכך אַרְגְּוָנוֹת טובות אני נותן לך. הִנִּיחָהּ המלך והלך לו למדינת־הים ואִחֵר שם. נכנסו שכנותיה אצלה והיו מַקְנִיטוֹת אותה ואומרות לה: הִנִּיחֵךְ המלך והלך לו למדינת־הים ושוב אינו חוזר עליך. והיתה בוכה ומתאנחת. וכיון שנכנסה לתוך ביתה, פותחת ומוציאה כתובתה וקוראת ורואה בכתובתה: „כך וכך חופות אני עושה לך, כך וכך ארגונות טובות אני נותן לך" — מיד היתה מתנחמת. לימים בא המלך, אמר לה: בתי, אני תָמֵהַּ, הֵיאך המתנתְּ לי כל אותן השנים? אמרה לו: אדוני המלך,

[1]תהל' י"ט, א, ב. [2]שמ' ט"ו, יח. [3]ישע' ו', ג. [4]יחז' ג', יב. [5]זכ' י"ד, ט. [6]איכה ג', כא.

לוהטי זבול — שרפי רקיע. מובהק — מזהיר ונוצץ. מטטרון — הוא שר הפנים. פמליא של מעלה — כתות שרפים ומלאכים שלפני כסא־הכבוד. ב) מטרונה — אשה מיוחסת. ארגונות — בגדי ארגמן. מקניטות — מכעיסות.

אלמלא כתיבה מרובה שכתבת ונתת לי כבר אִבדוני שְׁכֵנוֹתַי. כך אומות־העולם מונין את ישראל ואומרין להם: „אלהיכם הסתיר פנים מכם וסִלק שכינתו מכם, עוד אינו חוזר עליכם," — והם בוכים ומתאנחים. וכיון שנכנסים לבתי־כנסיות ולבתי־מדרשות וקוראים בתורה ומוצאים שכתוב: „ופניתי אליכם, והפריתי אתכם... ונתתי משכני בתוככם... והתהלכתי בתוככם"[1] — הם מתנחמים. למחר כשיבוא קץ הגאולה, אומר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בָּנַי, אני תָמֵהַ מכם, היאך המתנתם לי כל אותן השנים? והם אומרים לפניו: רבונו־של־עולם, אילולי תורה שנתת לנו כבר אִבדונו האומות. (איכ"ר ס"ו).

II. זְכוּת־אָבוֹת.

ג אמר ר' יצחק: בשעה שחרב בית־המקדש מצאו הקדוש־ברוך־הוא לאברהם עומד בבית־המקדש. אמר לו: „מה לידידי בביתי?"[2]. א"ל: על עֶסְקֵי בָּנַי באתי. א"ל: בניך חטאו וגלו. א"ל: שמא בשוגג חטאו. א"ל: „עשותה המזִמָּתָה"[2]. א"ל: שמא מיעוטם חטאו. א"ל: „הרבים"[2]. א"ל: היה לך לזכור להם ברית־מילה. א"ל: „ובשר קדש יעברו מעליך"[2]. א"ל: שמא אם המתנת להם היו חוזרים בתשובה. א"ל: „כי רעתכי אז תעלוזי"[2]. מיד הניח ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואמר לו: שמא חס־ושלום אין להם תקנה. יָצְתָה בת־קול ואמרה לו: „זית רענן, יפה פרי תֹאַר קרא ה' שמך"[3] — מה זית זה אחריתו בסופו אף ישראל אחריתם בסופם. (מנ' נג:).

ד אמר שמואל בן נַחְמָנִי אמר ר' יוֹנָתָן: מהו שנאמר: „כי אתה אבינו, כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה ה' אבינו גואלנו"[4] — לעתיד לבא אומר לו הקדוש־ברוך־הוא לאברהם: בניך חטאו לי. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, יִמָּחוּ על קדושת שמך. אמר: אומר לו ליעקב, שהיה לו צער גִדוּל־בנים, אפשר שיבקש רחמים עליהם. אמר לו: בניך חטאו. אמר לפניו: רבש"ע, ימחו על קדושת שמך. אמר: לא בזקנים טעם ולא בנערים עצה. אמר לו ליצחק: בניך חטאו לי. אמר לפניו: רבש"ע, בָּנַי ולא בניך? בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע קראת להם „בני בכורי"; עכשָׁו — בני ולא בניך? ועוד, כמה חטאו? כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה. צֵא עשרים, שאין אתה מעניש עליהן — נִשְׁתַּיְרוּ חמשים. צא עשרים וחמש של לילות — נשתירו עשרים וחמש. צא שתים עשרה ומחצה של תפלה ואבילה ושל בית־הכסא נשתירו שתים עשרה ומחצה; אם אתה סובל את כלן — מוטב, ואם לאו — מחצה עלי ומחצה עליך. ואם תאמר: כלן עלי — הרי הקרבתי את עצמי לפניך. פתחו ואמרו: „כי אתה אבינו". אמר להם יצחק: עד שאתם מקלסים לי, קַלסו להקב"ה. ומראה להם יצחק את הקב"ה לעיניהם. מיד נושאים עיניהם למרום ואומרים: „אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך". (שבת פט:).

[1]ויק' כ"ו, ט—יב. [2]ירמ' י"א, טו. [3]שם שם, טז. [4]ישע' ס"ג, טז.

מונין — מכעיסים ומערימים. ג) המזמתה — במזיד משמע. ובשר קדש יעברו — בטלו את המילה. כי רעתכי וגו' — הם שמחים במעשיהם הרעים. אחריתו בסופו — עיקר החשיבות שבו בסופו, בשמן שהוא נותן. ד) צא עשרים — הוצא עשרים שנה, שעד עשרים אין אדם בר־עונשים בידי שמים. ומקלסים — משבחים.

III. הַקֵּץ.

ה „אֶת אֲשֶׁר יִקְרֶה אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים"[1] — מלמד שבא יעקב לגלות להם את הקץ ונתכסה ממנו. משל לאוהבו של מלך שהיה נפנה מן העולם והיו בניו סובבים את מטתו. אמר להם: בואו ואגלה לכם מִסְטֵירִין של מלך. תלה עיניו והביט במלך. אמר להם: הֱווּ זהירים בכבודו של מלך. כך יעקב אבינו תלה עיניו וראה שכינה עומדת על גביו, אמר להם: הֱווּ זהירים בכבודו של הקדוש־ברוך־הוא. (ב"ר פ' צח).

ו „כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי וּשְׁנַת גְּאוּלַי בָּאָה"[2] — מה „יום נקם בלבי"? אמר ר' יוחנן: ללבי גליתי, לְאֵבָרַי לא גליתי. רבי שמעון בן לקיש אומר: ללבי גליתי, לְמַלְאֲכֵי השרת לא גליתי. (סנה' צט.).

ז אמר ר' יונתן: תִּפַּח עַצְמָם שֶׁל מְחַשְּׁבֵי־קִצִּין! שהיו אומרים: כיון שהגיע את הקץ ולא בא שוב אינו בא; אלא חכה לו, שנאמר: „אם יתמהמה חכה לו"[3]. שמא תאמר: אנו מְחַכִּים והוא אינו מחכה — תלמוד־לומר: „ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם"[4] — וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה — מי מעכב? מדת־הדין מעכבת. וכי מאחר שמדת־הדין מעכבת, אנו למה מחכים? לקבל שָׂכָר, שנאמר: „אשרי כל חוכי לו"[4]. (שם, צז:).

ח אמר רב: כלו כל הקִצִּין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים; ושמואל אמר: „דַּיּוֹ לְאָבֵל שיעמוד באֶבלו". כְּתַנָּאֵי: ר' אליעזר אומר: אם ישראל עושים תשובה נגאלים ואם לאו אין נגאלים. אמר לו ר' יהושע: אם אין עושים תשובה אין נגאלים? אלא הקדוש־ברוך־הוא מעמיד להם מלך שגְּזֵרוֹתָיו קשות כהמן וישראל עושים תשובה ומחזירם למוטב. (שם).

ט תנא דְבֵי אליהו: ששת אלפים שנה הוֶה העולם: שני אלפים תהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות־המשיח. ובעונותינו שרבו, יצאו מהם מה שיצאו. (שם).

שלח לו רב חנן בר תַּחֲלִיפָא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד ובידו מְגִלָּה אחת כתובה אשורית ולְשון־קֹדש. אמרתי לו: זו מִנַּיִן לך? אמר לי: לחַיָּלות של פרס נִשְׂכַּרְתִּי, ובין גנזי פרס מצאתיה, וכתוב בה: לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחת שנה לבריאתו של עולם—העולם יָתֹם, מהן מלחמות תנינים, מהן מלחמות גוג ומגוג ושאר ימות

[1] בר' מ"ט, א. [2] ישעי' ס"ג, ד. [3] חב' ב', ג. [4] ישעי' ל', יח.

ה) נפנה מן העולם — הולך למות. מסטירין — סודות. תלה עיניו — נשא עיניו. ו) לאברי לא גליתי — כלו' לפה ולאוזן, שלא גליתיו בפי לשום בריה. ז) תפח עצמם — לשון קללה, תפחנה עצמותם. מחשבי קצין — מבקשי חשבונות הקץ וקובעים להם זמנים, וכשאין חשבונם מתקיים הרי הם גורמים לרפות ידיהם של ישראל. והוא אינו מחכה — כלו' הקב"ה אינו עתיד לגאלנו עוד. לקבל שכר — על האמונה. ח) כלו כל הקצין — כלו' כבר עברו כל הזמנים שקבעו ומשיח לא בא. דיו לאבל וגו'—כלו' די לישראל בצער השעבוד, וכבר נתמרקו עונותיהם. כתנאי — שני תנאים חולקים בדבר זה. ט) שני אלפים תהו — קודם למתן תורה. יצאו מהן מה שיצאו— כלו' עבר רוב זמן של שני האלפים האחרונים ומשיח עדיין לא בא. י) מלחמות גוג ומגוג — הכתובות בס' יחזקאל.

המשיח. ואין הקדוש־ברוך־הוא מחדש את עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה. רב אַחָא בני של רָבָא אמר: לאחר חמשת אלפים שנה.

שָׁנִינוּ, ר׳ נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום: „כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב, אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר"[1]. (סנה׳ צז:).

יא „אני ישנה ולבי ער"[2] — אמרה כנסת ישראל: „אני ישנה" — מן הקץ, „ולבי ער" — לגאולה. (שהש"ר).

יב ר׳ יהושע בן לוי רמי: כתיב „בעתה"[3], וכתיב „אחישנה"[3]? — זכו — „אחישנה", לא זכו — „בעתה". (סנה׳ צח.).

יג בארבעה דברים נמשלה גאולתם של ישראל: בקציר, בבציר, בבשמים וביולדה.

בקציר — השדה הזו כשהיא נקצרת שלא בעונתה, אפילו התבן אינו טוב; בעונתה — היא טובה, זהו שנאמר: „שלחו מגל כי בשל קציר"[4].

נמשלה בבציר — הכרם הזה כשהוא נבצר שלא בעונתו, אפילו חומצו אין הוא טוב; בעונתו — היא טוב, כך „כרם חמר ענו לה"[5] — כשנעשה הכרם חמר זמר לו.

נמשלה בבשמים — הבשמים הללו כשהם נלקטים רכים ולחים — אין ריחם נודף; כשהם יבשים — ריחם נודף, זהו שנאמר: „יזלו בשמיו וגו׳"[6].

נמשלה בוולדה — האשה הזו כשהיא יולדה שלא בעונתה — אין הוָלָד חי; בעונתה — חי, כך נאמר: „לכן יתנם עד עת יולֵדָה יָלָדָה"[7] (שהש"ר).

יד ר׳ יהושע בן לוי מצָא לאליהו שהיה עומד על פתח המערה של ר׳ שמעון בן יוחאי. אמר לו: בא אני לעולם־הבא? אמר לו: אם ירצה הארון הזה. אמר ר׳ יהושע בן לוי: שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי. אמר לו: אימתי משיח בא? אמר לו: לך אצלו ושְׁאָלֵהוּ. — והיכן הוא יושב? — על פתח העיר. — ומה סִמָּנוֹ? — יושב בין עניים סובלי־חֳלָאים; כלם מַתִּירִים ואוסרים בפעם אחת והוא מתיר אחד ואוסר אחד; שאומר: שמא אתבקש ולא אתעכב. הלך אצלו. א"ל: שלום עליך, רבי ומורי. א"ל: שלום עליך, בן לוי. א"ל: אימתי בא מר? א"ל: היום. בא אצל אליהו. א"ל: מה אמר לך? א"ל: שלום עליך, בן־לוי. א"ל: מובטח אתה ואביך לעולם־הבא. א"ל: שִׁקֵּר לִי, שאמר: היום אני בא — ולא בא. א"ל: כך אמר לך: „היום — אם בקולו תשמעו"[8]. (סנה׳ צח.).

[1] חבק׳ ב׳, ג. [2] שה"ש ה׳, ב. [3] ישע׳ ס׳, כב. [4] יואל ד׳, יג. [5] ישעי׳ כ"ז, ב. [6] שה"ש ד׳, טז. [7] מיכה ה׳, ב. [8] תהל׳ צ"ה, ז.

נוקב ויורד עד תהום — כלו׳ עמוק עמוק ואין לעמוד בחשבונות על סוף הזמנים, אלא צריכין להאמין ולחכות. יא) ישנה מן הקין — כלו׳ הקץ כתום ממני. יב) רמי — הקשה זה על זה. יג) שלא בעונתה — שלא בזמנה. יד) על פתח המערה של רשב"י — עי׳ למעלה ח"ב פ׳ „ר׳ שמעון בן יוחאי". הארון הזה — שכינה היתה עמהם. שנים ראיתי — הוא ואליהו. וקול שלשה — שאף השכינה היתה עמהם. על פתח העיר — בשער רומי. סובלי חלאים — מנוגעים. מתירים ואוסרים — כל נגעיהם בבת אחת. שמא אתבקש — לבוא ולגאל את ישראל. ולא אתעכב — כדי קשירת כל הנגעים. מובטח אתה ואביך — כיון ששאל לך לשלום והזכיר בשם אביך.

טו שאלו תלמידיו את ר׳ יוסי בן קִסְמָא: אימתי בן־דוד בא? אמר להם: מִתְיָרֵא אני שמא תבקשו ממני אות. אמרו לו: אין אנו מבקשים ממך אות. אמר להם: לכשיפול השער הזה ויִבָּנֶה, ויפול ויִבָּנֶה ויפול, ואין מספיקין לבנותו — עד שבן־דוד בא. אמרו לו: רבנו, תן לנו אות. אמר להם: ולא כך אמרתם לי, שאין אתם מבקשים ממני אות? אמרו לו: ואף־על־פי־כן. אמר להם: ואם כך, יֵהָפכו מי מערת פַּמְיָס לדם. ונהפכו לדם.

בשעת פטירתו אמר להם: העמיקו לי ארוני, שאין כל דֶקֶל ודקל שבבבל, שאין סוס של פַּרְסִיִּים נקשר בו, ואין לך כל ארון וארון שבארץ־ישראל, שאין סוס מדי אוכל בו תבן. (סנה׳ צח.).

טז מובטח להם לישראל שאין אליהו בא לא בערבי־שבתות ולא בערבי ימים־טובים, מפני הטורח. (עיר׳ מג:).

יז אמר אביי: אין משיח בא אלא בתשעה באב, לפי שקבעוהו אבל בזמן הזה, ועתיד לפני הקדוש־ברוך־הוא לעשותו יום־טוב, שנאמר: „והפכתי אבלם לששון וגו׳"[1]. (פסיק׳).

IV. עִקְבוֹת הַמָּשִׁיחַ.

יח אמר ר׳ יוחנן: אם ראית דור שמתמַעֵט והולך — חכה לו, שנאמר: „ואת עַם עני תושיע"[2].

ואמר ר׳ יוחנן: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר — חכה לו, שנאמר: „כי יבא כנהר צר"[3], וסמוך לו: „ובא לציון גואל"[4].

ואמר ר׳ יוחנן: אין בן־דוד בא אלא בדור שכֻּלו זַכַּאי או כֻּלו חַיָּב. בדור שכלו זכאי, שנאמר: „ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ"[5]; בדור שכלו חיב, שנאמר: „וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע"[6], ונאמר: „למעני למעני אעשה"[7]. (סנה׳ צח.).

יט אמר ר׳ יצחק: אין בן־דוד בא עד שתתהפך כל המלכות למינות. אמר רבא: מנין? שנאמר: „כלו הפך לבן טהור הוא"[8]. (שם צז.).

כ אמר ר׳ שמלאי משום ר׳ אלעזר בר׳ שמעון: אין בן־דוד בא עד שיכלו כל שופטים ושוטרים מישראל.

אמר זעירי אמר ר׳ חנינא: אין בן־דוד בא עד שיכלו גַסֵי־הרוח מישראל. (שם).

[1] ירמ׳ ל״א, יב. [2] ש״ב כ״ב, כח. [3] ישעי׳ נ״ט, יט. [4] שם שם, כ. [5] שם ס׳, כא. [6] שם נ״ט, טז. [7] שם מ״ח, יא. [8] ויק׳ י״ג, יג.

טו) בן דוד — משיח בן דוד. שמא תבקשו ממני אות — לאמת דברי. לכשיפול השער הזה — שער של רומי. מי פמיס — שירדן יוצא ממנו. העמיקו לי ארוני — הטמינו ארוני עמוק בקרקע. דקל — תמר. שאין סוס פרסי וגו׳ — כלו׳ בימות המשיח יעלו אוכלוסין מרובים ובתי הקברות יתחטטו. שאין סוס מדי וגו׳ — שמוציאין הארונות מן הקרקע ועושין מהם אבוסים. טז) מפני הטורח — שישראל טרודין בהכנות ליו״ט. יח) שמתמעט והולך — מתדלדל והולך. זכאי — צדיק. יט) למינות — לכפירה. כלו הפך לבן וגו׳ — כלו׳ מקצת לובן בנגע הריהו סימן טומאה, ואם כלו לבן — טהור הוא.

כא אמר ר' יוחנן: דור שבן־דוד בא בו תלמידי־חכמים מתמעטים, והשאר עיניהם כלות בינון ואנחה, וצרות רבות וגזרות קשות מתחדשות, עד שהראשונה — פקודה שניה ממהרת לבא.

שנו רבותינו: שבוע שבן־דוד בא בו — שנה ראשונה מתקיים מקרא זה: „והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר"[1]; שניה — חצי רעב משתלחים; שלישית — רעב גדול, ומתים אנשים ונשים וטף, חסידים ואנשי מעשה, ותורה משתכחת מלומדיה; ברביעית — שובע ואינו שובע; בחמישית — שובע גדול, ואוכלים ושותים ושמחים ותורה חוזרת ללומדיה; בששית — קולות; בשביעית — מלחמות; במוצאי שביעית — בן־דוד בא. (סנה' צז.).

כב בעקבות המשיח העזות תרבה, והיקר יעות, הגפן תתן פריה והיין ביקר ואין תוכחת; בית־הועד יהיה לזנות, והגליל יחרב והגבלן ישום, ואנשי הגבול יסובבו מעיר ולא יחוננו; וחכמת סופרים תסרח, ויראי־חטא ימאסו. והאמת תהא נעדרת, פני הדור כפני כלב: נערים ילבינו פני זקנים, גדולים יעמדו מפני קטנים; בן מנבל אב, בת קמה באמה, כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו, ואין הבן מתבייש מאביו. ועל מה יש לנו להשען? — על אבינו שבשמים. (סוטה מט ; סנה' צז.).

כג „כי ידין ה' עמו... כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב"[2] — אין בן־דוד בא עד שירבו המסורות. דבר אחר: עד שיתמעטו התלמידים. ד"א: עד שתכלה פרוטה מן הכוס. ד"א: עד שיתיאשו מן הגאולה, שנאמר: „ואפס עצור ועזוב" — כביכול, אין סומך ואין עוזר לישראל..

רבי זירא, כשהיה מוצא חכמים שעוסקים בו, אמר להם: בבקשה מכם לא תרחקוה, ששנינו: שלשה באים בהסח־הדעת, אלו הם: משיח, מציאה ועקרב. (סנה' צז.).

כד אמר עולא: יבוא ולא אראנו. וכן אמר רבה: יבוא ולא אראנו.

רב יוסף אמר: יבוא ואזכה לישב בצלו של אכף המורו.

אמר לו אביי לרבה: מה טעם? אם תאמר משום חבלו של משיח — והלא שנינו: „שאלו תלמידיו את ר' אליעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? — יעסוק בתורה ובגמילות־חסדים"; ומר — הא תורה והא גמילות־חסדים. א"ל: שמא יגרום החטא. (שם צח.).

[1] עמו' ד', ז. [2] דב' ל"ב, לו.

כא) עד שהראשונה — כלו' עד שגזירה ראשונה הולכת שניה באה. שבוע — של שנים, כלו' בשבע שנים. חצי רעב — כלו' סימנים של תחלת רעב. כב) בעקבות המשיח — כלו' בסוף הגלות, לפני בוא המשיח. היוקר יעות — הכבוד והחשיבות יתעותו וישפלו. והגפן וגו' — כלו' אעפ"י שהגפן תתן פריה היין יהא ביוקר מפני רוב השכרות. בית הועד — של תלמידי־חכמים. והגליל — המדינה בצפון א"י. הגבלן — שם מקום. כג) המסורות — המלשינים. בו — במשיח. שלא תרחקוה — את הגאולה. בהסח הדעת — כלו' פתאם. ועקרב — נשיכת עקרב. כד) יבוא ולא אראנו — כלו' יבוא המשיח ואני אינו מבקש לראותו, מפני הצרות הבאות בעקבות המשיח. אוכף — הכר שעל גב החמור. חבלו של משיח — הצרות שבעקבות המשיח. ומר הא תורה וגו' — כלו' מר הרי עסוק בתורה וג"ח. שמא יגרום החטא — ולא אנצל.

כה ר׳ הלל אומר: אין להם משיח לישראל, שכבר אֲכָלוּהוּ בימי חזקיהו. אמר רב יוסף: שָׁרָא לֵיהּ מָרֵיהּ לר׳ הלל! חזקיה אימתי היה — בבית ראשון, ואלו זכריה היה מתנבא בבית שני ואמר: „גילי מאד בת ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא וגו׳״[1] (סנה׳ צט.).

כו ר׳ יהושע בן לוי רָמֵי: כתיב: „וַאֲרוּ עִם עֲנָנֵי שְׁמַיָּא כְּבַר אֱנָשׁ אָתֵה״[2], וכתיב: „עני ורוכב על חמור״?[3] — זכו — „עם ענני שמיא״; לא זכו — „עני ורוכב על חמור״.

אמר לו שָׁבוּר־מלכא לשמואל: אמרתם משיח על חמור בא—אֶשַׁגֵּר לו סוס בָּרֹק מִשֶּׁלִּי. אמר לו: כלום יש לך בן־מאה גְוָנִים? (שם צח.).

V. גְּאֻלָּה וְקִבּוּץ גָּלֻיּוֹת.

כז „האספו״[4] — צִוָּה אותם על הַמַּחֲלֹקֶת. אמר להם: תהיו כלכם אֲסֵפָה אחת. נעשו בני־ישראל אגודה אחת — הַתְקִינוּ עצמכם לגאולה. (ב״ר פ׳ צח).

כח ואמר ר׳ אבא: אין לך קץ מגולה מזה: שנאמר: „ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא״[5]. (סנה׳ צח.).

כט ר׳ חִיָּא רַבָּה ור׳ שמעון בן חֲלַפְתָּא היו מהלכים בבקעת אַרְבֵּל וראו אַיֶּלֶת השחר שבקע אורה. אמר ר׳ חיא לר׳ שמעון: רבי, כך היא גאולתם של ישראל — בתחלה קִמְעָא קִמְעָא; כל מה שהיא — היא רָבָה והולכת. (ירוש׳ בר׳ פ״א).

ל אמר ר׳ אחא: נמשלו ישראל לזית, שנאמר: „זית רענן יפה פרי תאר קרא ה׳ שמך״[6], ונמשל הקדוש־ברוך־הוא בנר — „נר ה׳״[7], מה דרכו של שמן לִנָּתֵן בנר והם מאירים שניהם כאחד, כך אמר הקב״ה לישראל: בני, הואיל ואורי הוא אורכם ואורכם הוא אורי — אני ואתם נלך ונאיר לציון, זהו שנאמר: „קומי אורי כי בא אורך״[8].

אמר ר׳ הושעיא: עתידה ירושלים לַעֲשׂוֹת פַּנָּס לאומות־העולם והם מהלכים לאורה, זהו שנאמר: „והלכו גוים לאורך״[9]. (פסיק׳).

[1] זכ׳ ט׳, ט. [2] דנ׳ ז׳, יג. [3] דכ׳ ל״ב, לו. [4] בר׳ מ״ט, א. [5] יחז׳ ל״ו, ח. [6] ירמ׳ י״א, טז. [7] מש׳ כ׳, כז. [8] ישע׳ ס׳, א. [9] שם שם, ג.

כה) שכבר אכלוהו בימי חזקיה — כלו׳ כל הטובות שנתנבאו עליהן הנביאים כבר נתקיימו בימי חזקיה. שרו ליה מריה — ימחול לו רבינו על שאמר כך. כו) וארו עם ענני וגו׳ — והנה עם ענני שמים בא (המשיח) כבן־אדם. שבור מלכא — שם מלך פרס. אשגר — אשלח; וללגלג נתכון. ברק — מבריק, מזהיר בצבעו, או רץ כברק. כלום יש לך וגו׳ — דחהו בקש. כז) על המחלוקת — שלא יריבו זה עם זה. כח) אין לך קץ מגולה מזה — כלו׳ הכתוב בעצמו מגלה את סימני הגאולה, כשיהיו „הרי ישראל וגו׳״ סימן הוא „כי קרבו (ימי הגאולה) לבוא״. כט) שבקע אורה — אורה נגלה קמעא קמעא (מעט מעט). ל) פנס — מנורה, עששית.

לא „וּבָרָא ה׳ עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִקְרָאֶיהָ״ [1] — אמר רַבָּה אמר ר׳ יוחנן: לא כירושלים של עולם־הזה ירושלים של עולם־הבא; ירושלים של עוה״ז — כל הרוצה לעלות עולה; של עוה״ב — אין עולים אלא המזומנים לה. (ב״ב עה:)

לב אמר ר׳ יוחנן: גדול קבוץ גליות כיום שנברא׳ בו שמים וארץ. (פס׳ פח.).

לג „בַּיָּמִים הָהֵמָּה יֵלְכוּ בֵּית יְהוּדָה עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל״ [2] — אלו עשרת השבטים שגלו לִפְנִים מִנְּהַר סַמְבַּטְיוֹן, שעתידין גלות יהודה ובנימין לילך אצלם להביאם, כדי שיזכו עמהם לידי משיח ולחיי עולם־הבא. (ילק״ש שה״ש).

לד „הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה׳ וְלֹא יֹאמְרוּ עוֹד חַי ה׳ אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, כִּי אִם חַי ה׳ אֲשֶׁר הֶעֱלָה וַאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹנָה וּמִכֹּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדַּחְתִּים שָׁם״ [3] — לא שתֵּעָקֵר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכֻיות עיקר ויציאת־מצרים טָפֵל לו. וכן הוא אומר: „אל תזכרו ראשונות״ [4] — זו שעבוד מלכיות, „וקדמוניות אל תתבוננו״ [4] — זו יציאת מצרים, „הנני עושה חדשה עתה תצמח״ [5] — תנא רב יוסף: זו מלחמת גוג־ומגוג. משל למה הדבר דומה? לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב ונִצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב. פגע בו ארי ונִצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי. פגע בו נחש ונִצל ממנו — שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש. אף כך ישראל — צרות אחרונות משכחות את הראשונות. (בר׳ יב, יג).

אמר שמואל: אין בין עולם־הזה לימות־המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, שנאמר: „כי לא יחדל אביון מקרב הארץ״ [6]. (שם לד ב:).

VI. יוֹם חֹשֶׁךְ וָאוֹר.

לו דרש ר׳ שִׂמְלַאי: מהו שנאמר: „הוי המתאוים את יום ה׳, למה זה לכם יום ה׳, הוא חושך ולא אור״ [7] — משל לתרנגול וַעֲטַלֵּף שהיו מצפים לְאור. אמר לו תרנגול לעטלף: אני מצפה לאורה, שאורה שלי היא, ואתה למה לך אורה? זה הוא שאמר מין אחד לר׳ אַבָּהוּ: אימתי יבוא משיח? אמר לו: לכשיכסה חשך לאותם בני־אדם. אמר לו: מקלל אתה לי. אמר לו: מקרא כתוב: „כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לְאֻמים, ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יֵרָאֶה״ [8]. (סנה׳ צח, צט).

[1] ישע׳ ד׳, ה. [2] ירמ׳ ג׳ יח. [3] שם כ״ג, ז, ח. [4] ישע׳ מ״ג, יח. [5] שם שם, יט. [6] דב׳ ט״ו, יא.
[7] עמ׳ ה׳, יח. [8] ישע׳ ס׳, ב.

לא) המזומנים לה — דרש „מקראיה״ לשון קרואים ומזומנים. לג) שתעקר יציאת מצרים — ספור יציאת מצרים. מלחמה גוג ומגוג — מלחמות הגוים בימות המשיח. לד) אלא שעבוד מלכיות בלבד — בלו׳ סדר העולם לא ישתנה, אלא שינצלו ישראל משעבוד מלכיות. לה) ועטלף — מין שרץ־עוף מעופות הלילה. לאותם בני אדם — לאומות־העולם.

לז הגמון אחד שאל את רבן גמליאל, אמר לו: מי תופס מלכות אחרינו? הביא נייר חלק, נטל קולמוס וכתב עליו: „ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו"[1]. אמרו: ראו דברים ישנים מפי זקן חדש. (ב"ר פ' סג).

לח אמר ר' יוסי בר סימון: עתידין אומות־העולם להביא דורונות למלך המשיח, וכיון שהם באים למלך המשיח הוא אומר להם: יש ביניכם ישראל – הביאו לי. (שו"ט פז).

לט עתידה מצרים, שתביא דורון למשיח. כסבור אינו מקבל מהם, אומר לו הקדוש־ברוך־הוא למשיח: קבל מהם; אכסניא עשו לבני במצרים. מיד „יאתיו חשמנים מני מצרים"[2]. נשאו כוש קל־וחמר בעצמם: ומה הללו שנשתעבדו בהם כך, אנו שלא נשתעבדנו בהם על אחת כמה וכמה. אמר לו הקב"ה: קבל מהם. מיד „כוש תריץ ידיו לאלהים"[2]. נשאה מלכות אדום קל־וחמר בעצמה: ומה הללו שאינם אחיהם כך, אנו שאנו אחיהם לא כל שכן. אמר לו הקב"ה לגבריאל: „גער חית קנה"[3]. — — — ואמר ר' יוחנן: גער בחיה שכל מעשיה נכתבים בקולמוס אחד; „עדת אבירים בעגלי עמים"[3] — ששחטו אבירים בעגלים שאין להם בעלים; „מתרפס ברצי כסף"[3] — שפושטים ידם לקבל ממון ואינם עושים רצון בעלים; „בזר עמים קרבות יחפצון"[3] — מי גרם להם לישראל שיתפזרו בין אומות־העולם? — קרבות שהיו חפצים בהם. (פס' קיז:)

מ אמר ר' שמואל בר נחמני: מסורת־אגדה היא בידינו, שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל. למה? שאם באים השבטים לדין עם עשו לומר לו: למה רדפת את אחיך? — הוא אומר להם: למה רדפתם את יוסף אחיכם? ואינכם מעולים ממני... וכיון שהוא בא אצל יוסף אומר לו: למה רדפת את אחיך? אם תאמר, שעשה לך רעה — אף אחי שלמו לי רעה ואני שלמתי להם טובה. מיד הוא שותק. (תנח').

VII. משיח.

מא „באורך נראה אור"[4] — איזה אור שכנסת־ישראל מצפה לו? זהו אורו של משיח; שצפה הקדוש־ברוך־הוא במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם וגנזו למשיח ולדורו תחת כסא־הכבוד שלו.

[1]בר' כ"ה, כו. [2]תהל' ס"ח, לב. [3]שם שם, לא. [4]שם ל"ו, י.

לז) הגמון — שר רומי. מי תופס מלכות אחרינו — מי ימלוך אחרינו. וידו אוחזת בעקב עשו — כלו' אחרי עשו ימלוך יעקב. דברים ישנים וגו' — כלו' פסוק ישן, וזקן חדש זה גלה טעמו. לח) דורונות—מתנות. לט) אכסניא עשו לבני — שישראל נתארחו בארצם כמה שנים. מלכות אדום — מלכות רומי. נכתבים בקולמוס אחד — דרש „קנה" לשון קולמוס שכותבין בו; כלו' שכותבין תמיד גזרות רעות על ישראל. אבירים — ישראל. בעגלים שאין להם בעלים — של הפקר. מתרפס ברצי כסף — דרש „מתרפס" מלשון כמו תיר (פושט) פס ידו, ו„ברצי" מלשון רצון; כלו' פושטים יד לקבל שוחד על מנת לעשות רצון הנותן ואינם עושים. קרבות — דרש „קרבות" מלשון קורבה; השתדלו להתקרב לאומות־העולם. מ) מסורת אגדה — כלו' כך מקובלנו. מעולים — יפים וטובים.

אמר שטן לפני הקב״ה: רבונו־של־עולם! אור שנגנז תחת כסא־הכבוד שלך למי? אמר לו: למי שהוא עתיד להחזירך ולהכלימך בבשת־פנים. א״ל: רבש״ע, הראהו לי. א״ל: בא וראה אותו. וכיון שראה אותו נזדעזע ונפל על פניו. אמר: בודאי זהו משיח, שעתיד להפיל אותי וכל שרֵי אומות־העולם בגיהנם.

באותה שעה התרַגשו אֻמות־העולם, אמרו לפניו: רבש״ע! מי הוא זה שאנו נופלים בידו? מה־שמו ומה־טיבו? אומר להם הקב״ה: אפרים מְשִׁיחַ צִדְקִי שמו, ומגביה קומתו יקומת דורו, ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו, ואין כל אֻמָה ולשון יכולה לעמוד בו, וכל איביו מתבהלים ובורחים מלפניו, ואף נהרות פוסקים בים...

התחיל הקב״ה מַתְנֶה עם מלך המשיח ואומר: הַלָלו, שגנוזים אצלך, עונותיהם עתידים להכניסך בעול ברזל, ועושים אותך כעגל הזה שכָהו עיניו, ומשַנקים את רוחך בעול, ובעונותיהם של אלו עתידה לשונך לִדַבק בחכך... רצונך בכך? אמר משיח לפני הקב״ה: רבש״ע! שמא אותו צער שנים רבות הן? אמר הקב״ה: חייך וחיי ראשך! שבוע אחת גזרתי עליך; אם נפשך עצֵבה — אני טורדם מעכשו... אמר לפניו: רבון העולמים! בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי על מנת שלא יאבד אחד מישראל; ולא חיים בלבד יוָשעו בְיָמַי, אלא אף אותם שגנוזים בעפר; ולא מתים בלבד יִוָשעו בימי, אלא אף אותם שמֵתו מימות אדם הראשון עד עכשו; ולא אלו בלבד, אלא אף נְפָלים יִוָשעו בימי; ולא נפלים בלבד, אלא אף מי שעלתה על דעתך לבראת ולא נברא — בכך אני רוצה, בכך אני מקבל עלי.

אמרו: שבוע שבן־דוד בא בו, מביאים קורות של ברזל ונותנים לו על צוארו עד שנכפפה קומתו... והוא צועק ובוכה ועולה קולו למרום. אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, כמה יהא כחי? כמה יהא רוחי? כמה תהא נשמתי? וכמה יהו אֵבָרַי? לא בשר־ודם אני? באותה שעה אימר לו הקב״ה: אפרים משיח צדקי! כבר קבלת עליך מששת ימי בראשית; עכשו יהא צער שלך כצער שלי, שמיום שעלה נבוכדנצר הרשע והחריב את ביתי ושרף את היכלי והגלה את בני לבין אומות־העולם, חייך וחיי ראשי, שלא נכנסתי לכסא שלי. ואם אין אתה מאמין, ראה טל שעלה על ראשי. באותה שעה אימר לפניו: רבש״ע, עכשו נתישבה דעתי, דַיו לעבד שיהא כרבו.

אמר ר׳ יצחק: שנה שמלך המשיח נגלה בה, כל מלכי אומות־העולם מתגָרים זה בזה, וכל אומות־העולם מתרַעֲשים ומתבַהֲלים ונופלים על פניהם, ואוחזים אותם צירים כצירי יולדה. וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים: להיכן נלך ולהיכן נבוא? אומר להם: בָנַי, אל תתיָראו! כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם. מפני מה אתם מתיָראים? אל תיראו! הגיע זמן גאולתכם. ולא כגאולה ראשונה — גאולה אחרונה. גאולה ראשונה היה להם צער ושעבוד־מלכיות אחריה, אבל גאולה אחרונה אין צער ושעבוד־מלכיות אחריה.

אפרים משיח צדקי — לפי האגדה קודם שיבוא משיח בן־דוד יבוא משיח בן יוסף, כלו׳ מזרע אפרים בן יוסף, להלחם באומות־העולם ששעבדו את ישראל. הללו שגנוזים אצלך — בני דורך הגנוזים עמך. כעגל הזה — שמכניסין אותו בעול בפעם הראשונה. ומשנקין — מיגעים ומדכאים. שבוע—שבע שנים. טורדם — דוחפם ומאבדם. נפלים — שמתו במעי אמם. כמה יהא כחי — בלו׳ עד כמה כחי גדול לסבול. ראה טל שעלה על ראשי — שהייתי מתלונן, כביכול, כחוץ ועלה הלילה על ראשי (על שם הכתוב „שראשי נמלא טל״). נתישבה דעתי — נחה דעתי. כרבו — כאדונו.

בשעה שהקדוש־ברוך־הוא גואל את ישראל, קודם שלשה ימים שיבוא משיח, בא אליהו ועומד על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם ואומר: הָרֵי ארץ ישראל, עד מתי אתם עומדים בחֹרֶב צִיָּה ושממה? וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו. ואחר כך אומר להם: בא שלום לעולם.

ביום השני בא ועומד על הרי ישראל ואומר: בָּאָה טובה לעולם.

ביום השלישי בא ואומר: באה ישועה לעולם.

באותה שעה מראה הקדוש־ברוך־הוא את כבודו ומלכותו לכל באי עולם וגואל את ישראל ונגלה בראשם.

שנו רבותינו: בשעה שמלך המשיח נגלה — הוא בא ועומד על הגג של בית־המקדש ומשמיע להם לישראל ואומר: ענָוים, הגיע זמן גאולתכם! ואם אין אתם מאמינים ראו באור שורח עליכם.

„קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה׳ עָלַיִךְ זָרָח"[1].

ועליכם בלבד זרח ולא על אומות־העולם.

„כִּי הִנֵּה הַחֹשֶׁךְ יְכַסֶּה אֶרֶץ וַעֲרָפֶל לְאֻמִּים וְעָלַיִךְ יִזְרַח ה׳"[2].

באותה שעה מבהיק הקדוש־ברוך־הוא אורו של מלך המשיח ושל ישראל, וכל אומות־העולם הולכים כלם לאורם.

„וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ זַרְחֵךְ"[3].

ובאים ומלחכים עפר מתחת רגליו של מלך המשיח, ונופלים על פניהם לפני משיח ולפני ישראל ואומרים: נהיה לך ולישראל עבדים.

„כֶּחָתָן יְכַהֵן פְּאֵר"[4] — מלמד שמלביש הקדוש־ברוך־הוא לאפרים משיח צדקנו לבוש, שזיוו הולך מסוף העולם ועד סופו, וישראל משתמשין לאורו ואומרים: אשרי השעה שבה נברא, אשרי הבטן שממנה יצא, אשרי הדור שעיניו רואות אותו, אשרי עין שזכתה לו, שמִפְתַּח שפתיו — ברכה ושלום, ושיחתו — נחת רוח, והרהור לבו — בטח ושלאנן. אשרי עין שזכתה בו, שֶׁמְּלַל לשונו סליחה ומחילה לישראל, תפלתו ריח ניחוח ותחנתו טהרה וקדושה.

אשריהם ישראל, מה גנוז להם!

שנו רבותינו, עתידים אבות העולם לעמוד בניסן ואומרים לו: אפרים משיח צדקנו! אף־על־פי שאנו אבותיך אתה גדול ממנו, מפני שסבלת עונות בנינו ועברו עליך מדות קשות, שלא עברו על הראשונים ועל האחרונים, והיית שחוק ולעג באומות־העולם בשביל ישראל, וישבת בחושך ואפילה ועיניך לא ראו אור, וצָפַד עורך על עצמך וגופך יבש היה כעץ... ועיניך חשכו מצום וכחך יבש כחרס... כל אלו מפני עונות בנינו. רצונך, יֵהָנוּ בנינו מטובה זו שהשפיע הקדוש־ברוך־הוא לישראל. שמא בשביל צער שנצטערת עליהם ביותר וַחֲבָשׁוּךְ בבית־האסורים אין דעתך נוחה מהם?

אומר להם: אֲבוֹת־העולם! כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם ובשביל בניכם, שיֵהָנוּ מטובה זו שהשפיע הקב"ה לישראל.

אומרים לו אבות העולם: אפרים משיח צדקנו! תנוח דעתך, שהנחת דעת קונך ודעתנו.

[1] ישע׳ ס׳, א׳. [2] שם שם, ב. [3] שם שם, ג. [4] שם ס״א, י.

דעת קונך — דעת הקב"ה.

אמר ר' שמעון בן פזי: באותה שעה מגביה הקב"ה למשיח עד שמי־השמים ופורש עליו מזיו כבודו, מפני אומות־העולם... אומר לו: אפרים משיח צדקי, הוי דן על אלו ועשה בהם מה שנפשך חפצה, שאלמלא רחמים שגברו עליך ביותר ככר אבדוך מן העולם ברגע אחד...

מיד הקב"ה עושה לו למשיח שבע חֻפות של אבנים טובות ומרגליות וזְמַרְגְּדִין, וכל חֻפָּה וחפה נמשכים מתוכה ארבעה נהרות של יין ושל דבש ושל חלב ושל אֲפַרְסְמוֹן טהור. ומחבקו הקב"ה בפני הצדיקים ומכניסו לחפה ורואים אותו כל הצדיקים. אומר להם הקב"ה לצדיקים: צדיקי עולם! עדַין לא נטל אפרים משיח צדקי חֲצִי צַעֲרוֹ. עדין יש לי מדה אחת שאני נותן לו, שלא ראתה עין מעולם.

באותה שעה קורא הקב"ה לרוח צפונית ולרוח דרומית ואומר להן: בואו, כַּבְּדוּ וְרַבְּצוּ לפני אפרים משיח צדקי בכל מיני בשמים של גן־עדן, והוא שנאמר:

„עוּרִי, צָפוֹן, וּבוֹאִי תֵימָן, הָפִיחִי גַּנִּי יִזְּלוּ בְשָׂמָיו"[1].

באותה שעה מביא הקב"ה אליהו ומשיח וצלוחית של שמן בידיהם ומקליהם בידיהם, ונקבצים כל ישראל לפניהם, ושכינה לפניהם ונביאים מאחריהם, ותורה מימינם ומלאכי־השרת משמאלם, ומוליכים אותם אל עמק יהושפט ונקבצים כל הגוים שם.

באותה שעה מביא הקב"ה עובדי־אלילים ואומר: יעברו על גשר גיהנם! — ועוברים. וכיון שמגיעים שם — יהיה לפניהם כחוט ונופלים בגיהנם... מיד ישראל מתיראים ואומרים לפניו: רבש"ע! תאמר, בשם שעשית עם אלו תעשה עמנו?... אומר להם: מי אתם? אומרים לו: אנחנו עמך ונחלתך ישראל! אומר להם: מי מעיד? אומרים לו: אברהם, יצחק ויעקב.

קורא הקב"ה לאברהם ואומר לו: מעיד אתה, שהם עמי ואני אלהיהם. אומר לפניו: רבש"ע! לא כך אמרת לי: „וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי"[2]? אומר להם: מי מעיד יותר? אומרים לו: יצחק. קורא ליצחק, אומר לו: מעיד אתה, שהם עמי ואני אלהיהם? אומר לפניו: רבש"ע! לא כך אמרת לי: „כי לך ולזרעך אתן את כל הארצֹת האל"[3]? אומר להם: מי מעיד יותר? אומרים לו: יעקב. קורא ליעקב, אומר לו: מעיד אתה, שהם עמי ואני אלהיהם? אומר לפניו: רבש"ע! לא כך אמרת להם: „לא יהיה לך אלהים אחרים"[4], והם אמרו: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"[5].

באותה שעה מביא הקב"ה תורה ומניחה בחיקו ומבהיק זיום של ישראל מסוף העולם ועד סופו.

אומר גבריאל לפני הקב"ה: רבש"ע! יבואו עובדי־האלילים ויראו בטובתם של ישראל!

באותה שעה נפתחה גיהנם ויוצאים כל עובדי־האלילים ורואים בטובתם של ישראל ונופלים על פניהם ואומרים: כמה נאה אדון זה! כמה נאה אֻמה זו, שאהב אותה ביותר! אשרי העם שככה לו! (פסיק"ר לה, לו, לז; ילק"ש).

[1]שה"ש ד', טז. [2]בר' ט"ו, יד. [3]שם כ"ו, ג. [4]שמ' כ', ג. [5]דב' ו' ד.

וזמרגדין — אבנים טובות. אפרסמון — שמן הטוב. חצי צערו — שכר לפי חצי צערו. כבדו ורבצו — פנו את הדרכים והרביצו את האבק שעליהם.

ו.

לֶעָתִיד־לָבֹא.

I. הַטּוֹבָה הָעֲתִידָה.

א אמר ר׳ יוחנן: כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לימות־המשיח, אבל לעולם־הבא — „עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו"[1]. מהו „עין לא ראתה"? אמר ריש־לקיש: זה עדן, שלא שלטה בו עין כל בריה. (בר׳ לד; סנה׳ צט).

ב ישב רבן גמליאל ודרש: עתידה אשה, שתלד בכל יום. לִגְלֵג עליו אותו תלמיד, אמר: „אין כל חדש תחת השמש"?[2] אמר לו: בא ואראך דֻּגְמָתוֹ בעולם־הזה. יצא הראה לו תרנגולת.

ושוב ישב רבן גמליאל ודרש: עתידים אילנות שמוציאים פֵּרוֹת בכל יום. לגלג עליו אותו תלמיד, אמר: והרי נאמר: „אין כל חדש תחת השמש"? אמר לו: בא ואראך דוגמתם בעולם־הזה. יצא הראה לו צָלָף.

ושוב ישב רבן גמליאל ודרש: עתידה ארץ־ישראל שתוציא גלוּסְקָאוֹת וּכְלֵי־מִילַת. לגלג עליו אותו תלמיד ואמר: „אין כל חדש תחת השמש"? יצא הראה לו כְּמֵהִין וּפִטְרִיּוֹת, ועל כלי־מילת — נִבְרָא בַּר־קוּרָא. (שבת ל:).

ג ישב ר׳ יוחנן ודרש: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים אַמות, וחקוק בהן עשר ברום עשרים, ומעמידן בשערי ירושלים, שנאמר: „ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח וגו׳"[3]. לגלג עליו אותו תלמיד, אמר: ומה כביצת צוֹצֶלֶת לא נמצא — כל כך נמצא? לימים הפליגה ספינתו בים. ראה מלאכי־השרת שמְּנַסְּרִים אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים וחקוק בהן עשר

[1] ישע׳ ס״ד, ג. [2] קהל׳ א׳, ט. [3] ישע׳ נ״ד, יב.

א) לעולם־הבא — כלו׳ עולם שאחרי ימות המשיח, לעתיד־לבוא. עין לא ראתה — הטובה שעתידה לבוא. ב) לגלג — לעג. דוגמתו — דמיונו. תרנגלת — שמטילה ביצים בכל יום. צלף — עץ קפריסין (קאפערשטרויך) והוא טעון פירות כל ימות השנה. גלוסקאות — לחמי סלת משובחים. כלי מילת — בגדי משי. כמהין ופטריות — מיני צמחים שגדלים בלילה אחד (שוואמען). נברא בר קורא — סיב העולה כמין ארג חוטים שתי־וערב סביב הקורים (הענפים הרכים) של התמר. ג) וחקוק בהן — כלו׳ פתוחין בהן מיני פתוחי ציורים. צוצלת — תור מין יונה קטנה. הפליגו — הרחיקו. מנסרים — גוזרים במגרה.

בריים עשרים. אמר להם: אלו למי? אמרו לו: עתיד הקב"ה להעמידן בשערי ירושלים. כשחזר מְצָאו לר' יוחנן שישב ודרש. אמר לו: דרוש, רבי, ולך נאה לדרוש; כשם שאמרת כך ראיתי. אמר לו: רֵיקה, אלמלא ראית לא האמנת? מלגלג על דברי חכמים אתה. נתן בו עינו וַעֲשָׂאוֹ גל של עצמות. (ב"ב עה, עו).

„יְהִי פִסַּת בַּר בָּאָרֶץ בְּרֹאשׁ הָרִים"[1] – אמרו: עתידה חטה שתִּתַמֵּר כְּדֶקֶל ועולה בראש הרים. ושמא תאמר: יש צער לקצרה, – תלמוד לומר: „ירעש כלבנון פריו"[1] – הקדוש־ברוך־הוא מביא רוח מבית־גְנָזָיו ומנשבת עליה, ומַשְׁרָה את סָלְתָּהּ, ואדם יוצא לשדה ומביא מלא פִסַּת־ידו, וממנה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

„עִם חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה"[2] – אמרו: עתידה הטה שתהא כשתי כִּלְיוֹת של שור הגדול. ואל תִּתַמָּה, שהרי שועל קִנֵּן בְּלֶפֶת וּשְׁקָלוּהוּ ומצאו בו ששים לִטְרִין בְּלִטְרָא של צפורי.

„וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר"[2] – אמרו: לא כעולם־הזה העולם־הבא. העולם־הזה יש בו צער לבצור ולדרוך; העולם־הבא – מביא עֲנָבָה אחת בקרון או בספינה ומַנִּיחָהּ בזָוִית ביתו וּמְסַפֵּק הֵימֶנָּה כְּפִטָּס גדול ועציה מַסִּיקִין תחת התבשיל. ואין לך כל עֲנָבָה וענבה שאין בה שלשים גַרְבֵּי יין. (כת' קיא:).

ה ישב ר' ירמיה לפני ר' זירא ואמר: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להוציא נחל מבית קדשי־הקדשים ועליו כל מיני מגדים. (סנה' ק.).

ו אמר רב: עתידים כל אילני־סְרָק שבארץ־ישראל שיטענו פֵּרוֹת. (כת' קיא:).

ז אמר ר' שמעון בן לקיש: אין גיהנם לעתיד־לבוא, אלא הקדוש־ברוך־הוא מוציא חמה מנַרְתִּיקָהּ; צדיקים מתרפאין בה, שנאמר: „וזרחה לכם יִרְאֵי שְׁמִי שמש צדקה ומרפא בכנפיה"[3], ולא עוד אלא שמתעדנין בה, שנאמר: „ויצאתם וּפִשְׁתֶּם כעגלי מרבק"[3]. רשעים נִדּוֹנִין בה, שנאמר: „כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא"[4]. (נד' ח.).

II. סְעֻדָּה לַצַּדִּיקִים.

ח „וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים"[5] – אמר ר' יוחנן: זה לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִחַ וְלִוְיָתָן נחש עֲקַלָּתוֹן.

אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו זכר ונקבה בְרָאָם, אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בְּרָאָם, ואלמלי נזקקים זה

[1] תהל' ע"ב, טז. [2] דב' ל"ב, יד. [3] מלא' ג', כ. [4] שם שם, יט. [5] בר' א', כא.

ריקה – בער. ד) שתתמר בדקל – שתעלה בקומתו כתמר; ודרש „פסת" מלשון פשה, כלו' רבוי וגידול. יש צער לקצירה – מחמת גבהה. ומשרה – מפילה. פסת ידו – כף ידו. ואל תתמה – על הגודל של החטה. בלפת – מין ירק (ריבע). ענבה – גרגיר אחד של ענבים. ומספק הימנה – נוטל לצרכו די ספוקו. כפיטס – כחבית גדולה. גרבי – חביות. ו) אילני־סרק – עצים שאינם עושים פירות. ז) מנרתיקה – מתוך המקום שהיא קבועה שם שמשמש לה כעין תיק; כלו' הקב"ה יגביר את חומה. ח) נזקקים – מזדווגים.

לזה מחריבים כל העולם כלו. מה עשה הקב״ה? סֵרַס את הזכר והרג הנקבה וּמְלָחָהּ לצדיקים לעתיד־לבוא. ואף בהמות בהררי אלף זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקים זה לזה מחריבים כל העולם כלו. מה עשה הקב״ה? סֵרַס הזכר וצנן הנקבה ושְׁמָרָהּ לצדיקים לעתיד־לבוא. (ב״ב עד:).

ט אמר ר׳ יונתן: עתיד גבריאל לעשות קְנִיגְיָא עם לויתן, ואלמלא הקדוש־ברוך־הוא עוזרו אינו יכול לו.

אמר ר׳ יוחנן: בשעה שלויתן רעב מוציא הבל מפיו ומַרְתִּיחַ כל מֵימות שבמצולה, ואלמלא מכנים ראשו לגן־עדן אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו. ובשעה שצמא עושה תלמים־תלמים בים.

אמר ר׳ יוחנן: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן והשאר מחלקין אותו ועושין בו סחורה בשוקי ירושלים.

אמר ר׳ יוחנן: עתיד הקב״ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של לויתן, והשאר פורסו הקב״ה על חומות ירושלים וזיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: „והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך“[1]. (ב״ב עה, עה).

י מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע שהיו באים בספינה. והיה ר׳ אליעזר ישן ור׳ יהושע נעור. נזדעזע ר׳ יהושע ונִנְעַר ר׳ אליעזר. אמר לו: מה זה, יהושע, מפני מה נזדעזעת? א״ל: מָאור גדול ראיתי בים. א״ל: שמא עיניו של לויתן ראית, שנאמר: „עיניו כעפעפי שחר“[2]. (שם עד).

יא „בהמות בהררי אלף“[3] — בריה אחת יש לי, שבראתי למאכלך לעתיד־לבוא, זוהי — בהמות. והיא רבוצה על אלף הרים ואלף הרים מְגַדלים לָהּ כל מיני עשבים וכל מיני מאכל והיא אוכלת.

ומהיכן הוא שותה? יש אומרים: ראשה על פי הירדן ופיה פתוח כנגדו והירדן שופך לתוך פיה והיא שותה מים; ויש אומרים: כל מה שהירדן מכנים לששה חדשים עושה אותה גמיאה אחת. (פסיק״ר הוס׳ פ״א; ויק״ר פ׳ כב).

יב „עַיִן לֹא רָאָתָה“[4] — מה עין לא ראתה? אמר ר׳ יהושע בן לוי: זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית. (בר׳ לד:).

יג עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמול חסד לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך. אומר להם: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שיצא ממני עֵשָׂו. אומר לו ליעקב: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי לִכָּנֵס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר לו ליהושע:

[1]ישעי׳ ס׳, ג. [2]איוב מ״א, י. [3]תהל׳ נ׳, י. [4]ישעי׳ ס״ד, ג.

סרס — עשה אותו לסריס. וצנן — קרר את חום תאותה. ט) קניגיא—מלחמת ציד. הבל — רוח הנשימה. לעמוד בריחו — מחמת ההבל שיוצא מפיו. עושה תלמים וגו׳ — מכל גמיעה וגמיעה י) וננער — נתעורר. יב) המשומר בענביו — לצדיקים

טול וברך. אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי לבן. אומר לו לדוד: טול אתה וברך. אומר להם: אני אברך ולי נאה לברך, שנאמר: „כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא"[1]. (פס' קיט:)

יד אמר ר' אלעזר: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות מהול לצדיקים בגן־עדן והוא יושב ביניהם, וכל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר:

„הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ זֶה ה' קִוִּינוּ לוֹ —
נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ"[2]. (תענ' לא.).

III. תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

טו אמר לו קיסר לרבן גמליאל: אמרתם, שהמתים חיים; הרי נעשו עפר, וכלום עפר חי? אמרה לו בתו: הניההו, ואני אחזיר לו תשובה: שני יוצרים יש בעירנו, אחד יוצר מן המים ואחד יוצר מן הטיט, איזה מהם משובח? אמר לה: זה שיוצר מן המים. אמרה לו: מן המים צר — מן הטיט לא כל שכן.

דְּבֵי רבי ישמעאל תנא: קל וחומר מכלי זכוכית; מה כלי זכוכית שעמלם ברוח בשר־ודם — נשברו יש להם תקנה; בשר־ודם, שבְּרוּחוֹ של הקדוש־ברוך־הוא — על אחת כמה וכמה. (סנה' צ, צא).

טז אמר לו צְדוֹקִי אחד לרבי אַמִּי: אתם אומרים שהמתים חיים; הרי נעשו עפר, וכלום עפר חי? אמר לו: אמשול לך משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: לכו ובְנוּ לי פְּלָטוֹרִין גדולים במקום שאין מים ועפר. הלכו ובנו אותם. לימים נפלו. אמר להם: חִזרו ובְנו אותם במקום שיש עפר ומים. אמרו לו: אין אנו יכולים. כעס עליהם. אמר להם: במקום שאין מים ועפר בניתם, עכשיו שיש מים ועפר — על אחת כמה וכמה. ואם אי אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר, שהיום חֶציו בשר וחציו אדמה; למחר השריץ ונעשה כלו בשר. שמא תאמר, לזמן מרובה? עֲלֵה להר וראה, שהיום אין בו אלא חלזון אחת, למחר ירדו גשמים ונתמלא כלו חֲלזוּנוֹת. (שם, צ.).

יז אמר לו צדוקי אחד לגְבִיהָא בן פְּסִיסָא: אוי לכם, רשעים, שאתם אומרים: המתים חיים; החיים מתים—המתים חיים? אמר לו: אוי לכם, רשעים, שאתם אומרים המתים אינם חיים; שלא היו — חיים, שהיו חיים — לא כל שכן? אמר לו: רשע אתה קורא לי, אם אעמוד ואבעט בך אפשט עקמימותך ממך. אמר לו: אם אתה עושה כן — רופא אֻמָּן תִּקָּרֵא ושכר הרבה תטול. (שם).

[1]תהל' ז', יג. [2]ישע' כ"ה, טו.

מן המים צר — שהאדם נברא מטפה. שעמלם ברוח בו"ד — שנעשים ע"י פיחה. נשברו יש להם תקנה — להתיכם ולחזור לעשות מהם כלי. טז) צדוקי — מִכַּת הצדוקים, שכופרים בתחית המתים. פלטורין — היכלות. במקום שאין מים ועפר — והנמשל שכל העולם נברא יש מאין. השריץ — נעשה שרץ. לזמן מרובה — שהדבר נמשך זמן רב, ואינו נעשה מהרה. חלזון (שנעקקע). יז) גביהא בן פסיסא — בעל חטוטרה היה, ורגיל בוכוחים. שלא היו — חיים וגו' — כלו' הנולדים. עקמימותך — החטוטרה שעל גבך.

יח שאלה קְלֵיאוֹפַּטְרָא המלכה את ר׳ מאיר, אמרה: יודעת אני שהמתים חיים, שנאמר: „ויציצו מעיר כעשב הארץ"[1], אלא כשהם עומדים — עומדים ערומים או בלבושיהם עומדים? אמר לה: קל וחומר מחטה: ומה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושים, צדיקים שנקברו בלבושיהם—על אחת כמה וכמה. (סנה׳ צ).

יט „הִנֵּה אֲנִי פֹתֵחַ אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וְהַעֲלֵיתִי אֶתְכֶם... וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל"[2] — אמר ר׳ אלעזר בשם ר׳ סִמַּאי: האלהים עושה להם מחִלּוֹת בארץ והם מתגלגלים כנאדות ובאים לארץ ישראל. וכיון שהם באים לארץ־ישראל נותן להם נשמותיהם, שנאמר: „נותן נשמה לעם עליה ורוח להלכים בה"[3]. (פסיק"ר טז).

כ אַדְרְיָנוֹס שחיק עצמות שאל את ר׳ יהושע בר׳ חנניה, אמר לו: מהיכן הקדוש־ברוך־הוא מֵצִיץ את האדם לעתיד לבוא? אמר לו: מלוז של שִׁדְרָה. אמר לו: מהיכן אתה מודיעני? הביאו ר׳ יהושע לפניו, השליכו באור ולא נשרף, נְתָנוֹ במים ולא נִמְחָה, טְחָנוֹ בְרֵיחַיִם ולא נטחן, נתָנו על הסַדָּן, התחיל מַקִּישׁ עליו בפטיש, נחלק הסדן ונבקע הפטיש — והוא לא חסר כלום. (ויק"ר פ׳ סא).

כא ר׳ ירמיה צוה: הלבישוני כלי לבן חפותים, הלבישוני דַרְדָסים, תנו סנדלים ברגלי ומקל בידי, והשכיבוני על צדי. אם יבוא משיח — הריני מוכן. (ירוש׳ כלאים פ"ט; ויק"ר פ׳ ג).

[1] תהל׳ ע"ב, טז. [2] יחז׳ ל"ז, יב. [3] ישע׳ מ"ב, ה.

יט) להם — לצדיקים שנקברו בחוץ לארץ. מחלות — מערות מתחת לקרקע. כ) שחיק עצמות — לשון קללה לרשע שמת, כלו׳ תשחקנה עצמותיו בקבר. מציץ — מצמיח. מלוז של שדרה — מן עצם קטנה בתחתית החוליות של השדרה, והיא קשה ביותר. לא נמחה — לא נמס. כא) חפותים — בגדים תפורים באופן ידוע בימיהם. דרדסים — פוזמקאות נאות.

ז.

תּוֹרָה.

I. שִׁבְחָה שֶׁל תּוֹרָה וְתַלְמוּד־תּוֹרָה.

א על שלשה דברים העולם עומד: על התורה (ועל העבודה ועל גמילות־חסדים). (אב׳ פ׳ א).

ב אמר ר׳ אלעזר: אִלְמָלֵא תוֹרָה לא נתקַיְמוּ שמים וארץ, שנאמר: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי“ [1]. (פס׳ סה:).

ג גדולה תורה, שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם־הזה ובעולם־הבא, שנאמר: „כי חיים הם לְמוֹצְאֵיהֶם“ [2]. (אב׳ פ׳ ו).

„אורה“ [3] — זו תורה. (מג׳ טו.).

ה הֲדַר בני־אדם — תורה. (דא״ז פ״ה).

ו „לא מְאַסְתִּים ולא גְעַלְתִּים“ [4] — וכי מה נשתַּיֵּר להם לישראל שלא נמאסו? והלא כל מתנות טובות שנִתנו להם נִטלו מהם, מה נשתַּיֵּר להם? — זה ספר־תורה, שאם לא היה קַיָּם לישראל לא היו מְשֻׁנִּים מאומות־העולם כלום. (תו״כ).

ז אֵלּוּ דברים שאדם אוכל פֵּרוֹתֵיהֶם בעולם־הזה והַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לו לעולם־הבא: כִּבּוּד אב ואם וגמילות־חסדים. וַהֲבָאַת שלום בין אדם לחבירו, ותלמוד־תורה כנגד כולם. (פאה פ׳ א).

ח בן בַּג־בַּג אומר: הֲפָךְ בָּהּ וַהֲפָךְ בָּהּ, דְּכֹלָּא בָהּ, וּבָהּ תֶּחֱזֵי, וְסִיב וּבְלֵה בָהּ, וּמִנָּהּ לָא תָזוּעַ, שאין לך מדה טובה הֵימֶנָּה. (אב׳ פ׳ ה).

ט גדול תלמוד־תורה יותר מבנין בית־המקדש.
גדול תלמוד־תורה יותר מכבוד אב־ואם.

[1] ירמ׳ ל״ג, כה. [2] מש׳ ד׳, כב. [3] אס׳ ח׳, טז. [4] ויק׳ כ״ו, מד.

א׳ בריתי יומם ולילה — כלו׳ התורה, שנאמר בה „והגית בו יומם ולילה“. ו) ניטל מהם — בגלות. ז) פירותיהם — של מתן שכרם. והקרן וגו׳—כלו׳ גוף השכר שמור לעוה״ב. כנגד כלם — שקול לענין שכר בכלם. ח) הפך בה וגו׳— חפש ודרוש בתורה, שהכל יש בה, זכה תסתכל ותעיין תמיד. וסיב ובלה בה — הזדקן ובלה ימיך בה. ומינה לא תזוע — ממנה לא תזוז.

גדול תלמוד־תורה יותר מהצלת נפשות.
גדול תלמוד־תורה יותר מהקרבת תְּמִידִין.
גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות. (מג' טז:; עיר' סג.; אב' פ' ו).

היה ר' מאיר אומר: מנין שאפילו גוי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול, שנאמר: „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם"[1] — „כהנים, לויים, ישראלים" לא נאמר, אלא „האדם", הא למדת שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול. (סנה' נט.).

יא אמר רב חִסְדָּא: מהו שנאמר: „אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב"[2]? — אוהב ה' שערים המצוינים בהלכה יותר מבתי־כנסיות ומבתי־מדרשות, וזהו שאמר ר' חִיָּא בר אמי בשם עולא: מיום שחרב בית־המקדש אין לו להקדוש־ברוך־הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הֲלָכָה בלבד.
ואמר אַבַּיֵי: מתחלה הייתי לומד בתוך ביתי ומתפלל בבית־הכנסת, כיון ששמעתי לזה שאמר ר' חִיָּא בר אַמִּי בשם עולא — איני מתפלל אלא במקום שאני לומד.
רב אמי ורב אסי, אף־על־פי שהיו להם שלש־עשרה בתי כנסיות בטבריא, לא היו מתפללים אלא בין עמודי בית־המדרש, במקום שהיו לומדים. (בר' ח.).

יב ר' ירמיה היה יושב לפני ר' זֵירָא והיו עוסקים בהלכה. הֶעֱריב היום והגיעה שעת תפלה, והיה מסרהב ר' ירמיה לעמוד, קרא עליו ר' זירא: „מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה"[3].
רבא ראהו לרב המנונא שהוא מאריך בתפלתו. אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. (שבת י.).

יג שנו רבותינו: „וְשַׂמְתֶּם"[4] — סַם תָּם; נמשלה תורה כסם חיים. משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רְטִיָּה על מַכָּתוֹ, ואמר לו: בני, כל־זמן שרטיה זו על מכתך אכול מה שֶׁהֲנָאָתְךָ ושתה מה שהנאתך ורחץ בין בחַמִּין בין בצוֹנֵן ואין אתה מתירא; ואם אתה מעבירה — הרי היא מעלה נוּמֵי. כך הקדוש־ברוך־הוא אמר להם לישראל: בָּנַי, בָּרָאתִי יצר־הרע ובראתי לו תורה תְּבָלִין, ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר: „הלא אם תיטיב שאת"[5], ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו, שנאמר: „לפתח חטאת רובץ"[5], ולא עוד אלא שכל מַשָּׂאוֹ־וּמַתָּנוֹ בך, שנאמר: „ואליך תשוקתו"[5], ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנאמר: „ואתה תמשל בו"[5]. (קיד' ל.).

[1] ויק' י"ח, ה. [2] תהל' פ"ז, ב. [3] מש' כ"ח, ט. [4] דב' י"א, יח. [5] בר' ד', ז.

יא) שערים המצוינים בהלכה — בתי ישיבה של תלמידי־חכמים. יב) מסרהב — מפציר. חיי עולם — תורה. חיי שעה — תפלה שיש בה שאלת צרכים לחיי שעה, כגון מזונות ורפואה. יג) סם תם — סם גמור שיש בו רפואה שלמה. רטיה — תחבושת לרפואה. מה שהנאתך — כל מה שאתה מתאוה. בחמין — במים חמים. בצונן — במים קרים. נומי — בשר חי. תבלין — סממנים שנותנים טעם לשבח במאכל. משאו ומתנו — עסקו.

יד אמר רב יהודה בְּרַבִּי חִיָּא: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם: אדם נותן סם לחברו, לזה יפה ולזה קשה; אבל הקב״ה אינו כן: נתן תורה לישראל — סם חיים לכל גופם, שנאמר: „ולכל בשרו מרפא״[1]. (עיר׳ נד.).

טו אמר ר׳ יהושע בן לוי: המהלך בדרך ואין עמו לְוָיָה—יעסוק בתורה, שנאמר: „כי לוית חן הם״[2]. חָש בראשו—יעסוק בתורה, שנאמר: „לראשך״[2]. חש בגרונו — יעסוק בתורה, שנאמר: „וענקים לגרגרותיך״[2]. חש בְּמֵעָיו — יעסוק בתורה, שנאמר: „רפאות תהי לשרך״[3]. חש בעצמותיו—יעסוק בתורה, שנאמר: „ושקוי לעצמותיך״[3] חש בכל גופו — יעסוק בתורה, שנאמר: „ולכל בשרו מרפא״[1]. (שם).

טז אמר ר׳ יהושע בן לוי: מהו שנאמר: „וזאת התורה אשר שם משה״[4] — זכה נעשית לו סם חיים, לא זכה — נעשית לו סם מיתה. (יומא עב:).

יז „אֵלֶּה הַדְּבָרִים״[5] — מה הדבורה הזו דְּבַשָׁהּ לבעלה וְעָקְצָהּ לאחרים — כך הם דברי תורה, סם־חיים לישראל וסם המות לאומות־העולם. (ד״ר פ׳ א׳).

יח אמר רב יהודה אמר שמואל: מהו שנאמר: ותעשה אדם כִּדְגֵי הים״[6] — למה נמשלו בני אדם כדגי הים? לומר לך, מה דגים שבַּיָּם כיון שעולים ליבשה מיד מֵתים, אף בני אדם כיון שפורשים מדברי־תורה ומן המצות מיד מתים. (ע״ז ג:).

יט „וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא מָצְאוּ מָיִם״[7] — דורשי רשומות אמרו: אין מים אלא תורה, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים״[8] — כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה נלאו. עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם, שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי, וקורין בחמישי ומפסיקין בערב שבת, כדי שלא ילינו שלשה ימים בלא תורה. (ב״ק פב.).

כ דברי־תורה נמשלו במים, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים״[8] — מה מים מסוף העולם ועד סופו, כך תורה מסוף העולם ועד סופו; מה מים חיים לעולם, כך תורה חיים לעולם; מה מים חנם לעולם, כך תורה חנם לעולם; מה מים מן השמים, כך תורה מן השמים; מה המים בקולי קולות, כך תורה בקולי קולות; מה המים משיבין הנפש, כך תורה; מה מים מטהרים את האדם מטומאה, כך התורה מטהרת את הטמא מטומאתו; ומה מים יורדים טִפִּין־טִפִּין ונעשים נחלים נחלים, כך תורה אדם למד שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר עד שנעשה כנחל נובע; ומה המים מניחים מקום גבוה והולכים במקום נמוך, כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה עליו ומְדַבֶּקֶת במי שדעתו נמוכה עליו; ומה מים אין מתקַיְּמים בכלי כסף וזהב אלא בירוד שבכלים, כך תורה אין מתקימת אלא במי שעושה עצמו ככלי חרס; ומה מים אין אדם גדול מתבַּיֵּש לומר לקטן: הַשְׁקֵנִי מים, כך דברי־

[1]מש׳ ד׳, כב. [2]שם א׳, ט. [3]שם ג׳, ח. [4]דבר׳ ד׳, מד. [5]שם א׳, א. [6]חבק׳ א׳, יד. [7]שמו׳ ט״ו, כב. [8]ישעי׳ נ״ה, א.

יד) לזה יפה — לחולי זה טוב ומועיל. **טו) הש** — הרגיש כאב. **טז) סם חיים** — דורש „שם״ מלשון סם. **יז) מה הדבורה** — דורש „הדברים״ מלשון דבורים. **יט) רשומות**—מקראות. **כ) מים מסוף העולם וגו׳** — כלו׳ נמצאים בכל מקום. **מים מן השמים** — גשמים. **בקולי קולות** — רעמים. **נמוך** — שפל. **בירוד שבכלים** — בפחות שבכלים, כלי חרס.

תורה אין הגדול מתביש לומר לקטן: למדני פרק אחד, דבר אחד, פסוק אחד, ואפילו אות אחת; ומה מים כשאין אדם יודע לָשוט בהם סוף שהוא מתבלע, כך דברי־תורה אם אין אדם יודע לשוט בהם ולהורות בהם סוף שהוא מתבלע. (שהש"ר).

כא „כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא" [1] — מה שעירים הללו יורדים על עֲשָׂבים ומעלים אותם ומגדלים אותם, כך דברי־תורה מעלים את לומדיהם ומגדלים אותם. „וכרביבים עלי עשב" [1] — מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומְעַדְּנים אותם ומְפַנְּקים אותם, כך דברי תורה מְעַדנים את לומדיהם ומפנקים אותם. (ילק"ש; ספרי האזינו).

כב „נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ" [2] — למה נמשלה תורה לתאנה? אלא כל הפֵּרות יש בהם פסולת, תמרים יש בהם גרעינים, ענבים יש בהם חרצנים, רמונים יש בהם קְלִיפִּין, אבל תאנה כֻּלה יפה לאכול; כך דברי־תורה אין בהם פסולת, שנאמר: „כי לא דבר רק הוא מכם" [3]. (ילק"ש בשם ילמדנו).

כג אמר ר' יהושע בן לוי: בכל יום ויום בת־קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת: אוי להם לַבְּרִיּוֹת מֵעֶלְבּוֹנָהּ של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נָזוּף. (אבות פ' ו).

כד כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקדוש־ברוך־הוא מביא עליו יסורים מכֹעָרִים ועוֹכְרִים אותו, שנאמר: „החשיתי מטוב וכאבי נעכר" [4]. (בר' ה.).

כה אמר רבא: כל הגופים נַרְתֵּיקִים הם, אשריו למי שזכה שֶׁיְּהֵא נַרְתֵּיק לתורה. (סנה' צט:).

כו אמר ר' ירמיה בן אלעזר: כל בית שנשמעים בו דברי־תורה בלילה שוב אינו נחרב, שנאמר: „ולא אמר איה אלוהי עֹשָׂי נותן זמרות בלילה" [5]. (עיר' יח.).

כז חנינא בן תרדיון אומר: שנים שיושבים ואין ביניהם דברי־תורה הרי זה מושב לצים; אבל שנים שיושבים ויש ביניהם דברי־תורה שכינה שרויה ביניהם. (אבות פ' ג).

כח ר' שמעון אומר: שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי־תורה כאלו אכלו מזבחי מתים, אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי־תורה כאלו אכלו משלחנו של מקום ברוך־הוא. (שם).

כט העיד ר' שמעון בן אלעזר בשם ר' יהושע בן חנניא: כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם, שנאמר: „ודבר בעתו מה טוב" [6].

שנו רבותינו: הקורא פסוק של שיר־השירים ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק בבית־משתָּאות בלא זמנו מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקדוש־ברוך־הוא ואומרת לפניו: רבונו־של־עולם, עֲשָׂאוּני בניך ככנור שמנגנים בו לצים.

[1] דב' ל"ב, ב. [2] מש' כ"ז, יח. [3] דב' ל"ב, מז. [4] תהל' ל"ט, ג. [5] איוב ל"ה, י. [6] מש' ט"ו, כג.

מתבלע — טובע ואובד. כב) קליפין—קליפה מבחוץ. כג) מעלבונה של תורה — שמזלזלים בלמוד תורה ומביישים אותה. נזוף — מנודה לשמים. כה) נרתיקים — בתי־קבול. כו) ולא אמר איה וגו' — כלו' מי שנותן זמירות בלילה בתורה מובטח הוא שאלהיו עמו. כח) מזבחי מתים — מזבחי אלילים. משלחנו של מקום — מקרבנות לשמים. כט) כמין זמר — של חול. הקורא פסוק בבית המשתאות — דרך שחוק והוללות.

אמר לה: בתי, בשעה שאוכלין ושותין במה יתעסקו? אמרה לפניו: רבש"ע, אם בעלי־מקרא הם יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים, אם בעלי־משנה הם יעסקו במשנה, בהלכות ובהגדות, ואם בעלי־תלמוד הם יעסקו בהלכות־פסח בפסח, בהלכות־עצרת בעצרת, בהלכות־חג בְּחָג. (סנה' קא.).

ל „לְרֵיחַ שְׁמָנֶיךָ טוֹבִים"[1] — מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפלה לתוכו טפה של מים יצאה כנגדה טפה של שמן, כך אם נכנס דבר של תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות; נכנס ללב דבר של ליצנות — יצא כנגדו דבר של תורה. (שהש"ר).

לא כל הפוסק מדברי־תורה ועוסק בדברי־שיחה, מאכילין אותו גחלי רתמים. (חג' יב.).

לב ר' שמעון אומר: המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה נִיר זה — מעלה עליו הכתוב כאלו מתחַיֵּב בנפשו. (אב' פ' ג).

לג ר' חנינא בן חכינאי אומר: הנֵּעוֹר בלילה והמהלך בדרך יחידי ומפַנֶּה לִבּו לְבַטָּלָה— הרי זה מתחיב בנפשו. (שם).

לד שַׁמַּאי אומר: עשה תורתך קֶבַע. (שם פ' א).

לה תנא דְבֵי ר' ישמעאל: דברי־תורה לא יהו עליך חובה ואי אתה רַשָּׁאי לפטור עצמך מהם. (מנ' צט.).

לו ר' טַרפון היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין לְבָּטֵל ממנה. אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל־מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. (אב' פ' ב).

לז הלל אומר: אל תאמר: לִכְשֶׁאִפָּנֶה אשנה — שֶׁמָּא לא תִפָּנֶה. (שם).

לח „נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר לֵב"[2] — אמר ריש־לקיש: זה הלומד תורה לפְרָקִים. (סנה' צט:).

לט אמר ר' יונתן: לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית־המדרש ומדברי־תורה, ואפילו בשעת מיתה, שנאמר: „זאת התורה אדם כי ימות באהל"[3] — אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה. (שבת פג:).

מ שאל בן־דָמָה בן־אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כלה — מהו ללמוד חכמת־יונית? קרא עליו המקרא הזה: „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה"[4] — צא ובדוק אֵיזוהי שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד בה חכמת־יונית.

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה. ראה הקדוש־ברוך־הוא את יהושע שדברי־תורה חביבים עליו ביותר, שנאמר:

[1]שה"ש א', ג. [2]מש' ו', לב. [3]במ' י"ט, יד. [4]יהוש' א', ח.

לב) **מה נאה וגו'** — כלו' מפנה לבו להדר הבריאה. **ניר** — שדה. לג) **הנעור בלילה וגו'**— כלו' שהוא פנוי ממלאכה ויכול לעסוק בתורה ואינו עוסק. לד) **קבע** — כלו' שעה קבועה בכל יום. לה) **לא יהו עליך חובה**—כלו' כמשא. לו) **בעל מלאכתך**—הקב"ה. לז) **לכשאפנה אשנה** — כשיהא לי פנאי אעסוק בתורה. לח) **לפרקים** — כלו' שלא בקביעות. מ) **פסוק זה** — והגית בו יומם ולילה.

„ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"[1] — אמר לו הקב"ה: יהושע, כל כך חביבים עליך דברי־תורה — „לא ימיש ספר התורה הזה מפיך"[2]. (מנ' צט:).

מא ר' יהודה בן בְּתֵירָא היה אומר: אין דברי־תורה מקבלין טומאה. מעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם וקורא למעלה מר' יהודה בן בתירא. אמר לו: בני, פתח פיך ויאירו דבריך! שאין דברי־תורה מקבלים טומאה, שנאמר: „הלא כה דברי כאש נאם ה'"[3] — מה אש אינה מקבלת טומאה אף דברי־תורה אינם מקבלים טומאה. (בר' כב.).

מב שלשה הקדוש־ברוך־הוא בוכה עליהם בכל יום: על מי שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק, ועל מי שאי־אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק, ועל פרנס המתגאה על הצבור. (חג' ה.).

מג שנו רבותינו: עני ועשיר ורשע באו לדין. לעני אומרין לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: „עני הייתי וטרוד במזונותי", אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל?...

עשיר אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: „עשיר הייתי וטרוד הייתי בִּנְכָסַי", אומרים לו: כלום עשיר היית יותר מר' אלעזר בן חַרְסוֹם?

אמרו עליו על רבי אלעזר בן חרסום, שהניח לו אביו אלף עֲיָרוֹת ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים, וכל יום ויום היה נוטל נאד של קמח על כתפו ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. פעם אחת מצאוהו עבדיו ועשו בו אַנְגַּרְיָא, אמר להם: בבקשה מכם, הניחוני ואלך ואלמוד תורה. אמרו לו: חיי ר' אלעזר בן חרסום, שאין אנו מניחים אותך. הלך נתן להם ממון הרבה, כדי שיניחו אותו. ומימיו לא הלך וראה אותם, אלא יושב ועוסק בתורה כל היום וכל הלילה.

רשע אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: „נאה הייתי וטרוד ביצרי הייתי", אומרים לו: כלום נאה היית וטרוד ביצרך יותר מיוסף הצדיק?

אמרו עליו על יוסף הצדיק: בכל יום ויום היתה אשת פוטיפר מְשַׁדַּלְתּוֹ בדברים, בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה לו ערבית; בגדים שלבשה לו ערבית, לא לבשה לו שחרית. אמרה לו: השמע לי. אמר לה: לא. אמרה לו: הריני חובשך בבית־האסירים. אמר לה: „ה' מתיר אסורים"[4]. — הריני כופף את קומתך. — „ה' זוקף כפופים"[4] — הריני מסמא את עיניך. — „ה' פוקח עורים"[5]. נתנה לו אלף ככר כסף ולא רצה לשמוע אליה.

נמצא הלל מְחַיֵּב את העניים, ר' אלעזר בן חרסום מחַיֵּב את העשירים, יוסף מְחַיֵּב את הרשעים. (יומא לה:; ע"י).

מד אמרו עליו על דורו של ר' יהודה בר אֶלְעַאי, שהיו ששה תלמידים מתכסים בטלית אחת ועוסקים בתורה. (סנה' כ.).

[1]שמ' ל"ג, יא. [2]יהוש' א', ח. [3]ירמ' כ"ג, כט. [4]תהל' קמ"ו, ז. [5]שם שם, ח.

מא) אין מקבלים טומאה — כלו' אף הטמא מותר בתלמוד תורה. מגמגם וקורא — שהיה טמא והיה לבו מהסס לקרוא בתורה. מג) עני... יותר מהלל — עי' ספר שני „הלל הזקן" י"א. אנגריא — עבודת שר העיר, ועבודת עצמו היתה ועבדיו לא היו מכירים בו. לא הלך וראה אותם — את עבדיו, כלו' לא נתן לב לנכסיו. משדלתו — מפתה אותו. מד) מתכסים בטלית אחת — מחמת עניות.

מה אמר ר׳ יוחנן: כשהיינו לומדים תורה אצל ר׳ אוֹשַׁעְיָא היינו יושבים ארבעה ארבעה באמה.

אמר רבי: כשהיינו לומדים תורה אצל ר׳ אלעזר בן שמוע היינו יושבים ששה ששה באמה. (עיר׳ נג.).

מו אמר אליהו זכור לטוב: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד, והיה מלעיג לי ומתלוצץ בי. אמרתי לו: בני, מה אתה משיב ליום־הדין, אחר שלא למדת תורה? אמר: יש לי להשיב — בינה ודעת ולב לא נתנו לי מן השמים. אמרתי לו: בני, מה מלאכתך? אמר לי: צַיָּד עופות ודגים אני. אמרתי לו: מי נתן לך דעת ולב ליטול פשתן ולטוותו ולארוג מצודות ולצוד בהן דגים ועופות ולמכרם? אמר לי: בינה ודעת נתנו לי מן השמים. אמרתי לו: ליטול פשתן וְלטוותו ולארוג מצודות ולצוד דגים ועופות נתנו לך בינה ודעת מן השמים — לדברי־תורה, שכתוב בהם „כי קריב אליך הדבר מאד"[1], לא נתנו לך בינה ודעת? (תנח׳ וילך; תדא״ז; ילק״ש).

מז ר׳ נְחוּנְיָא בן הַקָּנָה אומר: כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך־ארץ, וכל הפורק ממנו עול־תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך־א־ץ. (אב׳ פ׳ ג).

מח „מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל הַלֻּחֹת"[2] — אל תקרא „חָרוּת", אלא „חֵרוּת", שאין לך בן־חוֹרִין אלא מי שעוסק בתלמוד־תורה. (שם פ׳ ו).

מט ר׳ אלעזר בן עזריה אומר: אם אין תורה אין דרך־ארץ, אם אין דרך־ארץ אין תורה; — — — אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. (שם פ׳ ג).

נ. אמר ר׳ יהודה בר׳ אֶלְעָאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים: דורות הראשונים עשו תורתם קֶבַע ומלאכתם עֲרַאי—זו וזו נתקַיְּמה בידם; דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי — זו וזו לא נתקימה בידם. (בר׳ לה.).

ואמר ר׳ יהודה בן אֶלְעַאי: כל העושה דברי־תורה עיקר ודרך־ארץ טָפֵל, עושין אותו עיקר בעולם־הזה; דרך־ארץ עיקר ודברי־תורה טפל, עושין אותו טפל בעולם־הזה. משלו משל, למה הדבר דומה? לאִסְטְרָטְיָא שהיא עוברת בין שני דרכים, אחת של אור ואחת של שלג, אם מהלך כנגד האור — הרי נִכְוֶה באור, ואם מְהַלֵּךְ כנגד הַשֶּׁלֶג — הרי הוא לוקה בצִנָּה, כֵּיצד יעשה? ילך בֵּינְתַיִם וְיִזָּהֵר בעצמו, שלא יִכָּוֶה באור ושלא יִלָּקֶה בְּצִנה. (אדר״נ פ׳ כח).

[1] דב׳ ל׳, יד. [2] שמ׳ ל״ב, טז.

מה) א־בעה ארבעה באמה — שהיינו נדחקין לשמוע תורה מפיו. מז) עול מלכות — מסים וארנוניות. עול דרך־א־ץ — פרנסה. מח) חרות — הופש. בן חורין — חפשי. מט) קמח — כלו׳ מזונות. נא) עיקר — כלו׳ רוב עסקיו. טפל — כלו׳ ממעט לעסוק בו. לאסטרטיא — לרחוב. אור — אש.

נב שנו בשם ר' מאיר: כשם שיש יתרון בין האור לבין החושך, כך יש יתרון בין דברי־תורה לדברי הבלים. (איכ"ר).

נג ר' נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם־הזה והקרן קימת לו לעולם־הבא; ושאר כל האומנות אינן כן, וכשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורים ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב; אבל התורה אינה כן, אלא עומדת לו לאדם ומשמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מה הוא אומר: „וקוי ה' יחליפו כח ועלו אבר כנשרים"[1]. בזקנותו מה הוא אומר: „עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו"[2]. (קיד' פב.).

נד „כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם"[3] — בנהג שבעולם שני פְּרַקְמַטוּטִין עומדים, אחד בידו מְטַכְסָא ואחד בידו סִירִיקִין; אמר זה לזה: בוא ונהליף זה עם זה. נטל זה את הסיריקין וזה המטכסא. — מה שביד זה אין ביד זה ומה שביד זה אין ביד זה. אבל התורה אינה כן, זה שונה סדר זרעים וזה שונה סדר מועד; הִשנו זה לזה, נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים — יש מקח יפה מזו? הֱוֵי, „כי לקח טוב נתתי לכם".

מי שלקח סחורה ויוצא לדרך מִתְיָרֵא מן הלסטים, אבל התורה אינה כן, שמא יכולים הלסטים ליטול תורתו מתוך לבו? — הֱוֵי, „כי לקח טוב נתתי לכם"[3].

מעשה בחָבֵר אחד שהיה בספינה עם פרקמטוטין הרבה. היו אומרים לאותו חבר: היכן פְּרַקְמַטְיָא שלך? היה אומר להם: פרקמטיא שלי גדולה משלכם. בדקו בספינה ולא מצאו לו כלום. התחילו שוחקים עליו. נפלו עליהם לסטים ונטלו כל מה שנמצא בספינה. יצאו ליבשה ונכנסו למדינה לא היה להם לחם לאכול ולא כסות ללבוש. מה עשה אותו חבר? נכנס לבית־המדרש ישב ודרש. כשראו בני המדינה שהוא בן־תורה מרובה, נהגו בו כבוד גדול והתחילו לפרנסו. כשראו הפרקמטוטין כך, באו אצלו ופיסוהו ואמרו לו: בבקשה ממך, בשביל שאתה מכיר אותנו למד עלינו זכות לפני בני העיר ולא נמות ברעב. אמר להם: הלא אמרתי אליכם, שפרקמטיא שלי גדולה משלכם; שלכם אבדה, שלי קַיֶּמֶת. הֱוֵי — „כי לקח טוב נתתי לכם". (תנח'; תנח"ק תרומה).

נה אמר ר' יוסי בן קִסְמָא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד, ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי: רבי, רצונך שֶׁתָּדוּר עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דִינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות. אמרתי לו: אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה; שכֵּן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל: „טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף"[4]. ולא עוד, אלא שֶׁבִּשְׁעַת פטירתו של אדם אין מְלַוִּין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות

[1]ישע' מ', לא. [2]תהל' צ"ב, טו. [3]מש' ד', ב. [4]תהל' קי"ט, עב.

נד) פרקמטוטין — סוחרים. מְטַכְסָא — מטוה של משי. סירוקין — אריגים של משי. השנו — למדו. מקח — סחורה. הלסטים — גזלנים. חבר — תלמיד־חכם. פרקמטיא — סחורה. בדקו — חפשו. פיסוהו — רצוהו.

ומרגליות, אלא תורה ומעשים־טובים בלבד, שנאמר: „בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך"[1]. „בהתהלכך תנחה אותך" — בעולם הזה, „בשכבך תשמור עליך" — בקבר, „והקיצות היא תשיחך" — לעולם־הבא. (אב' פ' ו).

II. בַּמֶּה הַתּוֹרָה נִקְנֵית וּבְמִי מִתְקַיֶּמֶת.

נו התורה נִקְנֵית בארבעים ושמונה דברים; ואלו הם: בתלמוד, בשמיעת האזן, בעריכת שפתים, בבינת הלב, בשכלות־הלב, באימה, ביראה, בענוה, בשמחה, בטהרה, בשמוש חכמים, בדקדוק חברים, בפלפול התלמידים, בישוב, במקרא, במשנה, במעוט סחורה, במעוט שֵׁנה, במעוט שיחה, במעוט תענוג, במעוט שחוק, במעוט דרך־ארץ, בארך־אפים, בלב טוב, באמונת חכמים, בקבלת היסורים; המכיר את מקומו, והשמֵחַ בחלקו, והעושה סְיָג לדבריו, ואינו מחזיק טובה לעצמו; אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, אוהב את הצדקות, אוהב את התוכחות, אוהב את המישרים, ומתרחק מן הכבוד, ולא מגים לבו בתלמודו, ואינו שמח בהוראה, נושא בעול עם חברו ומכריעו לכף־זכות, ומעמידו על האמת, ומעמידו על השלום, ומתישב לבו בתלמודו, שואל ומשיב, שומע ומוסיף; הלומד על מנת ללַמד והלומד על מנת לעשות, המַחְכִּים את רבו והמְכַוֵּן את שמועתו והאומר דבר בשם אומרו. (אב' פ' ו).

[1] מש' ו', כב.

נו) התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים — כל אלו הם כללי הדברים שאמרו החכמים בכמה מקומות בענין תלמוד־תורה, וכלם יש להם סמך במקרא. בתלמוד — בלמוד מרובה. בשמיעת האזן — שיהא שומע יפה ומקשיב. בעריכת שפתים — שיהו דברי תורה ערוכים ושגורים בפיו בלשון ברורה. בבינת הלב — להתבונן ולהוציא דבר מתוך דבר. בשכלות הלב — הסתכלות בטעמי התורה. באימה — אימת הרב. ביראה — יראת שמים. בשמחה — שמחת הלב. בטהרה — טהרת הגוף. בשמוש חכמים — שמוש הרב כדי ללמוד מ־מ ע ש י ו: בדקדוק חברים — כלו' עיון והתעמקות בתוך הדברים עם חברים. בפלפול — משא־ומתן של הלכה. בישוב — ישוב הדעת; וי"מ: שיהא יודע ובקי בישובו של עולם. נוסחא אחרת: בישיבה, כלו' בישיבת ביהמ"ד. במקרא ובמשנה — שיהא בקי בהן. במעוט שיחה — בטלה. במעוט תענוג — תפנוקי הגוף. במעוט דרך־ארץ — תשמיש; וי"מ: שלא יהא מצוי עם בני אדם בשוק. בקבלת היסורין — באהבה. המכיר את מקומו — שאינו משתדל לעלות ולישב במקום גבוה מן הראוי לו. והעושה סיג — גדר; כלו' שיהא נזהר בדבור: שלא יכשל. אינו מחזיק טובה לעצמו — אינו מתגדר במה שלמד הרבה. אהוב — רצוי ומקובל על הכל. המקום — הקב"ה. אוהב את ההוכחות — כלו' מקבל תוכחה. המישרים — הדעות הישרות. מגים לבו — מתגאה. ואינו שמח בהוראה — כלו' אינו בהול להורות הלכה. נושא בעול עם חברו — בטרח הגוף ובממון ובעצה. ומכריעו לכף זכות — דן אותו לכף זכות. מתישב לבו בתלמודו — כלו' שלומד בסדר ובשיטה ויש לו קורת רוח בתלמודו. שואל ומשיב — שאינו מתביש לשאול ואינו קפדן ומשיב. שומע ומוסיף — חכמה על מה שלמד מרבותיו. המחכים את רבו — ע"י שאלותיו ופלפולו. והמכוון את שמועתו — לאמרה בלשון רבו.

אל תבקש גְדֻלה לעצמך ואל תחמוד כבוד, יותר מלמידך עֲשֵׂה, ואל תתאוה לשלחנם של שרים, ששלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם, ונאמן הוא בעל־מלאכתך שישלם לך שכר פְעֻלתך. (אב׳ פ׳ ו).

נח „קָטֹן וְגָדוֹל שָׁם הוּא וְעֶבֶד חָפְשִׁי מֵאֲדֹנָיו" [1] — כל המקטין עצמו על דברי־תורה בעולם־הזה נעשה גדול לעולם־הבא, וכל המשים עצמו כעבד על דברי־תורה בעולם־הזה נעשה חפשי לעולם־הבא. (ב״מ פה:).

נט אמר ר׳ חנינא בר אִידִי: למה נמשלו דברי־תורה למים, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים" [2] — לומר לך: מה מים מניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך, אף דברי־תורה אין מתקַיְמים אלא במי שדעתו שפלה.

אמר רבי אוֹשַׁעְיָא: למה נמשלו דברי־תורה לשלשה משקין הללו, במים וביין ובחלב, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים" [2], ונאמר: „לכו שברו ואכלו... יין וחלב" [3]? — לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקַיְמים אלא בפָּחוּת שבכלים אף דברי־תורה אין מתקימים אלא במי שדעתו שפלה. (תענ׳ ז.).

ס אמר ר׳ אלעזר: מהו שנאמר: „וענקים לגרגרותיך" [3] — אם משים אדם את עצמו כַּעֲנָק זה שרָף על הצואר ונראה ואינו נראה—תלמידו מתקַיֵם בידו. ואם לאו—אין תלמודו מתקים בידו.

ואמר ר׳ אלעזר: מהו שנאמר: „לחייו כערוגת הבשם" [4] — אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה וכבושם זה שהכל מתבשמין מִמֶּנוּ—תלמידו מתקַיֵם, ואם לאו — אין תלמידו מתקַיֵם. (עיר׳ נד.).

סא אמר ר׳ עקיבא: כל המגביה עצמו על דברי־תורה למה הוא דומה? לנבלה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חטמו ומתרחק ממנה והולך.

בן עזאי אמר: אם מְנַבֵּל אדם עצמו על דברי־תורה ואוכל חרובים ותורמוסים ולובש בגדים צואים, ויושב ומְשַׁמֵּר על פתח של חכמים, כל עובר ושב אומר: שוטה הוא זה, — לסוף נעשה סופר ואתה מוצא כל התורה כֻּלה עמו. (אדר״נ פ׳ יא; ילק״ש).

סב אמר ר׳ יוחנן: אין דברי־תורה מתקימים אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו יודע, שנאמר: „והחכמה מ א י ן תמצא" [5]. (סוטה כא).

סג „חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה" [6] — אמר רבא: כל העוסק בתורה מִבִּפְנִים — תורתו מכרזת עליו מבחוץ. (מו״ק טז:).

[1]איוב ג׳, יט. [2]ישע׳ נ״ה, א. [3]מש׳ א׳, ט. [4]שה״ש ה׳, ג. [5]איוב כ״ח, יב. [6]מש׳ א׳, כ.

נז) יותר מלמידך עשה — כלו׳ עיקר למודך יהא לשם מעשים טובים. בעל־מלאכתך — כלו׳ הקב״ה שצוך על המעשה. נח) בפחות שבכלים — בכלי חרס. ס) שרף על הצואר — שאינו מצומצם ברותק לצואר. ונראה ואינו נראה — שהסנטר והזקן פעמים מכסים אותו; והנמשל לתלמיד־חכם, שאינו מטריח על הבריות, ואינו מתגדר ברבים. סא) ואוכל חרובין — כלו׳ כמסתפק במועט. ותורמוסין — מין צמח למאכל בהמה. סב) מאין — כלו׳ ממי שאומר איני יודע. סג) מבפנים — בצניעות ובענוה. מכרזת — מודיעה ומפרסמת.

סד התורה סוֹלִיתָהּ – ענוה, וכתרה – יראה. (תנח' בראשית).

סה ר' יוחנן בן זכאי היה אומר: אם למדת תורה הרבה אל תחזק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת. (אב' פ' ב).

סו ר' יוסי אומר: התקן עצמך ללמוד תורה, שאינה ירושה לך. (שם).

סז כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשוּרָה תשתה ועל הארץ תישן וחיי-צער תחיה ובתורה אתה עמל. אם אתה עושה כן – אשריך וטוב לך; אשריך – בעולם-הזה, וטוב לך – לעולם-הבא. (שם פ' ו).

סח ר' יונתן אומר: כל המקַים את התורה מעֹני סופו לקַימה מעֹשר, וכל המבטל את התורה מעֹשר סופו לבטלה מעֹני.

ר' מאיר אומר: הֱוֵי ממעט בעסק ועסוק בתורה, וֶהֱוֵי שְׁפַל-רוח בפני כל אדם. ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך, ואם עמלת בתורה יש לך שכר הרבה לִתֶּן לך. (שם פ' ד).

סט ר' יוחנן אמר: „לא בשמים היא"[1] – לא תמצא בְּגַסֵּי-הרוח, „ולא מעבר לים היא"[1] – לא תמצא לא בסַחְרָנִים ולא בתַגָּרִים. (עיר' נה.).

ע „כִּי הָעֹשֶׁק יְהוֹלֵל חָכָם"[2] – כשהחכם מתעסק בדברים הרבה מְעַרְבְּבִין אותו מן החכמה. דבר אחר: המתעסק בצרכי צבור משַׁכֵּח תלמודו. אמר ר' יהושע בן לוי: ששים הלכות לִמדני ר' יהודה בן פְּדָיָה בחרישת הקבר, וכלן נשתכחו ממני, בשביל שהייתי עוסק בצרכי-צבור. (שמו"ר פ' ו).

עא תַּנְיָא, ר' שמעון בן יוחאי אומר: שלש מתנות טובות נתן הקדוש-ברוך-הוא לישראל, וכֻלן לא נתנן אלא על ידי יסורים; אלו הן: תורה (וארץ-ישראל ועולם-הבא). תורה מנַין? שנאמר: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"[3]. (בר' ה.).

עב אילו הם יסורים של אהבה? כל שאין בהם בטול תורה. (שם).

עג אמר ר' ביסנא: אין אדם בעולם בלא יסורים: חושש בשִׁניו אינו יכול לישון, בעינו אינו יכול לישון; יְגֵעַ בתורה אינו יָשֵׁן. זה עֵר וזה ער – „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו". (תנח').

עד אמר ריש-לקיש: מִנַּיִן שאין דברי-תורה מתקימים אלא במי שממית עצמו עליה? שנאמר: „זאת התורה אדם כי ימות באהל"[4]. (בר' סג:).

[1]דב' ל', יב. [2]קהל' ז', ז. [3]תהל' צ"ד, יב. [4]במ' י"ט, יד.

סד) סוליתה – סנדלה, מנעל שלה. יראה – יראת שמים. סו) שאינה ירושה לך – כלו' אינה עוברת בירושה ואינה נקנית אלא ביגיעה. סז) במשורה – במדה. סח) בטלים הרבה – יהיו מצוים לך דברים הרבה שיבטלוך. סט) בגסי הרוח – בבעלי הגאוה. בסחרנים. – בסוחרים. ע) מערבבין – מבלבלין. בחרישת הקבר – בעניני טומאה וטהרה. עד) במי שממית עצמו – כלו' מתענה ומסתגף.

עה תנא דְבֵי אליהו: לעולם ישים אדם עצמו על דברי־תורה כשור לעול וכחמור לְמַשָּׂאוי. (ע"ז ה:).

עו אמרו דְבֵי ר' יַנַּאי: מהו שנאמר: „כי מיץ חלב יוציא חמאה"[1] — במי אתה מוצא חמאה של תורה — במי שמקיא חָלָב שֶׁיָּנַק משדי אמו עליה. (בר' כג:).

עז דרש ר' יהודה בר' סימון: כל המשחיר פניו על דברי־תורה בעולם־הזה, הקדוש־ברוך־הוא מבהיק זיוו לעולם־הבא. (סנה' ק.).

עח „שְׁחוֹרוֹת כָּעוֹרֵב"[2] — במי אתה מוצא [דברי תורה]? במי שמשכים וּמַעֲרִיב עליהם בבית־המדרש. רבה אמר: במי שמשחיר פניו עליהם כעורב. רבא אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בני־ביתו כעורב, כגון רב אַדָּא בר מַתְּנָא, שהלך ללמוד תורה, אמרה לו אשתו: התינוקות מה אעשה להם? אמר לה: כלום כָּלוּ קְרוּמִיּוֹת באגם? (עיר' כא, כב).

עט אמר ר' יצחק: אם יאמר לך אדם: „יגעתי ולא מצאתי" — אל תאמן; „לא יגעתי ומצאתי" — אל תאמן; „יגעתי ומצאתי" — תאמן. (מג' ו.).

פ ר' אלעזר אומר: הֱוֵי שקוד ללמד תורה... ודע לפני מי אתה עָמֵל. (אב' פ' ב).

פא ר' אליעזר אומר: אם יהיו כל הַיַּמִּים דְּיוֹ ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגלות וכל בני האדם לַבְלָרִים, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי; ואני לא חִסַּרְתִּיהָ אלא כאדם שמטביל מִכְחוֹל בים.

ר' יהושע אומר: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרים, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי. ולא חסרתיה רק כאדם שמטביל מכחול בים.

ר' עקיבא אומר: אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רַבּוֹתַי: אלא רבותי חסרוה ואני לא חסרתיה אלא כמריח באתרוג: המריח נהנה והאתרוג לא חסר; וכממלא מֵאַמַּת הַמַּיִם, ובמדליק מנר לנר. (שהש"ר).

פב בֶּן־עַזַּאי היה יושב וְדוֹרֵשׁ וְהָאֵשׁ מְלַהֶטֶת סביבותיו. הלכו ואמרו לר' עקיבא: רַבִּי, בן־עזאי יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו. הלך אצלו ואמר לו: שמעתי שהיית דורש וְהָאֵשׁ מלהטת סביבך. אמר לו: הן. אמר לו: שמא בחדרי מרכבה היית עסוק. אמר לו: לאו. אלא הייתי יושב וחורז בדברי־תורה, ומתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים.

[1] מש' ל, לג. [2] שה"ש ה, יא.

עה) למשאוי — למשא. עו) שמקיא חלב וגו' — כלו' שמתעמה. עז) המשחיר פניו — ברעב. מבהיק זיוו — מאיר אורו. עח) כלן קְרוּמִיּוֹת — כלו' וכי אין קנה וסוף באגם? יפלו מהם ויאכלו. פ) הוי שקוד — היה זריז וגם התמדה. לפני מי — לפני הקב"ה. פא) קולמוסין — קני כתיבה. לבלרים — סופרים, כתבנים. מכחול — כמין כף קטנה שטובלין אותה בשפופרת של כמבנו הצבע (פינזעל). מאמת המים — מן המעין. פב) בחדרי מרכבה — בסתרי תורה של מעשה מרכבה. וחורז בדברו תורה — כאדם שחורז מרגליות.

והיו הדברים שמֵחים כנתינתם מסיני, והיו עֲרֵבים כעיקר נתינתם. וכי עיקר נתינתם מסיני לא באש היו נתנים? (שהש״ר).

פג ר׳ חֲנִינָא בן חֲכִינַאי ור׳ שמעון בן יוחַאי הלכו ללמוד תורה אצל ר׳ עקיבא בבני־בְרַק. שָׁהוּ שם שלש עשרה שנה. ר׳ שמעון בן יוחאי היה מְשַׁגֵר ויודע מה שבתוך ביתו ור׳ חנינא בן חכינאי לא ידע. שגרה לו אשתו: בתך בגרה, בוא והַשִׂיאֶהָ. נטל רשות והלך. כשחזר מצא שנשתנו שבילי עירו ולא היה יודע היכן הוא ביתו. מה עשה? הלך וישב על שפת הנהר. שמע ריבות קוראות לאחת מהן: „בת־חֲכִינַאי, מלאי כדך ונלך". אמר: שומעני, שריבה זו משֶׁלנו היא. הלך אחריה עד שנכנסה לתוך בית ונכנס אחריה פתאם. היתה אשתו יושבת ומְנַפָּה קמח. זקפה עיניה והרגישה בו — ופרחה נשמתה. אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: עניה זו — זה שברה? בקש רחמים עליה וחזרה נשמתה. (כת׳ סב; ילק״ש אחרי).

פד ר׳ חַמָא בר בִּיסָא הלך וישב שתים עשרה שנה בבית־המדרש, כשחזר אמר: לא אעשה כמו שעשה בן־חכינאי. עלה וישב בבית־המדרש שבעירו ושלח לביתו. בא ר׳ אוֹשַׁעְיָא בנו וישב לפניו. שְׁאָלוֹ בהלכה וראה ששמועותיו מחודדות. חלשה דעתו, אמר: אילו הייתי כאן היה לי בן כמותו. כשנכנס לביתו נכנס גם בנו. עמד ר׳ חַמָא לפניו; כסבור שהוא מבקש לשאול הלכה. אמרו לו אשתו: כלום אב עומד לפני בנו?

קרא עליו רָמִי בר חמא: „והחוט המְשֻׁלש לא במהרה ינתק"[1] — זה ר׳ אושעיא בנו של ר׳ חמא בר ביסא. (כת׳ סב:).

פה רב יוסף בנו של רבא שלָחוֹ אביו לבית־מדרש לפני רב יוסף. פסקו לו שש שנים. כשעברו שלש שנים והגיע ערב יום־כפירים אמר: אלך ואראה בני־ביתי. שמע אביו, נטל מקל ויצא לקראתו. אמר לו: יונתך נִזְכַּרְתָּ? נטרדו שניהם בקטטה ולא אכלו סעודה המפסקת. (שם סג.).

פו מִין אחד ראהו לרבא שהוא מְעַיֵן בהלכה והיתה אצבעו נתונה תחת רגלו והיא מתמעכת ונובעת דם. אמר לו: עַמָא פְזִיזָא! שהקדתם פיכם לאזנכם — עדַין בפחזותכם אתם עומדים. מתחלה היה לכם לשמוע, אם יכולים אתם — תקבלו, ואם לא — לא תקבלו. א״ל: אנו שהולכים בתום נאמר בנו: „תֻמַת ישרים תַּנְחֵם"[2]: ובני אדם הללו, שבאים בעלילה, נאמר בהם: „וְסֶלֶף בּוֹגְדִים יְשָׁדֵּם"[2]. (שבת פח:).

[1] קהל׳ ד׳, יב. [2] מש׳ י״א, ג.

בעיקר נתינתם — כתחילת נתינתם בהר סיני, שהיתה באש. פג) בבני ברק — שם מקום שהיתה בו ישיבת חכמים. היה משגר — שולח לשאול בשלום הבית. בגרה — גדלה והגיע זמנה להנשא. נטל רשות — מרבותיו לילך לביתו. ריבות — נערות. שומעני — שומע אני מכאן, מזה משמע. מנפה — כוברת בנפה. זקפה — הרימה. זה שברה — שהמתינה לי כל כך שנים. פד חלשה דעתו — נפל עליו רוחו. והחוט המשולש וגו׳ — כלו׳ שהם חכמים שלשה דורות. פה פסקו לו — קבעו לו זמן. יונתך — אשתך. בקטטה — בריב. סעודה המפסקת — של ערב יו״כ לפנות ערב. פו) ונובעת דם — ומתוך עיונו בלמודו לא הרגיש. עמא פזיזא — עם פחז. שהקדמתם פיכם לאזנכם — שאמרתם „נעשה" קודם ל„נשמע". אם יכולים אתם וגו׳ — כלו׳ אם אין עול התורה קשה עליכם יותר מדאי.

פז חביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני. (בר' סג:).

פח דברי־תורה חביבים על לומדיהם כל שעה ושעה כשעה ראשונה. (עיר' נד:).

פט „דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ בְכָל עֵת"[1] – למה נמשלו דברי־תורה כדד? מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו – מוצא בו חלב, אף דברי־תורה כל זמן שאדם הוגה בהם – מוצא בהם טעם.

„בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד"[3] – כגון ר' אלעזר בן פדת. אמרו עליו על ר' אלעזר: שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של צפורי וסְדִינו מוטל בשוק העליון של צפורי. אמר ר' יצחק בן אלעזר: פעם אחת בא אדם אחד ליטלו ומצא עליו שרף. (שם).

צ „וְיִדְגּוּ"[2] – מה דגים הללו גדלים במים, כיון שיורדת טפה אחת מלמעלה מקבלים אותה בצמאון כמי שלא טעמו טעם מים מימיהם, כך הם ישראל גדלים במים – בתורה, כיון שהם שומעים דבר חדש מן התורה הם מקבלים אותו בצמאון כמי שלא טעמו דברי־תורה מימיהם. (ב"ר פ' צז).

צא אמר רבי: כשהלכתי למַצות מִדּוֹתַי אצל ר' אלעזר בן שמוע, ויש אומרים: למַצות מדותיו של ר' אלעזר בן שמוע, מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו, והיה חביב לו ביותר עד לאחת. אמר לו: רבי, השוחט את הזבח להניח מדמו למחר מהו? אמר לו: כשר. שחרית אמר לו: כשר; צהרים אמר לו: כשר; מנחה אמר לו: כשר; ערבית אמר לו: כשר, אלא שרבי אליעזר פוסל. צהבו פניו של יוסף הבבלי. אמר לו: יוסף, במדומה אני שלא כִוַּנְנוּ שמועתנו עד עתה. א"ל: רבי, הן; אלא שרבי יהודה „פסול" שָׁנָה לי, וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי. עכשו ששנית לי „פסול" הֶחזרתָ לי אבדתי. זלגו עיניו של ר' אלעזר בן שמוע דמעות, אמר: אשריכם תלמידי־חכמים, שדברי־תורה חביבים עליכם ביותר! קרא עליו המקרא הזה: „מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי"[3]. (מנ' יח.).

צב ר' אַבָּהוּ הלך לְקֵיסָרִין וחזר משם ופניו מאירים. ראוהו התלמידים, עלו ואמרו לר' יוחנן: ר' אבהו זה מטמון מצא. אמר להם: למה? אמרו לו: שהרי פניו מאירים. אמר להם: שמא תורה חדשה שמע. עלו אצלו ואמרו לו: ומה תורה חדשה שמע מר? אמר להם: תוֹסֶפְתָּא ישנה. אמרו עליו: „חכמת אדם תאיר פניו"[4]. (קה"ר צ"א).

[1] משׁ' ה', יט. [2] בר' מ"ח, טז. [3] תהל' קי"ט, לז. [4] קהל' ח', א.

פט) וסדינו מוטל וגו' — שנפל מעליו ומתוך עיונו בתלמודו לא נתן לב לכך. שרף — נחש לשמרו. צא) למצות מרותי — להרצות לפניו תמצית מדותי ושאלותי בתורה. למצות מדותיו — לקבל ממנו המצית מדותיו. עד לאחת — עד מאד; וי"מ: עד שהגיע להלכה אחת. השוחט... להניח מדמו מהו — אם נפסל הזבח ע"י מחשבה זו או לא. צהבו פניו — האדימו פניו מחמת שמחה. שלא כווננו שמועתנו — שלא אמרתי תחלה כהלכה ולא נתקררה דעתך עד עכשיו. ובקשתי לי חבר — ששמע כמותי. ולא מצאתי — והייתי דואג שמא טעיתי בשמועתי. זלגו — נזלו. חביבין עליכם ביותר — ואתם מדקדקים בהם ומחזרים עליהם להעמידם על מכונם.

צג נוי אחד ראה את ר׳ יהודה בר׳ אֶלְעַאי שהיו פניו צהובות, אמר: אדם זה יש בו אחד משלשה דברים הללו: או מלוה ברבית, או מגדל חזירים, או שותה יין. שמע ר׳ יהודה בר׳ אלעאי אמר לו: תפח רוחו של אותו האיש, אחד מהם אין בי, לא מלוה ברבית אני ולא מגדל חזירים אני, ששניהם אסורים לישראל; ולא שותה יין אני — שאפילו כשאני שותה ארבע כוסות בפסח — אני חש בראשי מפסח עד עצרת. א״ל: ולמה פניך צהובות? א״ל: התורה מאירה פני! (תנח׳ חקת).

צד אמר אַבַּיֵי: תבא לי, שכשאני רואה תלמיד־חכם מסַיֵם מַסֶכֶת—אני עושה יום־טוב לחכמים. (שבת קיט).

צה ברכת־התורה מנין? אמר ר׳ ישמעאל: קל־וחמר; על חיי־שעה מברך — על חיי עולם־הבא לא־כל־שכן. (בר׳ מח:).

III. תּוֹרָה לִשְׁמָהּ.

צו אמר ר׳ אלעזר: מהו שנאמר: „פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה״ [1] — וכי יש תורה של חסד, ויש תורה שאינה של חסד? — אלא תורה לשמה— זו היא תורה של חסד; שלא לשמה — זו היא תורה שאינה של חסד. (סוכה מט:).

צז תַּנְיָא: „לְאַהֲבָה אֶת־ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ וּלְדָבְקָה־בוֹ״ [2] — שלא יאמר אדם: אקרא שיקראוני חכם, אֶשנה שיקראוני רבי, אֲשַׁנן שאהיה זקן ואשב בישיבה, אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבוא.

ר׳ אלעזר בן ר׳ צדוק אומר: עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם. אל תעשם עטרה להתגדל בהם ואל תעשם קרדום להיות עודר בו. וקל־וחמר: ומה בלשאצר שלא נשתמש אלא בכלי־קדש, שנעשו כלי־חול, נעקר מן העולם; המשתמש בכתרה של תורה — על אחת כמה וכמה. (נדר׳ סב.).

צח ר׳ צדוק אומר: אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפר בהם. וכך היה הלל אומר: „וּדְאִשְׁתַּמַּשׁ בְּתָגָא — חֲלָף״. הא למדת: כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם. (אב׳ פ׳ ד).

[1] מש׳ ל״א, כו. [2] דב׳ ל׳, כ.

צג) עצרת — חג השבועות. צד) תבא לי — כלו׳ תעמד לי זכות הדבר הזה. מסכת — חלק אחד שבתלמוד. צה) ברכת התורה מנין — שצריכין לברך על התורה. על חיי שעה — ברכות הנהנין וברכת המזון. על חיי העוה״ב — על התורה שנותנת חיים לעוה״ב. צו) תורה לשמה— שלא לשם פניה וכונת שכר וכבוד. צז) שאהיה זקן — אחד מראשי הישיבה. לשם פעלם— לשם המעשה. עטרה — של כבוד. קרדום — להשתכר בהם מזונות. בכלי קדש— כלי בית־המקדש ששתה בהם יין. צח) ודאשתמש בתגא חלף— מי שמשתמש בכתר תורה חולף ואובד מן העולם.

צט רַבִּי אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה; ולא עוד, אלא שכל העולם כלו כדאי הוא לו. נקרא רֵעַ, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומַלְבַּשְׁתּוֹ ענוה ויראה ומַכְשַׁרְתּוֹ להיות צדיק, חסיד, ישר ונאמן, ומְרַחַקְתּוֹ מן החטא, ומְקָרַבְתּוֹ לידי זכות, ונהנין ממנו עצה ותושיה, בינה וגבורה, וניתנת לו מלכות וממשלה וחִקּוּר דין, ומגַלִּין לו רָזֵי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והֹוֶה צנוע וארך־רוח, ומוחל על עלבונו, ומגַדַּלתו ומרוֹמַמְתּוֹ על כל המעשים. (אב׳ פ׳ ו).

ק אמר ר׳ אלֶכְּסַנְדְּרִי: כל העוסק בתורה לשמה מֵשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה. רב אמר: כאלו בנה פַּלְטרין של מעלה ושל מטה. ר׳ יוחנן אמר: אף מגין על כל העולם כלו. לֵוִי אמר: אף מקרב את הגאולה. (סנה׳ צט:).

קא אמר ר׳ ירמיה אמר ר׳ אלעזר: שני תלמידי־חכמים המחדדים זה לזה בהלכה הקדוש־ברוך־הוא מצליח להם, שנאמר: „והדרך צלח"[1], אל תקרי „והדרך" אלא „וחדדך"; ולא עוד אלא שעולים לגדולה, שנאמר „רכב"[1]; יכול אפילו שלא לשמה — תלמוד־לומר: „על דבר־אמת"[1]; יכול אם הֵגִים דעתו — תלמוד־לומר: „וענוה צדק"[1]. (שבת סג.).

קב היה ר׳ בֵּנָאָה אומר: כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם־חיים, וכל העוסק בתורה שלא לשמה — נעשית לו סם־המות. (תענ׳ ז.).

קג אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לִשְׁמָן, שמתוך שלא לשמן בא לשמן. (נז׳ כג.).

IV. מְלַמְּדֵי־תוֹרָה וְדַרְכֵי־לִמּוּד.

קד — ר׳ ישמעאל אומר: הלומד על־מְנָת לְלַמֵּד, מַסְפִּיקִין בידו ללמוד וללמד. (אב׳ פ׳ ד).

קה אמר ר׳ יוֹחָנָן: כל הלומד תורה ואינו מְלַמְּדָהּ דומה לַהֲדַס במדבר, (שאין מי שיֵּהָנֶה ממנו). ויש אומרים: כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין תלמידי־חכמים, דומה להֲדַס במדבר, (שחביב לכל ומי שרוצה לטול ממנו נוטל). (ר״ה כג.).

קו דרש רב נַהֲמָן בנו של רב חִסְדָּא: מהו שנאמר: „לריח שמניך טובים"[2] — למה תלמיד־חכם דומה? לצלוחית של פְּלְיָטוֹן, מגולה — ריחה נודף, מכוסה — אין ריחה נודף. (ע״ז לה.).

[1] תהלי מ״ה, ה. [2] שה״ש א׳, ג.

צט) כדאי לו — ראוי לו, כלו׳ כל העולם כאלו לא נברא אלא בשבילו. ומלבשתו — התורה מלבשת את העוסק בה ומכשרתו — מתקנת אותו. כמעין המתגבר — בחכמה. עלבונו — זלזול בכבודו. ק בפמליא של מעלה — בצבא מרום. פלטרין של מעלה — היכלות של רקיע. קא) הגים דעתו — נתגאה. קד) על מנת — על תנאי, בשביל. ללמד — לאחרים. מספיקין בידו — נותנין לו את היכולת, הקב״ה מסייע בידו. קו) פליטון — שמן המור. מגולה ריחה נודף — ריחה מתפשט, וכך הוא ת״ח כשהוא מלמד תורתו ברבים.

קז אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר: „תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב"[1] — מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית.

אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא: כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עֻבָּרִים שֶׁבִּמְעֵי אמם מקללים אותו. (סנה' צא:).

קח ר' עקיבא אומר: „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך"[2] — אם העמדת תלמידים בנערותך, אל תשב מלהעמיד בזקנותך.

מעשה בר' עקיבא, שהיו לו שלש מאות תלמידים בנערותו ומתו כלם; ואלולא שהעמיד שבעה תלמידים בזקנותו, לא היה תלמיד שיהא קרוא על שמו. (תנח'; תנה"ק חיי־שרה).

קט שנינו: היה ר' מאיר אומר: הלומד תורה ואינו מלמדה זה הוא „דבר ה' בזה"[3]. (סנה' צח).

קי „הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ וְצִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד"[4] — רב הוּנָא ורב חִסְדָּא; אחד אמר: זה הלומד תורה ומלמדה, ואחד אמר: זה הכותב תורה, נביאים וכתובים ומַשאילָם לאחרים. (כת' נ.).

קיא „אֲשֶׁר אֵין חֲלִיפוֹת לָמוֹ"[5] — ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי; אחד אמר: כל שאינו מניח בן, ואחד אמר: כל שאינו מניח תלמיד. (ב"ב קטז.).

קיב „וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ"[6] — אלו תלמידיך. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרוים בנים, שנאמר: „בנים אתם לה' אלהיכם"[7], ואומר: „ויצאו בני הנביאים"[8] — וכי בני הנביאים היו, והלא תלמידים היו? אלא מכאן לתלמידים שהם קרוים בנים. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלִמד כל התורה כֻלה לישראל וקרָאם בנים, שנאמר: „בני עתה אל תִּשָּׁלוּ"[9]. וכשם שהתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב, שנאמר: „ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי"[10], ואומר: „ואלישע חלה... וירד אליו מלך ישראל ויבך... ויאמר אבי אבי"[11]. (ספרי ואתחנן).

קיג אמר ר' שמואל בר נַחְמָנִי אמר ר' יונתן: כל המלמד בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו יְלָדוֹ, שנאמר: „ואלה תולדות אהרן ומשה"[12], ונאמר: „ואלה שמות בני אהרן"[13]. לומר לך: אהרן ילד ומשה לִמד, לפיכך נקראו על שמו. (סנה' יט:).

קיד מנַין שכָל המַשנה לחברו מעלין עליו כאלו יְצָרוֹ וּרְקָמוֹ וֶהֱבִיאוֹ לעולם, שנאמר: „אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה"[14].

כל המכנים בְּרִיָּה אחת תחת כנפי שמים מַעלין עליו כאלו יְצָרָהּ וּרְקָמָהּ והביאָהּ לעוֹלם. (תוס' הוריות).

[1] דב' ל"ג, ד. [2] קהל' י"א, ו. [3] במ' ט"ו, לא. [4] תהל' קי"ב, ג. [5] שם נ"ה, ה. [6] דב' ו', ז. [7] שם י"ד, א. [8] מ"ב ב', ג. [9] דה"ב כ"ט, יא. [10] מ"ב ב', יב. [11] שם י"ג, יד. [12] במ' ג', א. [13] שם שם, ח. [14] ירמ' ט"ו, יט.

קז) המונע הלכה — מללמדו. מששת ימי בראשית—מימי בריאת העו"ם. קח) אל תשב— אל תחדל. קט) ונאמר ואלה בני אהרן—ובבני משה אינו מדבר. מעלה עליו — חושב עליו.

קטו כל המלמד את בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר: „אם תשוב ואשיבך לפני תעמד"[1], וכל המלמד את בן עם־הארץ תורה אפילו הקדוש־ברוך־הוא גוזר גזרה מבטלה בשבילו, שנאמר: „ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה"[1]. (ב"מ פה.).

קטז הזהרו בבני עם־הארץ, שמהם תצא תורה. (סנה' צו.).

קיז רב נזדמן למקום אחד. גזר תענית ולא ירדו גשמים. ירד לפניו שליח־צבור, אמר „משיב הרוח" — ונשבה רוח, אמר „מוריד הגשם" — וירדו גשמים. אמר לו: מה מעשיך? אמר לו: מלמד תינוקות אני, ומקריא לבני עניים כבני עשירים, ומי שאין לו — איני נוטל ממנו כלום; ויש לי פיר של דגים, וכל מי שמייד אני משחדו בדגים ומשדלו עד שהוא בא וקורא. (תענ' כד.).

קיח הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה. (נד' פא.).

קיט „ראה למדתי אתכם... כאשר צוני ה' אלהי"[2] — מה אני בחנם אף אתם בחנם. ומנין שאם לא מצא בחנם שילמד בשכר? תלמוד־לומר: „אמת קנה"[3]. ומנין שלא יאמר: כשם שלמדתיה בשכר כך אלמדנה בשכר? תלמוד־לומר: „אמת קנה ואל תמכר"[3]. (בכו' כט.).

קכ העמידו תלמידים הרבה.

בית־שמאי אומרים: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר; ובית־הלל אומרים: לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד־תורה ויצאו מהם צדיקים, חסידים וכשרים. (אדר"נ פ' ב).

קכא ר' חנינא בר פפא רמי; אמר: „לקראת צמא התיו מים"[4], ונאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[5]? — אם תלמיד הגון הוא — „לקראת צמא התיו מים", ואם לאו — „הוי כל צמא לכו למים".

ר' חנינא בר חמא רמי; נאמר: „יפוצו מעינותיך חוצה"[6], ונאמר: „יהיו לך לבדך"[7]? — אם תלמיד הגון הוא — „יפוצו מעינותיך חוצה", ואם לאו — „יהיו לך לבדך". (תענ' ז:).

קכב כל השונה לתלמיד שאינו הגון — כזורק אבן למרקולים. (חול' קלג.).

קכג שנו רבותינו: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגיחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פרחיה שדחפו לתלמידו בשתי ידיו. (סוטה מז.).

[1]ירמ' ט"ו, יט. [2]דב' ד', ה. [3]מש' כ"ג, כג. [4]ישע' כ"א, יד. [5]שם נ"ה, א. [6]מש' ה', טז. [7]שם שם, יז.

קיז) פיר — מחילה. קיט) מה אני בחנם — מלמד בחנם. אמת — זו תורה. קכ) בן־אבות — חשובים. קכא) רמי — הקשה שני כתובים זה על זה. התיו — משמע להוליך לו מים (תורה). לכו למים — משמע שילך בעצמו. קכב) למרקולים — ע"ז ששמה כך, ודרך עבודתה בזריקת אבן. קכג) שמאל דוחה וגו' — תלמיד שחטא אל ידחהו רבו בשתי ידיו, שמא יצא לתרבות רעה.

קכד הלל הזקן אומר: בשעת המכַנסין — פַּזר, ובשעת המפזרין — כַּנס. בשעה שאתה רואה שהתורה חביבה על ישראל והכל שמחין בה — אתה הוי מפזר בה, שנאמר: „יש מפזר ונוסף עוד"[1]; ובשעה שאתה רואה שהתורה שכוחה מישראל ואין הכל משגיחין עליה — אתה הוי מכנס בה, שנאמר: „עת לעשות לה' הפרו תורתך"[2]. (תוס' בר' פ' ז; בר' סג.).

קכה אמר רב יהודה אמר רב: בְּרַם זָכוּר אותו האיש לטוב, ויהושע בן גַּמְלָא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל. שבתחלה מי שיש לו אב — מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה לָמֵד תורה. מה דרשו? „וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם"[3] — ולמדתם אַתֶּם. התקינו שיהיו מושיבין מלמדי־תינוקות בירושלים. מה דרשו? „כי מציון תצא תורה"[4]. ועדַיִן מי שיש לו אב — היה מעלה ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פֶּלֶךְ ופלך, ומכניסין אותם כבן שש־עשרה כבן שבע־עשרה, ומי שהיה רבו כועס עליו מְבָעֵט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותקן, שיהו מושיבין מלמדי־תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותם כבן שש כבן שבע. (ב"ב כא.).

קכו „וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד"[5] — אֵלּוּ מלמדי־תינוקות. כגון מי? אמר רב: כגון רב שמואל בר שִׁילַת.

רב מצאו לרב שמואל בר שילת, שהיה עומד בגִנָּתוֹ. אמר לו: הנחת לאמונתך? א"ל: הרי שלש־עשרה שנה שלא ראיתיה, ואף עכשו דעתי עליהם. (שם ח:).

קכז אמר לו רב לרב שמואל בר שילת: עד שש לא תקבל, מכאן ואילך קבל וְאַבְסֵהוּ כשור.

ואמר לו רב לרב שמואל בר שילת: כשאתה מַלְקֶה את התינוק לא תלקהו אלא ברצועה של מַנְעָל, הקורא — יקרא, ומי שאינו קורא — יהא צַוְתָּא לחברו. (שם כא.).

קכח אמר רבא: סְכוּם של תינוקות לְמַקְרֵי־דַרְדְּקֵי עשרים וחמשה, ואם יש חמשים — מושיבים שנים, ואם יש ארבעים — מעמידים רֵישׁ־דּוּכְנָא, ומְסַיְּעִין לו מֵעִיר.

[1]משלי י"א, כד. [2]תהלי קי"ט, קכו. [3]דב' י"א, יט. [4]ישעי' ב', ג. [5]דני' י"ב, ג.

קכד) בשעת המכנסים—כשאין חכמי הדור מרביצים תורה ברבים. פזר— אתה לשנות לתלמידים. בשעת המפזרים — כשגדולי הדור מרביצים תורה. כנס — אתה ואל תטיל שררה עליהם. הוי מכנס בה — ואל תטיל דברי תורה לבזיון. קכה) ברם — אמנם. מעלה — לירושלים. ומכניסים אותם — את התלמידים. מבעט בו — מורד בו, שתלמידים גדולים אין אימת הרב עליהם. קכו) הנחת לאמונתך — כלו' אינך עוסק במלאכת הלמוד באמונה, שיוצאת לגינה. עליהם — על התלמידים. קכז) עד שש — תינוק פחות משש שנים. אבסהו כשור — כלו' הלעיטהו תורה הרבה. ברצועה של מנעל — שהיא קלה ודקה, ולא במקל וכדומה. ומי שאינו קורא — שאינו יכול לקבל תורה. יהא צות לחברו—חברהו לתלמיד אחר שהוא מהיר לשמוע. קכח) סכום של תינוקות — מספר התלמידים. למקרי־דרדקי — למלמדי תינוקות. ריש־דוכנא — סגן המלמד שחוזר עם התלמידים על דברי הרב. ומסיעים לו מעיר — בני העיר משלמים לו שכר.

ואמר רבא: מלמד תינוקות שלומד, ויש אחר שלומד יותר ממנו, אין מורידין אותו, שמא יבא חברו לְהתרשל. רב דימי מנהרדעא אמר: כל שכן שיהא לומד יותר – קנאת סופרים תרבה חכמה.

ואמר רבא: שני מלמדי־תינוקות, אחד מרבה בתלמוד ואינו מדקדק ואחד מדקדק ואינו מרבה, מושיבין אותו שמרבה ואינו מדקדק. מה טעם? שְׁבֶשְׁתָּא מִמֵּילָא נָפְקָא. רב דימא מנהרדעא אמר: מושיבין אותו שמדקדק ואינו מרבה. מה טעם? שְׁבָשְׁתָּא כֵּיוָן דְּעָל–עָל; שנאמר: „כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זָכָר באדום“[1]. כשבא יואב לפני דוד, אמר לו: מפני מה עשית כך? א״ל: שנאמר: תמחה את זְכַר עמלק“[2]. א״ל: והרי אנו קורין „זֵכֶר“. א״ל: אני „זְכַר“ הקריאוני. הלך ושאל את רבו, א״ל: היאך הִקְרֵאתָנִי? א״ל: „זְכַר“. נטל סַיִף להרגו. א״ל רבו: למה? א״ל: שנאמר: „ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה“[3]. א״ל: הַנִּיחֵני, דיי שאעמוד ב„ארור“. א״ל: והרי נאמר: „וארור מונע חרבו מדם“[3]. יש אומרים: הֲרָגוֹ; ויש אומרים: לא הרגו. (ב״ב כא.).

קכט בשאתה מלמד את בנך – למדהו בספר מוגה. (פס׳ קיב.).

קל הִלֵּל אומר: לא הַקַּפְּדָן מלמד. (אב׳ פ׳ ב).

קלא פרסי אחד בא לפני רב, אמר לו: למדני תורה. אמר לו: אמור אל״ף. אמר לו: מי יאמר שזו אל״ף? שמא אינו כך. – אמור ב״ת. – מי יאמר שזו בי״ת? גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני שמואל, אמר לו: למדני תורה. אמר לו: אמור אל״ף. אמר לו: מי יאמר שזו אל״ף? – אמור ב״ת. – מי יאמר שזו בי״ת? אחזו שמואל באזנו. ואמר הפרסי: אזני! אזני! אמר לו שמואל: מי יאמר שזו אזנך? אמר לו הפרסי: כל העולם יודעים שזו אזני. א״ל: אף כאן כל העולם יודעים שזו אל״ף וזו בי״ת. מיד נשתתק הפרסי וקבל עליו.

הוו – „טוב ארך רוח מִגבה־רוח“[4]. (קה״ר).

קלב אמר רבא: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל–בשביל רבו שאינו מַסְבִּיר לו פנים. (תעני׳ ח.).

קלג ר׳ פְּרֵידָא היה לו תלמיד אחד שהיה שונה לו פרקו ארבע פעמים ולמד. פעם אחת בקשוהו לדבר מצוה. שנה לו ולא למד. אמר לו: מה נשתנית עכשו? אמר לו:

[1] מ״א י״א, טז. [2] דב׳ כ״ה, יט. [3] ירמ׳ מ״ח, י. [4] קהל׳ ז׳, ח.

אין מורידין אותו – להושיב את חברו במקומו. להתרשל – להתעצל מתוך יהירות. מרבה בתלמוד – לומד הרבה, מדקדק – בלמוד התינוקות שלא ישתבשו. שבשתא ממילא נפקא – טעות מאליה יוצאת. שבשתא כיון דעל על – טעות כיון שנכנסה נכנסה, כלו׳ מי שנתרגל בשבושים קשה לו לפרוש מהם. תמחה את זכר עמלק – שקרא זָכָר תחת זֵכֶר; ועמלק מזרע אדום. מלאכת ה׳ – מלאכת הלמוד; שלא דקדק ללמדו כהוגן. דיי שאעמוד בארור – כלו׳ דיה לי הקללה, ולמה תהרגני. קכט) מוגה – מתוקן, שהוסרו ממנו השבושים. קל) הקפדן – כעסן. קלא) בנזיפה – בגערה של כעס. קלב) שתלמודו קשה עליו – שאינו יכול לקבלו. קלג) בקשוהו – את ר׳ פרידא. ולא למד – לא הבין.

משעה שאמרו למַר „יש דבר מצוה" — הסחתי דעתי, אמרתי: עכשו יעמד מר, עכשו יעמד מר. אמר לו: תן דעתך ואשנה לך. שנה לו שוב ארבע מאות פעמים ולמד. יצתה בת־קול ואמרה לו: רצונך שיוסיפו על חייך ארבע מאות שנה או שתזכה אתה ודורך לחיי עולם־הבא. אמר: רצוני שאזכה אני ודורי לחיי עולם־הבא. אמר הקדוש־ברוך־הוא: תנו לו זו וזו. (עיר' נד.).

קלד „וְדִבֶּר ה' אֶל משֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים"[1] -- אמר ר' יצחק: אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, אני ואתה נסביר פנים בהלכה. יש אומרים: כך א"ל הקב"ה למשה: כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים לישראל. (בר' סג:).

קלה אמר ר' חנינא בר פַּפָּא: נראה להם הקדוש־ברוך־הוא [לישראל] פנים זועפות, פנים בֵינוניות, פנים מַסְבִירות, פנים שוחקות. פנים זועפות — למקרא; כשאדם מלמד בְּנו תורה צריך ללמדו באימה. פנים בינוניות — למשנה. פנים מסבירות — לתלמוד. פנים שוחקות — לאגדה. (תנה"ק יתרו; ילק"ש).

קלו רַבה קודם שפתח לחכמים אמר דבר של בדיחות ובדחו חכמים, ולבסוף ישב באימה ופתח בהלכה. (פס' קיז.).

קלז „וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ"[2], ונאמר אחריו: „יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחֹרֵב"[3] — מה להלן באימה וביראה וברֶתֶת ובזִיעַ, אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע. (בר' כב.).

קלח שנו רבותינו: כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה. נכנס אהרן ושנה לו משה פִּרְקו. נִסְתַּלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להם משה פרקם. נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה, ואיתמר לשמאל אהרן. נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקם. נסתלקו זקנים. נכנסו כל העם ושנה להם משה פרקם. נמצא ביד אהרן — ארבעה, וביד בניו — שלשה, וביד הזקנים — שנים, וביד כל העם — אחד. נסתלק משה, שנה להם אהרן פרקו. נסתלק אהרן, שנו להם בניו פרקם. נסתלקו בניו, שנו להם זקנים פרקם. נמצא ביד הכל — ארבעה. מכאן אמר ר' אליעזר: חַיָּב אדם לשנות לתלמידו ארבע פעמים; וקל־וחומר: ומה אהרן, שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה, כך, הדיוט מפי הדיוט — על אחת כמה וכמה.

ר' עקיבא אומר: מנַין שחַיָּב אדם לשנות לתלמידו עד שילַמדנו, שנאמר: „ולמדה את בני ישראל"[4]. ומנין עד שתהא סדורה בפיהם? שנאמר: „שימה בפיהם"[4]. ומנין שחיב להראות לו פנים בה? שנאמר: „ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"[5].

[1]שמ' ל"ג, יא. [2]דב' ד', ט. [3]שם שם, י. [4]שם ל"א, יט. [5]שמ' כ"א, א.

הסחתי דעתי — הסרתי דעתי מחמת פזור הנפש. קלד) שאינו מסביר לו פנים — שאינו מראה לו פנים יפות בלמודו, אלא מטיל עליו אימה. קלו) קודם שפתח — בהלכה. דבר של בדיחות — דבר שמבדח ומשמח את הלב. קלז) וברתת ובזיע — בחרדה. קלח) סדר משנה — סדר הלמוד. מפי הגבורה — מפי הקב"ה. פרקו -- פרק בתורה, שעור תלמודו. נסתלק — פנה אל הצד. עד שילמדנו — עד שהתלמיד ילמד וידע.

„אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם"[1]—עָרְכֵם לפניהם כשלחן ערוך, בענין שנאמר: „אתה הָרְאֵית לדעת"[2]. (עיר' נד:; מכיל').

קלט וכי מה היו הַפְּסָקוֹת משַׁמשות?– ליתן רֶוַח למשה להתבונן בין פָּרָשָׁה לְפָרָשָׁה ובין ענין לענין. והרי הדברים קל־וחמר – ומה אם מי שהוא שומע מפי הקדוש־ברוך־הוא ומדבר ברוח־הקדש צריך להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין, על אחת כמה וכמה הדיוט מן הדיוט. (ספרא).

קמ תניא, רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שבהמה טמאה מְרֻבָּה מן הטהורה, לפיכך מנה הכתוב בטהורה; גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעופות טהורים מְרֻבִּים על הטמאים, לפיכך מנה הכתוב בטמאים.

לומר לך: לעולם יְשַׁנֶּה אדם לתלמידיו דרך קצרה. (חול' סג).

קמא שנו רבותינו: „וְשִׁנַּנְתָּם"[3] – שיהיו דברי־תורה מְחֻדָּדים בפיך, שאם ישאל לך אדם דבר אל תְּגַמְגֵּם ותאמר לו, אלא אמור לו מִיָּד, שנאמר: „אמור לחכמה אחותי את"[4], ואומר: „אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם, לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער"[5]. (קיד' ל:).

קמב ר' יוחנן בן תּוֹרְתָא בא פעם אחת לפני ר' עקיבא. אמר לו: עמוד וקרא בתורה. אמר להם: לא עברתי על הַפָּרָשָׁה–וְשִׁבְּחוהו חכמים. (שמו"ר פ' מ').

קמג „וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר"[6] – לִמדתך התורה, שאם תהיה בן־תורה לא תהא רוחך גסה לומר דבר לפני הצבור, עד שתפשוט אותו בינך ובין עצמך שתים שלש פעמים.

מעשה ברי עקיבא שקְרָאוּ ההזן ברבים לקרות בספר־תורה בצבור ולא רצה לעלות. אמרו לו תלמידיו: רבינו, לא כך למדתנו: „כי היא חייך וארך ימיך"[7], ולמה נמנעת מלעלות? אמר להם: העבודה! לא נמנעתי לקרות אלא על שלא סדרתי אותה פרשה שתים שלש פעמים, שאין אדם רשאי לומר דברי־תורה לפני הצבור עד שיפשוט אותם שתים שלש פעמים בינו לבין עצמו; שכן מצינו בהקדוש־ברוך־הוא, שהוא נותן מענה־לשון לכל הבריות והתורה גלויה לפניו ככוכב אחד, וכשבא ליתן אותה לישראל כתוב בו: „כי אז רָאָהּ ויספרה הכינה וגם חֲקָרָהּ"[8], ואחר־כך: „ויאמר לאדם"[9]. וכן כתיב: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה"[6] – בינו לבין עצמו, ואחר־כך, „לאמר" – לישראל. (תנח' יתרו; שמו"ר פ' מ.).

---

[1]שמ' כ"א, א. [2]דב' ד, לה. [3]דב' ו, ז. [4]מש' ז, ד. [5]תה' קכ"ז, ה. [6]שמ' כ, א. [7]דב' ל, כ. [8]איוב כ"ח, כז. [9]שם שם, כח.

אתה הראית לדעת — שהדבר ברור לפניהם כזה שרואה בעינים. קלט) הפסקות — פתוחות וסתומות שבתורה. קמ) מנה הכתוב בטהורה — מנה שמותיהן של הבהמות הטהורות. בטמאים — שמותיהם של עופות טמאים. קמא) אל תגמגם— דבור שאינו ברור קרוי גמגום. קמב) עמוד וקרא בתורה — בפרשת השבוע. לא עברתי על הפרשה — ואינה סדורה בפי. קמג) עד שתפשוט אותו — עד שתלמוד אותו. העבודה — לשון שבועה.

קמד אמר ר׳ אבהו: מנין לרב שלא ישב על גבי מטה וישנה לתלמידו על גבי קרקע? שנאמר: „ואתה פה עמוד עמדי״[1].

שנו רבותינו: מימות משה עד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מְעוּמָד. משמת רבן גמליאל הזקן ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מְיוּשָׁב. וזהו ששנינו: משמת ר״ג הזקן בטל כבוד תורה. (מג׳ כא.).

קמה אַבְטַלְיוֹן אומר: חכמים, הזהרו בדבריכם, שמא תחובו חובת גלות וְתִגְלוּ למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו — ונמצא שֵׁם שמים מתחַלֵּל. (אב׳ פ׳ א).

V. לוֹמְדֵי־תוֹרָה וְדַרְכֵי־תַלְמוּד.

קמו אמר רֵיש־לָקִיש משום ר׳ יהודה נשיאה: אין העולם מתקַיֵּם, אלא בשביל הבל תינוקות של בית־רַבָּן. אמר לו רב פַּפָּא לאַבַּיֵי: שלי ושלך מהו? א״ל: אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא.

ואמר ריש־לקיש משום ר׳ יהודה נשיאה: אין מבטלין תינוקות של בית־רבן אפילו לבנין בית־המקדש.

אמר לו ריש־לקיש לר׳ יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, ויש אומרים: מאבותיך, כל עיר שאין בה תינוקות של בית־רבן מחריבין אותה. (שבת קיט:).

קמז אמר רב המנונא: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבִטלו בה תינוקות של בית־רבן, שנאמר: „שְׁפֹךְ על עולל בחוץ״[2]. מה טעם „שפוך״? — משום שעולל בחוץ. (שם).

קמח „וַיְהִי בִּימֵי אָחָז בֶּן יוֹתָם״[3] — מה צרה היתה? — „ארם מקדם ופלשתים מאחור״[4] וגו׳. משל למלך שמסר את בנו לפַדְגוֹג, והיה הפדגוג שונא אותו. אמר: אם אני הורג אותו עכשו נמצאתי מְחַיֵּב את ראשי למלך, אלא הריני מושך את מֵינקתו ממנו והוא מת מאליו. כך אמר אחז: אם אין גדיים אין תְּיָשִׁים, אם אין תישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם; לומר: אם אין קטנים אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין זקנים, אם אין זקנים אין נביאים, אם אין נביאים אין הקדוש־ברוך־הוא מַשרה שכינתו עליהם. מה עשה? עמד ונעל בתי־כנסיות ובתי־מדרשות. כיון שראו הכל שאחז בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות התחילו הכל צוֹוְחִין: וַי וַי! (ירוש׳ סנה׳ פ׳ יא; ויק״ר פ׳ יא).

[1] דב׳ ה׳, כח. [2] ירמ׳ ו׳, יא. [3] ישע׳ ז׳, א. [4] שם ט׳, יא.

קמה) הזהרו בדבריכם — שלא ליתן מקום לתלמידים לטעות ולהשתבש בדעותיהם. מים הרעים — כנוי למינות ואפיקורסות. וישתו התלמידים — כלו׳ יבואו לידי כפירה מחמת שיטעו בדבריכם. קמו) הבל תינוקות של בית־רבן — רוח פיהם של הילדים הלומדים תורה בבית הרב. שלי ושלך מהו — כלו׳ וכי זכות למוד תורה שלנו איננה חשובה כלום? קמז) מה טעם שפוך — כלו׳ למה שפך הקב״ה כעסו עליהם? משום שעולל בחוץ — ולא בבית הרב. קמח) מה צרה היתה? — כלל הוא באגדה, שכל מקום שנאמר „ויהי״ לשון צרה היא. לפדגוג — לאומן ומחנך. שאחז בבתי כנסיות — שתפס והחזיק בהם; ודרש „אחז״ מלשון אחיזה.

קמט אמר ר׳ אבא בר כהנא: לא עמדו פילוסופין לאומות־העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הַגַּרְדִּי. נתכנסו כל האומות אצלם, אמרו להם: יכולים אנו לְהִזְדַּוֵּג לאומה זו? אמרו להם: לכו וְחִזְרוּ על בתי־כנסיות ועל בתי־מדרשות שלהם, אם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אין אתם יכולים להזדוג להם, שכך הבטיחם אביהם ואמר להם: „הקול קול יעקב והידים ידי עשו"[1] — כל זמן שקולו של יעקב מצוי בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות אין הידים ידי עשו, ואם לאו — הידים ידי עשו — אתם יכולים להם. (ב״ר פ׳ סה; איכ״ר)

קנ בכל יום ויום מלאך יוצא מלפני הקדוש־ברוך־הוא לחַבֵּל את העולם, וכיון שהקב״ה מִסְתַּכֵּל בתינוקות של בית־רבן ובתלמידי־חכמים — מיד נהפך כעסו לרחמים. (כלה רב׳ פ״ב).

קנא אמר רב: מהו שנאמר: „אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו"[2] — „אל תגעו במשיחי" — אלו תינוקות של בית־רבן, „ובנביאי אל תרעו" — אלו תלמידי־חכמים. (שבת קיט:).

קנב אמר ר׳ יהודה בר׳ סימון: בא וראה כמה חביבין תינוקות. גלו עשרת השבטים ולא גלתה שכינה עמהם; גלו יהודה ובנימין ולא גלתה שכינה עמהם; גלתה סנהדרין ולא גלתה שכינה עמהם; גלו משמרות ולא גלתה שכינה עמהם; וכיון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהם. זהו שנאמר: „עולליה הלכו שבי לפני צר"[3]; מיד — „ויצא מבת־ציון כל הדרה"[4]. (איכ״ר).

קנג אמרו לו חכמים לר׳ יהושע בן לוי: באו תינוקות היום לבית־המדרש ואמרו דברים. שאפילו בימי יהושע בן נון לא נאמרו כמותם:

אל״ף בי״ת — אַלֵּף בינה.

גימ״ל דל״ת — גמול דלים.

מה טעם רגלו של גימ״ל פשוטה כלפי דל״ת? — שכן דרכו של גומל־חסדים לרוץ אחרי דלים.

ומה טעם רגלו של דל״ת פשוטה כלפי גימ״ל? — שימציא לו את עצמו.

ומה טעם פניו של דל״ת הפוכות מגימ״ל? — שיתן לו בצנעא, כדי שלא יתבַּיֵּשׁ ממנו.

ה״ו — זה שמו של הקדוש־ברוך־הוא.

ז״ח, ט״י, כ״ל — אם אתה עושה כן הקב״ה זן אותך וחן אותך ומטיב לך ונותן לך ירושה וקושר לך כתר לעולם־הבא.

מ״ם פתוחה, מ״ם סתומה — מאמר פתוח, מאמר סתום.

[1] בר׳ כ״ז, כב. [2] תהל׳ ק״ה, טו. [3] איכה א׳, ה. [4] שם שם, ו.

קמט) פילוסופים — חכמים. וכאבנימוס הגרדי — גוי פילוסוף בימי ר׳ מאיר. נתכנסו... אצלם — לכל אחד מהם בזמנו. קנב) משמרות — של כהונה. קנג) אלף — למוד. שימציא לו את עצמו — המקבל לנותן ולא יצטער לחזור אחריו. בצנעא — מתן בסתר. מאמר פתוח מאמר סתום — כלו׳ יש בתורה נגלה ונסתר.

נו"ן כפופה, נו"ן פשוטה — נאמן כפוף, נאמן פשוט.

סמ"ך עי"ן — סמוך עניים. (לשון אחר: סמנים עשה בתורה וקנה אותה).

פ"א כפופה, פ"א פשוטה — פה פתוח, פה סתום.

צד"י כפופה, צד"י פשוטה — צדיק כפוף, צדיק פשוט.

קו"ף — קדוש, רי"ש — רשע.

מה טעם פניו של קו"ף הפוכות מרי"ש? — אמר הקב"ה: אין אני יכול להסתכל ברשע.

ומה טעם תָגו של קו"ף הפוך כלפי רי"ש? — אמר הקב"ה: אם חוזר בו אני קושר לו כתר כמותו.

ומה טעם רגלו של קו"ף תלויה? — אם חוזר בו יבוא ויכָנס בזה.

שי"ן — שקר, תי"ו — אמת.

ומה טעם שקר אותיותיו קרובות ואמת אותיותיה רחוקות? — שקר מצוי ואמת אינה מצויה.

ומה טעם שקר עומד על רגל אחת ואמת מְלבנת? — אמת עומדת ושקר אינו עומד. (שבת קד.).

קנד אמר רבי אסי: מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת־כהנים, ואין מתחילין מבראשית? — אמר הקדוש־ברוך־הוא: הואיל והתינוקות טהורים והקרבנות טהורים — יבואו טהורים ויתעסקו בטָהֳרות. (ויק"ר פ' ז; ילקו"ש).

קנה אֱלִישָׁע בן אֲבוּיָה היה אומר: הלומד תורה בַּילדותו דברי תורה נבלעים בדמיו ויוצאים מפיו מפֹרָשים, והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעים בדמיו ואין יוצאים מפיו מפֹרשים, וכן המשל אומר: אם בנעריותך לא הֲפַצְתָּם — איך תשיגם בזקנותך? הוא (היה) אומר: הלומד ילד למה הוא דומה? לדְיוֹ כתובה על נְיָר חדש; והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה על ניר מָחוק. (אדר"נ פ' כד; אב' פ' ד).

קנו ר' נהוראי היה אומר: הלומד תורה בילדותו דומה לעיסה שהיא לושה בחמין; הלומד תורה בזקנותו דומה לעיסה שהיא לושה בצונן. (אדר"נ פ' כד).

קנז בן שלש שנים לאותיות. (כד').

קנח יהודה בן תֵּימא היה אומר: בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנָה... בן חמש עשרה לתלמוד. (אב' פ' ה).

נאמן כפוף וגו' — אדם נאמן וישר שהוא כפוף ועניו בעוה"ז זוכה להיות פשוט וזקוף בעוה"ב. פה פתוח וגו' — עת לדבר ועת לחשות. תגו של קוף — קוצה של האות ק' שלמעלה. ויכנס בזה — כלו' החוזר בתשובה פותחין לו פתח לקבלו. שקר אותיותיו קרובות — בסדר א"ב: ק' ר' ש'. אמת אותיותיה רחוקות — א' תחלת א"ב, מ' באמצע, ת' בסוף. שקר עומד על רגל אחת — כל אות שבו בעלת רגל אחת. מלבנת — אותיותיה שכובות כמין לבנה ומושבן יפה. קנד) בתורת כהנים — בפרשת ויקרא. קנו) לדיו כתובה על ניר חדש — שהכתב יוצא ברור ומפורש. קנו) עסה... לושה בחמין — בצק הנילוש במים חמים הקמח מתערב ומִדַּבק יפה. לושה בצונן — במים קרים אין הבצק מדובק ורך, אלא קשה ומתפורר. קנז) לאותיות — ללמוד אותיות הא"ב. קנח) לתלמוד — לגמרא.

קנט תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה. רבי יוסי אומר: שלש שנים, שנאמר: „וללמדם ספר ולשון כשדים... ולגדלם שנים שלש"[1]. (חול' כד.).

קס „כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חֶפְצוֹ"[2] — אמר רבי: אין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר: „כי אם בתורת ה' חפצו".

לוי ור' שמעון בְּרַבִּי היו יושבים לפני רבי וּמְפַסְקִים סדרי מקרא. נגמר הספר. — לוי אמר: יביאו לנו משלי, ור' שמעון ברבי אמר: יביאו לנו תהלים. כָּפוּ את לוי והביאו תהלים. כשהגיעו למקרא „כי אם בתורת ה' חפצו" פֵּרש רבי ואמר: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלִבּו חפץ. אמר לוי: רבי, נתת לי רשות לעמוד. (ע"ז יט.).

קסא אמר ריש־לקיש: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל — בשביל משנתו שאינה סדורה עליו. מה תַּקָּנָתוֹ? ירבה בישיבה. (תענ' ז, ח).

קסב אמר ר' אמי: מהו שנאמר: „כי נעים כי תשמרם בבטנך יכוני יחדו על שפתיך"[3]? — אימתי דברי תורה נעימים? — בזמן שתשמרם בבטנך; ואימתי תשמרם בבטנך? — בזמן שיכונו יחדו על שפתיך. (עיר' נד.).

קסג בְּרוּרְיָה מצאה תלמיד אחד שהיה שונה בלַחַש. בְּעָטָה בו ואמרה לו: לא כך נאמר: „ערוכה בכל ושמורה"[4] — אם ערוכה ברמ"ח אברים שלךָ — מִשְׁתַּמֶּרֶת, ואם לאו — אינה משתמרת.

תנא, תלמיד אחד היה לו לר' אליעזר בן יעקב שהיה שונה בלחש. לאחר שלש שנים שכח תלמודו. (שם).

קסד אמר לו שמואל לרב יהודה: שִׁנְנָא, פתח פיך וקרא, פתח פיך ושנה, כדי שתתקיים בידך ותאריך ימים, שנאמר: „כי חיים הם למצאיהם"[5] — אל תקרא „למצאיהם" אלא למוציאיהם בפה. (עיר' נד.).

קסה אמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר: „וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם"[6]. (מג' לב.).

קסו בשעה שדברי־תורה יוצאים מפי בעליהם כתקונם — הם ערבים לשומעיהם, ובשעה שהם יוצאים מְמֻסְמָסִים הם מרים לַשומעיהם. (ירוש' סנה' פ' יא).

קסז כל מי שהוא מוציא דברי־תורה ואינם ערבים על שומעיהם, נוח לו שלא אֲמָרָם. (שמ"ר פ' מא).

[1] דני' א', ד, ה. [2] תהל' א', ב. [3] משי' כ"ב, יח. [4] ש"ב כ"ג, ה. [5] משי' ד', כב. [6] יחז' כ', כה.

קנט) שלא ראה סימן יפה — לא הצליח בלמודו. קס) ומפסקים סדרי מקרא — לומרים פסוקי כתבי הקדש. כפו — הכריחו. נתת לי רשות לעמוד — שהרי אין לבי חפץ עתה בספר תהלים. קסב) שתשמרם בבטנך — לזכרם. שיכונו יחדו על שפתיך — שתוציאם מפורשים מפיך. קסג) ערוכה ברמ"ח אברים — כלו' כשאתה הוגה בתורה בכל אברי גופך. משתמרת — בזכרון. קסד) שננא — שנון והריף. קסה) בלא נעימה — בלא נגון והטעמה (דיקציאָן). קסו) ממוסמסים — מגומגמים.

קנח אמר רבא: לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך יהגה, שנאמר: "בתורת ה' חפצו"[1], ואחר כך "ובתורתו יהגה".[1]

ואמר רבא לעולם ילמוד אדם — ואף על פי ששוכח, ואף על פי שאינו יודע מה שהוא אומר, שנאמר: "גרסה נפשי לתאבה"[2] — "גרסה" נאמר, ולא "טחנה". (ע"ז יט.).

קנט הסדרן קודם לפלפלן. (ירוש' הור' פ' ג').

קס ר' יהודה אומר: לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים; שאם כונסם פרטים מיגעים אותו ואין יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז להוצאה, נוטלם פרט — מיגעים אותו ואין יודע מה לעשות, אבל אם מצרפם ועושה אותם סלעים ודינרי זהב פורט ומוציא בכל מקום שירצה. (ספרי האזינו).

קסא אמר רב חסדא: אין התורה נקנית אלא בסימנין, שנאמר: "שימה בפיהם"[3] — אל תקרי "שימה", אלא "סימנה". (עירובין נד:).

קסב ראיה מביאה לידי זכירה. (מג' כג:).

קסג כל דברי תורה צריכים זה לזה, שמה שזה נועל זה פותח. (תנח"ק חקת).

קסד דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר. (ירוש' ר"ה פ' ג').

קסה "כשעירים עלי דשא"[4] — מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומפשפשים בהם, כדי שלא יתליעו, כך הוי מפשפש בדברי תורה, כדי שלא תשכחם. כך אמר לי ר' יעקב ברי' חנינא לרבי: בוא ונפשפש בהלכות, בשביל שלא יעלו חלודה. (ספרי האזינו).

קסו אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: "נוצר תאנה יאכל פריה"[5] — למה נמשלו דברי תורה בתאנה? — מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהם מוצא בהם טעם. (ערו' נד:).

קסז אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחת. (חג' ט:).

[1]תהל' א', ב. [2]שם קי"ט, כ. [3]דב' ל"א, יט. [4]שם ל"ב, ב. [5]משל' כ"ז, יח.

קנח) ואחר כך יהגה — יתבונן ויעיין בעמקי התורה. גרסה — בתחנה של גריסין שאינה דקה ויפה ("גרס" פירושה "למוד" בארמית). קנט) הסדרן — מי שבקי בהלכות והן סדורות בפיו. הפלפלן — חריף במשא־ומתן של הלכה. קס) לקיסרי — כלו' לכרך. נוטלם פרט — מעות קטנות. סלעים ודינרי זהב — מטבעות גדולות. פורט — מחליף במעות קטנות. קסא) אלא בסימנים — כלו' שיעשה לו ציונים וסימנים לזכרון. קסג) מה שזה נועל — כלו' מה שסתום במקום אחד נתפרש ע"י מקום אחר. קסה) ומפשפשים בהם — כלו' ממשמשים ומזיזים אותם. שלא יתליעו — שלא יעלו בהם תולעים. חלודה — כינוי לקבון והתעפשות שמעלים כלי־מתכת שמונחים הרבה זמן בלא שמוש. קסו) מוצא בה תאנים — שהתאנים מצויות באילן רוב ימות השנה. קסז) פרקו — שעורו בתורה.

קעח ר׳ יהושע בן קרחה אומר: כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר.

ר׳ יהושע אומר: כל הלומד תורה ומשַׁכְּחה דומה לאשה שיולדת וקוברת.

ר׳ עקיבא אומר: זַמר בכל יום, זמר בכל יום. (סנה׳ צט.).

קעט בכל יום יהיו בעיניך כחדשים.

ר׳ דוסתַּאי בר יַנַּאי משום ר׳ מאיר אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחַיֵּב בנפשו, שנאמר: „רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך״ [1]. יכול, אפילו תקפה עליו משנתו,–תלמוד־לומר: „ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך״ [1] — הָא אינו מתחיב בנפשו עד שישב וִיסִירם מלבו. (אב׳ פ׳ ג).

קפ אמר ר׳ שמעון בן לקיש: מגלת חסידים מצאו כתוב: „יום תעזבני יומַיִם אעזבך״ — לשנים שיצאו אחד מִטְבַרְיָא ואחד מצִפּוֹרִי ופגעו זה בזה בפונדק אחד. כשפרשו זה מזה הלך זה מיל וזה מיל — נמצאו רחוקים זה מזה שני מילין. (ירוש׳ בר׳).

קפא „לֹא יַעַרְכֶנָּה זָהָב וּזְכוֹכִית וּתְמוּרָתָהּ כְּלִי פָז״ [2] — אֵלו דברי־תורה שקשים לקנותם ככלי זהב וכלי־פז ונוחים לאַבְּדם ככלי זכוכית. (חג׳ טו:).

קפב למה נמשלו דברי־תורה במים, ביין ובחלב? מה שלשה משקין הללו אין נפסלים אלא בהיסח־הדעת, אף דברי־תורה אין משתכחים אלא בהיסח־הדעת. (תענ׳ ז:).

קפג ללמוד בִּיָשן קשה מבחדש; וסמנך: טיט בן טיט. (יומא כט.).

קפד אמר רב הוּנָא: מהו שנאמר: „הון מהבל ימעט וקבץ על יד ירבה״ [3] — אם עושה אדם תורתו חֲבִילוֹת־חֲבִילוֹת — מתמעט, ואם קובץ על יד — ירבה. אמר רב נחמן בר יצחק: אני עשיתי ונתקימה בידי.

רב דימי אמר: משל לצַיָּד שצד צפרים; אם ראשון ראשון משבר כְּנָפָיו — מִשְׁתַּמֵּר; ואם לאו — אין משתמר. (עיר׳ נד:).

קפה „כִּי לֹא דָבָר רֵיק הוּא מִכֶּם כִּי הוּא חַיֵּיכֶם וּבַדָּבָר הַזֶּה תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל הָאֲדָמָה״ [4] — דבר שאתה אומר: „ריק הוא״ — הוא חייכם. רבי שמעון בן יוחאי אומר: משל לשני אחים, שהיו מְסַגלים ממון, אחד מצָרֵף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו. זה שהיה

[1] דב׳ ד׳, ד. [2] איוב כ״ח, יז. [3] משׁ׳ י״ג, יא. [4] דב׳ ל״ב, מז.

קעח) זמר בכל יום — למוד כל יום ויום בשמחה. קעט) אפילו תקפה עליו משנתו — חזק עליו לכודו; כלו׳ ששכח מחמת רוב עיונו בתורה. הא — הרי. עד שישב — בטל. קע) יום תעזבני וגו׳ — על התורה נאמר. נמצאו רחוקים וגו׳ — וכן מי שמתרחק מן התורה יום אף היא מתרחקת ממנה יום, ונמצא שרחוק הוא ממנה יומים. קפא) ונוחים — וקלים. קפב) למה נמש־ו ד״ת וגו׳ — בישעיה נ״ה, א. נפסלים אלא בהיסח הדעת — משקה שהניחוהו מגולה פסול לשתיה. שמא שתה ממנו נחש וכדומה. קפג) בישן — מה שלמד כבר ונשתכח ממנו. טיט בן טיט — טיט שנתקשה בכותל קשה גיבולו מטיט חדש נטול מן הקרקע. קפד) חבילות חבילות — שלומד הרבה ואינו חוזר על למודו לקבעו בלבו. מתמעט—הונו בתורה. על יד— מעט מעט. ראשון ראשון משבר כנפיו — כל צפור וצפור שהוא צד משבר כנפיה שלא תברח. קפה) מסגלים — אוצרים וכונסים. מצרף דינר — כלו׳ מצרף הפרוטות לדינר.

מצרף דינר ומניחו, נמצא עשיר לאחר זמן; כך תלמיד־חכם, למד שנים שלשה דברים ביום, שנים שלשה דברים בלילה, שנים שלשה פ־קים בשבת, שתים שלש פָּרָשִׁיּוֹת בחודש — נמצא עשיר לאחר זמן, ועליו נאמר — „וקבץ על יד ירבה"[1], וזה שאמר: היום אני למד, למחר אני למד? היום אני שונה, למחר אני שונה? — נמצא אין בידו כלום. ועליו הוא אומר — „נרדם בקציר בן מביש"[2]. (ילק"ש עקב).

קפו „נוֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ"[3] — למה נמשלה תורה בתאנים? שרוב האילנות, הזית, הגפן והתמר, נלקטין כאחד, והתאנה נלקטת מעט־מעט. כך התורה, היום לומד מעט ולמחר הרבה, לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשנתים. (במ"ר פ' כא).

קפז „וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה"[4] — ר' חֲנִין מצִפּוֹרִין פתר המקרא בִּתְלוּלִית של עפר: מי שֶׁטִּפֵּשׁ מה הוא אומר: מי יכול לְקַצּוֹת את זו? מי שֶׁפִּקֵּחַ מהו אומר: הריני קוצה שתי משפלות היום ושתי משפלות למחר — עד שאני קוצה את כולה. כך מי שטפש אומר: מי יכול ללמד כל התורה, נזיקין — שלשים פרקים, כלים — שלשים פרקים? מי שפקח מהו אומר: הריני שונה שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר, עד שאני שונה את כל התורה כולה.

אמר ר' יַנַּאי: רָאמוֹת לֶאֱוִיל חכמות בַּשַּׁעַר לא יפתח פיהו"[5], משל לְכִכָּר שתלוי באוירו של בית, הטפש אומר: מי יכול להוריד את זה? מי שפקח אומר: ולא אחד תלָאוֹ? אלא הריני מביא סולם או קנה ומורידו; כך הטפש אומר: מי יכול ללמד תורה שֶׁבְּלֵב חכם? והפקח אומר: והוא לא מאחר למדה? אלא הריני לומד שתי הלכות היום ושתים למחר, עד שאני למד את כל התורה כלה.

אמר רבי לוי: משל לַקַּרְסְטָל נקוב ששכר בעליו פועלים למלאותו מים. הטפש אומר: מה אני מועיל? מכנים בזו ומוציא בזו. והפקח אומר: ולא שכר כל חבית וחבית אני נוטל? כך הטפש אומר: הריני לומד תורה וּמְשַׁכְּחָהּ — מה אני מועיל? והפקח אומר: ולא שכר יגיעה נותן לי הקב"ה?

חכמים אומרים: הטפש הזה נכנס לבית־הכנסת ורואה אותם עוסקים בתורה, והוא אומר להם: האיך אדם לומד תורה תחלה? אומרים לו: תחלה קורא במגלה, ואחר־כך בספר, ואחר־כך בנביאים, ואחר־כך בכתובים. משהוא גומר את המקרא, שונה את התלמוד, ואחר־כך בהלכות, ואחר־כך באגדות. כיון ששומע כך אומר בלבו: אימתי אני לומד כל זאת? — וחוזר מן השער: הֱוֵי „בשער לא יפתח פיהו". (ויק"ר פ' י"ט; דב"ר פ' ח).

קפח ר' יצחק פתח: „טוב מְלֹא כַף־נחת מִמְּלֹא חפנים עמל ורעות־רוח"[6] — טוב מי ששונה שני סדרים ורגיל בהם ממי ששונה הלכות ואינו רגיל בהן. (ויק"ר פ' ג).

קפט רב ששת כל שלשים יום היה חוזר על תלמודו והיה סמוך ועומד על בריח הדלת ואמר: שישי נפשי, שישי נפשי! לך קריתי, לך שניתי. (פס' סח:).

[1] מש' י"ג, יא. [2] שם י, ה. [3] מש' כ"ז, יח. [4] יהוש' א', ח. [5] מש' כ"ד, ז. [6] קה' ד', ו.

קפו) נלקטין כאחד — כל פירותיהם נלקטים בזמן אחד. קפז) בתלולית — בתל, בגבעה. לקצות — לחפור ולפנות. משפלות — סלים מיוחדים להוצאת זבל. נזיקין — שלש בבות. כלים — מס' כלים. קרסטל — סל. מן השער — משער בית־המדרש. קפח) הלכות — מרובות. קפט) לך קריתי — לטובתך להנאתך.

קצ אמר ר' תנחום: הסובר תלמודו לא במהרה הוא משכח, מה טעם? שנאמר: „פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך"[1]. (ירוש' בר').

קצא בא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא בשר־ודם. מדת בשר ודם — כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל הקב"ה אינו כן — מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: „אם שמוע תשמע"[2] — אם שמוע — תשמע, ואם לאו — לא תשמע. דבר אחר: „אם שמוע' בָּיָשָׁן — „תשמע" בחדש, ואם יפנה לבבך — שוב לא תשמע. (בר' מ).

קצב אמר רב נחמן בר יצחק: הלכה צריכה דעה צלולה כיום של אִסְתָּן.
אמר אַבַּיי: אם אמרה לי אֵם: „הָבֵא כּוּתָח" — לא שָׁנִיתִי.
אמר רָבָא: אם עֲקָצַתְנִי כִּנָּה — לא שניתי.
מר בנו של רַבִּינָא עשתה לו אמו שבעה חֲלוּקִים לשבעה ימים. (עיר' סה.)

קצג תלמיד אחד היה יושב לפניו ר' יוסי. היה ר' יוסי מַסביר לו ולא סבר. אמר לו: למה אין אתה סובר? א"ל: שאני גולה ממקומי. א"ל: מאיזה מקום אתה? א"ל: מן גּוֹבַת־שַׁמַּאי. א"ל: ומהו אוירו של אותו מקום? א"ל: כשהתינוק נולד או נובלים אֲדַמְדָּמְנִים וְטָשִׁים את מחו שלא יאכלוהו הַיַּתּוּשִׁים. אמר: ברוך שנתן חן מקום בעיני יושביו. (ב"ר פ' לד).

קצד חִיָּא בר אדא היה יושב לפני רב. היה מסביר לו ולא סבר. אמר לו: למה אין אתה סובר? א"ל: שחמורתי עומדת לֵילֵד, ואני מִתְיָרֵא שמא תצטַנֵּן ותמות. (ב"ר פ' ב).

קצה הִלֵּל אומר: לא הַבַּיְשָׁן למד. (אב' פ' ב).

קצו אמר רב גִּדֵּל אמר רב: כל תלמיד־חכם היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר — תִּכָּוֶינָה. (פס' קיז.)

קצז גְּמָרָא גְּמוֹר — זְמִירְתָא תְּהֵא! (ביצה כד.)

קצה כשעומד רבי בְּמַסֶּכֶת זו לא תשאלנו במסכת אחרת. (שבת ג:).

קצט אשרי תלמיד שרבו מודה לו. (בר' לב.).

[1] דב' ד', ט. [2] שמ' ט"ו, כו.

קצ) הסובר—המבין יפה. אשר ראו עיניך— הדברים שהם ברורים כאלו ראית אותם בעיניך. קצא) כלי ריקן מחזיק — יכול לקבל מה שנותנין לתוכו. אבל הקב"ה... מלא מחזיק — יותר שאדם מ"א תורה הוא מקבל יותר. אם שמוע תשמע — אם שמעת וקבלת כבר הרי עתיד אתה לשמוע ולקבל עוד. בישן — אם תחזור על הישנות. קצב) כיום של אסתן — כיום שמנשבת בו רות צפונית, שהוא יום אורה ונוח לכל. הבא כותח — מין מאכל של חלב שנחמץ; כלו' אפילו טרדה קלה היתה מערבבת את דעתי. עקצתני — נשכתני. שבעה חלוקים — שבע כתנות. כדי להרחיב את דעתו בכתנת נקיה בכל יום. קצג) מגובת־שמאי — שם מקום; והיתושים מרובים שם. נובלים אדמדמנים — ממעכים ולשים מיני גרגרים אדומים. וטשים — מורחים. קצה) הבישן — שמתבייש לשאול מרבו. קצו) ואין שפתותיו נוטפות מר—כלו' שאינו לומד באימה. תכוינה—ראוי הוא שתכוינה שפתיו. קצז) גמרא גמור זמירתא תהא — כלו' וכי למוד הגמרא זמר בעלמא הוא! קצח) לא תשאלנו וגו'— שלא יתבלבל.

ר אמר רב יהודה: לא נברא לילה אלא לשֵׁנה. אמר ר׳ שמעון בן לָקִיש: לא נבראה הלבנה אלא לתלמוד.

אמרו לו לר׳ זירא: מחודדות שמועותיך. אמר להם: של יום הן.

אמרה לו בתו של רב חִסְדָא לרב חסדא: רצונך להתנמנם קצת? אמר לה: הרי יבאו ימים ארוכים וקצרים ונישן הרבה.

אמר רב נחמן בר יצחק: אנו פועלי־יום אנו.

רב אחא בר יעקב לָוָה וּפָרַע. (עיר׳ כה.).

רא אמר ריש־לָקיש: כל העוסק בתורה בלילה הקדוש־ברוך־הוא מושך עליו חוט של חסד ביום, שנאמר: „יומם יצוה ה׳ חסדו ובלילה שירה עמי״[1]. מה טעם „יומם יצוה ה׳ חסדו״? — משום ש„בלילה שירה עמי״. (ע״ז ג:).

רב אמר ר׳ זֵירא: כל הישן בבית־המדרש תורתו נעשית לו קְרָעִים־קרעים, שנאמר: „וקרעים תלביש נומה״[2]. (סנה׳ עא.).

רג ארבע מדות בתלמידים: מהיר לשמוע ומהיר לאבד — יצא שְׂכָרוֹ בהֶפְסֵדוֹ, קשה לשמוע וקשה לאבד — יצא הפסדו בשכרו, מהיר לשמוע וקשה לאבד — זה חלק טוב, קשה לשמוע ומהיר לאבד — זה חלק רע. (אבות פ׳ ה).

רד ארבע מדות ביושבים לפני הכמים: סְפוֹג וּמַשְׁפֵּךְ, מְשַׁמֶּרֶת וְנָפָה. ספוג — שהוא סופג את הכל, ומשפך — שמכנים בזו ומוציא בזו, משמרת — שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, ונפה — שמוציאה את הקמח וקולטת את הסלת. (שם).

רה הֱיֵה כערוגה עמוקה, שמחזקת את מימיה, וּכְקַנְקַנָּה זְפוּתָה, שמשמרת את יינה, וְכִסְפוֹג שהוא סופג את הכל. (אדר״נ).

[1]תהל׳ מ״ב, ט. [2]מש׳ כ״ג, כא. [3]דב׳ כ״ט, ג.

ר) אלא לשינה — למנוחה, כדי שתהא מחר דעתו צלולה לתלמוד. לא נבראה הלבנה וגו׳ — שמי שאין לו נר ילמוד לאורה. שמועותיך — הלכותיך. של יום הן — ולמדתין בדעה צלולה. ימים ארוכים וקצרים — ימים שלאחר המיתה שהם ארוכים למנוחה וקצרים לתלמוד תורה. פועלי יום אנו — ואין לנו רשות להבטל אפילו שעה אחת. לוה ופרע — שאם נטרד ביום במלאכתו ולא הספיק לגמור שעורו פרע (שלם) מן הלילה. רב) נעשית קרעים — מתוך שהוא מרבה להפסיק תלמודו בשינה תורתו אינה שלמה בידו ואינה זוכרה אלא בסירוגין. רג) לשמוע — לקבל. לאבד — לשכוח. יצא שכרו בהפסדו — הפסדו גדול משכרו. רד) ספוג — (שוואם). ומשפך — קנה מפוש, רחב מלמעלה וקצר מלמטה, ששופכין דרך בו משקה מכלי לכלי. משמרת — כלי לסנן ולזקק את היין מן השמרים. נפה — מין כברה. שהוא סופג וגו׳ — זוכר כל מה שלמד. שמכנים בזו וגו׳ — מהיר לשכוח את הכל. שמוציאה את היין וגו׳ — כלו׳ שוכח את הטוב וזוכר רק את הגרוע. שמוציאה את הקמח וגו׳ — היפך מן הקודם. רה) היה כערונה וגו׳ — כלו׳ שלא תשכח מתלמודך דבר. כקנקנה זפותה — כתבית משוחה בזפת.

רו ר' יהודה אומר: הֱוֵי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה זדון. (אבות פ' ד).

רז אין אדם עומד על דברי־תורה אלא אם כן נכשל בהם. (גיט' מג.).

רח „וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב לָדַעַת... עַד הַיּוֹם הַזֶּה"[1] – אמר רבה: מכאן, שאין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה. (ע"ז ה:).

רט „יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי"[2] – מה מטר זה יורד על האילנות ונותן בהם מטעמים לכל אחד ואחד לפי מה שהוא: בגפן לפי מה שהיא, בזית לפי מה שהוא, בתאנה לפי מה שהיא: כך דברי־תורה כלם אחת, ויש בהם מקרא משנה ומדרש והלכות ואגדות. (ילק"ש האזינו).

רי שמא תאמר: הֲרֵינִי קורא פרשה קשה ומניח את הקלה, תלמוד־לומר: „כי לא דבר רֵק היא מכם"[3]... שמא תאמר: למדתי הלכות ודַי לי, תלמוד־לומר: „כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת"[4] – למוד מדרש הלכות ואגדות. (ספרי).

ריא שָׁנוּ רבותינו: העוסקים במקרא – מדה ואינה מדה; במשנה – מדה ונוטלין עליה שָׂכָר; בתלמוד – אין לך מדה גדולה מזו. ולעולם הֱוֵי רָץ למשנה יותר מן התלמוד. (ב"מ לג.).

ריב „בְּתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה לְּךָ מִלְחָמָה" – אמר ר' יוחנן: במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? – במי שיש בידו חבילות של משנה. (מנח' סב.).

ריג „וְלַיּוֹצֵא וְלַבָּא אֵין שָׁלוֹם"[4] – אמר רב: כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום. ושמואל אמר: זה הפורש מתלמוד למשנה. ר' יוחנן אמר: אפילו מש"ס לש"ס. (חגי' י.).

ריד אמר ר' בָּנָאָה: לעולם ישקיע אדם עצמו במשנָיוֹת, שאם יַרְתִּיק יפתחו לו, אם לתלמוד – להתלמוד, אם לאגדה לאגדה.

ר' יהושע בן לוי אמר: עַמּוּד־בַּרְזֶל – משנה. (ויק"ר כא.).

[1]דב' כ"ט, ג. [2]שם לב, ב. [3]שם י"א, כב. [4]משי' כ"ד, ו. [5]זכרי' ח', י.

רו) הוי זהיר בתלמוד – שלא לבוא לידי טעות ומכשול. עולה זדון – נחשב לזדון ולפשיעה בכונה, שהיה לך ללמוד בעיון. רז) נכשל בהם – שבא לידי טעות ומעוררין אותו על כך. רח) עד היום הזה – סוף ארבעים שנה במדבר. ריא) מדה ואינה מדה – כלו' מדה טובה היא רק במקצת, שאין לעמוד על טעמי המקרא בלא משנה ותלמוד. ולעולם הוי רץ וגו' – כלו' אף על פי שמשתקע בתלמוד יחזור תמיד אחר המשנה, שלא יבוא להתרחק ממנה יותר מדאי. ריב) חבילות של משנה – הרבה משניות; ודרש „בתחבלות" מלשון חבילה. ריג) שוב אין לו שלום – שאין להוציא הלכה ברורה מן המקרא. מתלמוד למשנה – שיש הרבה משניות סתומות וסותרות זו את זו, והתלמוד מישב אותן ומתרצן. מש"ס לש"ס – מתלמוד בבלי לתלמוד ירושלמי ולהיפך, שכל אחד יש לו דרך מיוחדת בלמוד (ש"ס – ששה סדרים). ריד) אם ירתיק וגו' – יקיש וידפק; כלו' אם יהא לפניו דבר סתום ויתקיר במשניות יפתחו לו בין בדברי הלכה ובין בדברי אגדה. עמוד ברזל משנה – שהלכותיה מיוסדות ויש לסמוך עליהן.

רטו „טוֹב אֲשֶׁר תֶּאֱחֹז בָּזֶה"[1] — זה מקרא, „וְגַם מִזֶּה אַל תַּנַּח אֶת יָדֶךָ"[1] — זה משנה. (קה"ר).

רטז „הָכֵן בַּחוּץ מְלַאכְתֶּךָ"[2] — זה מקרא, „וְעַתְּדָהּ בשדה לך"[2] — זה משנה, „אחר ובנית ביתך"[2] — זה תלמוד. (סוטה מד.).

ריז לעולם יְשַׁלֵּשׁ אדם שנותיו: שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד. (קיד' ל.).

ריח ר' יצחק בן פנחס אומר: כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות — לא טָעַם טַעַם של חכמה; כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש — לא טעם טעם של יראת חטא.

הוא היה אומר: כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות— זה גבור ואינו מזוין; כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש — חַלָּשׁ וְזַיָּן בידו; יש בידו זה וזה — גבור ומזוין. (אדר"נ פ' כט).

ריט שנו רבותינו: עשיר נכסים, עשיר פומבי — זה הוא בעל הגדות; עשיר סְלָעִים עשיר תְּקוֹעַ — זהו בעל פלפול; עשיר מדות, עשיר כמוס — זהו בעל־שמועות. הכל צריכין לבעל־החטים — תלמוד.

אמר ר' זירא אמר רב: מהו שנאמר: „כל ימי עני רעים"[3] — זה בעל־גמרא, „וטוב לב משתה תמיד"[3] — זה בעל־משנה. רבא אמר: חלוף הדברים. וזה שאמר רב משרשיא משמו של רבא: מהו שנאמר: „מסיע אבנים יעצב בהם"[4] — אלו בעלי משנה; „בוקע עצים יסכן בם"[4] — אלו בעלי גמרא. (ב"ב קמה:).

רכ רב יצחק בר יהודה היה רגיל לפני רָמִי בַּר חַמָּא. הניחו והלך לרב שֵׁשֶׁת. פעם אחת פגע בו. אמר לו: „הַדּוּכָם תפסנו, — וְהָרֵיחַ בא ליד"; מפני שהלכת לך לפני רב

[1]קהל' ז', יח. [2]מש' כ"ד, כז. [3]שם ט"ו, טו. [4]קהל' י', ט.

ריז) ישלש אדם שנותיו — יחלק את יומו לענין למוד לשלשה חלקים. ריח) מדרש — הכונה למדרש אגדות, שעניניהן דברי מוסר ויראת חטא. גבור ואינו מזוין — גבור ביראת שמים אבל אינו יודע מה להשיב לאחרים ולהלחם מלחמתה של תורה. ריט) עשיר נכסים... בעל אגדות— שדורש דרשותיו בבל מקום בפומבי (בקהל) וחכמתו מפורסמת. עשיר סלעים — שולחני שמשתכר תמיד בחילוף מטבעות. עשיר תקוע — שם עיר שהיתה עשירה בשמן ויושביה מפורסמים בעשרם, וכך מרוית הלומד בפלפולו טעמים הרבה בתורה. עשיר מדות, עשיר כמוס— עשיר בדבר המדוד כגון תבואה ובשאר דברים כמוסים הנתונים באוצר. בעל שמועות — בעל הלכות, שיש לו בקבלה הרבה הלכות. תלמוד — פירושי הלכות. כל ימי עני... בעל גמרא— שמתיגע וטורח לישב ולהרץ סתירות המשניות. חילוף הדברים — שבעל המשנה דעתו מבולבלת עליו מסתירות המשניות שאינו יודע איך לַיַשבן. יעצב בהם — מתיגע ומתענה בהם. יסכן בם — מתחמם ונהנה מהם. רכ) הדוכם תפסנו וגו' — משל הבריות הוא על מי שמתגדל בחברת גדולים: אם השר אחז בידו של זה נקלט בה ריח השררה; ורמי בר חמא אמר לו זאת דרך תוכחה על השתדלותו ללמוד דוקא בישיבת רב ששת.

ששת נעשית ברב ששת! א"ל: לא בשביל כך. אתה כשהייתי שואל ממך היית פושט לי מסברא, כשמצאתי משנה – סברתך מופרכת. רב ששת כששואל אני דבר ממנו הוא פושט לי ממשנה, ואפילו כשאני מוצא משנה סותרת – משנה ומשנה היא. (זב' צו).

רכא ר' ישמעאל אומר: הרוצה שיַחְכים יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהם, שהם כמעין נובע. (בב' סג:).

רכב „וּמַיִם תִּכֵּן בְּמִדָּה"[1] – אמר ר' יודן בר שמואל: אפילו דברי־תורה שנתנו מלמעלה לא נתנו אלא במדה, ואלו הם: מקרא, משנה, תלמוד, הלכות ואגדה. יש זוכה למקרא, ויש למשנה, ויש לתלמוד, ויש לאגדה, ויש זוכה לכלם. (ויק"ר פ' טו).

רכג „אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מָצָאתִי"[2] – בְּנוֹהַג־שבעולם, אלף בני אדם נכנסים למקרא יוצאים מהם מאה למשנה, יוצאים מהם עשרה – לתלמוד; יוֹצא מהם אחד – להוראה. הוי: „אדם אחד מאלף מצאתי". (קה"ר ז).

VI. רַב וְחָבֵר. שִׁמּוּשָׁהּ־שֶׁל־תּוֹרָה.

רכד רבן גמליאל היה אומר: עשה לך רב – והסתַּלֵּק מן הַסָּפֵק. (אב' פ' א).

רכה אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו. (כתו' קיא:).

רכו ר' יוסי בר יהודה איש כְּפַר הַבַּבְלִי אומר: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה? לְאוכל ענבים קֵהוֹת ושותה יין מגִתּוֹ; והלומד מן הזקנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן.

ר' מאיר אומר: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו. (אב' פ' ד).

רכז „וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם"[3] – אמרי דְּבֵי ר' יַנַּאי: „כְּעֵץ שתול" ולא כעץ נטוע, כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם.

אמר להם רב חסדא להכמים: מבקש אני לומר לכם דבר אחד ומתְיָרא שתַניחוּני ותלכו: כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. הניחוהו והלכו אצל רבה, אמר להם: במה דברים אמורים, בִסְבָרָא, אבל בגמרא יפה יותר מרב אחד, שלא יתהלקו הלשונות. (ע"ז כ).

[1] איוב כ"ח, כה. [2] קהל' ז', כח. [3] תהל' א', ג.

לא בשביל כך – לא להתגדר הלכתי לרב ששת. פושט לי מסברא – מיַשב לי שאלתי מתוך סברה. כשמצאתי משנה – שאינה כסברתך. מופרכת – סתורה, מבוטלת. פושט לי ממשנה – שמשניות סדורות בפיו. רכא) מקצוע – חלק וענין. רכב) ומים וגו' – מים זו תורה. רכה) והסתלק מן הספק – שהרב יתיר את ספקותיך. רכו) ענבים קהות – המוצות שמקהות את השנים. יין מגתו – יין חדש מן הגת שעדיין תוסס בשמריו. יש קנקן חדש מלא ישן – כלו' יש רך בשנים ומלא תורה והכמה. רכז) עץ שתול – שנעקר ממקומו ונטעוהו במקום אחר; וכן העובר מרב לרב. בסברא – טוב לשמוע מהרבה רבנים. בגמרא – סוגיות של הלכות. שלא יתהלקו הלשונות – שכל רב שונה בלשונו.

רכח האומר דבר שלא שמע מפי רַבּוֹ גורם לשכינה שתִּסְתַּלֵּק מישראל. (בר׳ כז:).

רכט אדם חַיָּב לומר בלשון רבו. (עד׳ פ׳ א).

רל האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל השמועה כאלו עומד לנגדו. (שקל׳ ז:).

רלא יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב וקנה לך חבר. (אב׳ פ׳ א׳).

רלב ר׳ נְהוֹרַאי אומֵר: הֱוֵי גולה לִמְקוֹם־תורה. ואל תאֹמַר שהיא תבוא אחריך; שחבריך יְקַיְּמוּהָ בידיך — ואל בינתך אל תשען. (שם).

רלג „הַסְכֵּת וּשְׁמַע"[1] — עשו כִּתּוֹת־כתות ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה. וכן אמר רבי יוסי בר׳ חנינא: מהו שנאמר: „חֶרֶב אל הבדים ונואלו"[2] — חרב על שונאיהם של תלמידי־חכמים שיושבים בַּד בְּבַד ועוסקים בתורה; ולא עוד אלא שמִּטַּפְּשִׁים; ולא עוד אלא שחוטאים. (בר׳ סג).

רלד אמר ר׳ חָמָא בר׳ חֲנִינָא: מהו שנאמר: „ברזל בברזל יחד"[3] — לומר לך: מה ברזל זה אחד מְחַדֵּד את חברו, אף שני תלמידי־חכמים מחדדים זה את זה בהלכה. אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי־תורה כאש, שנאמר: „הלא כה דברי כאש נאם ד׳"[4] — לומר לך: מה אש אינו דולק יחידי אף דברי־תורה אין מִתְקַיְּמִים ביחידי. (תענ׳ ז.).

רלה אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי־תורה כעץ, שנאמר: „עץ חיים היא למחזיקים בה"?[5] — לומר לך: מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי־חכמים קטנים מחדדים את הגדולים. וזהו שאמר ר׳ חנינא: הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם. (שם).

רלו אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה. (ב״ר פ׳ כט).

רלז קנאת סופרים תַּרְבֶּה חכמה. (ב״ב כא).

רלח „לא יֵבֹשׁוּ כִּי יְדַבְּרוּ אֶת אוֹיְבִים בַּשָּׁעַר"[6] — מהו „את אויבים בשער"? אמר ר׳ חייא בר אבא: אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד — נעשים אויבים זה את זה; ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה. (קד׳ ל:).

רלט שאל רבי שמואל בר נַחְמָנִי את ר׳ יוֹנָתָן ברי׳ אלעזר, שהיה עומד בשוק, אמר לו: שְׁנֵה לי פרק אחד. אמר לו: לך לבית־התלמוד ואני אשנה לך שם. אמר לו: רבנו! לא כך למדתני „חכמות בחוץ תָּרֹנָּה ברְחֹבוֹת תתן קולה"[7]? אמר לו: אם קרית לא שנית — מהו „חכמות בחוץ תרונה" — בחוצה של תורה. המרגלית היכן היא נמכרת —

[1]דב׳ כ״ז, ט. [2]ירמ׳ נ׳, לו. [3]מש׳ כ״ז, יז. [4]ירמ׳ כ״ג, כט. [5]מש׳ ג׳, יח. [5]תהל׳ קכ״ז, ה. [7]מש׳ ח׳, ג.

רכט) לומר בלשון רבו — בדיוק. רל) יראה בעל השמועה וגו׳ — שמתוך כך ימסור את דבריו בדיוק. רלב) שחבריך יקימוה בידיך — שעל ידי הלמוד בחבורה התורה תתקיים בידך. רלג) הסכת — דרש מלשון עשה כת. בד בבד — כל אחד לבדו. שמטפשים — שנעשים טפשים. רלה) מתחדדת — נלטשת עד שנעשית חדה. רלז) בשער אחד — בענין אחד. רלט) לבית־התלמוד — למקום ישיבת החכמים. לא שנית — כלו׳ לא פרשוה לך רבותיך. בחוצה — בחוץ שלה, במקום הקבוע לה.

לא בְחוּצָה: כך התורה – בחוץ שלה היא נאמרת. ומהו „ברחובות תתן קולה"? במקום שמרחיבין לה. והיכן מרחיבין לה? בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות. (תנה"ק כתק').

רמ תנא, תלמיד שגָלָה מַגלין רַבּוֹ עמו, שנאמר: „ונס אל אחת מן הערים האל וחי"[1] – עשה לו דבר שתהא לו חַיּוּת. אמר ר' זְעִירא: מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון.

אמר ר' יוחנן: הרב שגלה מַגלין ישיבתו עמו. (מכ' י.).

רמא „אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ"[2] – אמרו לעצל: הרי רַבְּךָ בעיר, לך ולְמַד תורה ממנו; והוא משיב אותם: מתירא אני מן הארי שבדרך, שנאמר: „שחל בדרך". אומרים לו: רבך בתוך המדינה, עמוד ולך אצלו; אומר להם: מתְיָרא אני שלא יְהֵא ארי בין הרחובות, שנאמר: „ארי בין הרחובות"[2]. אומרים לו: הרי הוא בתוך ביתו; אמר להם: אם אני אלך אצלו אני מוצא את הדלת נעולה. אומרים לו: פתוחה היא, שנאמר: „הדלת תסב על צירה"[3]. לסוף כשלא היה יודע מה להשיב, אומר להם: הדלת פתוחה או נעולה מבקש אני עוד לישון מעט, שנאמר: „מעט שֵׁנות, מעט תנומות"[4]. (ילק"ש משלי).

רמב אמר ר' יוחנן: גדולה שִׁמּוּשָׁהּ של תורה יותר מלְמוּדה, שנאמר: „פה אלושע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו"[5] – „למד" לא נאמר, אלא „יצק", מלמד שגדולה שִׁמּוּשָׁה יותר מלְּמוּדה. (בר' ז:).

רמג יוסֵי בן יוֹעֶזֶר איש צְרֵדָה אומר: יהי ביתך בית־וַעַד לחכמים, וֶהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רגליהם, וֶהֱוֵי שותה בצָמָא את דבריהם. (אבות פ' א).

רמד הֱוֵי מתחַמֵּם כנגד אורָם של חכמים, וֶהֱוֵי זהיר בגַחַלְתָּם שלא תִכָּוֶה, שנשיכתם נשיכת שועל, ועקיצתם עקיצת עקרב, ולחישתם לחישת שָׂרָף, וכל דבריהם כגחלי־אש. (שם פ' ב).

VII. כְּבוֹד הַתּוֹרָה וְלוֹמְדֶיהָ.

רמה ר' יוֹסֵי אומר: כל המכבד את התורה גופו מְכֻבד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מְחֻלל על הבריות. (שם פ' ד).

[1] דב' ד', מב. [2] משלי כ"ו, י"ג. [3] שם שם, יד. [4] שם ו', י. [5] מ"ב ג', יא.

במקום שמרחיבין לה — במקום שמרבים לדרוש ולפרש דברי תורה. רמ) שגלה — לעיר מקלט. מגלין רבו עמו — שלא ישאר בלא תורה. מכאן שלא ישנה וגו' — שמא יבוא לגלות על ידו. רמב) שמושה של תורה — שמוש תלמידי חכמים, שעל ידי כך לומדים מהם דרכיהם בתורה ובמעשים. רמג) בית ועד — בית כנוס. מתאבק — מתגלגל באבק רגליהם; כלו' שב לפניהם על הקרקע, כדרך התלמידים בימיהם. רמד) הוי מתחמם כנגד אורם — כנגד אש שלהם; כלו' התקרב אליהם. והוי זהיר בגחלתם וגו' — כלו' אל תתקרב אליהם יותר מדי שלא תבוא להקל בכבודם ותענש. נשיכת שועל — ששניו עקומות ונשיכתו מכאבת הרבה. עקיצת עקרב — שיש בה סכנה. לחישתם — כלו' בעסם ורתחנותם. שרף — נחש.

רמו הלומד מחברו פרק אחד, או הֲלָכָה אחת, או פָּסוּק אחד, או דִבּוּר אחד או אפילו אות אחת, צריך לִנְהָג בו כבוד, שכֵּן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מֵאֲחִיתֹפֶל אלא שני דברים בלבד—קְרָאוֹ רַבּוֹ, אלופו ומְיֻדָּעוֹ, שנאמר: „ואתה אנוש כערכי אלופי ומְיֻדָּעִי"[1]. והלא דברים קל־וחמר: ומה דוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קְרָאוֹ רבו אלופו ומידעו; הלומד מחברו פרק אחד, או הלכה אחת, או פסוק אחד, או דבור אחד, או אפילו אות אחת — על־אחת־כמה־וכמה, שצריך לנהג בו כבוד. (אב' פ' ו).

רמז אבדת אביו ואבדת רַבּוֹ – של רבו קודמת: שאביו הביאו לעולם־הזה, ורבו, שלִמְּדוֹ חכמה, מביאו לחיי העולם־הבא. ואם אביו חכם – של אביו קודמת. היה אביו ורבו נושאים מַשָּׂא, מַנִּיחַ את של רבו ואחר־כך מניח את של אביו. היה אביו ורבו בבית־השֶּׁבִי, פודה את רבו ואחר־כך פודה את אביו. ואם אביו חכם—פּוֹדֶה את אביו ואחר־כך פודה את רבו.

שנו רבותינו: רַבּוֹ שאמרו – רַבּוֹ שלמדו חכמה, ולא רבו שלמדו מקרא ומשנה— דברי ר' מאיר, ר' יְהוּדָה אומר: כל שרוב חכמתו הימנו. ר' יוסי אומר: אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת – זה הוא רבו. (ב"מ לג.).

רמח חכם קודם למלך ישראל: חכם שמת אין לנו כיוצא בו; מלך ישראל שמת – כל ישראל ראוים למלכות. (הור' יג.).

רמט ר' אלעזר בן שַׁמּוּעַ אומר: יְהִי כבוד תלמידך חביב עליך כשֶׁלָּךְ, וכבוד חבירך כמורא רַבָּךְ, ומורא רַבָּךְ כמורא שמים. (אב' פ' ד).

רנ תניא: שמעון הָעַמְסוֹנִי (ויש אומרים: נחמיה הָעַמְסוֹנִי) היה דוֹרֵשׁ כל אֶתִין שבתורה. כיון שהגיע ל„את ה' אלהיך תירא"[2] פֵּרַשׁ. אמרו לו תלמידיו: רבי, כל אֶתִין שדרשת מה תהא עליהם? אמר להם: כשם שקִבַּלְתִּי שָׂכָר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה. עד שבא ר' עקיבא ודרש: „את ה' אלהיך תירא" – לְרַבּוֹת תלמידי־חכמים. (פס' כב:).

רנא אמר רב חסדא: האב שמחל על כבודו – כבודו מָחוּל, הרב שמחל על כבודו – אין כבודו מחול. רב יוסף אמר: אפילו הרב שמחל על כבודו – כבודו מחול, שנאמר: „וה' הולך לפניהם יומם"[3]. (קיד' לב).

[1] תהל' נ"ה, יד. [2] דב' ו', כ. [3] שמ' י"ג, כא.

רמו) אלופי — משמעו רבי ומלמדי, מלשון „פן תאלף ארחותיו" (מש' כב, כה). רמז) אבדת אביו ואבדת רבו — אם מצא אבדת אביו וגו'. קודמת — להשבה. מניח את של רבו — פורק מעליו את משאו. כל שרוב חכמתו הימנו — אם מקרא מקרא ואם משנה משנה. האיר עיניו — כלו' פירש לו. רמח) קודם למלך ישראל — לפדותו מן השבי. כיוצא בו — דומה לו, דוגמתו. רנ) העמסוני — מעיר עמאוס. אתין שבתורה—כל מקום שנאמר בו „את" לרבות. פירש — ולא דרש רבוי, שנתקשה ולא ידע מה לרבות לענין מורא עם הקב"ה. לרבות תלמידי חכמים — שיהא מוראם כמורא שמים. רנא) שמחל על כבודו — מותר עליו. הולך לפניהם יומם — לשמשם, כביכול.

רנב אמר רב חסדא: כל החולק על רבו כחולק על השכינה, שנאמר „בהַצותם על ה׳"[1]. אמר ר׳ חָמָא בר חֲנִינא: כל העושה מריבה עם רבו כעושה עם שכינה, שנאמר: „המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה׳"[2]. אמר ר׳ חנינא בר פפא: כל המִתְרַעם על רבו כאלו מתרעם על השכינה, שנאמר: „לא עלינו תלונותיכם כי על ה׳"[3]. אמר ר׳ אבהו: כל המהַרְהֵר אחר רבו כאלו מהרהר אחר שכינה, שנאמר: „וידבר העם באלהים ובמשה"[4]. (סנה׳ קי.).

רנג אמר ר׳ יהושע בן לוי: בעשרים וארבעה מקומות בית־דין מנַדין על כבוד הרב, וכֻלָּם שנינו במשנתנו. אמר לו ר׳ אלעזר: היכן? א״ל לִכְשֶׁתִּמְצָא. יצא, בדק ומצא שלשה: המזלזל בנטילת־ידים והמספר אחרי מטתם של תלמידי־חכמים והמגים דעתו כלַפי מעלה. (בר׳ יט.).

רנד אמר ר׳ יהודה: לא חרבה ירושלים, אלא בשביל שבִּזו בה תלמידי־חכמים, שנאמר: „ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו ומִתַּעְתְּעִים בנביאיו עד עלות חמת ה׳ בעמו עד לאין מרפא"[5]—מהו „עד לאין מרפא"? אמר רב יהודה אמר רב: כל המבזה תלמידי־חכמים אין לו רפואה למַכָּתו. (שבת קיט:).

רנה אמר ר׳ יהושע בן לוי לבניו: הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אָנְסו; שאמרו: לוחות ושברי לוחות מֻנחים בארון. (בר׳ ח:).

רנו שלשה המהלכים בדרך — הרב באמצע. (עיר׳ נד:).

רנז תלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר פניו וילך, אלא מְצַדֵּד פניו והולך. וכן מצינו בר׳ אלעזר כשהיה נפטר מר׳ יוחנן — אם בקש ר׳ יוחנן לילך תחלה היה ר׳ אלעזר כפוף ועומד במקומו עד שנעלם ר׳ יוחנן ממנו; אם בקש ר׳ אלעזר לילך תחלה היה הולך לאחוריו עד שנעלם ר׳ יוחנן ממנו.

רבא כשנפטר מרב יוסף היה הולך לאחוריו עד שנִּגְפוּ רגליו בְאִסְקוּפָּה ונתלכלכה בדם. אמרו לו לרב יוסף: כך עושה רבא. אמר לו: יהי רצון שֶׁתָּרוּם ראשך על הכרך כֻּלו. (יומא נג.).

רנח רבי זירא כְּשֶׁתָּשַׁשׁ כחו מתלמודו היה אומר: „אלך ואשב על פתחו של בית רבי נתן"... אמר — כשיעברו חכמים אעמוד לפניהם ואקבל שכר. (בר׳ כח.).

[1]במ׳ כ״ו, ט. [2]שם כ׳, יג. [3]שמ׳ ט״ז, ח. [4]במ׳ כ״א, ה. [5]דה״ב ל״ו, טז.

רנב) החולק על רבו — מבטל את דבריו בהלכה. בהצותם על ה׳ — בעדת קרח נאמר, והם לא חלקו אלא על משה ואהרן. המהרהר אחרי רבו — חושד בו ונותן בו דופי. רנג) מנדין — מטילין חרם. על כבוד הרב — על זלזול בכבוד הרב. לכשתמצא — כלו׳ דוק ותמצא. המזלזל — המקיל. בנטילת ידים — שהיא גזירת חכמים. והמספר אחר מטתם — מספר בגנותם. והמגים דעתו כלפי מעלה — מתגאה ומתרהב נגד הקב״ה. רנה) מחמת אנסו — כגון מחמת חולי. רנז) מצדד פניו — שיהיו פניו מביטים אל הצד. באסקופה — במפתן הבית. אמרו לו לרב יוסף — שהיה סומא. שתרום ראשך — כלו׳ שתהא ראש ישיבת הכרך. רנח) כשתשש — כשחלש. בית ר׳ נתן — בית ישיבה לחכמים היה.

רנט אמר רבא: כמה טפשים בני אדם הללו שעומדים לפני ספר־תורה ואינם עומדים לפני אדם גדול. שאילו בספר־תורה כתוב „ארבעים יכנו" [1] ובאו חכמים ופחתו אחת. (מכ' כב.).

רס אמר ר' אָיְבוּ אמר ר' יַנַּאי: אין תלמיד־חכם רַשַּׁאי לעמוד כפני רבו אלא שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, כדי שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים. (קידי ל"ג.).

רסא אמר ר' אַבָּא הכהן בר פַּפָּא: כשהייתי רואה סִיָּעָה אחת של בני אדם, הייתי מהלך בדרך אחרת, שלא להטריח עליהם, שלא יהו רואים אותי ועומדים מפני. וכשאמרתי דברים לפני ר' יוסי בר זְבִידָא אמר לי: צריך אתה לעבור לפניהם, ויהו רואים אותך ועומדים מפניך, ואתה מביאם לידי יראת־שמים, שנאמר: „מפני שיבה תקום... ויראת מאלהיך" [2]. (תנה"ק בהעלותך).

רסב תניא, ר' אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו — גורם לשכינה שתסתלק מישראל. (בר' כז:).

רסג אמר ריש־לקיש: כָּח וְרָק בפני רבו חַיָּב מיתה, שנאמר: „כל מְשַׂנְאַי אהבו מות" [3] — אל תקרי „משַׂנְאַי", אלא „מַשְׂנִיאַי". (עיר' צט.).

רסד אמר חִיָּא בר אַמֵּי בשם עוּלָּא: לעולם יָדור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קַיָּם לא נשא שלמה את בת פרעה. במה דברים אמורים? בשהוא כפוף לרבו, אבל אם אינו כפוף — אל ידור. (בר' ח.).

רסה דברי הרב ודברי תלמיד — דברי מי שומעין? — דברי הרב שומעין. (קיד' מב:).

רסו שנו רבותינו: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם ר' יהודה ור' יוסי ור' נחמיה ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הַגְּלִילִי. פתחו כולם בכבוד אַכְסַנְיָא ודרשו. פתח רבי יהודה, ראש־המדברים בכל מקום, בכבוד תורה ודרש: „ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה" [4], והלא דברים קל־וחומר: ומה ארון ה', שלא היה מרוחק אלא שנים עשר מיל, אמרה תורה: „והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד" [4] — תלמידי־חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה — על אחת כמה וכמה.

ועוד פתח ר' יהודה בכבוד תורה ודרש: „הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם" [5] — וכי אותו היום נִתְּנָה תורה לישראל? והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היה? אלא ללמדך, שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני.

[1] דב' כ"ה, ג. [2] ויק' י"ט, לב. [3] משלי ח', לו. [4] שמ' ל"ג, ז. [5] דב' כ"ז, ט.

רנט) ופחתו אחת — חסרו מכה אחת שאמרו להלקות ל"ט מלקות, ואם כן יפה כח החכמים מכח התורה. רסא) סיעה — חבורה. רסב) המתפלל אחורי רבו וגו' — בכלם יש משום זלזול בכבוד הרב. רסג) כח ורק — משתעל ורוקק. משניאי — משניאים את התורה על הבריות. רסד) כשהוא כפוף לרבו — נשמע לו ויקבל תוכחתו. אל ידור — ולא יבוא לידי זלזול בכבוד רבו. רסו) לכרם ביבנה — כנוי לישיבת חכמים ביבנה, שהיו יושבין בה כשורות הכרם. בכבוד אכסניא — בכביד המקום שנתאכסנו שם. ראש המדברים — המדבר בראש. ת"ח שהולכין... עאכו"כ — שנקראו „מבקשי ה'".

פתח ר׳ נחמיה בכבוד אכסניא ודרש: מהו שנאמר: „ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל״[1] — והלא דברים קל־וחמר: ומה יתרו, שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו — כך; המארח תלמיד־חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו — על אחת כמה וכמה.

פתח ר׳ יוסי בכבוד אכסניא ודרש: „לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו״[2], — והלא דברים קל־וחמר: ומה מצרים, שלא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמם, שנאמר: „ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי״[3] — כך; המארח תלמיד־חכם כתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו — על אחת כמה וכמה.

פתח ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי בכבוד אכסניא ודרש: „ויברך ה׳... את בית עובד... בעבור ארון האלהים״[4] — והלא דברים קל־וחמר: ומה ארון, שלא אכל ושתה אלא כבד ורבץ לפניו, כך: המארח תלמיד־חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו — על אחת כמה וכמה. (בר׳ סג:).

רסז אמר ר׳ יוסי בר׳ חנינא משום ר׳ אליעזר בן יעקב: כל המארח תלמיד־חכם בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו — מעלה עליו הכתוב, כאלו מקריב תמידין. (שם י:).

רסח כל המביא דורון להלמיד־חכם כאלו מקריב בכורים. (כת׳ קה:).

רסט אמר ר׳ אלעזר: כל שאינו מהנה תלמידי־חכמים מנכסיו אינו רואה סימן ברכה לעולם. (סנה׳ צב.).

רע אמר רבא: האוהב חכמים יהיו לו בנים חכמים. המכבד חכמים, יהיו לו חתנים חכמים. ומי שיש בו יראת חכמים, הוא גופו יהא תלמיד־חכם; ואם אינו בר־כך — יהיו דבריו נשמעים כתלמיד־חכם. (שבת כג:).

רעא אמר רבא: תעמד לי: שבשבא תלמיד־חכם לפני לדין איני מניח ראשי על הכר עד שאני מהפך בזכותו.

אמר מר בר רב אשי: פסול אני לתלמיד־חכם לדין. מה טעם? שחביב עלי כגופי — ואין אדם רואה חובה לעצמו. (שם קיט.).

רעב אמר רבי חיא בר אבא, אמר ר׳ יוחנן: כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד־חכם ולעושה פרקמטיא לתלמיד־חכם ולמהנה תלמיד־חכם מנכסיו: אבל תלמידי־חכמים עצמם — „עין לא ראתה אלהים זולתך״[5]. (בר׳ לד:).

---

[1] ש״א ט״ו, ו. [2] דב׳ כ״ג, ח. [3] בר׳ מ״ז, ו. [4] ש״ב ו׳, יא. [5] ישע׳ ס״ד, ג.

המארח ת״ח — מכניסו בתורת אורח. רע) אינו בר כך — שכבר זקן מללמוד תורה. רעא) ראשי על הכר — לשינה. מהפך בזכותו — מבקש ומחזר בלבי למצוא לו זכות. רעב) כל הנביאים לא נתנבאו — כל הטובות שנתנבאו הנביאים. לעושה פרקמטיא לת״ח — עושה סחורה בשביל ת״ח ומספק לו מזונותיו.

VIII. תַּלְמִיד־חָכָם וְעַם־הָאָרֶץ.

רעג אמר ר׳ יוחנן: בַּנָּאִים – אלו תלמידי־חכמים, שעוסקים בבִנְיָנו של עולם כל ימיהם. (שבת קי״ד:).

רעד אמר ר׳ אלעזר אמר ר׳ חנינא: תלמידי־חכמים מַרְבִּים שלום בעולם, שנאמר: „וכל בניך למודי ה׳ – ורב שְׁלום בניך״ [1]. (בר׳ סד.).

רעה „כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר״ [2] – משל למי שעומד באפלה, בא לְהַלֵּךְ, מצא אבן ונכשל בה, מצא בִּיב – נופל בו, הִקִּיש פניו בקרקע,—למה? שלא היה בידו נר. כך הדיוט, שאין בידו דברי־תורה, מצא עֲבֵרה ונכשל בה ומת. אבל אותם שעוסקים בתורה הם מאירים בכל מקום. משל למי שעומד באפֵלה ונר בידו, ראה אבן ולא נכשל, ראה בִּיב ולא נפל. למה? על שהיה בידו נר, שנאמר: „נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי״ [3]. (שמ״ר פ׳ לו).

רעו שנינו: „ואהבת את ה׳ אלהיך״ [4] – שיהא שם שמים מִתְאַהֵב על ידך, שֶׁיְּהֵא קורא ושונה ומְשַׁמש תלמידי־חכמים, ויהא מַשָּׂאוֹ־וּמַתָּנוֹ באמונה ודבורו בנחת עם הבריות, – מה הבריות אומרות עליו: אשרי אביו שלִמדו תורה! אשרי רבו שלִמדו תורה! אוי להן לבריות שלא לָמדו תורה! פלוני שלָמד תורה – רְאו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו! עליו הכתוב אומר: „ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר״ [5]. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי־חכמים, ואין משאו־ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות,—מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלָמד תורה! אוי לו לאביו שלִמדו תורה! אוי לו לרבו שלִמדו תורה! פלוני שלָמד תורה – ראו, כמה מקולקלים מעשיו וכמה מכוערים דרכיו! ועליו הכתוב אומר: „ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה׳ אלה ומארצו יצאו״ [6]. (יומא פו.).

רעז הֲמִשׁ־עשרה מדות נאמרו בתלמיד־חכם: ואלו הן: נאה בביאתו, נאה ביציאתו, חסיד בישיבתו, עָרום ביראה, פִּקֵּחַ בדעת, חכם בדרכיו, כונס וזַכְרָן, מַרְבֶּה להשיב, שואל בעִנְיָן, ומשיב כַּהֲלָכָה, שומע ומשיב, ומוסיף על כל פרק ופרק דבר, הולך אצל חכם, ולָמֵד על מנת ללַמֵּד, ועל מנת לעשות. (דא״ז פ׳ ג).

רעח מי שהוא תלמיד־חכם לא יאכל מעומָד ולא יְלַקְלֵק באצבעותיו ולא יְגַסֵּחַ בפני חברו. מִעוּט שיחה, מעוט שחוק, מעוט שֵׁנה, מעוט תענוג, מעוט „הֵן־הֵן״, מעוט „לָאו־לָאו״. (שם פ׳ ה).

[1]ישע׳ נ״ד, יג. [2]משׁ׳ ו׳, כג. [3]תהל׳ קי״ט, קה. [4]דב׳ ו׳, ה. [5]ישע׳ מ״ט, ג. [6]יחזק׳ ל״ו, כ.

רעה) בִּיב – תעלה של שופכין. הִקִּיש – הִכָּה. הֶדְיוֹט – בור, עם־הארץ. רעו) מַשָּׂאוֹ ומתנו – מסחרו, עסקיו. מכוערים – מגונים. רעז) ערום ביראה – שיערים ויתחכם ביראת שמים. כונס וזכרן – כונס דברי תורה ושומרם בזכרונו. ומרבה להשיב – על שאלות התלמידים. שואל כענין – לפי הענין שעסוקים בו. שומע ומשיב – ולא משיב דבר בטרם ישמע. ומוסיף... דבר – מחדש בפלפולו. הולך אצל חכם – לשַׁמשו. רעח) ילקלק—ילקק. יגסה – יהא רוקק. מיעוט הֵן הֵן וגו׳ – שלא ירבה באמירת הן או לאו; כלו׳ שיהא זהיר בדבוריו והבטחותיו.

רעט דרכם של תלמידי־חכמים: ענו ושפל־רוח, זריז, ממולא, עלוב ואהוב לכל אדם, שפל לאנשי ביתו, ירא־חטא, ודורש את האדם לפי מעשיו, ואומר: „כל מה שיש בעולם־הזה אין לי חפץ בהם, לפי שאין העולם־הזה שלי“, יושב ושונה ומטיל כסותו לפני רגלי תלמידי־חכמים ואין איש רואה בו דבר רע. (דא"ז פ' א').

רפ שבעה דברים בגלם ושבעה בחכם: חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת – וחלופיהם בגלם. (אב' פ' ה).

רפא בארבעה דברים תלמידי־חכמים נכרים: בכיסם, בכוסם, בכעסם ובעטיפתם. ויש אומרים: אף בדבור. (דא"ז פ' ה).

רפב מברכותיו של אדם נכר, אם תלמיד־חכם הוא אם לאו. (בר' ג.).

רפג מעקימת־שפתיך אתה נכר, שתלמיד־חכם אתה. (סע' ט:).

רפד אמר רב: מנין שאפילו שיחת חולין של תלמידי־חכמים צריכה תלמוד? – שנאמר: „ועלהו לא יבול“[1]. (סוכה כא.; ע"ז יט:).

רפה חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. (פס' ט.).

רפו אמר רבא: תלמיד־חכם דומה לגרעין תחת צרור עפר, כיון שנוצץ – נוצץ. (תענ' ד.).

רפז „מבית ומחוץ תצפנו“[2] – אמר רבא: כל תלמיד־חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד־חכם. (יומא עב:).

רפח אמר ר' עקיבא: כל תלמיד־חכם המגביה את עצמו בדברי־תורה הוא דומה לנבלה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך, שנאמר: „אם נבלת בהתנשא“[3]. (אדר"נ פ' יא).

רפט כל תלמיד־חכם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו. (ויק"ר פ' א').

[1] תהל' א', ג. [2] שמ' כ"ה, יא. [3] מש' ל', לב.

רעט) ממולא – במדות טובות. עלוב – שאם מכלימים אותו אינו משיב על עלבונו. ומטיל כסותו – לישב עליה. רפ) בגלם – בור ועם־הארץ. במנין – של תלמידים. נבהל להשיב – ממהר להשיב קודם שיתבונן בדבר. על ראשון ראשון וגו' – כלו' משיב לפי הסדר. וחלופיהם – ההיפוך מכל אלו. רפא) בכיסם – בממונם; כלו' במשאם ומתנם. בכוסם – בדרך שתיהם. ובעטיפתם – בדרך לבישתם. רפב) מברכותיו – מסגנון ברכותיו. רפג) מעקימת שפתיך – כלו' מדבורך. רפד) שיחת חולין – אפילו לא בדברי תורה. צריכה תלמוד – להתבונן בה. ועלהו לא יבול – כלו' אפילו דבר קל לא ילך לאבוד. רפה) חזקה על חבר – סתם תלמיד־חכם דרכו בכך. דבר שאינו מתוקן – תבואה שאינה מעושרת. רפו) צרור – הוליא של עפר. כיון שנוצץ נוצץ – כיון שמתחיל לצמוח הרי הוא הולך וגדל. רפז) תוכו כברו – פנים שלו כחוץ שלו; כלו' לבו כדבריו ומעשיו. רפח) מגביה עצמו – מתגאה. אם נבלת בהתנשא – כלו' אם התנשאת ונתגאית אתה דומה לנבלה.

רצ. אמר ר׳ שמעון בן לקיש: אם תלמיד־חכם נוקם ונוטר כנחש הוא – חגרהו על מתניך; אם עם־הארץ הוא חסיד – אל תדור בשכינתו. (שבת סג.).

רצא כל תלמיד־חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד־חכם. (יומא כג.).

רצב אמר רבא: תלמיד־חכם שהוא רותח – התורה היא שמַרְתַּחְתּוֹ, שנאמר: „הלא כה דברי כ א ש נאם ה׳" [1].

ואמר רב אשי: כל תלמיד־חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד־חכם, שנאמר: „וכ פ ט י ש יפוצץ סלע" [1]. אמר רבינא: אף־על־פי־כן צריך אדם להרגיל עצמו בנחת, שנאמר „והסר כעס מלבך" [2]. (תענ׳ ד.).

רצג אמר רב: תלמיד־חכם צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית [גאוה]. אמר רב הונא בנו של רב יהושע: וּמְעַטַּרְתּוֹ כְּסַאסָא לשבלת. אמר רבא: בְּשַׁמְתָּא מי שיש בו וּבְשַׁמְתָּא מי שאין בו. אמר רב נחמן בר יצחק: לא מִנָּהּ ולא מִקְצָתָהּ; וכי קלת היא מה שנאמר בו: „תועבת ה׳ כל גבה לב" [3]? (סוטה ה.).

רצד אמר ר׳ יוחנן: כל תלמיד־חכם שנמצא רְבָב על בגדו חַיָּב מיתה, שנאמר: „כל מְשַׂנְאַי אָהֲבוּ מות" [4] – אל תקרי „מְשַׂנְאַי", אלא „מַשְׂנִיאַי". (שבת קיד.).

רצה מפני מה תלמידי־חכמים מתים בלא זמנם? מפני שהם בזוים בעצמם. (אדר"נ פ׳ כט).

רצו שנו רבותינו: ששה דברים גְּנַאי לו לתלמיד־חכם: אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואל יצא במנעלים המטולאים, ואל יצא יחידי בלילה, ואל יספר עם אשה בשוק, ואל יִכָּנֵס באחרונה לבית־המדרש, ואל יָסֵב בִּמְסִבָּה של עמי־הארץ. ויש אומרים: אף אל יַפְסִיעַ פסיעה גסה ועל יהלך בקוֹמָה זקופה. (בר׳ מג: ע״י שם).

רצז חָלוּק של תלמיד־חכם כיצד? – כל שאין בשרו נראה מתחתיו. טלית של תלמיד־חכם כיצד? – כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח. שלחן של תלמיד־חכם כיצד? – שני שְׁלִישָׁיו גְּדִיל ושְׁלִישׁ גְּלַאי, ועליו קְעָרוֹת וירק, וטַבַּעְתּוֹ מִבַּחוּץ. ושל עם־הארץ –

[1] ירמ׳ כ״ג, כט. [2] קהל׳ י״א, י. [3] מש׳ ט״ז, ה. [4] שם ח׳, לו.

רצ) נוקם ונוטר כנחש – מקנא לכבוד התורה (י״מ „כנחש—כנחש העמוני"). רצב) רותח – כועס. קשה כברזל – בעניני תורה ומצוות. רצג) אחד משמונה בשמינית – כלו׳ מקצת גאוה, שלא יבואו לזלזל בו. ומעטרתו – מקיפתו ונאה לו. כסאסא לשבלת – כאותם המחטים הדקים שיוצאים כעין שערות מראש השבלת, זקן השבלת. בשמתא – יהא בנדוי. לא מינה ולא מקצתה – כלו׳ אל יהא בו משהו מן הגאוה. כל גבה לב – אפילו כל שהוא משמע. רצד) רבב – כתם של שמנונית. משניאי – שמשניאים וממאסים את התורה על הבריות. רצו) ששה דברים וגו׳ – כל אלו יש בהם או משום חשד או משום זלזול בעצמו או משום יהירות. מבושם – בבשמים. רצז) חלוק – כתנת התחתונה. טלית – כסות עליונה שמתעטפין בה. שני שליש גדיל – שני שלישים של השלחן מכוסים במפה קלועה. גלאי – מקום מגולה. ועליו – על השליש המגולה. קערות וגו׳ – ושאר השלחן פנוי. וטבעתו מבחוץ – הטבעת של השלחן, שתולין אותו בה, תהא קבועה מצד חוץ ולא מבפנים מצד האיכלים.

דומה למדורה וקדרות מַקיפות אותה. מטה של תלמיד־חכם כיצד? כל שאין תחתיה אלא סַנְדָלִים בימות החמה ומִנְעָלִים בימות־הגשמים; ושל עם הארץ — דומה לאוצר בָלום. (ב"ב נז, נח).

רצה איזהו תלמיד־חכם, שמחזירין לו אבֵדָה בטְבִיעַת העין? — זה הַמַקפיד על חֲלוקו לְהָפכו. (שבת קי"ד).

רצו תלמידי־חכמים נאים בחבורה ואין עמי־הארץ נאים בחבורה. (אדר"נ).

ש אמַר ר' אָבִין הלוי: כל הנהנה מסעודה שתלמיד־חכם שרוי בתוכה כאלו נהנה מזיו השכינה. (בר' סה).

שא כל סעודה שאינה של מצוה אין תלמיד־חכם רַשַאי לֵהָנות ממנה. (פסחי מט).

שב כל תלמיד־חכם המרבה סעודתו בכל מקום, לסוף מחרים את ביתו, ומאַלְמֵן את אשתו, ומְיַתֵּם אֶת גוזָלָיו, ותלמודו משתכח ממנו, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים, ומחלל שם שמים ושם אביו ושם רבו, וגורם שם רע לו ולבניו ולבני־בניו עד סוף כל הדורות. למה? אָמַר אַבַּיֵי: קוראים לו „בַּר־מַחֵם־תַּנּוּרֵי". רבא אמר: „בַּר־מְרַקֵּד־בֵּי־כוּבֵי" רב פַּפָּא אמר: בר־מְלַחֵךְ־פִּינְכֵי". (שם).

שג „כְּאָהֳלֵי קֵדָר כִּירִיעות שְׁלֹמֹה"[1] — מה אהלי־קדר, אף על פי שנראים מבחוץ כְּעוּרִים ושחורים וסְמַרְטוטים, והם מִבִּפְנִים אבנים טובות ומרגליות; כך תלמידי־חכמים, אף על פי שנראים כעורים ושחורים, אבל בפנים יש בהם תורה, מקרא, משנה, מִדְרָשות והלכות, תלמוד, תוסָפות ואגדות. (שהשיר).

שד דרש ר' יהודה ברבי אֶלְעַאי: מהו שנאמר: „והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם"[2]? „והגד לעמי פשעם" — אלו תלמידי־חכמים, ששגגות נעשות להם כזדונות, „ולבית־יעקב חטאתם" — אלו עמי־הארץ, שזדונות נעשות להם כשגגות. (ב"מ לג).

שה אמר ריש־לקיש: תלמיד־חכם שֶׁסָרַח אין מְבַזִּין אותו בְּפַרְהֶסְיָא, שנאמר: „וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה"[3] — כַּסֵּהוּ כלילה. (מו"ק יז).

[1] שה"ש א, ה. [2] ישעי' נח, א. [3] הושי' ד, ה.

למדורה וקדרות מקיפות אותה — כלו' השלחן כלו מלא קערות וכוסות ואין בו מקום פנוי. סנדלים — קלים ממנעלים. אוצר בלום — מעורבב, שנותנין לשם כל דבר. רצה) שמחזירין לו אבדה וגו' — כיון שאמר אני מכירה, אף על פי שאינו נותן בה סימן. להפכו — אם לבשו כשהוא הפוך מהפכו, שמקפיד עליו שלא יראו התפירות. שא) שאינה של מצוה — אלא של הוללות. שב) ומאלמן את אשתו — שמבקש למזונו ואינו מוצא וגולה ממקומו. ומיתם את גוזליו — מניח את ילדיו יתומים. קורין לו — לזרעו. בר מיחם תנורי — בנו של המחמם אצל כל התנורים. מרקד בי כובי — משחק בבתי המרזח כדרך הליצנים. מלחך פינכי — מלקק קערות. שג) כעורים — לא נאים. וסמרטוטים — בלואי־סחבות. שד) לעמי פשעם — ת"ח שהם עמו של הקב"ה, ופשע זו פשיעה בכונה ובמזיד. ששגגות נעשות להם כזדונות — שהרי יודעים הם להזהר. חטאתם — שוגג משמע. שזדונות נעשות להם כשגגות — שאינם יודעים להזהר. שה) שסרח — שחטא. בפרהסיא — ברבים.

שו „לא יַעַרְכֶנָּה זָהָב וּזְכוֹכִית“[1] – מה כלי זהב וכלי זכוכית אף־על־פי שנשברו יש להם תַּקָּנָה, אף תלמיד־חכם אף־על־פי שסרח יש לו תקנה. (חג׳ טו.).

שז תָּנָא דְבֵי ר׳ ישמעאל: אם ראית תלמיד־חכם שעבר עברה בלילה – אל תְּהַרְהֵר אחריו ביום, – שֶׁמָּא עשה תשובה.

– „שמא“ – סָלְקָא דַעְתָּךְ!

– אלא ודאי עשה תשובה.

ולא אמרו אלא בדברים שבגופו, אבל בממון – עד שיחזיר לבעליו. (בר׳ יט.).

שח דרש רבא: מהו שנאמר: „אל גנת אגוז ירדתי לראות בְּאִבֵּי הנחל“[2] – למה נמשלו תלמידי־חכמים לאגוז? לומר לך, מה אגוז, אף־על־פי שמלוכלך בטיט, אין מה שבתוכו נמאס, אף תלמיד־חכם אף על פי שסרח, אין תורתו נמאסת. (חג׳ טו.).

שט „מְעֻוָּת לֹא יוּכַל לִתְקֹן“[3] – אמר ר׳ שמעון בן יוחאי: אין קורין מְעֻוָּת אלא למי שהיה מתוקן מתחלתו וְנִתְעַוֵּת. אין אומרים: בְּקָרוֹ גמל, בקרו חזיר, אלא בקרו טָלֶה – ואיזה? זה תלמיד־חכם שפֵּרש מן התורה. ר׳ יהודה בן לקיש אומר: כל תלמיד־חכם שפֵּרש מן התורה – עליו הכתוב אומר: „כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו“[4]. (שם ט:).

שי אמר ריש־לקיש: אין תלמיד־חכם רַשַּׁאי לישב בתַעֲנִית; מפני שמְּמַעֵט במלאכת שמים.

אמר רב ששת: תלמיד זה שיושב בתענית – יאכל הכלב סעודתו. (תענ׳ יא.).

שיא „אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא“[5] – אמר ר׳ בֶּרֶכְיָה: אלו תלמידי־חכמים שדומים לנשים ועושים גבורה כאנשים. (יומא עא).

שיב „הִפְלִיא עֵצָה הִגְדִּיל תּוּשִׁיָּה“[6] – אמר ר׳ חָנָן: למה נקרא שמה [של התורה] „תושיה“? מפני שהיא מַתֶּשֶׁת כחו של אדם. (סנה׳ כו.).

שיג „וְהִגְלָה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַיִם... וְאֵת כָּל גִּבּוֹרֵי הַחַיִל“[7] – וכי מה גבורה יש בבני אדם ההולכים בגולה? אלא אלו גבורי תורה. (תנח׳ נח).

---

[1]איוב כ"ח, יז. [2]שה"ש ו׳, יא. [3]קהלת א׳, טו. [4]מש׳ כ"ז, ח. [5]שם ח׳, ד. [6]ישעי׳ כ"ח, כט. [7]מ"ב כ"ה, יד.

שז) אל תהרהר אחריו — לדונו לכף חוב. שמא סלקא דעתך — וכי תעלה על דעתך שיש עדיין ספק בדבר? בדברים שבגופו — בין אדם למקום. בממון — אם גזל מטונם של אחרים. עד שיחזיר — אין תשובתו מועלת עד שיחזיר. שט) אין אומרים בקרו גמל — כלו׳ אין מבקרין בהמה טמאה לקרבן; כך לשון מעוות וקלקול אינו נופל אלא באדם שהיה טוב מתחלה. שי) במלאכת שמים — בתורה; כלו׳ מחמת חולשו יתמעט למודו. יאכל הכלב סעודתו — כלו׳ אין תעניתו תענית, וכאלו אכל הכלב סעודתו. שיא) אישים — ולא אנשים, איש ואשה במשמע. ועושים גבורה — בתורה. שיב) מתשת — מחלשת.

שיד אמר ר׳ יוחנן: איזהו תלמיד־חכם, שממנין אותו פרנס על הציבור? – זה ששואלין אותו דבר־הלכה בכל מקום ואומרה. (שבת קיד:).

שטו ואמר ר׳ יוחנן: איזהו תלמיד־חכם, שבני־עירו מצוים לעשות לו מלאכתו? זה שמניח חפציו ועוסק בחפצי שמים. (שם).

שטז אמר רב: כל המתגאה בטלית של תלמיד־חכם ואינו תלמיד־חכם, אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש־ברוך־הוא. (ב״ב צח.).

שיז אמר ר׳ ברכיה: אם רואה אדם שתורה פוסקת מזרעו – ישא בת תלמיד־חכם, שנאמר: „אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח״[1]. (יומא עא:).

שיח אמר ר׳ פרנך אמר ר׳ יוחנן: כל שהוא תלמיד־חכם ובנו תלמיד־חכם ובן־בנו תלמיד־חכם, שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר: „ואני זאת בריתי אותם... לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה׳ מעתה ועד עולם״[2]. מהו „אמר ה׳״? – אמר הקב״ה: אני ערב לך בדבר זה. מהו „מעתה ועד עולם״? אמר ר׳ ירמיה: מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה. (ב״מ פה.).

שיט מפני־מה אין מצויין תלמידי־חכמים לצאת מבני תלמידי־חכמים? אמר רב יוסף: שלא יאמרו, תורה ירושה היא להם. רב ששא בנו של רב אידי אמר: כדי שלא יתגדרו על הצבור. מר זוטרא אמר: מפני שהם מתגדרים על הצבור. רב אשי אמר: משום שקורון לבריות „חמורים״. (נדר׳ פא.).

שכ אמר רב חמא: מהו שנאמר: „בלב נבון תנוח חכמה ובקרב כסילים תודע״[3]? „בלב נבון תנוח חכמה״ – זה תלמיד־חכם בן תלמיד־חכם; „ובקרב כסילים תודע״ – זה תלמיד־חכם בן עם־הארץ.

אמר עולא: זוהי שאומרות הבריות: „אסתירא בלגינא קיש־קיש קריא״. (ב״מ פה:).

שכא זקני עם־הארץ כל זמן שמזקינים דעתם מטרפת עליהם, שנאמר: „וטעם זקנים יקח״[4]; אבל זקני תלמידי־חכמים אינם כן, אלא כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, שנאמר: „בישישים חכמה וארך ימים תבונה״[5]. (קנים פ׳ ג׳; שבת קנב.).

שכב ארבעה דברים תשמישו של עולם, וכלם אם אבדו יש להם חליפין – „כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזקו, ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה״[6] – אלו אם

[1]איוב י״ד, ח, ט. [2]ישע׳ נ״ט, כא. [3]מש׳ י״ד, לג. [4]איוב י״ב, כ. [5]שם שם, יב. [6]שם כ״ח, א.

שיד) פרנס – מנהיג וראש הקהל. שטו) חפציו – עסקיו. עסקי עצמו. שטז) במחיצתו של הקב״ה – במדור אחד עמו. שיז) מריח מים – מרית תורה. שיח) מחזרת על אכסניא שלה – סובבת וחוזרת למקום דירתה. שיט) אין מצויין – אין הדבר מצוי. שלא יאמרו... ירושה היא להם – ולא יעסקו בתורה. יתגדרו – יתגאו. שכ) אכתירא בלגינא – סלע (מטבע של ארבעה דינרי כסף) נתון בתוך קופה ריקה. קיש־קיש קריא – קורא קיש־קיש; כלו׳ מתקשקש ומשמיע קול. שכא) מטרפת – מתבלבלת. מתישבת – נעשית מתונה וצלולה.

אבדו יש להם חליפין, אבל תלמיד־חכם שמת מי מביא לנו חליפתו? מי מביא לנו תמורתו? — „והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה, ונעלמה מעיני כל חי״[1]. (ירוש׳ בר׳ פ׳ ב).

שכג אמר רב: תלמידי־חכמים אין להם מנוחה לא בעולם־הזה ולא בעולם־הבא, שנאמר: „ילכו מחיל אל חיל יֵרָאֶה אל אלהים בציון״[2]. (בר׳ סד.).

שכד אמר רב: „אגורה באהלך עולמים״[3] — וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר דוד לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם! יהי רצון שיאמרו דְבַר־שמועה מפי בעולם־הזה. שאמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחַאי: כל תלמיד־חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם־הזה שפתותיו דובבות בקבר; ואמר ר׳ יצחק בן זְעֵירָא: מנַין? שנאמר: „וחכך כיין הטוב... דובב שפתי ישנים״[4] — בכֹמֶר של ענבים; מה כֹּמֶר של ענבים, כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב, אף תלמידי־חכמים, כיון שאומרים דבר שמועה מפיהם בעולם־הזה שפתותיהם דובבות בקבר. (יבמ׳ צז.).

שכה אין בוּר יְרֵא־חֵטא ולא עם־הארץ חסיד. (אב׳ פ׳ ב.).

שכו תַּנְיָא: איזהו עם־הארץ? כל שאינו אוכל חֻלָּיו בטָהֳרָה — דברי ר׳ מאיר; וחכמים אומרים: כל שאינו מְעַשֵּׂר פֵּרותיו כראוי.

שנו רבותינו: איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת־שמע שחרית וערבית, — דברי ר׳ אליעזר. ר׳ יהושע אומר: כל שאין מניח תפִלִּין. בן־עַזַּאי אומר: כל שאין לו ציצית בבגדו. ר׳ נתן אומר: כל שאין לו מזוזה על פתחו. ר׳ נתן בן יוסף אומר: כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד־תורה. אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי־חכמים — הרי זה עם־הארץ. (בר׳ מז:).

שכז כל שיֶשְׁנוֹ במקרא ובמשנה ובדרך־ארץ — לא במהרה הוא חוטא, ועליו הכתוב אומר: „והחוט המְשֻׁלָּשׁ לא במהרה יִנָּתֵק״[5]; וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בד״א אינו מן הישוב.

דרש בר קַפָּרָא: כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך־ארץ דר הֲנָאָה ממנו, שנאמר: „ובמושב לצים לא ישב״[6] — מושבו מושב לצים. (קד׳ כ, מא.).

שכח אמר ר׳ אלעזר: לְמָה תלמיד־חכם דומה לפני עם־הארץ? בתחלה דומה לקִיתוֹן של זהב; סִפֵּר עמו דומה לקיתון של כסף; נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס — כיון שנשבר שוב אין לו תקָּנה. (סנה׳ נב:).

[1]איוב כ״ח, יב. [2]תהלי׳ פ״ד, ח. [3]שם ס״א, ה. [4]שה״ש ז׳, י. [5]קהלת ד׳, יב. [6]תהלי׳ א׳, א.

שכג) אין להם מנוחה — בבקשת התורה והחכמה. שכד) דובבות — נעות ורוחשות. כומר של ענבים — כלי שמניחין בו ענבים עד שיתחממו וימהרו להתבשל ויינם נוח לצאת. דובב — רוחש ומטפטף. שכה) בוּר — נבער וריק מן התורה. שכו) חולין — תבואת חולין שלו. מעשר — מתן מעשר. שכז) דוּר — גָּדוּר. מושבו מושב לצים — שאין לו במה להתעסק אלא בליצנות. שכח) לקיתון — לכד.

שכט שנו רבותינו: ששה דברים נאמרו בעמי־הארץ: אין מוסרין להם עדות, ואין מקבלין מהם עדות, ואין מגלין להם סוד, ואין ממנין אותם אַפִּטְרוֹפּוֹס על היתומים, ואין ממנין אותם אפטרופּוס על קופה של צדקה, ואין מתלוין עמהם בדרך. (פסח׳ מט:).

של לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם, שאם מת או גולה – מובטח לו שבניו תלמידי־חכמים; ואל ישא בת עם־הארץ, שאם מת או גולה—בניו עמי־ארץ.

לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם וישיא בתו לתלמיד־חכם; משל לענבי־הגפן בענבי־הגפן –, דבר נאה ומתקבל. ולא ישא בת עם־הארץ: משל לענבי הגפן בענבי הסְנֶה – דבר כָּעוּר ואינו מתקבל.

לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם. לא מצא בת תלמיד־חכם – ישא בת גדולי הדור. לא מצא בת גדולי הדור – ישא בת ראשי כנסיות. לא מצא בת ראשי כנסיות – ישא בת גבאי־צדקה. לא מצא בת גבאי צדקה – ישא בת מלמדי־תינוקות. ולא ישא בת עם־הארץ, מפני שהם שקץ ונשותיהם שרץ. ועל בנותיהם הוא אומר: „ארור שוכב עם כל בהמה"[1].

היה ר׳ מאיר אומר: כל המשיא בתו לעם הארץ, כאלו כופתה ומניחה לפני ארי. מה ארי דורס ואוכל ואין לו בשת־פנים, אף עם־הארץ מכה ובא אליה ואין לו בשת־פנים. (שם).

שלא גדולה שנאה ששונאים עמי הארץ לתלמיד־חכם יותר משנאה ששונאים הגוים את ישראל; ונשותיהם יותר מהם. תנא: שנה ופירש – יותר מכלם.

אמר ר׳ עקיבא: כשהייתי עם־הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד־חכם ואֲנַשְּׁכֶנּוּ כחמור. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור ככלב. אמר להם: זה נושך ושובר עצם וזה נושך ואינו שובר עצם.

תניא, רבי אליעזר אומר: אלמלא אנו צריכין להם למשא־ומתן היו הורגים אותנו.

אמר ר׳ אלעזר: עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך, שנאמר: „כי הוא חייך וארך ימיך"[2] – על חייו לא חס – על חיי חברו לא־כל־שכן.

אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יוחנן: עם הארץ מֻתָּר לְקָרְעוֹ כדג. אמר ר׳ שמואל בר יצחק: ומִגַּבּוֹ.

אמר ר׳ אלעזר: עם הארץ מותר לנַחֲרוֹ ביום הכפורים שחל להיות בשבת. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור לשחטו. אמר להם: זה טָעוּן ברכה וזה אינו טעון ברכה. (פס׳ מט:).

[1] דב׳ כ״ז, כא. [2] שם ל׳, כ.

שכט) אין מוסרין להם עדות—אין מזמנין אותם לראות דבר לשם עדות. ואין מקבלין מהם עדות — כשבאו להעיד, משום שאינם נאמנים. אפטרופוס על היתומים — מפקחים עליהם. מפני שחשודים הם על הגזל. ואין מתלוים עמהם בדרך — שחשודים על הרציחה, כמפורש למטה. של) ענבי הגפן בענבי הגפן — כשמרכיבין אותם. ומתקבל — על הלב. כעור — לא נאה. גדולי הדור — אנשי מעשה ופרנסים צדיקים. בת גבאי צדקה – שרובם כשרים ונאמנים. עם כל בהמה — שדומות לבהמה. כופתה — אוסרה. דורס — טורף וקורע. מכה — את אשתו. שלא) ונשותיהם יותר — שונאות יותר. ופירש — מתורתו. אנו צריכין להם וגו׳ — כלו׳ הם זקוקים לנו למזונותיהם. על חייו לא חס—שלא למד תורה. לנחרו — כדרך שנוחרין (קורעין) את החזיר. זה טעון וגו׳ — שחיטה טעונה (צריכה) ברכה, מה שאין כן בנחירה.

שלב אמר ר׳ אלעזר: עמי־הארצות אינם חיים. אמר לו ר׳ יוחנן: לא נוח לו לרבונם שתאמר עליהם כך. אמר לו: מקרא אחד אני דורש, שנאמר: „כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל"[1] — כל המשתמש באור תורה, אור תורה מחַיֵּהו; וכל שאין משתמש באור תורה, אין אור תורה מְחַיֵּהוּ. כיון שראהו שהוא מצטער, אמר לו: רבי, מצאתי להם תקנה מן התורה: „ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום"[2] — וכי אפשר לְדַבֵּק בשכינה, והלא נאמר: „כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא"[3]? אלא כל המשיא בתו לתלמיד־חכם והעושה פְּרַקְמַטְיָא לתלמידי־חכמים והמְהַנֶּה תלמידי־חכמים מנכסיו — מעלֶה עליו הכתוב כאלו מְדַבֵּק בשכינה. (כת׳ קיא:).

שלג מַרְגְּלָא בפיהם של חכמי יַבְנֶה: אני בְּרִיָּה וַחֲבֵרִי בְּרִיָּה, אני — מלאכתי בעיר, והוא — מלאכתו בשדה. אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו. כשם שהוא אינו מִתְגַּדֵּר במלאכתי, כך אני איני מתגדר במלאכתו. ושמא תאמר, אני מרבה והוא ממעיט— שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט — ובלבד שיכַוֵּן לבו לשמים. (בר׳ יז.).

שלד „אָמְרוּ אֲחֵיכֶם... מְנַדֵּיכֶם"[4] — אלו עמי־הארץ. שמא תאמר: פסק סִבְרָם ובטל סִכּוּיָם, תלמוד־לומר: „ונראה בשמחתכם"[4]. (ב"מ לג:).

שלה אמר ר׳ אַמִּי: מדבריו של ר׳ יוסֵי נלמד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קִיֵּם מצות „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך"[5]. אמר ר׳ יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת־שמע ערבית ושחרית קִיֵּם „לא ימיש", ודבר זה אסור לאָמרו בפני עמי־הארץ. רבא אמר: מצוה לאָמרו בפני עמי־הארץ. (מנ׳ צט:).

שלו אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך.
אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך. (מג. טו:).

IX. תּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה.

שלז משה קבל תורה מסיני וּמְסָרָהּ ליהושע, ויהושע — לזקנים, וזקנים — לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. (אב׳ פ׳ א).

[1] ישעי׳ כ"ו, ט. [2] דב׳ ד׳, מד. [3] שם שם, כד. [4] ישעי׳ ס"ו, ה. [5] יהוש׳ א׳, ח.

שלב) אינם חיים — בתחית המתים. לרבונם — להקב"ה. שהוא מצטער — שמא אין לעמי־הארץ תקנה. כאלו מדבק בשכינה — ובזכות זה יזכו לחיי עולם. שלג) מרגלא — דבור רגיל. חברי — עם הארץ. מתגדר במלאכתי — מתגדל לתפוס אומנתי. מרבה — בתורה. שלד) פסק סברם ואבד סכויים — חדלה תקותם ואבדה תוחלתם; כלו׳ אין להם תקנה. שלה) מדבריו של ר׳ יוסי — בהלכה אחת. אסור לאמרו בפני עם־הארץ — שלא יאמר די לו בכך ולא ירגיל בניו בתלמוד־תורה. מצוה לאמרו — שיאמר אם בקריאת־שמע כך, הלומד תורה לא כל־שכן. שלו) לאנשי כנסת הגדולה—ראשי החכמים שעמדו לישראל בתחלת ימי בית שני.

שלח אמר ר' אלעזר: תורה רוב בכתב ומִעוט על פה, שנאמר: „אכתב לו רֻבֵּי תורתי"[1], ור' יוחנן אמר: רוב על־פה ומִעוט בכתב, שנאמר: „כי על פי הדברים האלה"[2]. דרש ר' יהודה בר נחמני מְתֻרְגְּמָנוֹ של ר' שמעון בן לקיש: נאמר: „כתב לך את הדברים האלה"[2], ונאמר: „כי על פי הדברים האלה" — הא כיצד? דברים שבכתב אי אתה רַשַּׁאי לאמרם על־פה, דברים שבעל־פה אי אתה רַשַּׁאי לאמרם בכתב.

דְּבֵי ר' ישמעאל תנא: „אֵלֶּה" — אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות.

אמר ר' יוחנן: לא כרת הקדוש־ברוך־הוא ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל־פה, שנאמר: „כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל"[2]. (גיט' ס:).

שלט צפה הקדוש־ברוך־הוא שאומות־העולם עתידין לתרגם את התורה ולהיות קורין בה יְוָנִית והם אומרים: אנו ישראל, ועד־עַכְשָׁו המֹּאזְנַיִם מְעֻיָּן. אמר להם הקב"ה לאומות־העולם: אתם אומרים שאתם בָּנַי, — איני יודע, אלא מי שמִּסְטֵירִין שלי אצלו הם בני, ואיזו היא — זו המשנה, שנתנה על פה.

„וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתָב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה"[3] — כשבא הקדוש־ברוך־הוא לִתֵּן את התורה אֲמָרָהּ למשה על סדר: המקרא והמשנה והאגדה והתלמוד, שנאמר: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה" — אפילו מה שישאל תלמיד וָתִיק לרַבּוֹ אמר הקב"ה למשה באותה שעה. משלְּמָדָהּ משה, אמר לו הקב"ה: לך ולַמדהּ את בָּנַי. אמר לו משה: רבונו של עולם, כתוב אותה לבניך. אמר לו הקב"ה למשה: מה אתה מבקש, שתהא המשנה בכתב, — ומה בין ישראל לאומות־העולם? זה שאמר הכתוב: „אכתוב לו רובי תורתי"[1] — ואם כן „כמו זר נחשבו"[1]; אלא תן להם מקרא בכתב ומשנה על־פה. „כתב לך את הדברים" — זה מקרא, „כי על פי הדברים האלה כרתי עמך ברית" — זו המשנה והתלמוד, שהם מבדילים בין ישראל לבין אומות־העולם. (תנה"ק תשא; תנח'; שמ"ר פ' מז).

שם אמר אליהו: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומְצָאַנִי אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה, ובא אלי בדרך מִינוּת ואמר לי: מקרא נִתַּן לנו מהר סיני, משנה לא נִתְּנָה לנו מהר סיני. אמרתי לו: והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו. ומה בין מקרא למשנה? מְשָׁלוּ מָשָׁל, למה הדבר דומה? — למלך בשר־ודם שהיו לו שני עבדים והיה אוהבם אהבה גמורה. נתן לזה קב חטים ולזה קב חטים, לזה אגודה של פשתים ולזה אגודה של פשתים. הפקח שבהם מה עשה? נטל את הפשתן וַאֲרָגוֹ מַפָּה, ונטל את החטים וַעֲשָׂאָן סלת, בֵּרְרָהּ טְחָנָהּ ולָשָׁהּ וְאָפָה וְסִדְּרָהּ על גבי השלחן, וּפֵרַס עליה מַפָּה, והניחה עד

[1]הוש' ח', יב. [2]שמ' ל"ד, כז. [3]שם כ', א.

שלח) מתורגמנו — העומד ומתרגם את דברי דרשתו לפני העם מעברית לארמית. דברים שבכתב — של כתבי הקדש. אי אתה רשאי לאמרם בעל־פה — שמא תכשל ולא תדקדק לומר הדברים ככתבם. שבעל־פה אי אתה רשאי וגו' — שלא יתערבו דברי סופרים בדברי תורה. שלט) מעוין — שקול; כלו' עדיין לא הוכרע הדבר אצל אומות־העולם. מסטירין — סודות. זו המשנה — שאין או"ה מבינין בה. ואם כן כמו זר נחשבו — יהו דומין לאו"ה. שם) בדרך מינות — כדרך הכופרים בתורה שבעל־פה. מפי הגבורה — מפי הקב"ה. מפה — מטפחת השלחן.

שלא בא המלך. והטפש שבהם לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך לתיך ביתו, ואמר להם: בָּנַי, הביאו לי מה שנתתי לכם. אחד הוציא את פת הסולת על גבי השלחן ומפה פרוסה עליו. ואחד הוציא את החטים בקופה ואגודה של פשתן עליהן. אוי לאותה בושה, אוי לאותה כלמה! אף כך, כשנתן הקדוש־ברוך־הוא תורה לישראל לא נְתָנָהּ אלא כחטים להוציא מהן סלת וכפשתן להוציא ממנו בגד. (סא"ז פ"ב).

שמא שנו רבותינו: מעשה בר׳ יוחנן בן בְּרוֹקָא ור׳ אלעזר בן חסמא, שהלכו לְהַקְבִּיל את פני ר׳ יהושע בִּפְקִיעִין. אמר להם: מה חִדּוּשׁ היה בבית־המדרש היום? אמרו לו: רַבִּי, תלמידיך אנו ומימיך אנו שותים. אמר להם: אף־על־פי־כן! אִי־אֶפשר לבית־המדרש בלא חִדּוּשׁ. שבת של מי היתה? — שבת של ר׳ אלעזר בן עזריה היתה. — ובמה היתה הגדה היום? אמרו לו: בפרשת „הַקְהֵל". — ומה דרש בה? —„הקהל את העם, האנשים והנשים והטף"[1] — אם אנשים באים ללמוד ונשים באות לשמוע, טף למה בָּאִים? — כדי לִתֵּן שָׂכָר לִמְבִיאיהם. אמר להם: מַרְגָּלִית טובה היתה בידכם ובקשתם לְאַבְּדָהּ ממני.

אמרו לו: ועוד דרש: „דברי חכמים כְּדָּרְבֹנוֹת וּכְמַסְמְרוֹת נטועים בעלי אסֻפּות, נִתְּנוּ מרועה אחד"[2] — למה נמשלו דברי־תורה לדרבונות? — לומר לך: מה דרבן זה מְכַוֵּן את הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם, אף דברי־תורה מְכַוְּנִים את לב לומדיהם מדרכי מיתה לדרכי חיים; „נטועים" — מה נטיעה זו פרה ורבה, אף דברי־תורה פָּרִים ורבים; „בעלי־אסֻפּות" — אלו תלמידי־חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאים והללו מטהרים, הללו אוסרים והללו מַתִּירִים, הללו פוסלים והללו מכשירים. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? — תלמוד לומר: „נִתְּנוּ מרועה אחד" — כלם אֵל אחד נְתָנָם וּפַרְנָס אחד אֲמָרָם מפי אדון כל המעשים ברוך־הוא, שנאמר: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר"[3]; אף אתה עשה אזנך כַּאֲפַרְכֶּסֶת וקנה לך לב מבין לשמוע דברי המטהרים ודברי המטמאים, דברי האוסרים ודברי המתירים, דברי הפוסלים ודברי המכשירים.

ובלשון הזה אמר להם: אין דור יתום שר׳ אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו. (חגי׳ ג; אדר"נ פ׳ יח).

שמב „נִתְּנוּ מֵרֹעֶה אֶחָד"[2] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם שמעת מפי קטן מישראל וְהֶנָאֶךְ לא יהיה בעיניך כְּשָׁמְעוֹ מפי קטן אלא כְּשָׁמְעוֹ מפי גדול, ולא כשמעו מפי גדול אלא כשמעו מפי חכם, ולא כשמעו מפי חכם אלא כשמעו מפי נביא, ולא כשמעו מפי נביא אלא כשמעו מפי רועה, ואין רועה אלא משה. (ירוש׳ סנה׳ פ"ו; ספרי עקב).

[1]דב׳ ל"א, יב. [2]קהל׳ י"ב, יא. [3]שמ׳ כ׳, א.

בקופה — בסל. שמא) תלמידיך אנו וגו׳—ובאנו לשמוע תורה מפיך. שבת של מי היתה— כלו׳ מי דרש בשבת זו בביה"מ (עי׳ ספר שני פ׳ „מעשי חכמים" VIII סעיף ג"ז). טף למה באים — והרי אינם מבינים כלום. דרבן — מסמר בראש המלמד (המקל) שהאכר מדריך בו את הפרה בשעת חרישה. להוציא חיים — לחם מן הארץ. פרה ורבה — עושה פירות. היאך אני לומד תורה — כיון שהדעות חלוקות. ופרנס אחד — משה רבינו. כאפרכסת — כמין סל על אבני הרחים שנותנין לתוכו את התבואה, והוא רחב מלמעלה וצר מלמטה. שרוי — שוכן, נמצא. שמב). כשמעו — באלו שמעת אותו.

שמג אמר ר׳ יַנַּאי: אִלּוּ נִתְּנָה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה. מה טעם? — „וידבר ה׳ אל משה׳[1] — אמר לפניו: רבונו־של־עולם, הודיעני היאך היא הלכה? — א״ל: „אחרי רבים להטות׳[2], רבו המזכים — זכו, רבו המחַיבים — חִיְבוּ, כדי שתהא התורה נדרשת ארבעים ותשעה פנים טמא וארבעים ותשעה פנים טהור. (ירוש׳ סנה׳ פ״ב.).

שמד מעשה ברבן גמליאל והזקנים, שהיו מסובים בעליה ביריחו, והביאו לפניהם כותָבות ואכלו, ונתן רבן גמליאל רשות לר׳ עקיבא לברך. קפץ וברך ר׳ עקיבא ברכה אחת מֵעין שלש. אמר לו רבן גמליאל: עקיבא! עד מתי אתה מכנים ראשך בין המחלֹקת? אמר לו: רבנו! אף־על־פי שאתה אומר כן וחבריך אומרים כן — למדתנו רבנו: „יחיד ורבים — הלכה כרבים׳. (בר׳ לז.).

שמה „דִּבְרֵי חֲכָמִים כְּדָרְבָנוֹת׳[3] — ככדור של בָנוֹת: מה כדור זה מְקַלְעִין אותו, והוא מִתְכַּדֵּר מיד ליד ואינו נופל לארץ, כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה וגו׳. (קה״ר).

שמו „נָאווּ לְחָיַיִךְ בַּתּוֹרִים׳[4] — בשתי תורות: שבכתב ושבעל־פה. (שהש״ר).

שמז תורה שבכתב — כְּלָלוֹת, ותורה שבעל־פה — פְּרָטוֹת. (תנה׳ נח).

שמח הֶתֵּר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמכו. הלכות שבת והגיגות והמְּעִילוֹת הרי הן כַהֲרָרִים התלוים בשַׂעֲרָה, שהן מקרא מועט והלכות מְרֻבּוֹת; הדינין והעֲבוֹדוֹת והטָהֳרוֹת וְהַטֻּמְאוֹת והעֲרָיוֹת יש להם על מה שיסמכו, והן הן גופי תורה. (חג׳ י.).

שמט קְוֻצּוֹתָיו תַּלְתַּלִּים׳[5] — אמר רב חִסְדָּא אמר מר עוּקְבָא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי־תלים של הלכות. (עיר׳ כא:).

[1]שמ׳ כ״ה, ח. [2]שם כ״ג, ב. [3]קהל׳ י״ב, יא. [4]שה״ש א׳, י. [5]שם ה׳, יא.

שמג) חתוכה — קבועה וחתומה, שלא יהא מקום לדרוש ולהראות בה פנים. לא היתה לרגל עמידה — לא היה קיום לרגליהם של ישראל. היאך היא הלכה — כשיש חלוקי־דעות. פנים — אופנים, דרכים. שמד) כותבות — תמרים כבושים ויבשים. מעין שלש — ברכה אחת קצור מתוך שלש הברכות של ברכת המזון. מכנים ראשך בין המחלוקת — להכריע כדברי חכמים נגד דעתי (שר״ג סבור שצריך לברך על כותבות שליש ברכות). שמה) ככדור של בנות — שהילדות צוחקות בו. מקלעין — זורקין. מתכדר — מתגלגל. לאנשי כנה״ג וגו׳ — וכן הזוגות והחכמים שלאחריהם. שמז) כללות... פרטות — כגון אסור מלאכה בשבת שבתורה — כלל, ול״ט מלאכות שבדברי חכמים — פרט. שמח) היתר נדרים — שאמרו חכמים יש לו מעט רמז בתורה ועיקרו בדברי הכמים. מעילות — הלכות מעילות, בנכסי הקדש. בשערה — בשערות הראש. הדינים — דיני ממונות ונפשות. והעבודות — של הקרבנות בביהמ״ק. גופי תורה — עיקרי תורה. שמט) על כל קוץ וקוץ — על כל תג ותג של האותיות. תלי תלים — הרי־הרים.

שנ תלמיד אחד היה לו לר׳ מאיר, וסומכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמנה טעמי טומאה ועל כל דבר ודבר של טהרה – ארבעים ושמנה טעמי טהרה. (עיר׳ יג:).

שנא „עַמּוּדֵי שֵׁשׁ מְיֻסָּדִים עַל אַדְנֵי פָז״[1] – העמוד הזה, אם אין לו כּוֹתֶרֶת מלמעלה וּבָסִיס מלמטה, אינו נראה נאה, כך אין לך פָּרָשָׁה בתורה, שאין לה כותרת מלמעלה ובסים למטה. (תנה״ק בהר).

שנב דְּבֵי ר׳ ישמעאל שנו: „וכפטיש יפוצץ סלע״[2] – מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. (סנה׳ לד).

שנג אמר רב כהנא: כשהייתי בן שמנה עשרה שנים ולמדתי כל ששה סדרים ילא הייתי יודע שאין מקרא יוצא ידי פשוטו עד עכשו. (שבת סג.).

שנד לפיכך נקראו ראשונים „סופרים״, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה. סופרים – שעשו את התורה סְפוֹרוֹת־ספורות. (קיד׳ ל.; ירוש׳ שקל׳ פ״ה).

שנה „שְׁחֹרוֹת כָּעוֹרֵב״[3] – ר׳ אֲלֶכְּסַנְדְּרַי בר חַגַּאי ור׳ אלכסנדרי קָרוֹבָא אמרו: אפילו אם מתכנסים כל באי־עולם להלבין כנף אחת של העורב אינם יכולים, כך אם מתכנסים כל באי־עולם לעקור יו״ד, שהוא קטן־האותיות שבתורה, אינם יכולים. (שהש״ר כ״ב).

שנו „כִּי דְבַר ה׳ בָּזָה״[4] – זה האומר: אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כלה מן השמים חוץ מפסוק זה, שלא אֲמָרוֹ הקדוש־ברוך־הוא אלא משה מפי עצמו – זה „כי דבר ה׳ בזה״; ואפילו אמר: כל התורה כלה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל־וחמר זה, מגזרה־שוה זו – זה הוא „כי דבר ה׳ בזה״. [משל] לכפה של אבנים, כיון שנתרוֹעֲעָה אחת מהן נתרועעו כלן. (סנה׳ צט.; ירוש׳ שם פ׳ יא).

שנז אפיקורוס כגון מי? אמר רב יוסף: כגון אלו שאומרים: מה הועילו לנו הכמים? לעצמם הם קורים, לעצמם הם שונים. רבא אמר: כגון של בית בנימין הרופא, שהיו אומרים: מה הועילו לנו הכמים? מעולם לא התירו לנו עורב ולא אסרו לנו יונה. רב פַּפָּא אמר: כגון שאומר: אלו החכמים! (סנה׳ צח).

[1]שה״ש ה׳, טו. [2]ירמ׳ כ״ג, כט. [3]שה״ש ה׳, יא. [4]במ׳ ט״ו, לא.

שנא) כותרת – כמין כתר עגול לנוי בראש העמוד. בסים – כַּן, רגל. אין לך פרשה וגו׳ – כלו׳ כל פרשה שבתורה סמוכות לה לפניה ולאחריה עוד פרשיות, שמלמדות עליה ומשלימות את כונתה. שנב) מתחלק לכמה ניצוצות – שניתוזים מתחתיו בשעה שמכין בו. שנג) ששה סדרים – כל התלמוד. שנד) סופרים כל האותיות שבתורה – דקדקו ודרשו בהן. ספורות־ספורות – מנינים־מנינים, כגון ארבעה אבות נזיקין, ל״ט מלאכות וכדומה. שנו לכפה – לבנין עגול כקשת שאבניו מחזיקות זו בזו. שנז) לעצמם – לכבוד עצמם, להתגדר על הבריות. אלו החכמים – דרך זלזול ובזיון.

שנח דרש רבא: מהו שנאמר: „ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה"[1] — בני, הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה, שדברי תורה יש בהם עֲשֵׂה ולא תעשה, ודברי סופרים — כל העובר על דברי סופרים חַיָּב מיתה. שמא תאמר: אם יש בהם ממש מפני מה לא נכתבו? אמר הכתוב: „עשות ספרים הרבה אין קץ"[1]. (עיר' כא:).

שנט דברי תורה אין צריכים חזוק, דברי סופרים צריכים חזוק. (תענ' יז:).

שס אמר ריש־לקיש: פעמים שבטולה של תורה זה היא יְסוֹדָהּ, שנאמר: „אשר שברת"[2] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: יִישַׁר כחך ששברת. (מנ' צט:).

שסא „עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ"[3] — אמרו: מוטב תֵּעָקֵר אות אחת מן התורה ואל תשתַּכַּח תורה מישראל. (תמו' יד.).

שסב יפה כח הכמים לעקור דבר מן התורה.

X. כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ וּשְׁאָר סְפָרִים.

שסג אמר ר' יוחנן משום ר' בַּנָּאָה: תורה מְגִלָּה־מגלה נִתְּנָה, שנאמר: „אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי"[4]. ר' שמעון בן לקיש אומר: תורה חתומה נִתְּנָה, שנאמר: „לקח את ספר התורה הזאת"[5]. (גיט' ס.).

שסד שלשה ספרים נמצאו בעזרה: ספר „מְעוֹן", ספר „זַאטוּטֵי", ספר „היא". באחד מצאו כתוב „מעון", ובשנים כתוב: „מעוֹנָה אלהי קדם"[6] — ובטלו חכמים את האחד וקימו שנים. באחד מצאו כתוב: „וישלחו את זאטוטי בני ישראל", ובשנים מצאו כתוב: „וישלח את נערי בני ישראל"[7] — ובטלו את האחד וקימו שנים. באחד מצאו כתוב אחד עשר „הוא", ובשנים מצאו כתוב אחד עשר „היא" — ובטלו את האחד וקימו שנים. (סופ' פ' ו; ספרי שופטים).

שסה „הַנִּסְתָּרֹת לַה' אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם"[8] — נקוד על „לנו ולבנינו" ועל ע' שב„עד". למה? אלא כך אמר עזרא: אם יבוא אליהו ויאמר לי: מפני מה כתבת כך? אומר אני לו: כבר נקדתי עליהן; ואם אומר לי: יפה כתבת — אעביר נקודה מעליהן. (אדר"נ פ' לד).

[1] קהל' י"ב, יב. [2] שמ' ל"ד, [3] תהל' קי"ט, קכו. [4] שם מ', ח. [5] דב' ל"א, כו. [6] שם ל"ג, כז. [7] שמ' כ"ד, ה. [8] דב' כ"ט, כט.

שנח) עשה ולא תעשה — שאין עליה חיוב מיתה. שנט) יסודה — חזוק לה. יישר כחך — כלו' יפה עשית, שיש בזה צורך השעה. שסג) מגלה מגלה נתנה — ולא כלה בבת אחת. חתומה נתנה — בבת אחת מראשה ועד סופה. ספר התורה הזאת — ספר שלם משמע. שסא) שלשה ספרים נמצאו בעזרה — כשבאו חכמים להגיה את התורה. ספר מעון וגו' — מפרש להלן. ובטלו חכמים וגו' — כלו' הכריעו את הנוסחא הנכונה על פי השנים. אחד עשר הוא וגו' — בכל התורה כתוב „הוא" בוא"ו אפילו לנקבה (ואנו קוראים „היא" בחירי"ק) חוץ מאחד עשר מקומות שכתוב בהם „היא" ביו"ד, ובאותו הספר האחד היה כתוב גם באחד עשר המקומות האלו „הוא" בוא"ו. שסה) מפני מה כתבת כך — כלו' למה שבשת את הכתובים ולא כתבת כהלכה. נקדתי עליהן — לרמז שיש לפקפק בנוסחא זו.

שסו שנו חכמים: „ויהי בנסוע הארון ויאמר משה"[1] — פרשה זו עשה לה הקדוש־ברוך־הוא סמניות מלמעלה ולמטה, לומר שאין זה מקומה. רבי אומר: לא מן השם הוא זה, אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו.

ר' שמעון בן גמליאל אומר: עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה, ולמה כְּתָבָה כאן? כדי להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שניה. (שבת קטז.).

שסז „בִּשְׁנַת מות הַמֶּלֶךְ עֻזִּיָּהוּ"[2] — זה היה תחלת הספר; ולמה נכתב כאן? שאין מוקדם ומאוחר בתורה. (מכלתא בשלח).

שסח שנו חכמים: סדרם של נביאים: יהושע ושופטים, שמואל ומלכים, ירמיה ויחזקאל, ישעיה ושנים־עשר.

סדרם של כתובים: רות וספר תהלים ואיוב ומשלי, קהלת שיר־השירים וקינות, דניאל ומגלת אסתר, עזרא ודברי־הימים.

משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב. יהושע כתב ספרו ושמנה פסוקים שבתורה. שמואל כתב ספרו ושופטים ורות. דוד כתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים. ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקינות. חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי שיר־השירים וקהלת. אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים־עשר, דניאל ומגלת אסתר. עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו. (ב"ב יד, טו).

שסט אמר ר' סימון: שני דברים נתנבא בארי ולא היה בהם כדי ספר ונטפלו בישעיה, ואלו הם: „וכי יאמרו אליכם וגו'"[3] וחברו. (ויק"ר פ' טו).

שע ישב אחד מן החכמים לפני ר' שמואל בן נחמני ואמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה. אמר לו: עליך אמר הכתוב: „איש היה בארץ עוץ איוב שמו"[4].

— אלא מעתה: „ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה אשר קנה ויחיה וגו'"[5]. וכי היה? אלא משל בלבד, אף כאן משל בלבד.

— אם כן שמו ושם עירו למה? (ב"ב טו.).

שעא אמר ר' שמעון בן לוי: אם יאמר לי אדם שיש דברי־הימים בבבל הרי אני הולך ומביאם משם, ועכשיו אם מתכנסים כל רבותינו אין הם יכולים להביאם משם. (ירוש' סנה' פ' יא).

---

[1]במ' י', לה. [2]ישעי' ו', א. [3]שם ח', יט. [4]איוב א', א. [5]ש"ב י"ב, ג.

שסו) סימניות מלמעלה ומלמטה — נו"ן הפוכה לפניה ולאחריה. שאין זה מקומה — אלא בפרשת במדבר סיני כשמדבר במסעות. לא מן השם הוא זה — לא זה הוא השם והטעם של הסמנים האלו. בין פורענות... לפורענות — בין „ויסעו מהר ה'" (שלפי הדרשה „סרו מאחרי ה'") ובין פרשת המתאוננים. שסח) ושמנה פסוקים שבתורה — מן „וימת שם משה" עד הסוף. עד לו — עד יחוס עצמו. שסט) ונטפלו — ונתחברו. וחברו — הפסוק הסמוך לו. שע) אלא משל היה — כלו' דברי וכוחים בעניני השגחה שנתנו בפי אנשים בדויים. אלא מעתה — כלו' לדבריך. שעא) דברי הימים — מדרש דברי הימים. אין הם יכולים להביאם משם — מפני רבוי הדרשות.

שעב אמר רב יהודה אמר רב: בְּרַם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו; שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל, שהיו דבריו סותרים דברי־תורה. מה עשה? העלה שלש מאות גַרבי שמן וישב בעליה ודרשׁם.

אמר רב יהודה... אמר רב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שדבריו סותרים זה את זה. ומפני מה לא גְנָזוהו? מפני שתחלתו דברי־תורה וסופו דברי־תורה.

ואף ספר משלי בקשו לגנוז, שהיו דבריו סותרים זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו? אמרו: ספר קהלת לא בדקנו ומצאנו טעם? אף כאן נבדוק. (שבת יג:, ל:).

שעג אמר רב אַדָּא בר׳ חנינא: אלמלא חטאו ישראל לא נִתַּן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ־ישראל הוא. מה טעם? — „כי ברב חכמה רב כעס"[1]. (נדר׳ כב:).

שעד „וְיֹתֵר מֵהֵמָּה בְּנִי הִזָּהֵר עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה"[2] — מהומה: שכל המכניס בתוך ביתו יותר מעשרים וארבעה ספרים מהומה הוא מכניס בביתו, כגון ספר בֶּן־סִירָא וספר בֶּן־תַּגְלָא. (קה"ר).

שעה הקורא בספרים חיצונים אין לו חלק לעולם־הבא, כגון ספרי בן־סירא וספרי בן־לַעֲנָה; אבל ספרי הֲמִירָס וכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך—הקורא בהם כקורא באגרת, שנאמר: „ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר"[2]— להגיון נתנו, ליגיעה לא נתנו. (ירוש׳ סנה׳ פ׳ יא).

שעו מנעו בניכם מן ההגיון. (בר׳ כח:).

שעז אמר ר׳ מאיר: כשבאתי ללמוד תורה אצל ר׳ ישמעאל אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לִבְלָר אני. אמר לי: בני, הוי זהיר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת

[1] קהל׳ א׳, יח [2] שם ייב, יב.

שעב) ברם — אמנם. נגנז — נטמן. שהיו דבריו סותרים דברי תורה — בספר יחזקאל יש עניני הלכה שלא כדיני התורה. גרבי שמן — חביות שמן; להדלקה ולאכילה. ודרשם — כלו׳ השתדל לישב את הסתירות על פי דרש. קהלת... שדבריו סותרים וגו׳ — כגון „ושבחתי אני את השמחה", „ולשמחה מה זה עושה" ועוד. תחלתו דברי תורה — בטול חיי עוה"ז, כגון „מה יתרון לאדם בכל עמלו וגו׳". וסופו דברי תורה — „סוף דבר... את האלהים ירא". משלי... שדבריו סותרים וגו׳ — כגון „אל תען כסיל", „ענה כסיל". שעג) אלא חמשה וגו׳ — ולא נצרכו לתוכחות הנביאים. ברב חכמה רב כעס — כלו׳ רוב ספרי הנביאים מוכיחים על הכעס שהכעיסו ישראל את הקב"ה. שעד) מהומה — דרש „מהמה" מלשון מהומה. ספר בן־סירא וגו׳ — מן הספרים החיצונים. שעה) בספרים חיצונים — שמחוץ לכתבי־הקדש (אפאָקריפֿען), שיש בהם מזויפים ונבלעו בהם הרבה דברי מינות. ספרי המירם — ספרי שירים ידועים בימיהם בלשון יונית (ולדעת רבים הכונה לספרי המשורר היוני הומירוס). כקורא באגרת — ואין עליהם לא שכר ולא עונש. להגיון — לקריאה קלה בעלמא. שעו) מן ההגיון — שלא ירבו בקריאה קלה. שעז) לבלר — סופר סת"ם.

שמים היא; שמא אתה מחַסר אות אחת או מיַתֵּר אות אחת — נמצאה מחריב את כל העולם כלו. (עיר׳ יג).

שעח ספר שאינו מֻגָּה — אמר ר׳ אמי: עד שלשים יום מותר לַשְׁהותו, מכאן ואילך אסור לַשְׁהותו, משום שנאמר: „ואל תשכן באהליך עַוְלָה״ [1]. (כת׳ יט:).

שעט אמר ר׳ יהושע בן לוי: עשרים וארבע תַּעֲנִיּוֹת ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים, תְּפִלִּין ומזוזות שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרים אין כותבים. (פס׳ נ:).

שפ „הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ וְצִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד״ [2] — זה הכותב תורה נביאים וכתובים וּמַשְׁאִילָם לאחרים. (כת׳ נ.).

שפא אין זורקין ספרים ממקום למקום ואין נוהגין בהם דרך בזיון.
חַיָּב אדם לכתֹב ספר תורה נאה בְּדְיוֹ נאה וקולמוס נאה ולִבְלָרִים נאים, ובקלָפִים נאים ועורות צבָאים, ויעטפנו בשִׁירָאִים נאים, שנאמר: „זה אלי וְאַנְוֵהוּ״ [3]. (סופ׳ פ׳ ג).

שפב כל כתבי־הקדש מטמאים את הידים. אומרים צְדוֹקִים: קוֹבלִים אָנוּ עליכם, פְּרוּשִׁים, שאתם אומרים: כתבי־הקדש מטמאים את הידים, כתבי הֲמֵירָם אינם מטמאים את הידים. אמר ר׳ יוחנן בן זַכַּאי: וכי אין לנו על הפרושים אלא זו בלבד? והרי הם אומרים: עצמות חמור טהורים, עצמות יוחנן כהן־גדול טמאים. אמרו לו: לפי חִבתן היא טומאתן, שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו תַּרְוָדוֹת. אמר להם: אף כתבי־הקדש לפי חבתם היא טומאתם. ספרי הֲמֵירָם שאינם חביבים—אין מטמאים את הידים. (ידים פ׳ ג, ד).

שפג כל כתבי־הקדש מצילים אותם מפני הדְּלֵקָה, בין שקורין בהם ובין שאין קורין בהם. ואף על פי שכתובים בכל לשון טעונים גניזה. ומפני מה אין קורין בהם? מפני בטול בית־המדרש.

[1] איוב י״א, יד. [2] תהל׳ קי״ב, ג. [3] שמ׳ ט״ו, ב.

מיתר — מוסיף. מחריב את כל העולם — שהשבוש בספר תורה נותן מקום לדעות מוטעות ולכפירה. שעח) שאינו מוגה — שלא הגיהו והסירו מתוכו את השבושים. לשהותו — להשהות אותו, להחזיקו בבית. שפ) ומשאילם לאחרים — ונמצא עושה צדקה לאחרים ו„הון ועושר בביתו", שהרי הוא לא חסר. שפא) קולמוס — קנה כתיבה. לבלרים נאים — סופרים מומחים. בקלפים — עור מעובד שכותבין עליו קרוי קלף. עורות צבאים — שהם דקים ויפים. בשיראים — במטפחת משי. ואנוהו — דרש מלשון נוי. והדור; כלו׳ אתנאה לפניו במצוות. שפב) מטמאים את הידים — משום שהספרים היו יקרים בימיהם וגזרו עליהם טומאת ידים כדי שלא יטמינום, כמו שהיו נוהגים, אצל התרומה ולא יהיו העכברים אוכלים אותם; ועוד שלא יהיו כל הידים ממשמשות בהם אלא לצורך גמור. קובלים וגו׳ — צועקים וחולקים עליכם, שהרי יש בגזרה זו בזיון כתבי הקדש. תרודות — כפות גדולות. שפג) מצילין אותם מפני הדליקה — בשבת. שקורין בהם — כגון נביאים שמפטירין בהם בביה״כ. שאין קורין בהם — ספרי כתובים. טעונים גניזה — הטמנה, שאסור להניחם במקום הפקר. מפני בטול ביהמ״ד — בשבת היו נוהגין לדרוש בצבור וטוב להם לשמוע הדרשות מלקרות בכתובים.

הוו כתובים גִּפְטִית, מָדִית, עִבְרִית, עֵילָמִית, יְוָנִית – אף על פי שלא נִתְּנוּ לקרות בהם, מצילין אותם מפני הדלֵקה.

היו כתובים תרגום ובכל לשון – מצילין אותם מפני הדלֵקה. ר׳ יוסי אומר: אין מצילין אותם מפני הדלֵקה. אמר ר׳ יוסי: מעשה באַבָּא חֲלַפְתָּא, שהלך אצל רבן גמליאל בְּרַבִּי לְטְבֵריא, ומצָאו שהיה יושב על שלחנו של ר׳ יוחנן בן הנזוף ובידו ספר איוב תרגום והוא קורא בו. אמר לו: זכור אני ברבן גמליאל הזקן אבי־אביך, שהיה יושב על גבי מעלה בהר־הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמר לבַנַּאי: שַׁקְעֵהוּ תחת הנִּדְבָּך, אף הוא צוה עליו וגנָזו. (שבת קטו.; תוס׳ שם).

XI. לְשׁוֹן־תּוֹרָה וְתַרְגּוּם.

שפד בשעה שבא הקדוש־ברוך־הוא לִתֵּן תורה לישראל, דִּבֵּר עמהם בלשון שהיו יודעים ומבינים: „אנכי ה׳ אלהיך“[1] – ואמר ר׳ נחמיה: מהו אנכי? לשון מצרי הוא. אדם שמבקש לומר לחברו במצרים „אני“ הוא אומר „אָנוֹך“. למה הדבר דומה? למלך שנשבה בנו ועשה ימים רבים עם השַּׁבָּאִים. למד שיחתם של אותם השבאים. לבש אביו נקמה והלך אצלו ובא לְהָשִׂיחַ עמו בלשונו ולא היה יודע. מה עשה? התחיל לספר עמו בלשונם של השבאים. כך עשה הקב״ה עם ישראל: כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים למדו שיחתם של מצרים; כשגְּאָלם הקב״ה ובא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע; אמר הקב״ה: הריני משיח עמהם בלשון מצרי: „אנכי“—אנוך. (תנח׳ יתרו; ילק״ש).

שפה „ה׳ מִסִּינַי בָּא“[2] וגו׳ — כשנגלה הקב״ה ליתן תורה לישראל לא בלשון אחד נגלה אלא בארבע לשונות: „ה׳ מ ס י נ י ב א“ — זה לשון עברי; „וזרח מ ש ע י ר למו“[2] — זה לשון רומי; „הופיע מהר פ א ר ן“[2] — זה לשון ערבי; „ואתא מרבבות קדש“[2] — זה לשון ארמי. (ספרי וזה״ב).

שפו „כה תאמַר“[3] — בלשון שאני אומר; „כה תאמר... אל בני ישראל“ — בלשון הקֹדש. (מכיל׳ יתרו).

שפז אמר מר־זוּטְרָא, ויש אומרים מר־עוּקְבָא: בתחִלָּה נִתְּנָה תורה לישראל בכתָב עברית ולְשון־הקדש, חָזרה ונִתְּנָה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. בֵּרְרוּ להם לישראל כתב אשורית ולשון־הקודש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי.

הדיוטות מי הם? אמר רב חסדא: הכותים. (סנה׳ כא:).

[1]שמ׳ כ׳, ב. [2]דב׳ ל״ג, ב. [3]שמ׳ י״ט, ג.

נִפְטִית — מצרית (קאָפּטיש). עברית — בכתב עברי הקדמוני שנשאר אצל השומרונים. עילמית — כלשון מדינת עילם. באבא — באבי; שחלפתא אביו של ר׳ יוסי היה. ברבי — בן הרב; כלו׳ הגדול. שקעהו תחת הנדבך — גנוז אותו תחת שורת אבנים של הבנין, שאסור, לדעתו, לקרות בתרגום. שפד) השבאים — שובים. שפה) משעיר — זה אדום; ורומי הוא אדום בדברי חכמים. מהר פארן — שישבו בו הערביים מבני ישמעאל. ואתה — לשון ארמי היא. שפז) כתב עברית — זהו כתב עברי הקדמוני הנהוג עד היום אצל השומרונים. להדיוטות — כשביל עניני חול. הכותים — השומרונים, ואצלם גם התורה כתובה בכתב עברי הקדמוני.

שפח מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתַלְמַי המלך את התורה יְוָנִית, והיה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל, שלא היתה התורה יכולה להִתַּרְגֵם כל צָרְכָּה. (סופ' פ' א).

שפט מעשה בתַלְמַי המלך שכִּנס שבעים ושנים זקנים והושיבם בשבעים ושנים בתים, ולא גִלה להם על מה כנסם. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמ' להם: כתבו לי תורת משה רַבְּכֶם. נתן הקדוש־ברוך־הוא עצה בלב כל אחד ואחד והִסְכִּימוּ כלם לדעת אחת, וכתבו לו: „אלהים ברא בראשית" [1], „אעשה אדם בצלם ובדמות" [2], „ויכל ביום הששי וישבות ביום השביעי" [3], „זכר ונקבה בְּרָאוֹ" [4], „הבה ארדה ואבלה שם שפתם" [5], „ותצחק שרה בקרוביה" [6], „כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס" [7], „ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על נושא בני אדם" [8], „ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות שלשים שנה וארבע מאות שנה" [9], „וישלח את זַאטוּטֵי בני ישראל" [10], „ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו" [11], „לא חמד אחד מהם נשאתי" [12], „אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר לכל העמים" [13], „וילך ויעבד אלהים אחרים... אשר לא צויתי לעבדם" [14]. וכתבו לו „את צעירת הרגלים" ולא כתבו „את הארנבת" [15], מפני שאשתו של תלמי המלך ארנבת שְׁמָהּ, שלא יאמר: שחקו בי היהודים והֵטִילוּ שם אשתי בתורה. (מג' ט).

שצ אין בין ספרים לתפלין ומזוזות – אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפלין ומזוזות אינן נכתבות אלא אשורית. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אף בספרים לא התירו שיִכָּתבו אלא יְוָנית. אמר ר' יוחנן: מה טעמו של ר' שמעון בן גמליאל? אמר הכתוב: „יַפְתְּ אלהים ליפת וישכן באהלי שם" [16] – דבריו של יפת יהיו באהלי שם. בר קַפָּרָא אמר: יהיו דבריו של שם נאמרים בלשונו של יפת. ר' יודא אמר: מכאן לתרגום מן

[1] בר' א', א. [2] שם שם, כו. [3] שם ב', ב. [4] שם ה', ב. [5] שם י"א, ז. [6] שם י"ח, יב. [7] שם מ"ט, ו.
[8] שמ' ד', כ. [9] שם י"ב, מ. [10] שם כ"ד, ה. [11] שם שם, יא. [12] במ' ט"ז, טו. [13] דב' ד', יט.
[14] שם י"ז, ג. [15] ויק' י"א, ו. [16] בר' ט', כז.

שפט) **בתלמי** — מלך מצרים אחרי אלכסנדרוס מוקדון בימי בית שני. **בשבעים ושנים בתים** — כל אחד בבית לבד, כדי שלא יתיעצו יחד לעשות שנויים בתרגום. **והסכימו** — כִּוְּנוּ. **אלהים ברא בראשית** — במקום „בראשית ברא אלהים", כדי שלא יאמר בראשית שם אלהות הוא, כיון שכתוב בראש הספר, ונמצא שתי רשויות הן והראשון ברא את השני. **אעשה אדם וגו'** — ולא „נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", שלא יאמר הרבה רשויות הן. **ויכל אלהים ביום הששי** — ולא „ויכל ביום השביעי", שלא יאמר שהקב"ה עשה מלאכה ביום השביעי. **בראו** — ולא „בראם", שלא יאמר מתחלה ברא שני גופים וכל אחד מהם זכר ונקבה. **ארדה ואבלה** — ולא „נרדה ונבלה". **בקרוביה** — ולא „בקרבה"; כלו' היא צחקה לפני קרוביה בפרהסיא, ולפיכך הקפיד הקב"ה עליה ולא על אברהם, שגם בו נאמר „ויצחק". **הרגו שור וגו'** — ולא „איש" משום כבוד השבטים, שלא יאמרו רצחנים הם. **על נושא בני אדם** — ולא „על החמור", שלא יאמר: משה רבכם לא היה לו סוס או גמל. **במצרים ובשאר ארצות** — הוסיפו שאר ארצות, כדי שלא יאמר שהחשבון אינו עולה יפה. **זאטוטי** — במקום „נערי", שלא יאמר שלחו את הגרועים; ו„זאטוטי" לשון חשיבות. **חמד** — במקום „חמור", שלא יאמר חמור לא לקח, אבל חפץ אחר לקח. **להאיר לכל העמים** — הוסיפו „להאיר", שלא יאמר: אלהיכם חלק להגויים עבודה זרה. **לעבדם** — הוסיפו „לעבדם", שאם לא כן משמע לא צויתי שיהיו בעולם, ויאמר: אם כן אלהות הם, שהרי בעל־כרחו נבראו. שצ) **אלא יונית** — ולא בשאר הלשונות. **דבריו של יפת** — לשון יון, שהוא מבני יפת בן נח.

התורה. זהו שנאמר: „ויקראו בספר בתורת האלהים מפֹרש"[1]. בתורת האלהים – זה מקרא, מפורש – זה תרגום.

אמר ר' יהודה: אף כשהתירו רבותינו יְוָנית, לא התירו אלא בספר תורה, ומשום מעשה של תלמי המלך. (מג' ה, ח, ט; ב"ר פ' לו; ד"ר פ' א).

שצא תרגום של תורה – אוֹנְקְלוֹס הגר אֲמָרוֹ מפי ר' אליעזר ור' יהושע, ושל נביאים – יונתן בן עוזיאל אמָרוֹ מפי חַגַּי זכריה ומלאכי. ובאותה שעה נִזְדַּעְזְעָה ארץ־ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצאה בת־קול ואמרה: מי הוא זה שגִלָּה סְתָרַי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגליתי את סתריך לבני אדם. גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי, שלא ירבו מחלוקות בישראל. ועוד בקש לגַלות תרגום של כתובים – יצאה בת־קול ואמרה לו: דַּיֶּךָּ!

בה טעם? משום שיש בו קץ משיח. (מג' ג).

שצב מקרא מביא לידי תרגום, תרגום מביא לידי מִשְׁנָה. (ספרי שופטים).

שצג אמר ר' שמעון בן פזי: מנַין שאין המתרגם רַשַּׁאי להגביה קולו יותר מן הקורא, שנאמר: „משה ידבר והאלהים יעננו בקול"[2], מה תלמוד־לומר בקול? – בקולו של משה. וכן שנינו: אין המתרגם רַשַּׁאי להגביה קולו יותר מן הקורא. ואם אי אפשר למתרגם להגביה קולו כנגד הקורא, יְמַעֵךְ הקורא קולו ויקרא. (בר' מה.).

שצד ר' יהודה אומר: המתרגם פסוק בצורתו הרי זה בַדַּאי, והמוסיף עליו – הרי זה מְחָרֵף ומְגַדֵּף. (קיד' מט.).

שצה דברה תורה בִלְשון בני־אדם. (בר' לא:).

שצו דברה תורה לְשון־הֲבָאי. (תמ' כט.).

שצז לשון־תורה לעצמה, לשון־חכמים לעצמם. (חול' קלז:).

---

[1] נח' ח' ח. [2] שמ' יט, יט.

אלא בספר תורה – ולא בנביאים וכתובים. מעשה של תלמי המלך – שצוה לתרגם התורה יונית, כמפורש למעלה. שצא) פרסה – מדת הארץ, ד' מיל. שלא ירבו מחלוקות – בפירושי הכתובים. קץ משיח – בדניאל. שצב) תרגום מביא לידי משנה – שהמשנה מפרשת את המקראות. שצג) להגביה קולו וגו' – כדי שיהא קול הקורא נשמע לצבור. בקולו של משה – ולא בקול גבוה מקולו. להגביה קולו כנגד הקורא – לקרוא בקול רם כמוהו. ימעך הקורא קולו – כלו' ישפיל קולו. שצד) המתרגם פסוק כצורתו – כלו' לפי דקדוק המלים ולא לפי הכונה. בדאי – בודה מן הלב, שקרן. והמוסיף עליו – מדעת עצמו. שצה) בלשון בני אדם – לסבר את האוזן, כגון „יד ה'" וכדומה. שצו) לשון הבאי – לשון גוזמא והפלגה, כגון „ערים גדולות ובצורות בשמים". שצז) לשון חכמים – לשון משנה ותלמוד, כגון „רחלות" במקום רחלים שבתורה, וכיוצא בו.

XII. תַּלְמוּד וּמַעֲשֶׂה.

שצח תַּנְיָא: את זו דרש רבי מנחם בר׳ יוסי: „כי נר מצוה ותורה אור׳[1] – תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור; את המצוה בנר, לומר לך: מה נר אינו מאיר אלא לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה; ואת התורה באור, לומר לך: מה אור מאיר לעולם, אף תורה מגינה לעולם. ואומר: „בהתהלכך תנחה אותך“[2] וגו׳, בהתהלכך תנחה אותך – זה העולם הזה; „בשכבך תשמור עליך“[2] – זו מיתה; „והקיצות היא תשיחך“[2] – לעתיד־לבוא. משל לאדם שהיה מְהַלֵּך באישון לילה ואפלה, ומתיָרא מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפְּחָתִים ומַחַיָּה רעה ומן הלִסְטִים, ואינו יודע באיזה דרך מהלך. נִזְדַּמְּנָה לו אֲבוּקָה של אור נִצַּל מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים, ועֲדַיִן מִתְיָרֵא מחיה רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזה דרך מהלך. כיון שעלה עמוד־השחר נִצַּל מחיה רעה ומן הלסטים, ועדין אינו יודע באיזה דרך מהלך. כיון שהגיע לפָרָשַׁת־דרכים נִצַּל מִכֻּלָּם.

דבר אחר: עבֵרה מְכַבָּה מצוה ואין עבֵרה מכבה תורה, שנאמר: „מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה“[3]. (סוטה כא.).

שצט וכבר היה ר׳ טרפון וזקנים מסובים בעֲלִיַּת בית־נִתְזָה בלוד. נשאֲלה שאֵלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נַעֲנָה ר׳ טרפון ואמר: מעשה גדול. נענה ר׳ עקיבא ואמר: תלמוד גדול. נַענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה. (קיד׳ מ:).

ת „וַעֲשִׂיתֶם אותָם“[4] – תני ר׳ חיא: הלמד לעשות, לא הלמד שלא לעשות; הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. אמר ר׳ יוחנן: הלמד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שִׁלְיָתוֹ על פָּנָיו ולא יצא לאויר העולם. (ויק״ר פ׳ לה).

תא ר׳ חנינא בן דוסא היה אומר: כל שמעשיו מְרֻבִּים מחכמתו – חכמתו מתקַיֶּמֶת, וכל שחכמתו מְרֻבָּה ממעשיו – אין חכמתו מתקימת.

ר׳ אלעזר בן עזריה היה אומר: כל שחכמתו מְרֻבָּה ממעשיו – למה הוא דומה? לאילן שעֲנפיו מְרֻבִּים ושרשיו מועטים והרוח באה ועוקַרְתּוֹ והופַכְתּוֹ על פניו. אבל כל שמעשיו מְרֻבִּים מחכמתו – למה הוא דומה? לאילן שענפיו מועטים ושרשיו מְרֻבִּים; שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו – אין מְזִיזוֹת אותו ממקומו. (אב׳ פ׳ ז).

תב „לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי“[5] – אמר רבי שמעון בן חלַפְתָּא: כל מי שלומד דברי־תורה ואינו מְקַיֵּם עָנשׁוֹ חָמוּר ממי שלא למד כל־עיקר. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פַּרְדֵּס, הכניס לתוכו שני אֲרִיסִים, אחד היה נוטע אילנות ומקצצם, ואחד לא

[1]משלי ו׳, כג. [2]שם שם, כב. [3]שה״ש ח׳, ז. [4]ויק׳ כ״ו, ג. [5]דב׳ כ״ח, א.

שצח) לפי שעה — בשעת עשיתה. הלסטים — גזלנים. נזדמנה לו אבוקה של אור — הגיע לידו לפיד של אש; כך זכה לקיים מצוה ניצל ממקצת פורענות. כיון שעלה עמוד השחר — כך זכה לתורה ניצל מן החטא ומן היסורים. הגיע לפרשת דרכים — ושם הכיר את דרכו; והנמשל יום המיתה. מכבה מצוה — מבטלת שכר המצוה. ת) שנהפכה שליתו — מקום הולד במעי אמו. תא) שמעשיו מרובים מהכמתו — שצדקתו מרובה מחכמתו בתורה. מזיזות — מנענעות. תב) חמור — כבד. כל עיקר — כלל. אריסים — עובדים בשכר חלק מן הפירות.

היה נוטע כל עיקר ולא מקצצם. על מי המלך כועס? לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ? כך כל מי שלומד דברי־תורה ואינו מְקַיֵם אותה ענשו חמור ממי שלא למד כל־עיקר. (דב"ר פ' ז).

תג ארבע מדות בהולכי לבית־המדרש: הולך ואינו עושה — שכר הליכה בידו; עושה ואינו הולך — שכר מעשה בידו; הולך ועושה — חסיד; לא הולך ולא עושה — רשע. (אב' פ' ה).

תד יש נאה דורש ונאה מְקַיֵם; נאה מקים ואין נאה דורש; נאה דורש ואין נאה מקים. (יבמ' סג).

תה ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: „הכן בחוץ מלאכתך"[1] — זה מקרא ומשנה ותלמוד; „וְעַתְּדָה בשדה לך"[1] — אלו מעשים טובים; „אחר ובנית ביתך"[1] — דרוש וקבל שכר. (סוטה מד.).

תו ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן בְּרוֹקא אומר: הלומד על מנת ללמד — מספיקין בידו ללמוד וללמד; והלומד על מנת לעשות — מספיקין בידו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות. (אב' פ' ד).

תז אמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה. (ע"ז יז).

תח כל האומר אין לו תורה — אפילו תורה אין לו; מה טעם? אמר רב פפא: אמר הכתוב: „ולמדתם... לעשותם"[2] — כל שֶׁיֶשְׁנוֹ בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה. (יבמ' קט.).

תט אמר ר' יונתן: מהו שנאמר: „למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין"[3] — אוי להם לתלמידי־חכמים, שעוסקים בתורה ואין בהם יראת־שמים. (יומא עב).

תי אמר רַבָּה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת־שמים דומה לְגִזְבָּר שמסרו לו מַפְתְּחוֹת הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו — היאך יִכָּנֵס? הכריז ר' יַנַּאי: חֲבַל על מי שאין לו חצר ושער לחצר עושה. (שבת לא:)

תיא אמר ר' הוֹשַׁעְיָה: כל מי שהוא יודע ואין בידו יראת־חטא — אין בידו כלום. כל נַגָּר שאין בידו אֲרַגַּלְיָא שלו — אינו נַגָּר. (שמ"ר פ' מ).

תיב הכריז ר' אלכסנדרי: מי מבקש חיים? היו הכל מִתְכַּנְסִים ובאים אצלו, ואמרו לו: תן לנו חיים. אמר להם: „מי האיש החפץ חיים... נצור לשונך מרע וגו'"[4]; שמא יאמר אדם: הואיל ונצרתי את לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה — אלך וְאֶתְגָּרֶה בְּשֵׁנָה, תלמוד

[1]משלי כ"ד, כז. [2]דב' ה', א. [3]משלי, י"ז, טז. [4]תה' ל"ד, י"ג יד.

תג) הולך ואינו עושה — הולך לביה"מ לשמוע תורה ואינו מקיים המצוות. תו) מספיקין בידו — נותנין לו את היכלת; מסייעין בידו. תז) בתורה בלבד — שלא על מנת לעשות. תי) לגזבר — לגבאי הממונה על קופת ממון. מפתחות הפנימיות — של החדרים הפנימיים. תיא) חבל — קריאה של צער. מי שאין לו חצר וגו' — והנמשל למי שלומד ואינו עושה. תיב) נגר — חרש עצים. ארגליא שלו — כלי אומנתו. תיג) ואתגרה בשינה — כלומ' אשקיע עצמי בשינה.

לומר: „סור מרע ועשה טוב"[1] — ואין „טוב" אלא תורה, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו"[2]. (ע"ז יט).

תיג מַרְגְּלָא בפי רבא: תכלית חכמה — תשובה ומעשים טובים; שלא יְהֵא אדם קורא ושונה ובועט באביו ואמו וברַבּו ובמי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, שנאמר: „ראשית חכמה יראת ה', שכל טוב לכל עושיהם"[3], ל„לומדיהם" לא נאמר, אלא ל„עושיהם" — לעושים לשמה, ולא לעושים שלא לשמה. (בר' יז.).

תיד לא המדרש הוא העִקר, אֶלא המעשה. (אבות פ' א).

XIII. מִצְוֹת־הַתּוֹרָה.

תטו ר' חֲנַנְיָה בן עֲקַשְׁיָא אומר: רצה הקדוש־ברוך־הוא לזַכּוֹת את ישראל לפיכך הִרְבָּה להם תורה ומצוות, שנאמר: „ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר"[4]. (מכ' כג:).

תטז הראשונים ר"ח מצוֹת נתת להם — לְאָדָם מצוה אחת, לנח ולבניו שש מצוות, אבל אנו, כשבאנו לְסִינַי, כאדם שהוא מְעָרֶה מפי חָבִית כך אתה מעָרֶה עלינו את כל המצוות. (תנח' יתרו).

תיז אמר ר' אבא: רמ"ח מצוות עֲשֵׂה בתורה כנגד אברים שבאדם, שכל אבר ואבר צווה על האדם ואומר: עֲשֵׂה כי מצוה שתחיה בזכותה יתאריך ימים; ושס"ה מצות לא־תעשה, כמנין ימות החמה, שבכל יום שהחמה זורחת, עד שהיא שוקעת, צווחת ואומרת לאדם: גוזרני עליך במי שהגיע ימיך ליום זה, אל תעבור בי את העֲבֵרה הזאת, ואל תכריע אותך ואת כל העולם כלו לכף־חובה. הרי תרי"ג מצוות. (תנה"ק תצא; תנח').

תיח „הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם"[5] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: אמור לישראל, הסתַּכְּלוּ בשמים שבראתי לשַׁמֶּשְׁכֶם, שמא שִׁנּוּ מדתם או שמא גלגל חמה אינו עולה מן המזרח, ולא עוד אלא שֶׂשָּׂמֵחַ בשליחותו, שנאמר: „והוא כחתן יוצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח"[6]. „ותשמע הארץ"[5] — הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם, שמא שִׁנּתה מדתה, שמא זרעתם ולא צמחה, או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים, או שמא אמרה פרה זו: איני חורשת ואיני דשה, או שמא אמר חמור זה: איני טוען ואיני הולך, וכן הים: „אשר שמתי חול גבול לים"[7] — שמא שִׁנָּה מדתו ועלה והציף את העולם. והלא דברים קל־וחֹמֶר: מה אלו שנעשו לא לשָׂכָר ולא לְהֶפְסֵד, אם זוכים אין מקבלים שכר ואם חוטאים

[1] תהל' ל"ד, טו. [2] מש' ד', ב. [3] תהל' קי"א, י. [4] ישעי' מ"ב, כא. [5] דב' ל"ב, א. [6] תהל' י"ט, ו. [7] ירמ' ה', כב.

תיג) מרגלא בפי רבא — דבר זה רגיל היה בפיו. ובועט — מורד ומעיז פנים. ובמנין — של תלמידים. תטו) למען צדקו יגדיל וגו' — כדי לזכות את ישראל הרבה להם תורה ומצוותיה. תטז) ר"ח מצוות — מועט מצוות. לאדם מצוה אחת — אסור עבודה־זרה. לנח ולבניו שש מצוות — גלוי עריות ושפיכות דמים, גזל ואבר מן החי, סירוס וכלאים. מערה — שופך ומריק. תיז) במי שהגיע ימיך וגו' — במי שהאריך ימיך עד עכשו; כלו' בהקב"ה. תיח) שנו מדתם — דרכם, טבעם. להפסד — כלו' לעונש.

אינם מקבלים פורענות ואינם חסים על בניהם ועל בנותיהם – לא שנו מדתם, אתם שאם זכיתם אתם מקבלים שכר ואם חטאתם אתם מקבלים פורענות ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם – על אחת כמה וכמה שאתם צריכים שלא תשנו מדתכם. (ספרי האזינו; ילק"ש).

תיט „וּרְאִיתֶם... וּזְכַרְתֶּם" [1] – הָרְאִיָה מביאה לידי זכרון, וזכרון מביא לידי מעשה. (תנח"ק שלח).

תכ תניא, היה ר' מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונים? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לספיר, וספיר דומה לכסא־הכבוד, שנאמר: „ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר" [2]; ואומר: „כמראה אבן ספיר דמות כסא" [3]. (סוטה יז.; ירוש' בר' פא).

תכא אמר ר' חזקיה: בזמן שישראל מתכסים בציצית לא יהו סבורים שמא תכלת הם לובשים, אלא יהו מסתכלים בציצית כאלו הָדָר שכינה עליהם. (שו"ט צ).

תכב שנו רבותינו: חביבים ישראל, שסִבְּבָם הקדוש־ברוך־הוא במִצְוֹת: תפלין בראשיהם, תפלין בזרועותיהם, ציצית בבגדיהם, מזוזות בפתחיהם. ועליהן אמר דוד: „שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך" [4]. ובשעה שנכנס דוד למרחץ וראה עצמו עומד ערום – אמר: אוי לי, שאעמוד ערום בלא מִצְוָה! וכיון שנזכר במילה שבבְשָׂרוֹ נתישבה דעתו. לאחר שיצא אמר עליה שירה. (מנח' מג:)

תכג ר' ישמעאל אומר: גדולה מילה, שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות. ר' יוסי אומר: גדולה מילה, שדוחה את השבת החמירה. ר' מאיר אומר: גדולה מילה, שכל המצוות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שָׁלֵם עד שמָּל, שנאמר: „התהלך לפני והיה תמים" [5].

רבי אומר: גדולה מילה, ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה. (נדר' לא, לב).

תכד אמר לו קֵיסָר לר' תַּנְחוּם: בא ונהיה כולנו לעם אחד. אמר לו: טוב, אלא אני שמהולים אנו אי אפשר לנו להיות כמותכם, אַתֶּם לכו והמולו והיו כמותנו. אמר לו: יפה אתה אומר, אלא כל מי שנצח את המלך מְטִילִין אותו לְבִיבָר. הטילוהו לביבר ולא אֲכָלוּהוּ. אמר לו מין אחד: לא אכלוהו החיות, אלא מפני שאינן רעבות. הטילו אותו ואכלוהו. (שם).

[1]במ' ט"ו, לט. [2]שמ' כ"ד, י. [3]יחז' א', כו. [4]תהל' קי"ט, קסד. [5]בר' י"ז, א.

ואינם חסים על בניהם וגו' – שמא יענשו בעונותיהם. תכ) מה נשתנה תכלת – שהזקיקו הכתוב לציצית. שתכלת דומה לים וגו' – ונמצא שכשהוא רואה את התכלת לבו לשמים. תכא) שמא תכלת – כלו' בגד פשוט. תכב) נתישבה דעתו – נחה דעתו. תכג) שלש עשרה בריתות – י"ג פעמים כתוב ברית אצל מצות מילה. שדוחה את השבת – שמלין ביום השמיני אפילו בשבת. תכד) שמהולים – שנמולים. לביבר – בית החיות של מלכות. ולא אכלוהו – החיות. הטילו אותו – את המין.

תכה „גִּבֹּרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ"[1] — במה הכתוב מדבר? אמר ר' יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר. בנוהג שבעולם, אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחדש אחד, שמא לשאר ימות השנה? וזה רואה בָּ־רהו בּוּר, כרמו בור, ונותן אַרְנוֹנָא ושותק — יש לך גבור גדול מזה? (ויק"ר פ' א).

תכו רבי אומר: הוי זהיר במצוה קלה כְּבַחֲמוּרָה, שאֵין אתה יודע מַתַּן שכרן של מצות, וֶהֱוֵי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מצוה כנגד שכרה ושכר עֲבֵרָה כנגד הפסדה. (אב' פ' ב).

תכז הִשְׁוָה הכתוב מצוה קלה שבקלות למצוה חמורה שבחמורות. (ירוש' פאה פ' א).

תכח תהא מצוה קלה חביבה עליך כמצוה חמורה. (ספרי פ' עט).

תכט עבר אדם על מצוה קלה — סופו לעבור על מצוה חמורה. (שם שופטים).

תל בן־עַזַּאי אומר: הוי רץ למצוה קלה כבחמורה ובורח מן העבֵרה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה; ששכר מצוה — מצוה ושכר עברה — עברה. (אב' פ' ד).

תלא „הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת"[2] — אלו בני־אדם שאין בהם לַחְלוּחִית של מצוה. (סנה' צב:).

תלב „לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתָי"[3] — משל לאחד משלך לתוך המים, הושיט הַקְּבַרְנִיט את החבל ואמר לו: תפוש הכל זה בידך ואל תניחהו, שאם תניחהו אין לך חיים; אף כך אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: כל זמן שאתם מדובקים במצוות — „ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום"[4]. (במ"ר פ' יז).

תלג „נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם"[5] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: יהא נרי בידך ונרך בידי. ואיזו נרו של הקב"ה? זו תורה, שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור"[6]. מהו „כי נר מצוה"? אלא כל מי שעושה מצוה הוא כאלו מדליק נר לפני הקב"ה ומחַיה נפשו שנקראת נר, שנאמר: „נר ה' נשמת אדם". (שמו"ר פ' לו).

תלד אמר בר־קפרא: הנפש והתורה נמשלו בנר. הנפש — שנאמר: „נר ה' נשמת אדם"[5], והתורה — שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור"[6]. אמר הקדוש־ברוך־הוא לאדם: נרי בידך ונרך בידי. נרי בידך — זו התורה, ונרך בידי — זו הנפש. אם שמרת את נרי אני מְשַׁמֵּר את נרך, ואם כִּבִּיתָ את נרי אני מכבה את נרך. (דב"ר פ' ג).

תלה ר' יוֹחָנָן ור' אלְעָזָר אמרו שניהם: תורה נִתנה בארבעים יום ונשמה נוצרה לארבעים יום, כל המשַמר את התורה נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר את התורה אין נשמתו

[1]תהל' ק"ג, כ. [2]יחז' ל"ז, ד. [3]במ' ט"ו, מ. [4]דב' ד', ד. [5]מש' כ', כז. [6]שם ו', כג.

תכה) שביעית — שנת השמיטה. בּוּר — ריק, שמם, לא חרוש ולא זרוע. ארנונא — מס למלך. תכו) כבחמורה — כמו במצוה גדולה. הפסד מצוה כְּנגד שכרה — נזק שמגיע לך ע"י עשית המצות כנגד השכר שתקבל אחר כך. תל) גוררת — מושכת; כלו' מצוה אחת מביאה לידי אחרת. ששכר מצוה מצוה — עוד מצוה אחת; וי"מ: גוף המצוה. תלב) הקברניט — מנהיג הספינה.

מִשְׁתַּמֶּרֶת. תָּנָא דְּבֵי ר׳ ישמעאל: משל לאדם שמסר צפור־דרור לעבדו. אמר: כמדומה אתה, שאם אתה מאַבְּדָהּ אני נוטל ממך אִיסָּר בדמיה—נשמתך אני נוטל ממך! (מנ׳ צט).

תלו המשל אומר: פתח שאינו פתוח למצוה — פתוח לרופא. (שהש״ר פ׳ ו).

תלז תני בשם רבי אלעזר: הסַיִף והספר נִתנו מְכֹרָכִים מן השמים. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: אם שמרתם מה שכתוב בספר זה – הרי אתם נִצולים מן הסיף, ואם לאו–סוף שהוא הורג אתכם.

תני בשם ר׳ שמעון בן יוחַאי: הככר והמקל נִתנו מכורכים מן השמים, אמר להם: אם שמרתם את התורה–הרי ככר לאכול, ואם לאו–הרי מקל ללקות בו. (ויק״ר פ׳ לה).

תלח אמר ר׳ מאיר: עשה אדם מצוה אחת נותנים לו מלאך אחד; שתי מצוות נותנים לו שני מלאכים; מצוות הרבה נותנים לו מלאכים הרבה, שנאמר: „כי מלאכיו יצוה לך״[1] ולמה?–כדי לשמרו מן המַזִּיקִים, שנאמר: „יפול מצדך אלף וגו׳״[2]. (שבת קיט:).

תלט אמר ר׳ אלעזר: שְׁלוּחֵי מצוה אינם נִזּוֹקִים לא בהליכתם ולא בחזירתם. (פס׳ ח:).

תם שאלו את רב: התלמידים הללו שֶׁדָּרִים בבקעה — מהו שיבאו שחרית וערבית לבית הרב? אמר להם: יבאו, עלי ועל צוארי! (שם).

תמא אמר ר׳ יהודה: מעשה באחד שהיה בודק מזונות בשוק העליון של צפורי, ומְצָאוֹ קַסְדּוֹר אחד ונטל ממנו אלף זוז. והלא אמר ר׳ אלעזר: שלוחי מצוה אינם ניזוקים? מקום שההיזק קבוע שונה, שנאמר: „ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו׳״[3]. (יומא יא.).

תמב לא נתנו מצוות אלא לחיות בהן, שנאמר: „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם״[4]— ולא שימות בהן. ואין לך שעומד בפני פִּקוּחַ־נֶפֶשׁ אלא שלשה דברים: עבודה־זרה וגלוי־עֲרָיוֹת ושפיכות־דמים. במה דברים אמורים? שלא בשעת השְׁמָד, אבל בשעת השמד אפילו קלה שבקלות נותן אדם נפשו עליה, שנאמר: „ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל״[5]. (תוס׳ שבת פ׳ טו).

תמג תַּנְיָא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל מצוה שמסרו ישראל עצמם עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודה־זרה ומילה, עדַיִן היא מוחזקת בידם, וכל מצוה שלא

[1]תהל׳ צ״א, יא. [2]שם שם, ז. [3]ש״א ט״ז, ב. [4]ויק׳ י״ח, ה. [5]שם כ״ב, לב.

תלה) איסר — מטבע קטנה. תלו) פתוחה לרופא — שמחלה מצויה שם. תלז) הסיף—החרב. תלט) בהליכתם — לעשות המצוה. תם) שדרים בבקעה — מחוץ לעיר וסכנה לילך בחשכה. שחרית וערבית — בשעת חשכה. עלי ועל צוארי — כלוי אני ערב בדבר שלא יהו ניזוקין. תמא) שהיה בודק מזוזות — אם כשרות הן. קסדור — ממונה המלך. ונטל ממנו אלף זוז— שעת גזירה היתה על קיום המצות. קבוע — מצוי ועומד, ודאי. תמב) פקוח נפש — הצלת נפשות. בשעת השמד — בשעת גזרת השמד, שגזרו על עשית המצות. תמג) מוחזקת — חזקה.

מסרו ישראל עצמם עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון תפלין, עדיין היא מְרֻפָּה בידם.

פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל, שכל המניח תפלין על ראשו יִקְּרו את מחו. והיה אלישע מניח תפלין ויצא לשוק, וראָהו קַסְדּור אחד ורץ מלפניו — ורץ אחריו. כיון שהגיע אצלו, נְטָלן מראשו וְאָחָזָן בידו. אמר לו: מה בידך? — אמר לו: כנפי יונה. פשט את ידו ונמצאו בה כנפי יונה. לפיכך היו קורין אותו: „אלישע בעל כנפים".

ולמה אמר לו „כנפי יונה" ולא אמר לו שאר עופות? משום שנמשלה כנסת־ישראל ליונה, שנאמר: „כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ"[1] — מה יונה זו כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצות מגינות עליהם. (שבת קל.).

תמד ר' אבא בר זְמִינָא היה תופר בגדים אצל גוי אחד ברומי. הביאו לפניו בשר נבלה. אמר לו הנכרי: אכול. אמר לו ר' אבא: איני אוכל. אמר לו: אכול, ואם לא אני הורגך. אמר לו ר' אבא: אם רוצה אתה להרגני הרוג, שאני איני אוכל בשר נבלה. אמר לו: מנין יודע היית, שאלו אכלת הייתי הורג אותך? אם יהודי — יהודי ואם גוי — גוי.

אמר ר' מָנָא: אלמלי היה ר' אבא בר זמינא שומע דבריהם של חכמים היה אוכל. (ירוש' שביע' פ' ד).

תמה שני תלמידים של ר' יהושע שִׁנוּ עטיפתם בשעת השמָד, פגע בהם סַרְדְיוֹט אחד מומר, אמר להם: אם בניה של תורה אתם — תנו נפשכם עליה, ואם אין אתם בניה — למה אתם נהרגים עליה? אמרו לו: בניה אנו ועליה אנו נהרגים, אלא שאין דרכו של אדם לְאַבֵּד עצמו לדעת. (ב"ר פ' פב.).

תמו רַבָּה בַּר־בַּר־חָנָה היה מהלך בְּשַׁיָּרָא, אכל ושכח ולא בֵּרך. אמר: היאך אעשה? אם אֹמַר להם: שכחתי לברך — יאמרו לי: ברך, כל מקום שתברך להקדוש־ברוך־הוא אתה מברך; מוטב שאֹמַר להם: שכחתי יונה של זהב. אמר להם: המתינו לי, ששכחתי יונה של זהב. הלך ובירך ומצא יונה של זהב.

ולמה יונה? שמשולה כנסת־ישראל ליונה. (בר' נג:).

תמז „אִמְרַת ה' צְרוּפָה"[2] — אמר רב: לא נִתְּנוּ המצות אלא לְצָרֵף בהן את הבריות. וכי מה אִכְפַּת לו להקדוש־ברוך־הוא למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף? או מה אכפת לו בין אוכל טמאות לאוכל טהורות? — הֱוֵי לא נתנו המצות אלא לצרף בהן הבריות. (ב"ר פ' מד; תנח' שמיני).

תמח „אַתָּה כּוֹנַנְתָּ מֵישָׁרִים"[3] — אמר ר' אלכסנדרי: שני חַמָּרִים מהלכים בדרך והיו שונאים זה לזה. רבץ לו המורו של אחד מהם. ראה אותו חֲבֵרו ועבר. משֶׁעָבַר אמר:

[1]תהל' ק"ח, יד. [2]שם י"ח, לא. [3]שם צ"ט, ד.

מרופה — רפויה. יקרו — ינקרו. תמד) דבריהם של חכמים — שהתירו לעבור עבירה ולא ליהרג. תמה) שנו עטיפתם — מלבושיהם, כדי שלא יכירום שיהודים הם. סרדיוט — פקיד המלך. תמו) בשירא — אורחת עוברי דרכים. ולא ברך — אחר המזון, ומן הדין צריכין לברך במקום האכילה. תמז) מה אכפת לו — כלומר: מה לו בכך. לצרף — לזקק את הלב. תמח) חמרים — מנהיגי החמורים.

ולא כתוב בתורה „כי תראה חמור שונאך... עזב תעזב עמו״ [1] ? מיד חוזר ונותן לו יד ומסַיעו לטעון ולפרוק. התחיל מסיח עמו: עזוב קִמעא מכאן, הָעֲלֵה מכאן, פרוק מכאן — נמצאו עושים שלום ביניהם. וחברו אומר: ולא הייתי סָבור שהוא שונאי? ראה היאך רִחם עלי. מתוך כך נכנסו לפונדק, אכלו ושתו ונִתאהבו זה לזה. מי גרם להם שיעשו שלום ויֵעָשׂו אוהבים? על ידי מה ששמר זה מה שכתוב בתורה — הֱוֵי „אתה כוננת מישרים״. (תנח׳ משפטים; תנה״ק; שו״ט צט).

תמט אוהב לפרוק ושונא לטעון — מצוה בשונא, כדי לכוף את יצרו. (ב״מ לב.).

תנ שנו רבותינו: „את משפטי תעשו״ [2] — דברים שאלמלא נכתבו דין הוא שיִכָּתבו, ואלו הם: עבודה־זרה וגלוי־עריות ושפיכות־דמים וגזל וברכת־השם; „ואת חקותי תשמרו״ [2] — דברים שהשטן ואומות־העולם משיבים עליהם, ואלו הם: אכילת חזיר ולבישת שעטנז וחליצת יבמה וטָהֳרת מצורע ושעיר המשתלח. ושמא תאמר: מעשה־תֹהו הם? תלמוד־לומר: „אני ה׳״ [2] — אני ה׳ חָקקתים ואין לך רשות להרהר בהם. (יומא סז:).

תנא שאל גוי אחד את ר׳ יוחנן בן זכאי: אותם הדברים שאתם עושים נראים כמין כשפים; מביאין פרה ושורפין אותה וכותשין אותה, ונוטלין אֶפרה, ואחד מכם מִטַמֵא למת, מַזין עליו שתים שלש טִפין, ואומרין לו: „טָהַרְתָּ״. אמר לו: נכנסה בך רוח־תְזָזִית מִימֶיךָ? א״ל: לאו. א״ל: שמא ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית? א״ל: הן. א״ל: ומה אתם עושים לו? א״ל: מביאין עִקָרִין ומעַשנין תחתיו, ומַרבִּיצין עליה מים — והיא בורחת. אמר לו: ישמעו אזניך מה שאתה מוציא מפיך; כך הרוח הזו רוח טומאה היא, מזין עליו מי־נדה והיא בורחת. לאחר שיצא אמרו לו תלמידיו: רבֵּנו, לזה דהית בְּקַש, לנו מה אתה אומר? אמר להם: חייכם, לא המת מטמא, ולא המים מטהרים, אלא גזרתו של מלך מלכי המלכים הוא. אמר הקדוש־ברוך־הוא: חקה חקקתי לכם, גזרה גזרתי, אין אתה רשאי לעבור על גזרתי — „זאת חֻקת התורה״ [3].

ומפני מה כל קרבנות של צבור זכרים והיא נקבה? אמר ר׳ לוי: משל לבן שפחה שטִנֵף פַּלְטֹרִין של מלך, אמר המלך: תבא אמו ותקַנֵה את הצואה; כך אמר הקב״ה: תבא פרה ותכפר על מעשי העגל. (תנה״ק חקת; פסיק׳; במ״ר פ׳ יט).

תנב אמר ר׳ יצחק: מפני מה לא נִתגלו טַעֲמֵי תורה? שהרי שני מקראות נתגלו טעמם ונכשל בהם גדול העולם. נאמר: „ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו״ [4]. אמר שלמה:

[1]שמ׳ כ״ג, ה. [2]ויק׳ י״ח, ד. [3]במ׳ י״ט, ב. [4]דב׳ י״ז, י״ז.

מסיעו — עוזרו. קמעא — מעט. סבור — חושב. לפונדק — לבית־המלון. תמט) אוהב לפרוק וגו׳ — אם נזדמנו לו בדרך אוהב ושונא וצריך לעזוב עם האוהב בפריקה והשונא בטעינה. מצוה בשונא — כלו׳ השונא קודם לסיוע. תנ) דין הוא שיכתבו — שהשכל מחייבם. וברכת השם — כלו׳ קללת השם. משיבים עליהם — לפי שטעמם נעלם. להרהר בהם — להטיל בהם דופי. תנא) שאתם עושים — בפרה אדומה. רוח תזזית — רוח טירוף ושגעון. עקרין — שרשי עשבים וסממנים. ומרביצין — מזין. דהית בקש — כלו׳ בדברים של מה בכך. פלטורין — היכל. ותקנה — תנקה ותפנה. תנב) גדול העולם — שלמה.

אני ארבה ולא אסור. ונאמר: „ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו"[1]. ונאמר: „ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה"[2], ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב. ונאמר: „ותצא מרכבה ממצרים וגו'"[3]. (סנה' כא:).

תנג אמר אליהו: פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום, בא אחד וישב כנגדי, והיה בו מקרא ולא היה בו משנה, אמר לי: רבי, אין דם אדם אסור מן התורה. אמרתי לו: בני, מה ראית? אמר לי: הכתוב אומר: „וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה"[4] — הא אין כאן דם אדם. אמרתי לו: בני, והרי הדברים קל־וחמר. ומה בהמה, חיה ועוף, שדרכם לאכילה, דמם אסור עלינו, אדם, שאין דרכו לאכילה, לא־כל־שכן שדמו אסור עלינו! והכתוב אומר: „רק חזק לבלתי אכול הדם, כי הדם הוא הנפש"[5]. (תדב"א פ' טז).

תנד אמרה לו יַלְתָּא לרב נחמן: הואיל וכל מה שאסרה לנו תורה התירה לנו כמותו: אסרה לנו דם — התירה כבד; חֵלב בהמה — חלב חיה; חזיר — מֹחו של שִׁבּוּטָא; גּוֹרִית — לשון של דג, — רוצה אני לאכול בשר בחָלב. אמר רב נחמן לטבחים: צלו לה כָּחָל. (חול' קט:).

תנה כל העושה [מצוה] שלא לִשְׁמָהּ — נוח לו שלא נברא. (בר' יז.).

תנו אמר רַבָּה בר־בר־חנה אמר רבי יוחנן: מהו שנאמר: „כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם"[6]? משל לשני בני אדם שֶׁצָּלו את פסחיהם; אחד אֲכָלוֹ לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גַסָּה. זה שאכלו לשם מצוה — „צדיקים ילכו בם"; וזה שאכלו לשם אכילה גסה — „ופושעים יכשלו בם". (נז' כג.).

תנז אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עברה לשמה ממצוה שלא לשמה.
אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמן, שמתוך שלא לשמן בא לשמן. (שם:).

תנח מצות אין צריכות כונה (ר"ה כח:).

תנט אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכַוּן לבו לשמים. (בר' כה).

תס הקדוש־ברוך־הוא לִבָּא בָּעֵי. (סנה' קו:).

[1]מ"א י"א, ד. [2]דב' י"ז, טז. [3]מ"א י', כט. [4]ויק' ז', כו. [5]דב' י"ב, כג. [6]הוש' י"ד, י.

תנג) שדרכם לאכילה — שמותר לאכלם. לבלתי אכול הדם — כל דם במשמע. תנד) ילתא — אשת רב נחמן. כבד — טעמו טעם דם. שבוטא — מין דג, וטעם מוחו כטעם חזיר. גוריתָ — מין דג טמא; וי"מ: מין עוף טמא. כחל — בשר הדדים שהחלב צרור בו. תנו) לשם אכילה גסה — למלא כרסו. תנז) עברה לשמה — לשם שמים. תס) לבא בעי — מבקש כוונת הלב

תסא מעשה בחסיד אחד, ששכח עומר בתוך שדהו, אמר לבנו: צא והקרב עלי פר לעולה ופר לזבחי שלמים. אמר לו: אבא, מה ראית לשמוח במצוה זו יותר מכל מצוות שבתורה? אמר לו: כל מצוות שבתורה נתן לנו המקום לדעתנו וזו שלא לדעתנו, שאלי עשינו ברצון לפני המקום לא באה מצוה זו לידינו, אלא הרי הוא אומר: „כי תקצר קצירך ושכחת עומר בשדה"[1]. (תוס' פאה פ' ג.).

תסב „כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂתוֹ"[2] — אמר ר' יצחק: אימתי קרוב אליך? בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו. (עיר' נד.).

תסג אמר ר' יצחק: למדתך תורה דרך־ארץ, שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח, שאלו היה ראובן יודע, שהקדוש־ברוך־הוא מַכְתִּיב עליו „וישמע ראובן ויצילהו מידם"[3] — היה טוענו ומוליכו אצל אביו; ואלו היה יודע בועז, שהקב"ה מכתיב עליו „ויצבט לה קלי"[4] — עגלים פטומים היה מאכילה. (ויק"ר פ' לד).

תסד „אֶל גִּנַּת אֱגוֹז"[5] — אמר ר' לֵוִי: האגוז יש בו שלשה מינים: אגוזי־פרך, אגוזים בינונים ואגוזים קִטְרוֹנִים. של פרך — שנפרך מעצמו, הבינוני — אתה מַקיש עליו ונשבר, והקטרוני — אתה מקיש עליו באבן לשברו ואין תועלת בו. כך הם ישראל: יש בהם עושים מצוה מעצמם, ויש בהם שאתה תיבעם למצוה ומיד הם נותנים, ויש בהם שאפילו אתה מקיש עליו כמה פעמים — אין מועיל הימנו כלום. (פסיק"ר; ילק"ש).

תסה ר' שמעון בן אלעזר אומר: גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה. (סוטה לא:).

תסו חביבה מצוה בשעתה. (פס' סח:).

תסז „וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמַּצּוֹת"[6] — ר' יֹאשִׁיָּה אומר: אל תקרי כן, אלא „ושמרתם את המִצְוֹת" — כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המִצְוֹת, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד. (מכל' בא).

תסח אמר רבי יהושע בן קָרחה: לעולם יקדים אדם לדבר מצוה. (נז' כג.).

תסט זריזים מקדימין למצוות. (פס' ד.).

תע יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים. (אב' פ' ה).

[1]דב' כ"ד, יט. [2]שם ל', יד. [3]בר' ל"ז, כא. [4]רות ב', יד. [5]שה"ש ו', יא. [6]שמ' י"ב, יז.

תסא) עשינו ברצון — בכונה ובדעת. לא באה וגו' — שהרי אי אפשר לשכחה מדעת. תסב) בזמן שבפיך וגו' — כלו' העושה מצוה מאהבה אינה קשה עליו. תסג) מכתיב עליו — ע"י משה. היה טוענו — נושא את יוסף על כתפו. פטומים — אבוסים. היה מאבילה — את רות. תסד) אגוזי פרך — בטנים, שהם נוחים להתפרך. קטרונים — מין אגוזים קשים מאד; ויש גורסין: „קנטרנים". שנפרך — מתפרך ונקלף. מקיש — מכה. תסו) בשעתה — שנעשית בזמנה. תסז) אין מחמיצין — כלו' אין דוחין לאחר זמן.

תעא כל המתחיל במצוה ואינו גומרה אינה נקראת על שמו. (תנח' וישב).

תעב עוסק במצוה פטור מן המצוה. (סוכה כא.).

תעג תניא, „זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ"[1] — הִתְנָאֶה לפניו במצות: עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה ושופר נאה, ציצית נאה, ספר־תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלָר אוּמָן, וכורכו בשִׁירָאִים נאים. (שבת קלג.).

תעד הֲדַר מִצְוָה — צניעות. (דא"ז פ"ה).

תעה אמר ר' אלעזר בן עזריה: לא יאמר אדם: אי־אפשי לאכול בשר חזיר, אִי־אֶפְשִׁי ללבוש כלאים; אלא אפשי, אבל מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי. (תו"כ קדושים).

תעו אמר ר' חנינא: גדול מְצֻוֶּה ועושה יותר ממי שאינו מְצֻוֶּה ועושה. (קיד' לא.).

תעז כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושה נקרא הדיוט. (ירוש' שבת פ' א).

תעח הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כחומרי בית־שמאי וכחומרי בית־הלל, על זה נאמר „והכסיל בחשך הולך"[2], והתופס כקולי בית־שמאי וכקולי בית־הלל—הרי זה רשע; אלא או כדברי בית־שמאי, כקוליהם וכחומריהם, או כדברי בית־הלל, כקוליהם וכחומריהם. (תוס' יבמ' פ' א).

תעט אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: „במתים חפשי"[3] — כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות. (שבת ל.).

תפ אמר רב יוסף: מצוות בטלות לעתיד־לבא. (נדה סא).

תפא דרש ר' שִׂמְלַאי: תרי"ג מצות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לָאוין כמנין ימות החמה ומאתים וארבעים ושמנה עֲשֵׂה כנגד אֵבריו של אדם. בא דוד והעמידן על אחת עשרה, שנאמר: „ה' מי יגור באהלך... הולך תמים, ופועל צדק, ודובר אמת בלבבו, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה, וחרפה לא נשא על קרובו, נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה' יכבד, נשבע להרע ולא ימיר, כספו לא נתן בנשך, ושחד על נקי לא לקח — עשה אלה לא ימוט לעולם"[4]. בא ישעיהו והעמידן על שש, שנאמר: „הולך צדקות, ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע"[5]. בא מיכה והעמידן על שלש, שנאמר: „הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט, ואהבת חסד, והצנע

[1]שמ' ט"ו, ב. [2]קהל' ב', יד. [3]תהל' פ"ח, ו. [4]שם ט"ו, א—ה. [5]ישע' ל"ג, טו.

תעג) לשמו—של הקב"ה. בקולמוס — בקנה כתיבה. בלבלר—בסופר. בשיראים — במטפחת משי. תעה) אי אפשי — איני רוצה.

לבת עם אלהיך"[1]. חזר ישעיהו והעמידן על שתים, שנאמר: „כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה"[2]. בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: „וצדיק באמונתו יחיה"[3]. (מכ' כד.).

XIV. סְיָג לַתּוֹרָה.

תפב „וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי"[4] — עשו משמרת למשמרתי. (יבמ' כא:).

תפג אנשי כנסת הגדולה היו אומרים: עשו סְיָג לתורה. (אב' פ' א).

תפד „בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל תָּבֹא... פְּרָעֵהוּ אַל תַּעֲבָר־בּוֹ שְׂטֵה מֵעָלָיו וַעֲבֹר"[5] — אמר רב אָשֵׁי: משל למה הדבר דומה? לאדם משמר פרדס, משַׁמְּרוֹ מבחוץ כֻּלּוֹ משתַּמֵּר, משמרו מבפנים — שלפניו משתמר, שלאחריו אינו משתמר. (יבמ' כא:).

תפה כיון שנפל כתלו של כרם, מיד חָרֵב כל הכרם כֻּלּוֹ. (אדר"נ פ' כד).

תפו תניא, חכמים עשו סְיָג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מִן השדה בערב ואומר: „אלך לביתי, ואֹכַל קִמְעָא, ואשתה קמעא, ואישן קמעא ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל" — וחוטפתו שֵׁנָה ונמצא ישן כל הלילה. אבל אדם בא מן השדה בערב—נכנס לבית־הכנסת; אם רגיל לקרות — קורא, ואם רגיל לשנות — שונה, וקורא קריאת־שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך... (בר' ד:).

תפז דרש ר' עֲוִירָא: אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, כתוב בתורתך: „אשר לא ישא פנים"[6] — והלא אתה נושא פנים לישראל, שנאמר: „ישא ה' פניו אליך"[7]. אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה: „ואכלת ושבעת וברכת"[8] — והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה. (בר' כ:).

תפח לא יקרא [בשבת] לאור הנר שמא יַטֶּה. אמר ר' ישמעאל בן אלישע: אני אקרא ולא אטה. פעם אחת קרא ובקש להטות, אמר: כמה גדולים דברי חכמים, שהיו אומרים: לא יקרא לאור הנר. ר' נתן אומר: קרא והטה וכתב על פִּנְקָסוֹ: „אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת; לכשיִבָּנה בית־המקדש אביא חטאת שמֵנה". (שבת יב:).

תפט אמר ר' אלעזר בן יעקב: שמעתי, שבית־דין מַכִּים ועונשים שלא מן התורה; ולא לעבור עד דברי־תורה, אלא לעשות סְיָג לתורה. ומעשה באדם אחד, שרכב על סוס

[1] מיכה ו', ח. [2] ישעי' נ"ו, א. [3] חבק' ב', ד. [4] ויק' י"ח, ל. [5] מש' ד', יד, טו. [6] דב' י', יז. [7] במ' ו', כו. [8] דב' ח', י.

תפב) משמרת למשמרתי — כלו' תקנו סיג וגדר למצוות כדי שלא תבואו לעבור על גוף המצוות. תפג) סיג — גדר. תפו) סיג לדבריהם — כה שאמרו: ק"ש מצותה עד חצות, אף על פי שמן הדין מצותה כל הלילה. קמעא — מועט. תפז) והם מדקדקים על עצמם — לברך ברכת המזון אפילו על אכילת פת כשיעור זית או ביצה שאין בהם כדי שביעה. תפח) פנקסו — ספר־הזכרון שלו. תפט) שמעתי — מרבותי. מכים ועונשים — מכים מלקות ועונשים מיתה. שלא מן התורה — אלא מדעת עצמם, אעפ"י שמן התורה אינו חיב בכך. ולא לעבור וגו' — כלו' לא שנתכוונו לעבור על דברי־תורה.

בשבת בימי יְוָנים והביאוהו לבית־דין וסְקָלוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. (יבמ' צ:).

תצ לַךְ לַךְ, אָמְרִין נְזִירָא, סְחוֹר־סְחוֹר, לְכַרְמָא לָא תִקְרַב. (שבת יג.).

תצא אמר ר' יהודה אמר רב: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית־העין, אפילו בְּחַדְרֵי־חדרים אסור. (שם סד:).

תצב תניא, אין טורפין יין ושמן לחולה בשבת. אמר רבי שמעון בן אלעזר משום רבי מאיר: אף טורפין יין ושמן.

אמר ר' שמעון בן אלעזר: פעם אחת חש רבי מאיר במעיו ובקשנו לטרוף לו יין ושמן ולא הניחָנו. אמרנו לו: דבריך יִבָּטלו בחייך! אמר לנו: אף־על־פי שאני אומר כך וחברי אומרים כך, מִיָּמַי לא מְלָאַנִי לבי לעבור על דברי חברי. (שם קלד.).

תצג „לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ"[1] — זהו שנאמר: „אל תוסף על דבריו, פן יוכיח בך ונכזבת"[2]. שנה ר' חִיָּא: שלא תעשה את הגָּדֵר יותר מן העִקָּר, שלא יפול ויְקַצֵּץ הנטיעות. כך הקדוש־ברוך־הוא אמר: „ביום אכלך ממנו מות תמות"[3], וְחַוָּה לא אמרה כן, אלא „אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון"[1]. כיון שראה אותה הנחש עוברת לפני העץ נְטָלָהּ ודְחָפָהּ עליו, אמר לה: הרי לא מַתְּ, כשם שלא מַתְּ בנגיעה כך לא תמותי באכילה. (ב"ר פ' יט).

תצד אמר חזקיה: מַנַּין שכל המוסיף גורע, שנאמר: „לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו"[1]. רב מְשַׁרְשְׁיָא אמר מכאן: „אמתים וחצי ארכו"[4]. רב אָשֵׁי אמר: עשתי עשרה יריעות[5]. (סנה' כט).

תצה אמר ר' יוסי: טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. (אדר"נ פ' א).

תצו גודרין את הגָּדוּר ופורצין את הפָּרוּץ. (תנח' וישב).

תצז אין גוזרין גזרה על הצבור, אלא אם כן רֹב הצבור יכולים לעמוד בה. (הור' ג')

תצח גזרה שבית־דין גוזרים ואין רֹב צבור מקבלים עליהם אינה גזרה. (ירוש' שבת פ' א).

[1] בר' ג', ג. [2] מש' ל', ו. [3] בר' ב', יז. [4] שמ' כ"ה, י. [5] שם כ"ו, ז.

שהשעה צריכה לכך — שהיה הדור פרוץ בחלול־שבת. תצ) לך לך אמרין נזירא — משל הבריות הוא: אומרים לנזיר (שהוא אסור בשתית יין) לך והתרחק מן הכרם סחור סחור (סביב סביב) ואל הכרם לא תגש. תצא) מפני מראית העין — כלו' שהרואה יתחשדהו בדבר האסור. בחדרי חדרים — ואין רואה. תצב) טורפין — מערבבין לרפואה. דבריך יבטלו בחייך — כלו' הרי אתה בעצמך מתיר. תצד) ולא תגעו בו — ועל ידי שהוסיפה אסור נגיעה באה לידי אכילה. אמתים — בלא א' — מאתים. עשתי עשרה — בלא ע' — שתי עשרה. תצה) עשרה טפחים — גדר של עשרה טפחים.

תצט ר׳ טרפון אומר: אין מדליקין [בשבת] אלא בשמן זית בלבד. עמד ר׳ יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: מה יעשו אנשי בבל, שאין להם אלא שמן שומְשְׁמִין? ומה יעשו אנשי מָדַי, שאין להם אלא שמן אגוזים? ומה יעשו אנשי אַלֶכְסַנְדְּרִיָא, שאין להם אלא שמן צנונות? ומה יעשהו אנשי קַפּוּטְקְיָא שאין להם לא כך ולא כך אלא נַפט? אלא אין לך אלא מה שאמרו חכמים „אין מדליקין". (שבת כו.).

תק הלכה שהיא רופפת בבית־דין ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה היאך הצבור נוהג. (ירוש׳ פאה פ׳ ז).

תקא מנהג מבטל הֲלכה. (ירוש׳ ב"מ).

תקב הכל כמנהג המדינה. (סוכה לח.).

תקג שנו רבותינו: במקומו של ר׳ אליעזר היו כורתים עצים, לעשות פֶּחָמִים, לעשות ברזל בשבת. במקומו של ר׳ יוסי הגלילי היו אוכלים בשר־עוף בחלב.

לוי נזדמן לביתו של יוסף צַיַד עופות. הביאו לפניו ראשו של טַוָס בחלב. לא אכל. כשבא לפני רבי, אמר לו: מפני מה אין אתה מנדהו? אמר לו: במקומו של ר׳ יהודה בן בתירא היה, ואמרתי: שמא הוא דורש כר׳ יוסי הגלילי. (שבת קל.).

תקד נַהְרָא נַהְרָא וּפַשְׁטֵיה. (חול׳ יח.).

XV. סִתְרֵי־תוֹרָה.

תקה אין דורשין במעשה־בראשית בשנים, ולא במֶרְכָּבָה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו. כל המסתכל בארבעה דברים רָתוי לו כאלו לא בא לעולם: מה למעלה, מה למטה, מה לפנים ומה לאחור. וכל שלא חס על כבוד קונו רָתוי לו שלא בא לעולם. (חג׳ יא:).

תצט) אלא בשמן זית — שהוא יפה להדלקה משאר שמנים. שומשמין — (זעזאם). צנונות — (רעטטיג). אלא מה שאמרו חכמים — בפרק „במה מדליקין" שמנו שם כל השמנים האסורים להדלקה בשבת. תק) רופפת — רפויה ומסופקת בידם. תקג) לעשות פחמים לעשות ברזל — לַלבן ברזל ולעשות אזמל (שכין של מוהל) למול תינוק בשבת. טוס — מין עוף (פפוי). מנדהו — מחרים אותו על שהוא אוכל בשר עוף בחלב. דורש כר׳ יוסי הגלילי — שאומר אין בשר עוף אסור בחלב. תקד) נהרא נהרא ופשטיה — נהר נהר ומהלך מימיו, כל נהר זרמת מימיו משונה משל חברו; וכן כל מדינה יש לה מנהגיה המיוחדים לה. תקה) במעשה בראשית — בסודות הבריאה התלוים ורמוזים בפרשת בראשית. במרכבה — בסודות מרכבה של מעלה התלוים ורמוזים במראות אלהים שביחזקאל. ביחיד — אפילו למסור ליחיד, אלא מעיין בהם בינו לבין עצמו. רתוי לו — נוח לו. מה לְמַעלה — מרקיע העליון. למטה — מן הארץ. מה לפנים ומה לאחור — כלו׳ מחוץ למהיצת העולם ולבריאתו. שלא חס על כבוד קונו — על כבוד הקב"ה, שדורש ברבים בסתרי תורה.

תקו היה ר׳ אליעזר הגדול אומר: כַּרְמוֹ של הקב״ה אל תָּצִיץ בּוֹ. ואם הצצת — אל תרד לתוכו, ואם ירדת לתוכו — אל תֵּהָנֶה ממנו, ואם נֶהֱנֵיתָ ממנו—אל תאכל מִפֵּרוֹתָיו, ואם הֵצַצְתָּ וירדת ונהנית ואכלת—סיפו של אותו האיש לְהִטָּרֵד מן העולם. (תדב״א).

תקז מעשה מרכבה — התורה הזו דומה לשני שְׁבִילִים: אחד של אור ואחד של שלג. הִטָּה בזה — מת באור; הטה בזה — מת בשלג. מה יעשה? — יְהַלֵּךְ באמצע. (ירוש׳ חג׳ פ׳ ב).

תקח שנו רבותינו: ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הם: בן־עַזַּאי ובן־זוֹמָא, אַחֵר ור׳ עקיבא. אמר להם ר׳ עקיבא: כשאתם מגיעים אצל אבני שַׁיִשׁ טהור — אל תאמרו: מים, מים! משום שנאמר: „דובר שקרים לא יכון לנגד עיני״[1]. בן עזאי הֵצִיץ ומת, עליו הכתוב אומר: „יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו״[2]; בן זומא הֵצִיץ ונפגע, ועליו הכתוב אומר: „דבש מצאת אכל דיך, פן תשבענו והקאתו״[3]; אחר קִצֵּץ בנטיעות; ר׳ עקיבא יצא בשלום. ועליו הכתוב אומר: „משכני אחריך נרוצה״[4]. ואף ר׳ עקיבא בקשו מלאכי השרת לדחפו. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: הניחו לו לזקן זה, שראוי להשתמש בכבודי. (חג׳ יד, טו.).

תקט מעשה בר׳ יהושע בן חנניה שהיה עומד על־גב מעלה בהר־הבית ובן־זומא בא כנגדו, הגיע אצלו ולא שאל בשלומו. אמר לו: מאין ולאין, בן זומא? אמר לו: מסתכל הייתי במעשה־בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אלא שלש אצבעות בלבד, שנאמר: „ורוח אלהים מרחפת על פני המים״[5] — כיונה זו שמרחפת על בניה, נוגעת ואינה נוגעת. אמר להם ר׳ יהושע לתלמידיו: כבר בן זומא מִבַּחוּץ. לא היו ימים מועטים עד שנסתלק בן זומא. (חג׳ טו; תוס׳ שם פ״ב).

תקי תינוק אחד דרש ב„חַשְׁמַל״, ויצאה אש ושְׂרָפַתּוּ. (חג׳ יג.).

[1]תהל׳ ק״א, ז. [2]שם קט״ז, טו. [3]מש׳ כ״ה, טז. [4]שה״ש א׳, ד. [5]בר׳ א׳, ב.

תקו) כרמו של הקב״ה — סתרי תורה הם הקרוים פרדס או כרם בלשון חכמים. אל תציץ בו — במופלא ממך אל תדרוש. אל תרד לתוכו — אל תרבה לחקור בו יותר מדי. אל תהנה ממנו — להתגדר בו בפני הבריות. אל תאכל מפירותיו — כגון ללמד את אחרים בשכר, או להשתמש בו לתועלת עצמו. להטרד — להיות אובד. תקז) הטה בזה וגו׳ — כלו׳ כל נטיה לאחד מן הקצוות בסתרי תורה מסוכנת לאדם, ולפיכך יפה בהם זהירות יתרה. תקח) בפרדס — העיון בסתרי תורה קרוי כניסה לפרדס. אחר — כנוי לאלישע בן אבויה אחר שיצא לתרבות רעה (עי׳ ח״ב „מעשי חכמים״ סע׳ קנ״ו). כשאתם מגיעים וגו׳ — כלו׳ הזהרו שלא להחליף ענין ידוע מסתרי תורה, הקרוי בלשון בעלי הסודות „אבני שיש טהור״, בענין אחר הדומה לו, שקוראו בדרך משל מים (שהשיש הטהור זך ודומה למים). הציץ ומת — נשתקע בעיונו יותר מדי עד שמת. ונפגע — לקתה דעתו. קצץ בנטיעות — יצא לכפירה (והמשיל את הכפירה לעקירת אילנות מן הפרדס). תקט) ולא שאל בשלומו — שלא הרגיש בו מתוך עיונו בסתרי תורה. ואין בין מים העליונים וגו׳ — כל אלו הדברים מרמזים לענינים ידועים להם במעשה בראשית. כבר בן זומא מבחוץ — כלו׳ אינו בן עוה״ז. שנסתלק — שמת. תקי) בחשמל — בענין החשמל שבמעשה מרכבה.

תקיא „זֶה שְׁמִי... וְזֶה זִכְרִי"[2] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת.

אמר רַבָּה בר בר חָנָה אמר רבי יוחנן: שֵׁם בן ארבע אותיות — חכמים מוסרין אותו לתלמידיהם פעם אחת בשבוע, ויש אומרים: פעמַיִם בשבוע.

שנו רבותינו: בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם; משרבו הפָּרִיצִים, היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים.

תניא, אמר ר' טרפון: פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן, והטיתי אזני אצל כהן גדול, ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים.

אמר ר' יהודה אמר רב: שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו, ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואינו מעמיד על מדותיו; וכל היודעו והזהיר בו, והמשמרו בטָהֳרָה — אהוב למעלה ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא. (קיד' עא.)

תקיב שנו רבותינו: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה מהלך בדרך ור' אלעזר בן עֲרָךְ מְחַמֵּר אחריו. אמר לו: רבי, שְׁנֵה לי פרק אחד במעשה מרכבה. אמר לו: לא כך שניתי לכם: „ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו". אמר לו: רבי, תרשֵׁני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני. אמר לו: אמור. מיד ירד ר' יוחנן בן זכאי מעל החמור ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו ומלאכי־השרת מלַוִּים אותנו — ואני ארכב על החמור? מיד פתח ר' אלעזר בן עֲרָךְ במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסבבה כל האילנות שבשדה. פתחו כלם ואמרו שירה. מה שירה אמרו? — „הללו את ה' מן הארץ... עץ פרי וכל ארזים — הללויה"[3].

נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה מרכבה!

עמד ר' יוחנן בן זכאי ונְשָׁקוֹ על ראשו ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל, שנתן בן לאברהם אבינו, שיודע להבין ולדרוש ולהקור במעשה מרכבה. יש נאה דורש ואין נאה

[1]שמ' ג', טו. [2]תהל' קמ"ח, ז, ט.

תקיא) זה שמי... וזה זכרי — כלו' זה שמי המיוחד ובזה השני אני נזכר. ביו"ד ה"א — יהוה. באל"ף דל"ת — אדני. שם בן ארבע אותיות — שם המפורש, כתיבתו וקריאתו ופירושו. בשבוע — בשבע שנים. שם בן שתים עשרה... בן ארבעים ושתים — שמות של הקב"ה ידועים לחכמי הנסתר ומרמזים על ענינים נסתרים. הפריצים — שהשתמשו בו. מבליעים אותו בנעימת וגו' — בשעת ברכת הכהנים כשהם מאריכים בנעימה ובהרמת הקול הצנועים מבליעים מהרה את השם באמצע, שלא יהא נשמע לרבים. לדוכן — מקום שהכהנים עומדים שם ומברכים. ועומד בחצי ימיו — שדעתו נתישבה עליו. ואינו משתכר — במשקאות. ואינו מעמיד על מדותיו — כלו' מוחל על עלבונו. תקיב) מחמר — מנהיג החמור. תרשני — תתן לי רשות.

מקַים, נאה מקים ואין נאה דורש, אתה נאה דורש ונאה מקים. אשריך, אברהם אבינו, שאלעזר בן ערך יצא מחלציך!

וכשנאמרו הדברים לפני ר׳ יהושע, היה הוא ור׳ יוסי הכהן מהלכים, אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה. פתח ר׳ יהושע ודרש, ואותו היום תקופת תמוז היה. נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי־השרת מתקבצים ובאים לשמוע, כבני אדם שמתקבצים ובאים לראות במַזְמוּטֵי חתן וכלה. הלך ר׳ יוסי הכהן וספֵּר דברים לפני ר׳ יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם! אשרי עיני שכך ראו! ואף אני ואתם בחלומי מְסֻבִּים היינו על הר סיני ונִתנה עלינו בת־קוֹל מן השמים: עלו לכאן, עלו לכאן, טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם, אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזמנים לכַת שלישית. (חג׳ יד:).

תקופת תמוז — שהימים המיֻבּ ביותר. במַזמוטי — בהלולים ושעשועי שמחה. טרקלין — חדר נאה ומרווח כתבנית היכל. לכַת שלישית — כתה של צדיקים שיושבת במקום מובחר בגן־עדן.

ח.

חָכְמָה וּנְבוּאָה.

I. חָכְמָה.

א אמר ר׳ אמי: גדולה דֵעָה, שנאמרה בתחלת ברכות של חול.
ואמר ר׳ אמי: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר: „כי אל דעות ה׳"[1].
אמר ר׳ אלעזר: כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בית־המקדש בימיו: דעה נִתְּנָה בין שתי אותיות, מקדש נִתן בין שתי אותיות, שנאמר: „פעלת ה׳ מקדש ה׳"[2].
ואמר ר׳ אלעזר: כל אדם שיש בִו דעה לסוף מתעשר, שנאמר: „ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים"[3].
ואמר ר׳ אלעזר: כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו, שנאמר: „כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו"[4].
ואמר ר׳ אלעזר: כל הנותן פתו למי שאין בו דעה יסורין באים עליו, שנאמר: „לחמך ישימו מ ז ו ר תחתיך אין תבונה בו"[5].
ואמר ר׳ אלעזר: כל אדם שאין בו דעה לסוף גולה, שנאמר: „לכן גלה עמי מבלי דעת"[6]. (בר׳ לג.; סנה׳ צב.).

ב כל תלמיד־חכם שאין בו דעת – בהמה טובה ממנו. (ויק״ר פ׳ א; תדב״א פ׳ ו).

ג הֲדַר תורה – חכמה; הדר חכמה – עֲנָוָה. (דא״ז פ׳ ה).

ד התורה לא נִתנה לטִפשים. (לק״ט ויחי).

ה „וּבְחֹסֶר כֹּל"[7] – אמר רב נחמן: בלא דעה.
אמר אביי: מקֻבָּלָנוּ, אין עני אלא בדעה. במערבא אמרו: מי שזו בו – הכל בו. שאין זו בו – מה בו?
דעה חָסַרְתָּ – מה קנית? דעה קנית – מה חסרת? (נדר׳ מא.; במ״ר פ׳ י״ט).

[1] ש״א ב׳, ג. [2] שמ׳ ט״ו, יז. [3] מש׳ כ״ד, ד. [4] ישע׳ כ״ז, יא. [5] עובד׳ א׳, ז. [6] ישע׳ ה׳, יג.
[7] דב׳ כ״ח, מח.

א) בתחלת ברכות של חול — שמתפללין עליה („חונן הדעת") קודם לשאילת שאר צרכים בתפלת שמונה־עשרה של חול. בין שתי אותיות — בין שני שמות של הקב״ה. לחמך ישימו מזור וגו׳ — כלו׳ אם תתן להסך ל„אין תבונה בו" „ישימו מזור (מכאובים ויסורים) תחתיך". ה) מקובלנו — קבלה בידינו. מי שזו בו — דעה.

אמר ר׳ יהושע בן לוי: „כל ימי עני רעים״[1] — זה שדעתו קצרה, „וטוב לב משתה תמיד״[1] — זה שדעתו רחבה. (ב״ב קמה:).

ז אמר ר׳ יוחנן: אין הקדוש־ברוך־הוא נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שנאמר: „יָהֵב חָכְמְתָא לְחַכִּימִין וּמַנְדְּעָא לְיָדְעֵי בִינָה״[2]. שמע רב תַּחֲלִיפָא בַּר מַעַרְבָא וַאֲמָרָה לפני ר׳ אַבָּהוּ. אמר לו: אתם שניתם לה משם ואנו מכאן, שנאמר: „ובלב כל חכם־לב נתתי חכמה״[3]. (בר׳ נה).

ח „וָאֲמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה״[4] — הַחֶנְוָנִי הזה, אדם הולך לָקַח ממנו יין או דבש או שמן ומוּרְיַיס, כשהחנוני פִּקֵּחַ מריה בכלי: אם היה של יין נותן לתוכו יין, וכן כלי של שמן ושל דבש ושל מוּרְיַיס; והקדוש־ברוך־הוא, כשרואה באדם שֶׁיֵּשׁ בו ריח חכמה — ממלאו. (תנח׳ ויקהל).

ט שאלה מַטרוֹנָה את ר׳ יוסֵי בן חֲלַפְתָּא, אמרה לו: מהו שכתוב: „יָהֵב חָכְמְתָא לְחַכִּימִין״[2] — „לטפשים״ צריך לומר! אמר לה: יש לך תַּכְשִׁיטִים? אמרה לו: הן. אמר לה: אם יבואו אצלך שני בני אדם לשאול תכשיטים שלך, אחד עני ואחד עשיר — לאיזה מהם את משאלת? אמרה לו: לעשיר. אמר לה: ולמה? אמרה לו: עשיר אם מאבדם יש לו מהיכן לפרוע, אבל עני מהיכן יפרע? אמר לה: תכשיטים שלך אין את משאלת אלא לאדם עשיר — הקדוש־ברוך־הוא יתן את החכמה לטפשים! (תנה״ק מקץ; תנח׳; ילק״ש).

שאלו אנשי אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּא את ר׳ יהושע בן חנניה: מה יעשה אדם ויחכם? אמר להם: יַרבה בישיבה וימַעט בסחורה. אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם. — אלא יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר: „כי ה׳ יתן חכמה מפיו דעת ותבונה״[5].

שנה ר׳ חִיָּא: משל למלך בשר־ודם שעשה סעודה לעבדיו ומשגר לאוהביו ממה שלפניו.

אמר ר׳ יצחק: משל למלך שהיה אוכל אֲפַּסְטְלוֹן, וכיון שבא בנו שְׁמָטוֹ מפיו ונְתָנוֹ לו. כך „ה׳ יתן חכמה״ לכל, אבל „מפיו דעת ותבונה״— לישראל. (נדה ע:; ילק״ש; שהש״ר א; שמו״ר פ׳ כא).

יא אמרה מטרונה אחת לר׳ יהודה: מורה וְרָוֶה? אמר לה: האמונה, שאיני טועם אלא קִדוש והבדלה וארבע כוסות של פסח, וחוגְרַני צדעַי מן הפסח ועד עצרת, אלא „חכמת אדם תאיר פניו״[6]. (נדר׳ מט:).

---

[1]מש׳ ט״ו, טו. [2]דנ׳ ב׳, כא. [3]שמ׳ ל״א, ו. [4]שם שם, ג. [5]מש׳ ב׳, ו. [6]קהל׳ ח׳, א.

ז) ומנדעא — דעת. ח) ומוריים — ציר דגים. ט) מטרונה — גבירה רומית. תכשיטים — עדיים. י) אפסטלון — מין מאכל של קמח. יא) מורה ורוה — כלו׳ וכי נאה לתלמיד־חכם להיות שכור; שראתה את פניו צהובים ביותר. האמונה — לשון שבועה. וחוגרני צדעי — אני כורך וקושר ממפחת ברקותי משום כאב הראש מחמת שתיה.

יב אם אין דעה — הבדלה מנין? (ירוש׳ בר׳ פ׳ ה).

יג איזהו חכם? הרואה את הנולד. (תמ׳ לב).

יד „הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ"[1] — והכסיל עיניו במה, ברגליו? אלא עד שהחכם בראשו של דבר הוא יודע מה בסופו.

ר׳ מאיר היה קורא לסופו של דבר ראשו. (ירוש׳ סוטה פ׳ ה; קה"ר).

טו איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנאמר: „מכל מלמדי השכלתי"[2]. (אב׳ פ׳ ד).

טז „וּנְבוֹן דָּבָר"[3] — שמבין דבר מתוך דבר. (סנה׳ צג:).

יז ר׳ אלעזר בן עזריה אומר: אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה; אם אין דעת אין בינה, אם אין בינה אין דעת. (אב׳ פ׳ ג).

יח מה בין חכם לנבון? — נבון, דומה לשולחָני תַּגָּר, כשמביאין לו דינר לראות — רואה, כשאין מביאין לו—מוציא משלו ורואה; חכם, דומה לשולחני עשיר, כשמביאין לו לראות — רואה, כשאין מביאין לו לראות — יושב ותוהא. (ספרי; ילק"ש דברים).

יט מי שיש לו חכמה ואין לו בינה — דומה למי שיש בידו פת ואין לו מה יאכל בה. מי שיש לו בינה ואין לו חכמה — דומה למי שיש בידו תבשיל ואין לו פת שיאכל בו. (שו"ט קיט).

כ בן־עזאי אומר: כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סִמן יפה הוא לו, ושאין דעתו נוחה מפני חכמתו סמן רע הוא לו. (אדר"נ פ׳ כה).

כא הוא היה אומר: כל שלקה גופו מפני חכמתו — סִמן יפה לו, כל שלקתה חכמתו מפני גופו — סמן רע לו.

הוא היה אומר: כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו — סמן יפה לו, וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו — סמן רע לו. (תוספ׳ בר׳ פ׳ ג).

כב מרבה ישיבה מרבה חכמה; מרבה עצה מרבה תבונה. (אב׳ פ׳ ב).

כג הרוצה שיַחכים יעסוק בדיני מָמונות, שאין לך מקצוע בתורה גדול מהם, שהם כמַעין הנובע. (כ"ב קעה:).

---

[1]קהל׳ ב, יד. [2]תהל׳ קי"ט, צט. [3]ש"א ט"ז, יח.

יב) הבדלה — הבחנה בין דבר לדבר. יג) רואה את הנולד — רואה סוף דבר בתחלתו. יד) לסופו של דבר ראשו — שסוף מעשה במחשבה תחלה. יז) יראה — יראת שמים. יח) לשולחני — לחלפן, מחליף כספים. תגר — סוחר. יט) חכמה — ידיעות. בינה — כשרון להבין ולחדש דבר מתוך דבר. כ) שדעתו נוחה וגו׳ — כלו׳ שיש לו קורת רוח מחכמתו. כא) שלקה גופו וגו׳ — שתש כחו מתוך עמלו בחכמתו. מפני גופו—ששומר את גופו ובורח מן היגיעה. שנטרפה דעתו וגו׳—ע"י שהוא שוגה בחכמה דעתו כאלו מטורפת. כב) ישיבה—ישיבת תלמידי־חכמים. כג) מקצוע — פנה.

כד אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל היודע לחַשב בתקופות ומזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר: „ואת פֹּעַל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו״[1].

אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: מנין שמצוה על אדם לחשב תקופות ומזלות? שנאמר: „ושמרתם ועשיתם, כי היא חכמתכם ובינתכם לְעיני העמים״[2] — איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הֱוֵי אומר: זה חשיב תקופות ומזלות. (שבת עה.).

כה שנו רבותינו: הרואה חכמי ישראל אומר: ברוך שחָלק מחכמתו ליְרֵאָיו; חכמי אומות־העולם — אומר: ברוך שנתן מחכמתו לבריותיו. (בר׳ נח).

כו אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים—תאמין; יש תורה בגוים—אל תאמין. (איכ״ר).

כז חכם קודם למלך. (הור׳ יג.).

כח „אֲנִי חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה״[3] — כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה בו עַרְמוּמִית. (סוטה כא:).

כט קנאת סופרים תרבה חכמה. (ב״ב כא.).

ל אין לך אדם אוהב בן־אומנותו, אבל החכם אוהב בן־אומנותו. (ב״ר פ׳ לב).

לא הטפש סבור שהכל טפשים. (קה״ר י).

לב לְחַכִּימָא בִּרְמִיזָא, לְשַׁטְיָא בְּכוּרְמִיזָא. (מד׳ משלי פ׳ כב).

לג לא יפָּטר אדם מחברו לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך דברים בטלים ולא מתוך קלות־ראש, אלא מתוך דברים של חכמה. (תוספ׳ בר׳).

לד חכם שמת הכל קרוביו. (שבת קה:).

לה „טוֹבָה חָכְמָה עִם נַחֲלָה״[4] — טובה חכמה כשיש עמה נחלה.

דבר אחר: טובה חכמה שיש עמה זכות אבות. אשרי שזכות אבותיו עומדת ומאירה לו. (קה״ר).

לו אמר ר׳ אַבְדִימִי דְּמִן חֵיפָה: מיום שחרב בית־המקדש, אף־על־פי שנִּטְּלָה נבואה מן הנביאים — מן החכמים לא נִטְּלה. (ב״ב יב.).

לז אמר אמימר: וחכם עָדִיף מנביא. שנאמר: „ונביא לבב חכמה״[5] — מי נתלה במי? הֱוֵי אומר: קטן נתלה בגדול. (שם).

לח „עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ״[6] — נביא וזקן למה הם דומים? למלך ששלח שני פַּלְמַטּוֹרִין שלו למדינה. לאחד מהם כתב: אם אינו מראה לכם חותם שלי אל תאמינו

[1] ישעי׳ ה׳, יב. [2] דבי׳ ד׳, ו. [3] משי׳ ח׳, יב. [4] קהל׳ ז׳, יא. [5] תהל׳ צ׳, יב. [6] דבי׳ יז, יא.

כד) לחשב בתקופות ומזלות — חשבון הזמנים ומהלך הכוכבים. לעיני העמים — שחכמה ניכרת היא לעיני הכל. כח) ערמומית — ערמה. לב) לחכימא ברמיזא — לחכם די ברמז. ולשטיא בכורמיזא — ושוטה אינו מבין אלא כשמכין אותו באגרוף. לד) הכל קרוביו — וחייבים להספידו. לז) קטן נתלה בגדול—כלו׳ כשהוא מדמה דבר לדבר הראשון קטן מן השני לח) פלמטורין — שליחי המלך.

לו, ולאחד מהם כתב: אף־על־פי שאינו מראה לכם חותם שלי תאמינו לו. כך בנביא נאמר: „ונתן אליך אות או מופת"[1], אבל כאן: „על פי ההורה אשר יורידו". (ירוש' בר').

II. נְבוּאָה וְרוּחַ־הַקֹּדֶשׁ.

לט אמר ר' פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי וריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי טָהרה, טָהרה מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת־חטא, יראת־חטא מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח־הקדש, רוח־הקדש מביאה לידי תחית־המתים. (סוטה פ' ט; ע"ז כ:).

מ אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל־קומה ועָנָו. (שבת צב.; נדר' לח.).

מא „לְדָוִד מִזְמוֹר" – שֶׁשָּׁרְתָה עליו שכינה ואחר כך אמר שירה; „מזמור לדוד" – שאמר שירה ואחר־כך שרתה עליו שכינה; ללמֶדך, שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות־ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים – אלא מתוך דבר־שמחה של מצוה, שנאמר: „והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'"[2]. (שבת ל; פס' קיז).

מב אמר אליהו: מעיד אני עלי שמים וארץ, בין ישראל בין גוי, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה – הכל לפי מעשיו של אדם רוח־הקדש שורָה עליו. (תדב"א פ' ח; תנח').

מג אמר רב הונא בר סוסִי: פעמים שאין העולם כלו מחזיק כבודו של אלהינו; ופעמים שמדבר עם האדם מבין שערות ראשו. (ב"ר פ' ד).

מד אמר ר' יוחָן: גדול כֹחם של נביאים, שמדַמִּים צורה ליוצרה. (שם פ' כז).

מה אמר ר' יצחק בן אלעזר: יודעים הם הנביאים שאלהיהם אמִתִּי ואינם מחניפים לו. (ירוש' ברי פ' ז).

מו אמר ר' יוסי בן זמרא: הנביאים אינם מתביְּשִׁים לִתְבּוֹעַ צרכיהם של ישראל מלפני הקדוש־ברוך־הוא, כאשה זו שאינה מתבישת לתבוע צרכי ביתה מבעלה. (פסיק').

---

[1] דב' י"ג, ב. [2] מ"ב ג', טו.

לט) תורה — תלמוד תורה. לידי זהירות — מן העבירה. זריזות — להתרחק מן העבירה. טהרה — גדולה מנקיות. פרישות — אף מדבר המותר להחמיר על עצמו. חסידות — לפנים משורת־הדין. לידי רוח הקדש — להשרות עליו שכינה. מא) לדוד מזמור וגו' — כלומר פעמים נאמר בתהלים מתחלה „לדוד" ואח"כ „מזמור", ופעמים להיפך. מד) שמדמין צורה ליוצרה — לשון כבוד היא כלפי מעלה, והכינה להיפך: יוצר לצורה (ליצירתו), כגון „ועל דמות־הכסא דמות כמראה אדם" (יחזקאל א', כו). מו) לתבוע — לדרוש.

מז הקדוש־ברוך־הוא העמיד משה לישראל, והעמיד בלעם לאומות־העולם, רְאֵה מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות־העולם: נביאי ישראל מזהירים את האומה על העֲבֵרות, וכן הוא אומר: „צופה נתתיך לבית ישראל... והזהרת אותם"[1], ונביא שעמד מן האומות, העמיד פִּרְצָה לאבד את הבריות מן העולם־הבא. ולא עוד, אלא כל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות־העולם, שכן אמר ישעיה: „על כן מעי למואב ככנור יהמו" וגו'[2], וכן יחזקאל אמר: „שא על צור קינה"[3], וזה אכזרי עמד לעקור אומה שלֵמה על חנם, על לא דָבָר. (תנח"ק בלק).

מח מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות־העולם? אין הקדוש־ברוך־הוא נגלה לנביאי אומות־העולם אלא בחצי דבור, אבל לנביאי ישראל בדבור שלם, בלָשון ברור, בלְשון חבה, בלשון טהרה, בלשון קדושה, בלשון שמלאכי־השרת מקלסים אותו.

אמר ר' יוסי: אין הקב"ה נגלה לנביאי אומות־העולם אלא בשעה שדרך בני אדם לפרוש אלו מאלו, זהו שנאמר: „בשעפים בחזיונות לילה בנפל תרדמה על אנשים — ואלי דבר יְגֻנב"[4].

ר' חנינא בר פַּפָּא אמר: משל למלך שהיה נתון הוא ואוהבו בטְרַקְלִין וביניהם וִילון, כל שעה שהוא מבקש לדבר עם אוהבו תולה את הוילון ומקפלו עד שרואהו פנים אל פנים ומדבר עמו, אבל לנביאי אומות־העולם אינו מקפל אותו אלא מדבר עמהם מאחורי הוילון. ר' סימון אמר: למלך שהיו לו אשה ופלגש: כשהוא הולך אצל אשתו הוא הולך בְּפַרְהֶסְיָא, וכשהוא הולך אצל שפחתו הולך בְּמַטְמוֹנִיוֹת, כך אין הקב"ה נגלה על או"ה אלא בלילה, אבל על נביאי ישראל ביום. (ב"ר פ' נב, עד; ויק"ר פ' א; ילק"ש).

מט אמר ר' לוי: אומות־העולם נבואתן סתומה ואינן יודעין אם לַהרוג ואם לַהָרֵג. משל לאחד שהיה מהלך בדרך ובערב נתיַגֵע. אמר: הלואי ויהא לי חמור אחד. עבר עליו רומי אחד שילדה אתונו, אמר לו: טול עַיִר זה והרכיבהו עליך. אמר: הרי שנשמעה תפלתי, אלא שלא שאלתי כהוגֶן: אם לרכוב אם להרכיב? ושוב משל לאדם שהיה מפָרֵש בים הגדול. עמד עליו סַער גדול ובקש לטַבעו. אמר: אם ינוח נַחשול זה אני מקריב עגל אחד. כיון שנָח הנחשול אמר: לא אמרתי ולא כלום. כך היא נבואתם של אומות־העולם: „להיות עתידים ליום הזה"[5] — אם להרוג אם לֵהרג. אבל ישראל נבואתם מפורסמת: „להיות עתידים ליום הזה להנקם מאויביהם"[6]. (פנ"א א).

נ „תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר רָש"[7] — אלו נביאי ישראל; „ועשיר יענה עזות"[7] — אלו נביאי אומות־העולם. (דב"ר פ' ב).

[1]יחז' ג', יז. [2]ישעי' ט"ז, יא. [3]יחז' כ"ז, ב. [4]איוב ד', יג. [5]אס' ג', יד. [6]שם ח', יג. [7]מש' י"ח, כג.

מז) העמיד פִּרצה — מכשול ותקלה, להזנות את ישראל בשטים. מח) בחצי דבור — כלומר בלשון שאינה ברורה. בטרקלין — אולם גדול. וילון — מסך. תולה את הוילון ומקפלו — מגביהו וכופלו. בפרהסיא — בגלוי. במטמוניות — בסתר. מט) נבואתם סתומה — כלו' לשון שנשמעת לכמה פנים. כהוגן — כראוי. אם לרכוב או להרכיב — כלו' לא פרשתי אם לרכוב על החמור או להרכיבו על גבי. מפרש בים הגדול — מפרש לדרכו. נחשול — סער בים. אני מקריב עגל — ולא פירש אם לאלהים או לעצמו.

נא עשרה שמות נקרא נביא; אלו הם: ציר, נאמן, עבד, שליח, חוזה, צופה, רואה, מלאך, נביא, איש־האלהים.

עשרה שמות נקרא רוח־הקדש, ואלו הם: משל, מליצה, חידה, דבור, אמירה, קריאה, צווי, מַשָׂא, נבואה, חזיון. (אדר"נ פ' לד; ב"ר פ' מד).

נב „לַעֲשׂוֹת לָרוּחַ מִשְׁקָל"[1], אמר ר' אחא: אפילו רוח־הקדש ששורה על הנביאים אינה שורה אלא במשקל: יש מתנבא ספר אחד, ויש מתנבא שני ספרים, ויש מתנבא שני פסוקים.

„לעשות לרוח משקל" — כל נביא ונביא נִתְּנָה בו רוח־הקדש כל אחד לפי כחו. (ויק"ר פ' טו; ילק"ש איוב).

נג אמר ר' יצחק: סִגְנוֹן אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בסִגְנוֹן אחד. (סנה' פט).

נד „וְדִבַּרְתִּי עַל הַנְּבִיאִים וְאָנֹכִי חָזוֹן הִרְבֵּיתִי"[2] —אמר הקדוש־ברוך־הוא: ודאי „ודברתי על הנביאים" — אלא „אנכי חזון הרביתי", שכלם אין נבואתו של זה דומה לזה. עמוס ראה אותי עומד, מיכה ראה אותי יושב, משה ראה אותי כגבור, דניאל ראה אותי כזקן. לכך נאמר „וביד הנביאים אדמה"[2]. (מד'; ילק"ש).

נה יש מתנבאים בִּרְאִיָּה, כגון יחזקאל: „ואראה מראות אלהים"[3]; חבקוק בשמיעה: „ה' שמעתי שמעך"[4]; ירמיה בפיו: „ויגע אל פי... הנה נתתי דברי בפיך"[5]; ויש בחטם, שנאמר: „ותבא בי רוח"[6]; ויש ביד, שנאמר: „וביד נְבִיאִים אדמה"[2]; ויש לפנים, ויש לִפְנַי וְלִפְנִים. (ילק"ת גח).

נו אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זִמְרָא: כל הנביאים היו מתנבאים ולא היו יודעים מה היו מתנבאים, אלא משה ויהושע בלבד; ואף שמואל רַבָּם של נביאים היה מתנבא ולא היה יודע, שנאמר: „וישלח ה' את יְרֻבַּעַל... ואת שמואל"[7] — „ואותי" לא נאמר אלא „ואת שמואל", שלא היה יודע מה היה מתנבא. (שו"ט צ).

נז „וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה"[8] — כל הנביאים נסתכלו באִסְפַּקְלַרְיָא שאינה מאירה, שנאמר: „וביד הנביאים אדמה"[2]; משה רבנו נסתכל באספקלריא המאירה, שנאמר: „ותמונת ה' יביט"[9].

משה אמר כל דברי הנביאים ושלו, וכל שהיה מתנבא מֵעֵין נבואתו של משה היה. (יבמ' מט; שמו"ר פ' מב).

[1]איוב כ"ח, כה. [2]הוש' י"ב, יא. [3]יחז' א', א. [4]חבק' ג', ב. [5]ירמ' א', ט. [6]יחז' ב', ב. [7]ש"א י"ב, יא. [8]דב' ל"ד, י.

נב) שני פסוקים — עי' למעלה „כתבי הקדש ושאר ספרים" סי' שס"ט. נג) סגנון אחד... ואין שני נביאים וגו' — כלו' ענין אחד נאמר ע"י כמה נביאים בפנים שונים, כל נביא בלשונו. נד) עומד — „נצב על המזבח" (עמוס ט', א). יושב — „ראיתי את ה' יושב" (דהי"ב י"ח, יח). כגבור — „ה' איש מלחמה" (שמ' ט"ו, ג). כזקן — „ועתיק יומין יתב" (דנ' ז', ט). נה) יש לפנים — יש מתנבאים לפנים, תעלומות וסתרים. לפני ולפנים — סתרי סתרים. נו) ואותי לא נאמר — שהרי שמואל בעצמו הוא המדבר. נז) באספקלריא שאינה מאירה — כלומר במראָה מטושטשת, שלא ראו מראה ברור אלא מראה של דמיון. אדמה — מלשון דמיון. באספקלריא המאירה — במראה מצוחצחת. יביט — כזה שרואה ברור בעין.

נח „וַתָּחֶל רוּחַ ה' לְפַעֲמוֹ"[1] — אמר רב נחמן: בשעה שהיתה רוח־הקדש שורה עליו היו שערותיו עומדות ומַקישות זו לזו כזוג. (ויק"ר פ' ח).

נט אמר רבא: כל שראה יחזקאל ראה ישעיה. למה יחזקאל דומה? לבן־כפָר שראה את המלך; למה ישעיה דומה? — לבן־כְּרַךְ שראה את המלך. (חג' יג:).

ס „לֹא יָדַעְתִּי דַּבֵּר כִּי נַעַר אָנֹכִי"[2] — ענה ירמיהו ואמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, איני יכול להתנבאות עליהם; איזה נביא יצא להם ולא בקשו להרגו? העמדת להם משה ואהרן — לא בקשו לרגום אותם באבנים? העמדת להם אליהו בעל קווצות — היו מלעינים ומשחקים עליו: הרי מסלסל קווצותיו! איש בעל שֵׂעָר! העמדת להם אלישע — והיו אומרים לו: „עלה קֵרֵחַ, עלה קרח! איני יכול לצאת ידי ישראל — „לא ידעתי דבר, כי נער אנכי". אמרה לו רוח־הקדש: הלא לנער אני אוהב, שלא טעם טעם חטא. (פסיק').

סא „קַח אֶת כּוֹס הַיַּיִן הַחֵמָה הַזֹּאת מִיָּדִי"[3] — טול את הכוס הזה של חמה והשקה את הגוים. נטל ירמיה את הכוס ואמר: למי אשקה תחלה? אמר לו: „את ירושלים ואת ערי יהודה"[4] שהם ראש לכל הממלכות. כיון ששמע ירמיה התחיל פותח פיו וארר את יומו. אמר ירמיה: למי אני דומה? לכהן שעלה גורלו להשקות מים המרים, וקרבו את האשה אצלו, ופרע את האשה ופִרְסֵם את שערה. נטל את הכוס להשקותה. נסתכל בה שהיא אמו. התחיל צוֵחַ, אמר: אוי לי, אמי, שהייתי משתדל לכבדך והרי אני מבזך. כך היה ירמיה אומר: אוי לי עליך, אמא ציון, שהייתי סובר אני מתנבא עליך דברים טובים והריני מתנבא דברי פורענות. (פסיק"ר; ילק"ש).

סב ירמיה היה משלשה נביאים שנתנבאו באותו הדור: ירמיה, צפניה והולדה הנביאה. ירמיה היה מתנבא בשְוָקים, צפניה בתוך בתי־כנסיות וחולדה אצל הנשים. (שם).

סג כל הנביאים פותחים בתוכחות וחותמים בנחמות. (שו"ט ד; ירוש' בר' ח).

סד „הִנָּךְ יָפָה רַעְיָתִי, הִנָּךְ יָפָה"[5] — אמר ר' עקיבא: לא היה כל העולם כלו כדאי כיום שנִתַּן בו „שיר־השירים" לישראל; שכל הכתובים — קדש ושיר־השירים — קדש־קדשים. ר' אליעזר בן עוזריה משָׁלו משל: למה הדבר דומה? — למלך שנטל סְאָה של חטים ונְתָנָהּ לנַחְתּוֹם ואמר לו: הוצא ממנה כך־ וכך קמח, כך וכך סֻבִּין, כך וכך מוּרְסָן, כך וכך סלֶת וסלֶת לי מתוכה גְלוּסְקָא אחת יפה מְנֻפָּה ומעֻלָּה; כך מכל חכמתו של שלמה לא סִלֵּת אלא שיר־השירים לישראל; ראה מה הקדוש־ברוך־הוא מקלס לישראל בתוכו — „הנך יפה רעיתי, הנך יפה". (תנח' תצוה).

[1] שופ' י"ג, כה. [2] ירמ' א', ו. [3] שם כ"ה, טו. [4] שם שם, יח. [5] שה"ש ד', א.

נח) ומקישות... כזוג — פועמות ומצלצלות כפעמון. נט) שראה יחזקאל — במראות אלהים. לבן כפר שראה את המלך — והוא תמה ומאריך לספר בדבר; וכן יחזקאל האריך במעשה מרכבה, מה שאין כן ישעיה שלא חש להאריך. סא) להשקות מים המרים — לאשה סוטה. ופרסם — גלה. סד) לנחתום — לאופה. סובין... מורסן — מיני פסולת של קמח. וסלת... גלוסקא — כלו' ברר ונפה לי פת סלת.

סה תניא: עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה. משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה. כיון שגלו חזרו להֶכְשֵׁרָן הראשון. (מג׳ יד).

סו תניא, הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים — אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לדורות לא נכתבה. (שם).

סז שנו רבותינו: משמתו נביאים האחרונים חַגַּי, זכריה ומלאָכי, נסתלקה רוח־הקודש מישראל, ואף על פי כן היו משתמשין בבת־קול. (ס״ה י״א).

סח אמר ר׳ אַבְדִּימִי דמן חֵיפָא: מיום שחרב בית־המקדש נִטְּלָה נבואה מן הנביאים ונִתְּנָה לחכמים.

אמר ר׳ יוחנן: מיום שחרב בית־המקדש נִטְּלָה נבואה מן הנביאים ונתנה לשוטים ולתינוקות. (ב״ב יב:).

ט.

שַׁבָּת וְיָמִים־טוֹבִים.

I. שַׁבָּת.

א תַּנְיָא: „לָדַעַת כִּי אֲנִי ה׳ מְקַדִּשְׁכֶם"[1] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, מתנה טובה יש לי בבית־גְּנָזַי ושבת שמה, ואני מבקש לִתְּנָהּ לישראל, לך והודיעם. (שבת י:; ביצה טז.).

ב אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי: כל מצוות שנתן להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל — נתן להם בפַּרְהֶסְיָא, חוץ משבת שנתן להם בצִנְעָא, שנאמר: „ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם"[2]. (ביצה שם).

ג תָּנֵי ר׳ שמעון בן יוחאי: אמרה שבת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, לכל הימים יש בן־זוג ולי אין בן־זוג. אמר לה הקב״ה: כנסת־ישראל הוא בן־זוגך. וכיון שעמדו ישראל לפני הר־סיני אמר להם הקב״ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת — כנסת־ישראל הוא בן־זוגך. וזהו דבור: „זכור את יום השבת לקדשו"[3]. (ב״ר פ׳ יא).

ד „כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם"[4] — מגיד שהשבת מוספת קדושה על ישראל: מה לפלוני חנותו נעולה? — שהוא משמר את השבת! — מה לפלוני בטל ממלאכתו? — שהוא משמר את השבת! (מכל׳ תשא).

ה שקולה שבת כנגד כל המצוות. (ירוש׳ נדר׳ פ׳ ג).

ו „אות הִיא לְעוֹלָם"[2] — מגיד שאין שבת בטלה מישראל. וכן אתה מוצא, שכל דבר שנתנו ישראל נפשם עליו, כגון שבת ומילה ותלמוד־תורה, הרי אלו נתקיימו בידם ואין נִטָּלִים, וכל דבר שלא נתנו ישראל נפשם עליו לא נתקיימו בידם. (מכל׳ תשא).

ז אמר ר׳ יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עובד עבודה־זרה כדור אנוש, מוחלין לו, שנאמר: „אשרי אנוש יעשה זאת... שומר שבת מחללו"[5] — אל תִּקְרֵי „מחללו", אלא „מחול לו".

[1]שמ׳ ל״א, יג. [2]שם שם, יז. [3]שם כ׳, ח. [4]שם ל״א, יד. [5]ישע׳ נ״ו, ב.

א) בבית גנזי — באוצרותי. ב) בפרהסיא — בגלוי. בצנעא — בסתר. ז) כדור אנוש — דור שלישי לאדם הראשון, שלפי האגדה התחילו לעבוד עבודה־זרה בימיו.

אמר רב יהודה אמר רב: אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון, שנאמר: „ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו"[1]. ונאמר אחריו: „ויבא עמלק"[2].

אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אלמלי משמרים ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים, שנאמר: „כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי"[3], ונאמר אחריו: „והביאותים אל הר קדשי וגו'"[4]. (שבת קיח.)

ה אמר אביי: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו בה את השבת, שנאמר: „ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם"[5]. (שם קיט:).

ט „זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת"[6] — ר' אלעזר בן חנניה אומר: תהא זוכרו מאחר בשבת, שאם התמנה לך מנה יפה תהא מתקנה לשם שבת. (מכל' יתרו).

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן: כל היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה, מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, שכל מעשיו לשם־שמים, שנאמר: „ברוך ה' יום יום"[7]. וכן שנינו: בית־שמאי אומרים: מאחד בשבתך לשבתך, ובית־הלל אומרים: ברוך ה' יום יום. (ביצה טז.).

יא „זָכוֹר" „וְשָׁמוֹר"[6] — זכור מלפניו ושמור מאחריו; מכאן אמרו: מוסיפין מחול על הקדש. (מכל' יתרו).

יב העושה מלאכה בערבי־שבתות ובערבי־ימים־טובים מן המנחה ולמעלה, ובמוצאי־שבתות; ובמוצאי־ימים־טובים, ובמוצאי־יום־הכפורים, ובכל מקום שיש שם נדנוד־עֲבֵרה — אינו רואה סמן ברכה לעולם.

שנו רבותינו: יש זָרִיז וְנִשְׂכָּר וְיֵשׁ זריז וְנִפְסָד; יש שָׁפָל ונשכר ויש שפל ונפסד. זריז ונשכר — שעושה כל השבוע ואינו עושה בערב־שבת; זריז ונפסד — שעושה כל השבוע ועושה בערב־שבת. שפל ונשכר — שאינו עושה כל השבוע ואינו עושה בערב־שבת; שפל ונפסד — שאינו עושה כל השבוע ועושה בערב־שבת.

אמר רבא: אותן הנשים של מחוזא, אף־על־פי שאינן עושות מלאכה בערב־שבת מחמת פנוק, שהרי אף בכל יום אינן עושות, מכל מקום קוראין עליהן „שפל ונשכר". (פס' נ:).

[1] שמ' ט"ז, כז. [2] שם י"ז, ח. [3] ישע' נ"ו, ד. [4] שם שם, ז. [5] יחז' כ"ב, כו. [6] שמ' כ', ח. [7] תהל' ס"ח, כ.

את שבתותי — מעוט רבים שנים. ט) התמנה — תזדמן. יא) זכור ושמור — בדברות הראשונות נאמר אצל שבת „זכור" ובאחרונות „שמור". מוסיפין מחול על הקדש — מערב־שבת וממוצאי־שבת. יב) נדנוד עברה — חשש עבירה. אינו רואה סמן ברכה — במלאכתו. זריז — חרוץ במלאכתו. ונשכר — מרויח. ונפסד — מאבד שכר. שפל — שפל ידים, עצל. מחמת פנוק — שהיו עשירות ומפונקות.

יג ר׳ אֲבָהוּ היה יושב על כסא שן ונופח באש. רב ענן לבש גונְדָא, ששנו דבי ר׳ ישמעאל: בגדים שבשל בהם קדֵרה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו. רב סַפרא היה מְהָרֵךְ ראש. רבא מָלַח שִׁבּוּטָא. רב הונא היה מדליק נר. רב פַּפָּא גָדַל פְּתילה. רב חִסְדָא היה מְחַתֵּךְ סִלְקָא. רַבָּה ורב יוסף היו מְבַקְעִים עצים. ר׳ זירא היה מדליק קִיסָמִים. רב נחמן בר יצחק — מְכַתֵּף ונכנס מכתף ויוצא. אמר: אלו נזדמנו לי ר׳ אַמֵי ור׳ אַסִי כלום לא הייתי מְכַתֵּף לפניהם? (שבת קיט).

יד אמר רב יהודה אמר רב: כך היה מנהגו של ר׳ יהודה בר אִלְעַאי: ערב־שבת מביאין לו עֲרֵבָה מלאה חמין, ורוחץ פניו, ידיו ורגליו, ומתעטף ויושב בסדינים הַמְצֻיָּצִים ודומה למלאך ה׳ צבאות. (שם כה:).

טו ר׳ חנינא היה מתעטף ועומד בערב־שבת בין השמשות ואמר: בואו ונצא לִקראת שבת המלכה.

ר׳ ינאי לבש בגדיו בערב־שבת ואמר: בואי כלה, בואי כלה! (שם קיט).

טז „וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ"[1] — ברכו בְאור פניו של אדם, קדשו באור פניו של אדם. לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת כמו שהוא דומה בשבת. (ב"ר פ׳ יא).

יז „שְׁחוֹרָה אֲנִי וְנָאוָה"[2] — שחורה אני כל ימות השבוע, ונאוה אני בשבת. (שהש"ר).

יח אמר מר עוקבא: כל המתפלל בערב־שבת ואומר „וַיְכֻלּוּ" — שני מלאכי־השרת המלַוים לו לאדם מניחים ידיהם על ראשו ואומרים לו: „וסר עונך וחטאתך תכֻפָּר".

תניא, ר׳ יוסי בר׳ יהודה אומר: שני מלאכי־השרת מְלַוִין לו לאדם בערב־שבת מבית־הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל־כרחו; ואם לאו — מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך ומלאך טוב עונה אמן בעל־כרחו. (שבת קי"ט:).

יט „וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג"[3] — זו הדלקת הנר בשבת.

„וַתִּזְנַח מִשָּׁלוֹם נַפְשִׁי"[4] — אמר ר׳ אֲבָהוּ: זו הדלקת נר בשבת. (תנה׳ נח; שבת כה:).

כ אמר רב הונא: הרגיל בנר הוים לי בנים תלמידי־חכמים.

רב הונא היה עובר ושב על פתחו של ר׳ אָבִין הַנַּגָּר, ראהו שהיה רגיל בנרות הרבה, אמר: שני גדולים יֵצאו מכאן, יצאו מהם רב אִידָא בר אבין ורב חִיָּא בר אבין. (שבת כג:).

[1]בר׳ ב׳, ג. [2]שה"ש א׳, ה. [3]ישעי׳ ו׳, ז. [4]שם נ"ה, יג. [5]איכה ג׳, יז.

יג) ונופח באש — בערב שבת לכבוד השבת. גונדא — בגד שחור ופשוט כדי לעסוק בהכנת צרכי שבת, כדרך הטבחים. מהרך ראש — של בהמה. שבוטא — מין דג שמן. גדל פתילה — שזר וקלע חוטין לנר. סלק — מין ירק אדום (ראטהע ריבע). קיסמין — שבבים של עץ. מכתף — נושא על כתפו כלי תשמיש. יד) עריבה — כלי עץ שנותנין לתוכו מים לרחיצה. בסדינים המצויצים — שיש להם ציצית בכנפותיהם. יח) בעל כרחו — כנגד רצונו. יט) ותזנח משלום... זה הדלקת נר — כשאין אור נר אין שלום. כ) הנגר — חרש עצים.

כא .מִקְרָא קֹדֶשׁ'[1] — קַדְּשֵׁהוּ במאכל ובמשתה ובִכְסוּת נְקִיָּה. (מכלי).

כב .לְקַדְּשׁוֹ'[2] — בברכה. מכאן אמרו: מקדשין על היין בכניסתו. (שם יתרו).

כג שאלו תלמידיו את ר' זַכַּאי: במה הארכת ימים? אמר להם: מִיָּמַי לא כִּנִּיתִי שֵׁם לחברי ולא בִטַּלְתִּי קִדּוּשׁ־היום. אִמָּא זקנה היתה לי; פעם אחת לא היה לי קִדּוּשׁ. מכרה כִּפָּה שבראשה והביאה לי קדוש־היום.

תנא, כשמתה הניחה לו שלש מאות נַרְבֵי יין; כשמת הוא, הניח לבניו שלשת אלפים נרבי יין. (מגל' כז; ע״ו).

כד אמר ר' אליעזר: לעולם יסדר אדם שלחנו בערב־שבת, אף־על־פי שאינו צריך אלא לכְזַיִת.

ואמר ר' חנינא: לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי־שבת, אף־על־פי שאינו צריך אלא לכזית. (שבת קיט:).

כה אמר ר' יוסי: יהא חֶלְקִי מאוכלי שלש סעודות בשבת. (שם קיז:).

כו .וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג'[3] — במה מְעַנְּגוֹ? אמרו משמו של רב: בתבשיל של תְּרָדִים ודגים גדולים וראשי שומים. רב חִיָּא בר אָשֵׁי אמר רב: אפילו דבר מועט ולִכְבוד שבת עֲשָׂאוֹ — הרי זה עֹנֶג. מהו? אמר רב פפא: כַּסָּא דְהַרְסָנָא. (שם קיח:).

כז .וְכִבַּדְתּוֹ'[4] — שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול.

אמר רב הונא: אם יש לו להחליף — יחליף, ואם אין לו להחליף — יְשַׁלְשֵׁל בבגדיו. (שבת קיג).

כח אמר ר' חנינא: צריך אדם שיהיו לו שני עֲטִיפִין, אחד לחול ואחד לשבת. וכן דרש ר' שמלַאי בצִבּור, בכו התלמידים כנגדו, אמרו לו: רבי, כעטיפתנו בחול כן עטיפתנו בשבת. אמר להם: אף על פי כן צריכים אתם לשַׁנּוֹת. (ירוש' פאה פ' ח).

כט .וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ וגו׳'[4] — שלא יהא הִלּוּכְךָ של שבת כהלוכך של חול. .ממצוא חפציך'[4] — חפציך אסורים; חֶפְצֵי שמים מותרים. .ודבר דבר'[3] — שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול. (שבת קיג:).

ל רב חסדא ורב המנונא אמרו שניהם: חשבונות של מצוה מותר לחשבם בשבת. ואמר ר' אלעזר: פוסקין צדקה לעניים בשבת. ואמר ר' יעקב בר אידי אמר ר' יוחנן:

[1]ויק' כ״ג, ג. [2]שמ' כ', ח. [3]ישעי' נ״ח, יג. [4]שם נ״ח, יג.

כג) קדוש היום—קדוש השבת על היין. לא היה לי קדוש — יין לקידוש. כפה שבראשה—שבים. נ־בי—חביות. כד) יסדר אדם שלחנו—יערוך שלחנו בכל דבר לכבוד השבת. לכזית—לשיעור כזית. במוצאי־שבת — ללוות את השבת. כה) יהא חלקי — בשכרם. כו) תרדין — מין ירק (שפינאט). כסא דהרסנא—מאכל של דגים קטנים מטוגנים בשומן קרביהם ובקמח. כז) להחליף—את בגדיו בחרשים. ישלשל — יוריד ויאריך כנפי בגדו מכתפי לארץ דרך כבוד וחשיבות. כח) עטיפין — בגדים עליונים. בכו התלמידים — שהיו עניים ולא היו להם בגדים אחרים לשבת. לשנות — שנוי מועט באופן הלבישה. כט) חפצי שמים— דברים של מצוה. כדבורך של חול — כגון מקח־וממכר וחשבונות. ל) חשבונות של מצוה — כגון בדברים שבצדקה.

מפקחין פקוח־נפש ופקוח רבים בשבת, והולכים לבתי־כנסיות לפקח על עסקי רבים בשבת. ואמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: הולכין לתֵיאַטְרָאוֹת ולִקְרְקְסָאוֹת ולְבָסִילְקָאוֹת לפקח על עסקי רבים בשבת.

וְתָנָא דְבֵי ר׳ מנשה: מְשַׁדְּכִין על התינוקת לֵאָרֵס בשבת ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות, שאמר הכתוב: „ממצוא חפציך ודבר דבר" — חפציך אסורים, חֶפְצֵי שמים מותרים. (שבת קנ.)

לא לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה, אפילו בשבת. (בר׳ ו:; ע״י).

לב אמר ר׳ יוֹחנן משום ר׳ יוסי: כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מְצָרִים, שנאמר: „אז תתענג על ה׳... והאכלתיך נחלת יעקב אביך"[1] — לא כאברהם, שכתוב בו: „קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה"[2]; ולא כיצחק, שכתוב בו: „כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל"[3], אלא כיעקב שכתוב בו: „ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה"[4]. רב נחמן בר יִצחק אמר: נצול משעבוד מלכיות; נאמר כאן: „והרכבתיך על במתי ארץ"[3] ונאמר שם: „ואתה על במותימו תדרוך"[5].

אמר רב יהודה אמר רב: כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנאמר: „והתענג על ה׳ ויתן לך משאלות לבך"[6] — ענג זה איני יודע מה הוא? כשהוא אומר: „וקראת לשבת ענג"[7] — הֱוֵי אומר: זה ענג שבת. (שבת קיח:).

לג תנא דבי אליהו: אף־על־פי שאמר רבי עקיבא: „עשה שַׁבַּתְּךָ חול ואל תצטָרֵךְ לבריות" — אבל עושה אדם דבר מועט בתוך ביתו. (פסח׳ קיב.).

לד תני רב תַחליפא אחיו של רַבְנַאי חוֹזָאָה: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש־השנה ועד יום־הכפורים, חוץ מהוצאות שבתות והוצאות ימים־טובים והוצאת בניו לתלמוד־תורה, שאם פָּחַת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו. (ביצה טז.).

לה אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ אלעזר בר׳ שמעון: אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בָּנַי, לְווּ עלי וקדשו קדושת היום, והאמינו בי — ואני פורע. (שם טו:).

לו יוסף מוקיר־שבת — היה לו בשכונתו נכרי אחד שנכסיו מרובים ביותר. אמרו לו כלדיים: כל הנכסים שיש לך — יוסף מוקיר־שבת יאכלם. הלך ומכר את כל נכסיו ולקח בהם מרגלית ונְתָנָהּ בכובעו. כשהיה עובר בנשר, הפריחה רוח את כובעו ונפלה

[1] ישעי׳ נ״ח, יד. [2] בר׳ י״ג, יז. [3] שם כ״ו, ג. [4] שם כ״ח, יד. [5] דב׳ ל״ג, כט. [6] תהל׳ ל״ז, ד. [7] ישעי׳ נ״ח, יג.

מפקחין פקוח וגו׳ — כלומר עוסקין ומטפלים בדבר שיש בו הצלת נפש. ופקוח רבים — כגון לְרָשׁוּת. לתיאטראות וגו׳ — כל אלו בניני צבור, ומתועדים בהם לפעמים לדון בעניני צבור. משדכין — משתדלים ונושאים ונותנים בדבר. לא) ירוץ... לדבר מצוה — אע״פ שאסור לפסוע פסיעה גסה בשבת. לב) בלא מצרים — בלא גבול. אז תתענג על ה׳ — נאמר אחר „וקראת לשבת ענג". נחלת יעקב — ולא נחלת אברהם ויצחק. לארכה ולרחבה — בארץ זו ולא יותר. לד) קצובים לו — מן השמים. לה) לוו עלי — אם אין לכם לצרכי שבת. פורע — משלם. לו) מוקיר שבת — כך נקרא על שם שהיה זהיר בכבוד שבת. כלדיים — חוזים בכוכבים. יאכלם — כלו׳ יפלו בידו.

המרגלית לַיָּם. בלָעָהּ דג. נִצוד הדג והביאוהו לשוק בערב־שבת בין השמשות. אמרו: מי יהא לוקחו בשעה זו? אמרו להם: לכו והביאוהו אצליוסף מוקיר־שבת, שרגיל לִקַּח. הביאוהו אצלו ולְקָחוֹ. קְרָעוֹ ומצא בו מרגלית. מְכָרָהּ בשלש־עשרה עליות דנרי זהב.

פגע בו זקן אחד אמר: מי שמַּלְוֶה לשבת – השבת פורַעַת לו. (שבת קיט.)

לז אמר ר׳ חִיָּא בר אבא: פעם אחת נתאָרחתי אצל בעל־הבית בלודְקִיָא, והביאו לפניו שלחן של זהב מַשׂוּי ששה עשר בני אדם, וששׁ עשרה שַׁלְשְׁלָאוֹת של כסף קבועות בו, וקערות וכוסות וקיתוניות וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים מכל מה שנברא בששת ימי המעשה, ותינוק אחד היה יושב באמצעיתו. וכשמניחין אותו היה התינוק מכריז ואומר: „לה׳ הארץ ומלואה וגו׳" [1]; וכשמסלקין אותו אומר: „השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם" [2]. אמרתי לו: בני, במה זכית לכך? אמר לי: קַצָּב הייתי, וכל בהמה שהיתה נאה אמרתי: תהא זו לשבת. אמרתי לו: אשריך, שזכית; וברוך המקום שזִכָּךְ לכך. (שם קי: ב"ר פ׳ יא).

לח „וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי" [3] – ברכו במטעמים.

אמר לו קיסר לר׳ יהושע בן חנניא: מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? אמר לו: תבלין אחד יש לנו, ושבת שמו, שאנו מטילים לתוכו וריחו נודף. א"ל: תן לנו הימנו. א"ל: כל המשמר את השבת מועיל לו, ושאינו משמר את השבת אינו מועיל לו.

רבנו עשה סעודה לאנטונינוס בשבת הביא לפניו תבשילין של צונן. אכל מהם וערב לו. עשה לו סעודה בחול. הביא לפניו תבשילין רותחים. אמר אנטונינוס: אותם ערבו לי יותר מאלו. אמר לו רבי: תָּבָל אחד הם חסרים. א"ל: וכי יש אוצר המלך חסר כלום? א"ל: שבת הם חסרים – יש לך שבת? (שבת קיט.; ב"ר פ׳ יא).

לט שאל טורנוסרופוס את רבי עקיבא. אמר לו: מה יום מיומים? א"ל: ומה גבר מִגְּבָרִים? אמר לו: שֶׁרָצָה המלך לכבדני. א"ל: אף זו שרוצה מלך מלכים לכבדה. א"ל: כך אמרתי לך – מי יאמר שהיום שבת? א"ל: נהר סַמְבַּטְיוֹן יוכיח, שהוא מושך אבנים כל ימות החול ובשבת הוא נח. א"ל: לרוח אתה מוליכני! א"ל: בעל־אוב יוכיח, שהוא עולה כל ימי השבת ואינו עולה בשבת. קברו של אביך יוכיח, שאינו מעלה עשן בשבת.

א"ל: בִּזִּיתוֹ, בִּיַּשְׁתּוֹ, קִלַּלְתּוֹ...

[1] תהל׳ כ"ד, א. [2] שם קט"ו, טז. [3] בר׳ ב׳, ג.

ביאור עליות דינרי זהב – כלו׳ בממון הרבה. לז) משוי – משא. שלשלאות – שרשרות. וקיתוניות – כדים. קצב – טבח. לח) ברכו במטעמים – שיהא טעם התבשילים יפה בשבת. תבלין אחד – למין תבלין אחד. ושבת שמו – של התבלין; י"מ שיש בזה לשון נופל על לשון, מפני שיש באמת ירק ששמו שֶׁבֶת (דילל υκρονз) ומין תבלין הוא. מטילים – נותנים. תבל – יחיד מן תבלין. לט) מה יום מיומים – כלו׳ במה חשוב יום השבת משאר הימים שמכבדין אותו. ומה גבר בגברים – כלו׳ במה אתה חשוב משאר בני אדם שמכבדין אותך. לכבדני – למנותני שר. מי יאמר שהיום שבת – שמא טועים אתם בחשבון הימים. לרוח אתה מוליכני – כלו׳ אתה דוחני, בקש והרוצה לשקר מרחיק עדותו. שהוא עולה – בכשפים. שאינו מעלה עשן בשבת – שבשבת אין הרשעים נדונים באש של גיהנם, ולהרעימו נתכוון לומר שהוא רשע בן רשע. בזיתו וגו׳ – כלו׳ כעס על שבזה בכבוד אביו המת.

יצא ובדק באביו. כל ימות החול עלה ובשבת לא עלה. לאחר שבת העלֲהו. א"ל: מִשְׁמַּתָּ נעשית יהודי! א"ל: כל מי שאינו משמר את השבת אצלכם ברצונו, כאן משמרה בעל־כרחו. א"ל: וכי מה עמל יש לכם כל ימות החול? א"ל: כל ימות החול אנו נִזּונים, ובשבת אנו נָחִים.

חזר אצל רבי עקיבא, א"ל: אם כדבריך שהקדוש־ברוך־הוא רוצה בכבודו של שבת אל יַשִּׁיב בה רוחות, אל יוריד בה גשמים ואל יצמיח בה עשב. א"ל: תפּח רוחו של אותו האיש! אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאחד שדר בחצרה, הרי הוא מותר לטלטל בכל החצר כולה. אף כאן הקב"ה, לפי שכל העולם שלו ואין רשות אחרת עמו, הריהו מותר בכל העולם כולו. (סנה' סה:; ב"ר פ' יא; תנח' תשא; פסיק' כג).

מ מעשה בחסיד אחד שנפרץ לו פרץ בתוך שדהו, ונמלך עליה לגָדרה. ונזכר ששבת הוא, ונמנע אותו חסיד ולא גְדרה. ונעשה לו נס ועלתה בו צָלָף, וממנה היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. (שבת קנ:).

מא מעשה בחסיד אחד שהיתה לו פרה אחת חורשת. לימים ירד אותו חסיד מנכסיו ומכרָהּ לנכרי אחד. חרש בה הנכרי ששה ימים של חול. בשבת הוציאה לחרוש בה. רבצה תחת העול ולא רצתה לעשות מלאכה. היה הולך ומכה אותה והיא אינה זָזָה ממקומה. כיון שראה כך, הלך אצל אותו חסיד ואמר לו: בוא וטול פרתך, ששה ימים עבדתי בה וביום השבת הוצאתיה לחוץ ורבצה תחת העול ולא רצתה לעשות שום מלאכה בעולם, וכמה שהייתי מכה אותה היא אינה זזה ממקומה.

כיון שאמר לו כך הבין אותו הסיד מפני מה אינה עושה מלאכה, מפני שהיתה למודה לנוח בשבת. אמר לו אותו חסיד: בוא ואני מעמידה ואעשנה חורשת. כיון שהגיע אצלה אמר לה באזניה: היי פרה, פרה! כשהיית ברשותי היית נינוחה בשבת, עכשיו שגרמו עונותי ומכרתיך לנכרי זה, בבקשה ממך, עמדי ועשי רצון ארונך!

מיד עמדה ובקשה לעשות מלאכה. אמר הנכרי לאותו חסיד: איני מניחך עד שתאמר לי, מה עשית לה ומה אמרת לה באזניה. שמא כשפת איתה. אמר לו אותו חסיד: כך וכך אמרתי לה.

כיון ששמע אותו הנכרי כך, נבהל ונזדעזע ונשא קל־וחמר בעצמו ואמר: ומה זו שאין בה לא שיחה ולא דעת ולא תבונה, הכירה את בוראה, אני שבראני הקדוש־ברוך־הוא בצלמו ובדמותו ונתן לי דעה ובינה — ולא אכיר את בוראי!

מיד בא ונתגייר וזכה ללמוד תורה, ונקרא „ר' יוחנן בן תורְתָה".

(פסיק"ר י"ד; מד' עשה"ד כו).

מב באה שבת — באה מנוחה. (סנה' לח).

מג שבת אחד מששים לעולם־הבא. (בר' נז:)

מד „שבת" — שֵׁנה בשבת תענוג. (ילק"ר ואתחנן)

בדק באביו — העלהו באוב. הרי מותר לטלטל — כדין רשות־היחיד. מ) בתוך שדהו — בגדר שדהו. ועלתה בו צלף — במקום הפרץ עלה צלף (מין אילן — קיפארים) וסתמו מד) שנה בשבת תענוג — ר"ת של שבת.

מת אמר ר׳ שמעון בן לקיש: נשמה יתרה נותן הקדוש־ברוך־הוא באדם ערב־שבת ולמוצאי־שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר: „שבת ו י נ פ ש״ — ביון ששבת — וַי! אבדה נפש! (ביצה ט״ז).

מו מנין לְפִקּוּחַ־נפש שדוחה את השבת? — ר׳ יונתן בן יוסף אומר: „כי קדש היא לכם״ [1] — היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה. ר׳ שמעון בן מנסיא אומר: „ושמרו בני ישראל את השבת״ [2] — אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. (יומא פה:)

מז בעולם הזה אדם לוקט תאנים בשבת אין התאנה אומרת לו כלום; אבל לעתיד לבוא צווחת ואומרת: „שבת היום!״ (ילק״ש ירמיה).

II. קִדּוּשׁ־הַחֹדֶשׁ וְעִבּוּר־הַשָּׁנָה.

מח הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם [3] — אמר ר׳ יהושע בן לוי: למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוֹרְלוֹגִין, כיון שעמד בנו על פרקו, אמר לו: בני! עד עכשיו אורלוגין זה היה בידי, מעכשו מסור הוא לך. כך הקדוש־ברוך־הוא היה מקדש חדשים ומְעַבֵּר שנים; כיון שעמדו ישראל אמר להם: עד עכשו השבונם של חדשים ושל שנים בידי, מכאן ואילך הרי הם מסורים לכם. (תנה״ק בא).

מט חצר גדולה היתה בירושלים. ובית־יַעֲזֵק היתה נקראת, ולשם כל העדים מתכנסים, ובית־דין בודקין אותם שם. וסעודות גדולות עושין להם, בשביל שיהיו רגילין לבוא.

כיצד בודקין את העדים? זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון, ומכניסין את הגדול שבהם ואומרין לו: אמור, כיצד ראית את הלבנה: לפני החמה או לאחר החמה, לצפונה או לדרומה, כמה היה גבוה ולאן היה נוטה, וכמה היה רָחָב? — — — ואחר־כך היו מכניסין את השני ובודקין אותו. אם נמצאו דבריהם מְכֻוָּנִים, עדותם קַיֶּמֶת. ושאר כל הזוגות שואלים אותם ראשי דברים; לא שהיו צריכין להם, אלא כדי שלא יצאו בְּפַחֵי־נפש, בשביל שיהיו רגילין לבוא.

ראש בית־דין אומר: מְקֻדָּשׁ; וכל העם עונים אחריו: מְקֻדָּשׁ! מְקֻדָּשׁ!

[1] שמ׳ ל״א, יד. [2] שם שם, טז. [3] שם י״ב, ב.

מה) וינפש — דרש: וי נפש. מו) קדש היא לכם — כלו׳ לטובתכם ולהנאתכם. מז) צווחת — צועקת, קוראת. מח) אורלוגין — מורה־שעות. שעמד... על פרקו — הגיע לפרקו, כלו׳ גדל. מט) העדים מתכנסים — אלו שראו את הלבנה בחדושה נאספים לשם להעיד על כך לפני בית־דין שבימיהם היו מקדשין את החדש לא על פי החשבון אלא על פי ראיה. לצפונה — של החמה. כמה היה גבוה — מן הארץ לפי ראות עיניכם. לאן היה נוטה — בראשי הפגישה שלו. ראשי דברים — בלא פרטים יתרים. בפחי־נפש — נעלבים, שלא חששו לעדותם.

דמות צורות לְבָנות היו לו לרבן גמליאל בטַבְלָא ובכתל בַּעֲלִיָּתו, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר: הכזה ראית או כזה? (ר"ה פ' ב).

נ בראשונה היו מקבלין עדות החדש מכל אדם. משקלקלו הבַיתוסים התקינו, שלא יְהוּ מקבלים אלא מן המַכִּירים.

מה קלקול קלקלו הביתוסים? פעם אחת בקשו ביתוסים להטעות את חכמים, לפי שאין ביתוסים מודים שתהא עצרת אלא באחד בשבת. שכרו שני בני אדם בארבע מאות זוז, אחד משלנו ואחד משלהם. שלהם העיד עדותו ויצא. שלנו — אמרו לו: אֱמוֹר, כיצד ראית את הלבנה? אמר להם: עולה הייתי במעלֵה־אֲדוּמִים, וראיתיו שהוא רבוץ בין שני סלעים, ראשו דומה לעגל, אזניו דומות לגדי, קרניו דומות לצבי וזנבו מונחת לו בין ירכותיו. הצצתי בו ונרתַעתי ונפלתי לאחורי. ואם אין אתם מאמינים לי — הרי מאתים זוז צרורים לי בפונדתי...

אמרו לו: מי הזקיקך לכך? אמר להם: שמעתי שבקשו ביתוסים להטעות את חכמים, אמרתי: אלך אני ואודיע להם, שמא יבאו בני אדם שאינם מהוגנים ויַטעו את החכמים. אמרו לו: מאתים זוז נתונים לך במתנה, והשוכרך יבא ויִמָּתח על העמוד. באותה שעה התקינו שלא יהו מקבלין אלא מן המכירים. (ר"ה כב; תוס' שם).

נא בראשונה היו מַשִּׂיאין מַשּׂוּאות; משקלקלו הכותים, התקינו שיְּהו שלוחים יוצאים. כיצד היו משיאין משואות? מביאין כלונסאות של ארז ארוכים, וקנים ועצי־שמן ונעורת של פשתן, וכורך במשיחה, ועולה לראש ההר ומַצית בהם את האור, ומוליך ומביא, מעלה ומוריד, עד שהוא רואה את חברו, שהוא עושה כן בראש ההר השני, וכן בראש ההר השלישי — — — עד שהיה רואה כל הגולה לפניו כמדורת אש.

מהו כמדורת אש? שָׁנוּ: כל אחד ואחד נוטל אבוקה בידו ועולה לראש גגו. (ר"ה כב, כג).

נב „הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" — הוא מסור בידכם, ואין אתם מסורים בידו.

מַעשה ברי חִיָּא הגדול, שעלה הירח ערב ראש־השנה, והלכו הבְּהֵמים לאורי מהלך שלשה מילין. ראה אותו ר' חיא, נטל צרורות ועפר והיה זורק בו. אמר:

צורות לבנות — צורות של לבנות. בטבלא — כלוח. את ההדיוטות — שאינם בקיאים בדבר ומתקשים לברר את דבריהם. נ) הביתוסים — כת ידועה, כמו הצדוקים, שלא הודו בדברי חכמי הפרושים. עצרת — חג השבועות. אלא באחד בשבת — שלדבריהם המקרא „ממחרת השבת תספרו וגו'" (ויק' כ"ג, טז) כפשוטו וחשבון מועדיהם משונה משל הפרושים. משלנו— משל הפרושים. במעלה אדומים — שם מקום. שהוא רבוץ — הירח. ראשו דומה לעגל וגו' — דרך לגלוג בביתוסים אמר כך. ונרתעתי — חרדתי. בפונדתי — מין אזור של עור שהולכי דרכים מטמינים בו מעותיהם. ימתח על העמוד — להלקיתו. נא) משיאין משואות— מדליקין אבוקות כדי להודיע לרחוקים שנתקדש החדש, כמפורש למטה. משקלקלו הכותים — והשיאו משואות שלא בזמן כדי להטעות את ישראל, כמפורש לעיל. היו שלוחים יוצאים — למקומות הרחוקים. כלונסאות — קורות. וקנים וגו' — להרבות שלהבת. וכורך במשיחה — קושר בחוט. כל אחד ואחד — מן העם הרואים את המשואות. אבוקה—לפיד אש. נב) הבהמים— מנהיגי הבהמות.

למחר אנו מבקשים לחדשך ועלית לך עכשיו – לך התכסה: מיד נבלע במקומו.
(ר"ה כה.; תנה"ק בא; ילק"ש).

נג קדוש החדש בשלשה, אבל עבור השנה בעשרה זקנים.
כשהיו רבותינו נכנסים לְעַבֵּר את השנה – נכנסים עשרה זקנים בקיאים לבית־המדרש, ואב־בית־דין עמהם, ונועלים את החלונות ונושאים ונותנים בדבר כל הלילה. בחצי הלילה אומרים לאב־בית־דין: מבקשים אנו לעבר את השנה, שתהא השנה הזאת שלשה עשר חדש – גוזר אתה עמנו? והוא אומר להם: מה שדעתכם אף אני עמכם. באותה שעה יצא אור מבית־המדרש ובא לפניהם, והיו יודעים שנתרצה להם הקדוש־ברוך־הוא. (שמו"ר פ' טו).

נד שנו רבותינו: אין מְעַבְּרִין את השנה אלא במזומנים לה.
מעשה ברבן גמליאל שאמר: השכימו לי שבעה לעליָה. השכים ומצא שמנה. אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות – יֵרד! עמד שמואל הקטן ואמר: אני הוא שעליתי שלא ברשות, ולא לְעַבֵּר השנה עליתי, אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי. אמר לו: שב, בני, שב. ראויות כל השנים כלן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים: אין מעברין את השנה אלא במזומנים לה.
ולא שמואל הקטן היה, אלא אדם אחר, ומחמת ביוש עשה כך. (סנה' יא.).

נה אין מעברין את השנה אלא אם כן ירצה נשיא. ומעשה ברבן גמליאל שהלך לִטּול רשות אצל שלטון אחד שבסוריא ושָׁהָה לבוא, ועִבְּרו את השנה על־מנת שירצה רבן גמליאל. וכשבא רבן גמליאל ואמר: רוצה אני – נמצאת שנה מְעֻבֶּרֶת. (שם).

נו אין מעברין את השנה אלא אם כן היתה צריכה מפני הדרכים ומפני הגשרים ומפני תנורי פסחים ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן ועדַיִן לא הגיעו, אבל לא מפני השלג ולא מפני הצִּנה ולא מפני גליות ישראל שלא עקרו ממקומן.
שנו רבותינו: אין מעברין את השנה לא מפני הגדיים ולא מפני הטלאים ולא מפני הגוזלות שלא פרחו, אבל עושין אותם סַעַד לשנה. כיצד? ר' ינאי אומר משום ר'

ועלית לך עכשו – קודם זמנך. נג) עבור השנה – הוספת חדש (אדר שני) על השנה, מטעמים המפורשים למטה. נד) במזומנים לה – שהוזמנו לכתחלה בשביל כך. שבעה לעליה – לעבר את השנה, וביחד עם הנשיא ושני סגניו יהיו עשרה. אלא אדם אחר – עלה שלא ברשות. מחמת ביוש – שלא לבייש את הלז. נה) ליטול רשות – בעסק של צבור. נו) מפני הדרכים ומפני הגשרים – שנתקלקלו בימות הגשמים שעדיין לא נתקנו ולא יוכלו עולי רגל לבוא. מפני תנורי פסחים – שצולין בהם את הפסחים ונמוקו בגשמי החורף וצריכין לחמה להתייבש. ומפני גליות ישראל וגו' – בני הגולה הרחוקים שכבר יצאו ממקומם לעלות לרגל. ואם לא יעברו את חשנה לא יגיעו לבוא בפסח. הגדיים... והטלאים – שהם דקים אין מעברין עליהם כדי שיגדלו ויעשו מהם פסחים. שלא פרחו – שאינם יכולים עדיין לפרוח; הגוזלות צריכים לקני (קרבנות) יולדות, וכולן משהין קיניהן עד עלותן לרגל, ואין מעברין עליהם עד שיגדלו, מפני שראויים הם לקרבן אפילו בשהם רכים (בני יונה). עושין אותם סעד לשנה – בלוי אם יש טעם אחד לעבר, כגון שלא הגיע זמן האביב, מצרפין לו גם טעם זה ומעברין השנה.

שמעון בן גמליאל: מודיעים אנו לכם, שהגוזלות רכים והטלאים דקים וזמן אביב לא הגיע וטוב הדבר לפָנַי והוספתי על שנה זו שלשים יום.

מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב על גבי מעלה בהר־הבית, והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו ושלש אגרות חתוכות מונחות לפניו. אמר לו: טול אגרת אחת וכתוב: „לאחינו בני גליל עליון ולאחינו בני גליל תחתון, שלומכם ירבה. מודיעים אנו לכם, שזמן הבִעור הגיע להפריש מעשר מן המעטן של זיתים". וטול אגרת אחת וכתוב: „לאחינו בְני הדרום, שלומכם ירבה. מודיעים אנו לכם, שזמן הבעור הגיע להפריש מעשר מן עומרי שבלים". וטול אגרת אחת וכתוב: „לאחינו בני גליות בבל ולאחינו שבמדי ולשאר כל גליות ישראל, שלומכם ירבה לעולם. מודיעים אנו לכם, שהגוזלות רכים והטלאים דקים וזמן האביב לא הגיע וטוב הדבר לפנַי ולפני חברַי וְהוספתי על שנה זו שלשים יום". (סנה' יא.).

נז שלשה רועי בקר היו עומדים. שמעו חכמים מה שאמרו. אחד אמר: אם הבְכִּיר והאָפִיל נוצצים כאחד — הרי זה אָדָר, ואם לא — אין זה אֲדָר; ואחד אמר: אם השור בבקר בשלג ימות, ובצהרים בצל תאנה ישכב ויפשיט עורו — הרי זה אדר, ואם לא — אין זה אדר; ואחד אמר: אם הָקָדים עז מאד יהא ורוח פיך יֵצא כנגדו — הרי זה אדר, ואם לא — אין זה אדר. נִסתַּיְעו חכמים בדבריהם ועִבְּרו אותה שנה. (סנה' יז).

נח שלהו לו לרבא: „זוג בא מֵרַקַת וְתְפָסוּ נֶשֶׁר, ובידם דברים הנעשים בלוז, ובזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום; ועמוסי ירכי נחשון בקשו לקבוע נציב אחד ולא הניחם ארמי הלז, אבל בעלי־אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בְירח שמת בוֹ אהרן הכהן". (שם יא.).

זמן אביב לא הגיע — לא בשלה התבואה, והוא עקר הטעם, והראשונים הם סעד וסניף לו. חתוכות — חלוקות. זמן הבִעור — בעור המעשרות מן הבית בשנה שלישית או ששית לשמיטה. המעטן של זיתים — כלי שמניחין בו את הזיתים. מן עומרי שבלים — בגליל הזיתים מרובים ובדרום (ביהודה) תבואות השדה מרובות. נז) הבכיר והאפל — הזרע שהקדימוהו לזרוע ושאחרוהו; כלו' אם יהא החום גדול כל כך עד שיצמח האפל עם הבכיר כאחד, סמן הוא שהאביב קרוב לבוא. אין זה אדר — אלא שבט. אם השור בבקר וגו'—כלו' אם יהו חליפות קור וחום, עד שבבוקר יהא השור נראה כמת מחמת צנה ובצהרים ישכב בצל מחמת חום. ויפשיט עורו — כלו' יתחכך באילן מחמת החום. אם הקדים וגו' — רוח מזרחית תהא חזקה והכל הפה יהא נראה. נסתיעו — נעזרו ונסמכו קצת. נח) שלחו לו— החכמים. זוג בא וגו'— שלחו לו בלשון רמז וסתר מחמת אימת המלכות שגזרה על המצוות. זוג — שני תלמידי־חכמים. מרקת — מעיר טבריא. ותפסו נשר — המלכות תפסה אותם. דברים הנעשים בלוז — מוליכים תכלת לציצית, שנעשית בלוז. ובזכות הרחמים—ברחמי הקב"ה. ועמוסי ירכי נחשון— יוצאי חלציו של הנשיא בא"י שהוא מזרע נחשון בן עמינדב הראשון לנשיאים. לקבוע נציב אחד — חדש אחד על השנה לעברה, על שם הכתוב „ולשלמה שנים עשר נציבים" (מ"ב א', ה). נציב לחדש. בירח שמת בו אהרן הכהן — באב, מפני תדחק.

III. רֹאשׁ־הַשָּׁנָה וְיוֹם־הַכִּפּוּרִים.

נט ר׳ פנחס ור׳ חלקיה בְּשֵׁם ר׳ סימון אמרו: מתכנסים כל מלאכי־השרת אצל הקדוש־ברוך־הוא ואומרים לפניו: רבונו־של־עולם, אימתי ראש־השנה? והוא אומר להם: לי אתם שואלים? אני ואתם נשאל לבית־דין של מטה.

שָׁנָה ר׳ הושַׁעיה: גזרו בית־דין למטה ואמרו: — היום ראש־השנה הקב״ה אומר למלאכי־השרת: הַעֲמידו בימה ויעמדו סַנֵּיגוֹרים ויעמדו קַטֵּיגוֹרִים, שאמרו בָנַי: „היום ראש־השנה״. נמלכו בית־דין לַעַבְּרָהּ למחר, הקב״ה אומר למלאכי־השרת: הַעֲבירו בימה ויעברו סניגורין ויעברו קטיגורין, שנִמְלְכוּ בָנַי לַעַבְּרָהּ למחר. ומה טעם? „כי חק לישראל הוא מִשפט לאלהי יעקב״[1], ואם אינו חק לישראל אינו משפט לאלהי יעקב. (ירוש׳ ר״ה פ׳ א׳; ש״ט פא).

ס אמר ר׳ כְּרוּסְפְּדַאי אמר ר׳ יוחנן: שלשה ספרים נפתחים בראש־השנה, אחד של צדיקים גְמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינונים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לְאַלְתַּר להיים; רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה; בינונים תלוים ועומדים מראש־השנה עד יום־הכפורים, זכו — נכתבים לחיים, לא זכו — נכתבים למיתה. (ר״ה טז:).

סא אמר ר׳ יצחק: למה תוקעים ומריעים בראש־השנה כשהם יושבים ותוקעִים ומריעים כשהם עומדים? — כדי לערבב השטן.

אמר ר׳ אַבָּהו: למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקדוש־ברוך־הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאלו עקדתם עצמכם לפני. (ר״ה טז).

סב אמר ר׳ אַבָּהו: אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש־השנה ויום־הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו — וישראל אומרים שירה לפני! (ערכ׳ י׳).

סג אמר ר׳ תַּנְחוּמָא: מעשה בחַיָּט אחד ברומי שהלך בערב יום הכפורים לִקַּח דג בשוק. לא מצא שם אלא דג אחד. עמד הוא ועבדו של אִיפַּרְכוֹס על המקח. היה זה מעלה אותו בדמים וזה מעלה אותו בדמים, עד לשנים עשר דינרים. לְקָחוֹ החיט. בשעת

[1] תהל׳ פ״א, ה.

נט) נשאל לבית־דין של מטה — שקביעות חדשים מסורה בידם. בימה — למושב בי״ד של מעלה. סניגורים... קטיגורים — מלמדי זכות ומלמדי חובה. נמלכו — נתיעצו והחליטו כנגד דעתם הראשונה. ס) ג׳ ספרים נפתחים בר״ה — בשעת דינם של באי עולם. גמורים — מוחלטים. לאלתר — על המקום (מלשון ארמית: על־אתר), כלו׳ מיד. בינונים — לא צדיקים ולא רשעים. תלוים ועומדים — בספק. זכו — עשו מצוה בינתים. סב) שירה — הלל. סג) ליקח — לקנות. איפרכוס — שר הגליל. עמד... על המקח — כלו׳ כל אחד רצה לקנותו. מעלה אותו בדמים — מרבה במחיר הדג.

סעודה אמר האיפרכוס לעבדו: למה לא הבאת לי דג? א"ל: אדוני, למה אעלים ממך? הלכתי לשוק ולא היה שם אלא דג אחד ונמצאנו אני ויהודי עומדים עליו, והעלה בדמיו עד שהגיע לשנים עשר דינרים. מה היית מבקש — שנביא לך דג בשנים־עשר דינרים? אָתְמְהָה! אמר לו: מי הוא? א"ל: אדם פלוני. שלח אחריו, ובא אצלו. אמר לו: מה ראית, חַיָּט יהודי, שאתה אוכל דג בשנים עשר דינרים? א"ל: אדוני, יש לנו יום אחד שהוא מכפר על כל העברות שאנו עושים בכל ימות השנה, וכשהגיע יום זה לא נכבדנו? אמר לו: כיון שהבאת ראיה לדבריך הרי אתה פטור.

מה פרע לו הקדוש־ברוך־הוא? הלך החיט וקרע אותו דג, וזִמֵּן לו הקב"ה בתוכו מרגלית טובה, והיה מתפרנס הימנה כל ימיו. (ב"ר פ' יא).

סד האומר: „אחטא ואשוב, אחטא ואשוב" — אין מספיקין בידו לעשות תשובה; אחטא ויום־הכפורים מכפר — אין יוה"כ מכפר. עֲבֵרות שבין אדם למקום—יום־הכפורים מכפר, עֲבֵרות שבין אדם לחֲבֵרו — אין יום־הכפורים מכפר, עד שיְּרַצֶּה את חברו. את זו דרש ר' אלעזר בן עזריה: „מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו"[1] — עברות שבין אדם למקום—יוה"כ מכפר, עברות שבין אדם לחברו — אין יוה"כ מכפר, עד שירַצה את חברו.

אמר ר' עקיבא: אשריכם, ישראל, לפני מי אתם מִטַּהֲרִים ומי מטהר אתכם? — אביכם שבשמים; שנאמר: „וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם"[2]; ואומר: „מקוה ישראל ה'"[3] — מה המקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל. (יומא פה:).

סה אתה מוצא „השטן" בְּגִמַּטְרִיָּא שס"ד, כמנין ימות השנה חסר אחד. כל ימות השנה יש רשות להשטן להַשְׂטִין לישראל, חוץ מיום־הכפורים. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: אין לך רשות לִגַּע בהם, אף על פי כן לֵךְ וראה במה הם עסוקים. כיון שהולך ומוצא אותם כלם בתענית ובתפלה, לבושים בבגדים לבנים ומעוטפים כמלאכי־השרת, מיד הוזר בבושה ובכלמה. אמר לו הקב"ה: מה מצאת בבָנַי? אמר לו: הרי הם כמלאכי־השרת, ואיני יכול לִגַּע בהם. מיד הקב"ה כובל אותו ומבשר להם: סלחתי. (שו"ט כז).

סו אמר ר' שמעון בן גמליאל: לא היו ימים־טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום־הכפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכְלֵי לבן שאולים, שלא לבַיֵּש את מי שאין לו. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? — „בחור, שא נא עיניך וראה, מה אתה בורר לך? אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה" — „שקר החן והבל היפי, אשה יראת ה' היא תתהלל"[6].

[1] ויק' ט"ז, ל. [2] יחז' ל"ו, כה. [3] ירמ' י"ז, ד.

עד שהגיע — מחירו של הדג. פרע — שלם. סד) אין מספיקין בידו — אין נותנין לו את היכולת. למקום — לאלהים. סה) בגימטריא — עולה בחשבון האותיות. להסטין — לקטרג, ללמד חובה. כובל אותו — אוסרו בכבלים. סו) בכלי לבן — בבגדים לבנים פשוטים. שאולים — שהיו שואלות זו מזו, ואפילו מי שיש לה משלה. וחולות — יוצאות במחולות. בנוי — ביופי.

שנו רבותינו: יפיפיות שבהן מה היו אומרות?—„תְּנוּ עיניכם ביופי, שאין האשה אלא ליופי". מיוחסות שבהן מה היו אומרות? — „תנו עיניכם במשפחה, שאין אשה אלא לבנים". עשירות שבהן מה היו אומרות? — „תנו עיניכם בבעלי ממון". בינוניות ועניות מכוערות שבהן מה היו אומרות? „קחו מַקָּחֲכֶם לשם שמים, ובלבד שתְּעַטְּרוּנוּ בזהובים. (תענ' כו:, לא.; ע"י שם).

IV. רְגָלִים.

סז „בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם"[1] — מהו „לכם"? אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: השמחה נאה לכם, ראשי־חדשים נאים לכם, ימים־טובים נאים לכם.

שאל גוי אחד את ר' עקיבא, אמר לו: למה אתם עושים מועדות? לא כך אמר לכם הקב"ה: „חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי"[2]? אמר לו ר' עקיבא: אלו אמר: „חדשַׁי ומועדַי שנאה נפשי", הייתי אומר כך: לא אמר אלא „חדשיכם ומועדיכם"—אותם מועדות שעשה ירבעם, שנאמר: „ויעש ירבעם חג בחודש השמיני... אשר בדא מלבו"[3]. אבל המועדות האלו אינם בטלים לעולם, ולא החדשים. למה? שהם להקב"ה, שנאמר: „אלה מועדי ה'"[4]. (תנה"ק פנחס).

סח אמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה: כל המבזה את המועדות כאלו עובד עבודה־זרה, שנאמר: „אלהי מסכה לא תעשה לך"[5], ונאמר אחריו: „את חג המצות תשמר"[6]. (פס' קיח).

סט שנו רבותינו: חַיָּב אדם לשַׂמֵּחַ את אשתו ובני־ביתו ברגל, שנאמר: „ושמחת בחגך אתה וכנך ובתך וגו'"[7].

במה משַׂמְּחָם? — ביין. ר' יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם — ביין, ונשים במה? שנה רב יוסף: בבבל — בבגדי צִבְעוֹנִין, בארץ־ישראל — בבגדי פשתן מְגֻהָצִים. (שם קט.).

ע תניא, רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום־טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה. רבי יהושע אומר: חלקהו — חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית־המדרש. אמר ר' יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו. כתוב אחד אומר: „עצרת לה' אלהיך"[8], וכתוב אחד אומר: „עצרת תהיה לכם"[1]. הא כיצד? רבי אליעזר סבר: או כולו לה' או כולו לכם; ורבי יהושע סבר: חלקהו — חציו לה' וחציו לכם. (שם סח; ביצה טו:).

עא אמר ר' יצחק: חיב אדם לטהר עצמו ברגל. (ר"ה טז:).

[1]במ' כ"ט, לה. [2]ישעי' א', יד. [3]מ"א י"ב, לב, לג. [4]ויק' כ"ג, ד. [5]שמ' ל"ד, יז. [6]שם שם, יח. [7]דב' ט"ז, יד. [8]שם שם, ח.

מכוערות — רעות המראה. קחו מקחכם—קנו את מקנתכם; כלו' קחו לכם אשה. שתעטרונו בזהובים — שתרבו לנו תכשיטין. סח) ונאמר אחריו וגו'—דרש סמוכין. סט) בבגדי צבעונין— של הרבה צבעים. מגוהצים — מצוחצחים. ע) כלו לה'—לתורה. כלו לכם — לאכילה ושתיה. עא) לטהר עצמו — בטבילה.

עב אמר רבי יצחק: מנַין שחַיָב אדם להקביל פני רבו ברגל? שנאמר: „מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת?"[1]

מעשה ברבי אֶלְעַאי, שהלך להקביל פני רבי אליעזר רַבו בלוד ברגל. אמר לו: אלעאי, אינך משובתי הרגל! שהיה רבי אליעזר אומר: משַבח אני את העַצלנים, שאינ יוצאים מבתיהם ברגל, שנאמר: „ושמחת בחגך אתה ובנך וגו'"[2]. (סוכה כז:).

עג אתה מוצא שלש שִׂמְחות כתוב בחג: „ושמחת בחגך"[2], „והיית אך שמח"[3], „ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים"[4], אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת. למה? שבפסח התבואה נידונית ואין אדם יודע אם עושה השנה תבואה ואם אינה עושה. וכן אתה מוצא, שאין כתוב בעצרת אלא שמחה אחת. ולמה? מפני שהתבואה נכנסת בִפְנִים. ומה טעם אין כתוב בה שתי שמחות? מפני שפירות האילן נידונים. אבל בחג שהתבואה ופירות האילן בִפְנִים, לפיכך כתוב בו שלש שְׂמָחוֹת.

דבר אחר: [למה אין אתה מוצא בפסח אפילו שמחה אחת?] בשביל שמתו בו המצריים. וכן אתה מוצא: כל שבעת ימי החג אנו קורין בהם את ההַלֵל, אבל בפסח אין אנו קורין את ההלל אלא ביום־טוב ראשון ולילו. [למה?] משום „בנפול אויבך אל תשמח ובִכָשלו אל יגל לבך"[5]. (ילק"ש אמור).

עד תניא, אמר רבי יהודה משום ר' עקיבא: מפני מה אמרה תורה: הָביאו עומר בפסח? מפני שהפסח זמן תבואה הוא, אמר הקדוש־ברוך־הוא: הקריבו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה: הביאו שתי הלחם בעצרת? מפני שעצרת זמן פירות אילן הוא, אמר הקב"ה: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות שבאילן. ומפני מה אמרה תורה: נַסְכו לפני מים בחג? מפני שהחג זמן גשמי שנה, אמר הקב"ה: נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה. ואמר הקב"ה: אמרו לפני מַלכיות זִכְרונות ושופרות בר"ה, מלכיות — כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות — כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה, ובמה? — בשופר. (ר"ה טז.).

עה היו ביתוסים אומרים: עצרת אחר השבת. נִטְפַל להם ר' יוחנן בן זַכַאי ואמר להם: שוטים, מנין לכם? ולא היה אדם אחד שהיה מְשיבו, חוץ מזקן אחד שהיה מְפַטְפֵט כנגדו ואמר: משה רבנו אוהב ישראל היה, ויודע שעצרת יום אחד הוא, עמד ותִקנה אחר שבת, כדֵי שיהו ישראל מתענגים שני ימים. קרא עליו מקרא זה: „אחד עשר יום

[1]מ"ב ד', כג. [2]דב' ט"ז, יד. [3]שם שם, טו. [4]ויק' כ"ג, מ. [5]מש' כ"ד, יז.

עב) להקביל — לקבל. מדוע את הולכת וגו' — מכלל שבחדש ושבת הולכין. משובתי הרגל — השובתים בחג ויושבים בביתם. עג) התבואה נידונת — כלו' עדיין לא נתברר אם תעלה יפה. בעצרת — בחג השבועות. נכנסת בפנים — כבר מכונסת בבית. עד) זמן תבואה — זמן בשול התבואה. נסכו לפני מים — עי' „נסוך המים" (ספר ראשון פרק ט'). מלכיות זכרונות ושופרות — בתפלת ר"ה. עה) עצרת אחר שבת — חג השבועות חל תמיד ביום ראשון בשבת, שמפרשים את הכתוב „ממחרת השבת" כפשוטו. נטפל להם — נזקק להם להשיבם. מפטפט — בדברי וכוחין.

מחורב דרך הר שעיר"[1] — ואם משה רבנו אוהב ישראל היה למה אַחֲרם במדבר ארבעים שנה? אמר לו: רבי, בכך אתה פוטרני? אמר לו: שוטה, ולא תהא תורה שלֵמה שלנו כשיחה בטֵלה שלכם? כתוב אחד אומר: „תספרו חמשים יום"[2], וכתוב אחד אומר: „שבע שבתות תמימות תהיינה"[3] — הא כיצד? כאן ביום־טוב שחָל להיות בשבת, כאן ביום־טוב שחל להיות באמצע שבת. (מנח' סה:).

עו „בַּסֻּכּוֹת תֵּשְׁבוּ"[4] — תשבו כעין תדורו; מכאן אמרו: כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קֶבע וביתו עֲרַאי. כיצד? היו לו כלים נאים — מעלָם לסוכה, מַצָּעות נאות — מעלן לסוכה, אוכל ושותה ומטַיל בסוכה ומשַׁנן בסוכה. (סוכה כח:).

עז אמר ר' אליעזר: ארבע עשרה סעודות חיב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה. שאל אֶפּוֹטְרוֹפּוֹס של אַגְרִיפַּס המלך את ר' אליעזר: כגון אני, שאיני רגיל לאכול אלא סעידה אחת ביום — מהו שאֹכַל סעודה אחת ואֶפָּטֵר? אמר לו: בכל יום ויום אתה מַמשיך כמה פַּרְפְּרָאוֹת לכבוד עצמך — ועכשו אי אתה מַמשיך פַּרְפֶּרֶת אחת לכבוד קונך? (סוכה כז.).

עח „בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה"[5] — למלך שזִמן את בניו לסעֻדה לכך וכך ימים. כיון שהגיע זמנם לִפָּטֵר אמר להם: בנַי, בבקשה מכם, עִכְבוּ עמי עוד יום אחד — קשה עלי פרידתכם. (מד' עפ"י רש"י).

V. חֲנֻכָּה ופוּרִים.

עט בימי מלכות יָוָן הרשעה גזרו על ישראל, שכל מי שיש לו בריח בתוך ביתו יחקוק עליו „אין לי חלק ונחלה באלהי ישראל"; מיד הלכו ישראל ועקרו בריחים שבבתיהם. עוד גזרו, שכל מי שיש לו שור יכתב על קרנו: „אין לי חלק ונחלה באלהי ישראל"; מיד הלכו ישראל ומכרו שְׁוָרֵיהם. (מד' לחנ').

פ למה מדליקין נרות בחנוכה? בשעה שנצחו בניו של השמונאי ונכנסו לבית־המקדש, מצאו שם שמנה שפודים של ברזל, וקבעו אותם, והדליקו בתוכם נרות. (פסיק').

---

[1]דב' א', ב. [2]ויק' כ"ג, טז. [3]שם שם, טו. [4]שם שם, מב. [5]במ' כ"ט, לה.

הא כיצד — היאך יתקיימו שני הכתובים הללו, שהם סותרים זה את זה. ביו"ט שחל להיות בשבת — הרי „שבע שבתות תמימות", שמתחילות באחד בשבת ומסיימות בשבת. ביו"ט שחל להיות באמצע שבת — יש חמשים יום בלבד ולא שבע שבתות תמימות. עו) תשבו כעין תדורו — כלו' ישיבה זו תהא כעין דירה קבועה. עז) אפטרופוס של אגריפס — ממונה על רכושו. אתה ממשיך פרפראות — אתה אוכל מיני מעדנים הגוררים ומביאים את התאבון לאכילה. לכבוד קונך — לכבוד הקב"ה. עח) עכבו עמי עוד יום אחד — וכן שמיני עצרת נוסף על החג שיתעכבו לפני הקב"ה עוד יום אחד. פ) שפודים — כידונים, שהשאירו האויבים. וקבעו אותם — בבית המקדש לזכרון.

פא משנכנס אדר מרבין בשמחה. (תענ׳ כט.)

פב שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות. שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות. שלחה להם: כבר כתובה אני בדברי־הימים למלכי מדי ופרס. (מג׳ ז׳).

פג אמר רבא: חַיָּב אדם להתבסם בפורים עד שלא יֵדע בין „ארור המן" ל„ברוך מרדכי".

רבה ור׳ זירא עשו סעודת פורים ביחד. נתבסם רבה, עמד ושְׁחָטוֹ לר׳ זירא. למחר בקש רחמים והחיהו. לשנה אמר לו: יבוא מר ונעשה סעודת פורים ביחד. אמר לו: לא בכל שעה ושעה מתרחש נס. (שם).

פב) קְבעוני לדורות — קריאת המגלה. קנאה את מעוררת וגו׳ — שיאמרו האומות, שאנו שמחים במפלתם. פג) להתבסם — להשתכר קצת. מתרחש נס — יקרה נס להחזיר לו נשמתו.

סֵפֶר הָאַגָּדָה

מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים.

סדורות לפי הענינים ומפרשות

ע״י

י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק.

כרך שני. ספר רביעי.

מהדורה שתים עשרה

הוצאת „מוריה״ ירושלים—ברלין

ברלין תרפ״ב.

ספר רביעי.

י.

הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא וּבֵין אָדָם לַמָּקוֹם.

1. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא.

א „אָשִׁירָה לַה׳ כִּי גָאֹה גָּאָה“[1] — אמר ריש־לקיש: שירה למי שמתגָּאֶה על הגֵּאִים, שאמר מר: מלך שבחיות — ארי, מלך שבבהמות — שור, מלך שבעופות — נשר, ואדם מתגאה עליהם, והקדוש־ברוך־הוא מתגאה על כלם ועל כל העולם כלו. (חג׳ יג.).

ב „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה׳ אֱלֹהֵינוּ ה׳ אֶחָד“[2] — אמר הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בני! ראו כל מה שבראתי בראתי זוגות. שמים וארץ — זוגות; חמה ולבנה — זוגות; אדם וחוה — זוגות; העולם־הזה והעולם־הבא — זוגות; אבל כבודי יחיד ומיוחד בעולם. (דב״ר פ׳ ב; ילק״ש).

ג אמר ר׳ חנינא: חותמו של הקדוש־ברוך־הוא אמת.

א מ ת — אל״ף בראש האותיות, מ״ם באמצע, ת״ו בסופו, לומר: אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. (שבת נה:; שהש״ר).

ד „מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם“[3] — אמר ר׳ יצחק: אין אנו יודעים, אם הקדוש־ברוך־הוא מעונו של עולם, ואם העולם מעונו, עד שבא משה ופירש: „אדני מעון אתה היית לנו“[4].

אמר ר׳ יוסי בר חלפתא: אין אנו יודעים אם הקב״ה טָפֵל לעולמו ואם עולמו טפל לו, עד שבא הקב״ה ופירש: „הנה מקום אתי“[5] — מקומי טפל לי ואין אני טפל למקומי.

אמר ר׳ אבא בר יודן: לגבור שהיא רוכב על הסוס וְכֵלָיו מְשֻׁפָּעִים אילך ואילך. הסוס טפל לרוכב ואין הרוכב טפל לסוס.

אמר רב הונא בשם ר׳ אמי: מפני מה מכנין שמו של הקב״ה „מקום“? — שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. (ב״ר פ׳ סח; שמ״ר פ׳ מה; שו״ט צ).

ה אין מקום פנוי בארץ מן השכינה. (במ״ר פ׳ יב).

[1]שמ׳ ט״ו, ח. [2]דב׳ ו׳, ה. [3]שם ל״ג, כז. [4]תהל׳ צ׳, ק. [5]שמ׳ ל״ג, כא.

א) **למי שמתנאה על הגאים** — כלו׳ עליון שבעליונים ומלך המלכים. **מלך שבחיות ארי וגו׳** — **ואלו הארבעה בכסא הכבוד והקב״ה למעלה מהם.** ג) **מעון** — מדור, כלו׳ מקום. **לגבור** — משל לגבור. **משופעים אילך ואילך** — תלוים בשפוע לכאן ולכאן לשני צלעותיו של הסוס; וכן הקב״ה, שהוא רוכב שמים, וכוכבים ומזלות בכפת הרקיע מכאן ומכאן. **פנוי—ריק.**

ו אמר ר' הושעיא: מהו שנאמר: „אתה הוא ה' לבדך וגו'"[1]? — שלוחיך לא כשלוחי בשר־ודם; שלוחי בשר־ודם, ממקום שמשתלחים לשם מחזירים שליחותם, אבל שלוחיך למקום שמשתלחים משם מחזירים שליחותם, שנאמר: „התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו"[2]. „יבאו ויאמרו" לא נאמר, אלא „ילכו ויאמרו" — מלמד שהשכינה בכל מקום. (ב"ב כה.).

ז „בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה'"[3] — מה הנפש אין אדם יודע אי זה מקומה כך הקדוש־ברוך־הוא אין שום בריה יודעת אי זה מקומו; שאפילו חיות־הקדש, שטעונות כסא־הכבוד, אינן יודעות אי זה מקומו ובאיזה מקום הוא נתון, לפיכך הן אומרות: בכל מקום שכבודו שם — „ברוך כבוד ה' ממקומו"[4] (שו"ט קג; פרר"א)

ח מעשה באחד ששאל לרבן גמליאל: באיזה מקום הקדוש־ברוך־הוא נתון? אמר לו: איני יודע. אמר לו: זוהי חכמתכם, שאתם מתפללים לפניו בכל יום ואין אתם יודעים איזה מקומו? אמר לו רבן גמליאל: הרי שאלתני דבר שהוא רחוק ממני שלשת אלפים וחמש מאות שנה, הריני שואל לך דבר שהוא נתון אצלך ביום ובלילה ואמור לי איזה מקומו. א"ל: אמור. א"ל: הנפש היא נתונה אצלך, אמור לי, היכן נתונה? א"ל: איני יודע. א"ל: תפח רוחו של אותו האיש, ומה דבר שהוא נתון אצלך ביום ובלילה אין אתה יודע היכן הוא נתון, ואתה שאלתני על דבר שהוא רחוק ממני שלשה אלפים וחמש מאות שנה! א"ל: יפה אנו עושים, שאנו משתחוים למעשה ידינו, שאנו רואים אותו בכל שעה. א"ל: מעשי ידיכם אתם רואים והם אינם רואים אתכם, אבל הקב"ה רואה מעשי־ידיו ומעשי־ידיו אינם רואים אותו, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי"[5]. (שו"ט קג; ילק"ש).

ט אמר לו קיסר לרבן גמליאל: אמרתם: כל מקום שיש עשרה שכינה שרויה שם — כמה שכינות יש? קרא רבן גמליאל לשַמָשו והכהו על צוארו. אמר לו: מפני מה?

— על החמה שנכנסה לתוך הבית.

א"ל הקיסר: החמה נחה על כל העולם.

— ומה החמה שהיא אחת מאלף אלפי רבבות שמשמשים לפני הקדוש־ברוך־הוא — נחה על כל העולם, שכינתו של הקב"ה על אחת כמה וכמה! (סנה' לט.).

י מַטְרוֹנָה אמרה לר' יוסי: אלהי גדול מאלהיך. אמר לה: למה? אמרה לו: בשעה שנגלה אלהיכם למשה בסנה הסתיר משה פניו, אבל בשעה שראה את הנחש, שהוא אלהי — מִיד „וינס משה מפניו"[6]. אמר לה: תִּפַּח עצמותה, בשעה שנגלה אלהינו בסנה לא היה לו למשה מקום לברוח; אנה היה בורח — לשמים או לים או ליבשה? — מה נאמר

[1]נח' ט', ו. [2]איוב ל"ח, לה. [3]תהל' ק"ג, א. [4]יחז' ג', י"ב. [5]שמ' ל"ג, כ. [6]שמ' ד', ג.

ו) משם מחזירים שליחותם — שאינם צריכים לחזור למקום שנשתלחו משם, שהקב"ה בכל מקום. ילכו ויאמרו — משמע שיאמרו מאותו מקום עצמו שהלכו לשם ואין להם צורך בחזרת. ז) חיות הקדש שטעונות וגו' — המלאכים הנקראים חיות שנושאים כסא הכבוד. ח) רחוק שלשת אלפים וגו' — כלומ' שהקב"ה למעלה משבעה רקיעים שרחוקים הם זה מזה חמש מאות שנה. ט) עשרה — מנין של עשרה בני אדם. י) מטרונה — גבירה רומית. הנחש שהוא אלהי — שהיתה להם אלהות בצורת דרקון.

באלהים? „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'"[1], אבל החמה, שהיא אלהיך, כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות, יכול להנצל ממנו. (שמו"ר פ' ג').

יא אמר רב הונא בר אַמִי: פעמים שאין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אֱלָהוּתוֹ, ופעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו. (ב"ר פ' ד').

יב מִן אחד שאל את ר' מאיר, אמר לו: איתו שכתוב בו „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא"[2], היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון?! אמר לו: הבא לי מַרְאָה גְדֹלָה. הביא לו. אמר לו: רְאֵה בה בָּבוּאָה שלך. רָאָה אותה גדולה. אמר לו: הבא לי מראה קטנה. הביא לו. אמר לו: רְאֵה בה בבואה שלך. רָאָה אותה קטנה. אמר לו: ומה אם אתה, שאתה בשר־ודם, אתה משנה עצמך בכל מה שתרצה — מי שאמר והיה העולם, ברוך הוא, על אחת כמה וכמה. הֱוֵי כשהוא רוצה — „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא", וכשהוא רוצה — היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון. (ב"ר פ' ד').

יג כשהיתה אהבתנו עזה — על רוחב הסַיִף שכבנו; עכשיו שאין אהבתנו עזה — מטה של ששים אמות לא דַיָּה לנו. אמר רב הונא: מן המקראות למדנו; בתחלה נאמר: „ונועדתי לך שם ודברתי אתך ונועדתי אתך מעל הכפרת"[2], ושנינו: ארון תשעה וכפורת טפח — הרי כאן עשרה; אחר־כך נאמר: „והבית אשר בנה המלך שלמה לה' ששים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ושלשים אמה קומתו"[3]; ולבסוף נאמר: „כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי איזה בית אשר תבנו לי וגו'"[4]. (סנה' ז').

יד תַּנְיָא, ר' יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למַטה, ולא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר: „השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם"[5]. (סוכה ה').

טו אמר ר' חִיא בר אבא אמר ר' יוחנן: אלמלי נשתַּיֵר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נֶקֶב מַחַט סִדְקִית לא היו יכולין לעמוד מפני האורה, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי"[6]. (מג' יט).

טז אמר לו קיסר לר' יהושע בן חנניה: רוצני לראות אלהיכם. אמר לו: אי אתה יכול לראותו. א"ל: אף־על־פי־כן רוצה אני לראותו. הלך והעמידו כנגד החמה בתקופת תמוז, א"ל: הסתכל בה. א"ל: איני יכול. א"ל: החמה, שהיא אחד מן השַּׁמָּשִׁים העומדים לפני הקדוש־ברוך־הוא, אתה אומר: איני יכול להסתכל בה — שכינה לא כל־שכן. (חול' ס.).

[1]ירמי' כ"ג, כד. [2]שמ' כ"ה, כב. [3]מ"א ו', ב. [4]ישעי' ס"ו, א. [5]תהל' קט"ו, טז. [6]שמ' ל"ג, כ.

יב) מראה גדולה — שמגדלת את הצלם. בבואה — צלם דמות שבמראה. מראה קטנה — שמקטנת. יג) כשהיתה אהבתנו עזה — משל הבריות הוא, שאדם אומר לאשתו. יד) מעולם לא ירדה וגו' — וכל המקראות שבענינים אלו מתפרשים בדרך „דברה תורה בלשון בני אדם", כדי לסבר את האוזן. טו) במערה שעמד בה משה ואליהו — כשנגלה עליהם הקב"ה. כמלא נקב מחט סדקית — נקב כל שהוא כשעור פי מחט סדקית (מחט קטן שתופרין בו הנשים). מפני האורה — רבוי האורה של השכינה.

יז שוב אמר לו קיסר לר׳ יהושע בן חנניה: רוצה אני להתקין סעודה לאלהיכם. א״ל: אי אתה יכול. — מפני מה? — מרובים חֲיָלוֹתָיו. א״ל: צא והתקן על שפת רְבִיתָא, שהוא מקום מְרֻוָּח. טרח ששה חדשים של ימות החמה — בא הרוח וכִבֵּד את הכל לים. טרח ששה חדשים של ימות הגשמים — באו גשמים ושִׁקְעוּ את הכל בים. א״ל: זה מהו? א״ל: אלו הם הכַבְּדָנִים והזַלְפָנִים שבאו לפניו. א״ל: אם כן, איני יכול. (חול׳ ס.).

יח „וְאָמְרוּ לִי מַה־שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵיהֶם?"[1] — באותה שעה היה מבקש משה שיודיענו הקדוש־ברוך־הוא את שמו הגדול.

„ויאמר אלהים אל משה אהיה אשר אהיה"[2] — אמר ר׳ אַבָּא בר מַמָּל: אמר לו הקב״ה למשה: שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא: פעמים שאני נקרא באל שדי, בצבאות, באלהים, בה׳ — כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים, וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות, וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי, וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה׳. הוי „אהיה אשר אהיה" — אני נקרא לפי מעשי. (שמ״ר פ׳ ג).

יט בכל מקום שנאמר ה׳ — מדת־רחמים („ה׳ ה׳ אל רחום וחנון")[3]; בכל מקום שנאמר אלהים הוא מדת־הדין („עד האלהים יבא דבר שניהם")[4]. (ב״ר פ׳ לג).

כ „הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבוֹדֶךָ"[5] — אמר משה להקדוש־ברוך־הוא: הראני נא מדה שאתה מנהיג בה את העולם. אמר לו: אין אתה יכול לעמוד על מִדּוֹתַי. (שו״ט כה).

כא אם יאמר לך אדם: יכול אני לעמוד על מַשְׁתִּיתוֹ של עולם — אמור לו: אחרי מלך בשר־ודם אי אתה יכול לעמוד, אחרי מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא אתה יכול לעמוד, אֶתְמְהָא! (קה״ר; ב״ר פ׳ יב).

כב „הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל"[6] — אמר ר׳ יעקב בן זַבְדִּי: משל לגבור שנכנס במדינה ולא היו יודעין גבורתו. אמר להם פִּקֵּחַ אחד: מאבן שהוא מתגושש בה אתם יודעים כח גבורתו. כך מן השמים אנו למדים כחו של הקדוש־ברוך־הוא. (שו״ט יט).

כג בוא וּרְאֵה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם; מדת בשר־ודם, גבוה רואה את הגבוה ואין גבוה רואה את השפל, אבל מדת הקב״ה אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנאמר: „כי רם ה׳ ושפל יראה"[7]. (סוטה ה.).

[1] שמ׳ ג׳, יג. [2] שם שם, יד. [3] שם ל״ד, ו. [4] שם כ״ב, ח. [5] שם ל״ג, יח. [6] תהל׳ י״ט, ב.
[7] שם קל״ח, ו.

יז) רביתא — שם נהר. וכבד — פִּנָּה. הכבדנים והזלפנים — מכבדי (מנקי) החדר ומרביצי האבק. יח) אלהים — מדת הדין. צבאות — לשון חיל ומלחמה. תולה על חטאיו — מצפה לו שיחזור בתשובה. אל שדי — שאומר די, כלומר ממתין ומצפה. ה׳ — מדת הרחמים. יט) עד האלהים — לשון דיין ושופט. כ) לעמד על מדותי — לדעת ולהבין. כא) משתיתו — יסודו. כב) מתגושש בה — נאבק ומתעמל בה להזיזה ולהניעה. כג) רואה את הגבוה — מתשיב ונותן לב.

כד אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי: מהו שנאמר: „כי אני ה׳ אוהב משפט שונא גזל בעולה״ [1]? — משל למלך בשר־ודם, שהיה עובר על בית־המכס, אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים. אמרו לו: אדוננו המלך, והלא כל המכס כלו שלך הוא. אמר להם: ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמם מן המכס. ואף הקב״ה כך אמר: „כי אני ה׳... שונא גזל״ — ממני ילמדו בָּנַי וְיַבריחו עצמם מן הגזל. (סוכה ל.).

כה אמר ר׳ יוֹחָנָן: כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש־ברוך־הוא שם אתה מוצא עַנְוְתָנוּתוֹ. דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים ומשולש בכתובים. כתוב בתורה: „כי ה׳ אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו׳״ [2], וכתוב אחריו: „עושה משפט יתום ואלמנה״ [3]; שנוי בנביאים: „כי כה אמר רם ונשא וגו׳״ [4], וכתוב אחריו: „ואת דכא ושפל רוח״ [4]; ומשולש בכתובים: „סלו לרוכב בערבות ביה שמו״ [5], וכתוב אחריו: „אבי יתומים ודַיַּן אלמנות״ [6]. (מג׳ לא.).

כו אמר רב כַּהֲנָא משום ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם נוצחין אותו ועצב, אבל הקב״ה נוצחין אותו ושמח, שנאמר: „ויאמר להשמידם, לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו״ [7]. (פס׳ קיט.).

כז אמר ר׳ יוסי: בוא וראה שלא כִמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר ודם. מדת בשר־ודם, מקניט את חֲבֵרו — יורד עמו עד לחייו; אבל הקב״ה אינו כן: קלל את הנחש — עולה לגג מזונותיו עמו, יורד למַטה — מזונותיו עמו; קלל את כנען — אוכל מה שֶׁרַבּוֹ אוכל ושותה מה שרבו שותה; קלל את האשה — הכל רצין אחריה; קלל את האדמה — הכל ניזונין הימנה. (יומא עה.).

כח אמר ר׳ אלעזר: אפילו בשעת כעסו של הקדוש־ברוך־הוא זוכר את הרחמים. (פס׳ פז:).

כט אמר חזקיה: בא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם, אדם מסית חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה, והקב״ה מסית את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים. (מג׳ צט:).

ל „אֵין קָדוֹשׁ כַּה׳ כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ״ [8] — אמר רב יהודה בר מְנַשְּׁיָא: אל תקרי „בלתך״ אלא „לְבַלּוֹתֶךָ״, שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. בשר־ודם מעשה ידיו מבלים אותו, אבל הקב״ה מבלה מעשה ידיו.

[1] ישעי׳ ס״א, ח. [2] דבי׳ י׳, יז. [3] שם שם, יח. [4] ישעי׳ נ״ז, טו. [5] תהלי׳ ס״ח, ה. [6] שם שם, ו. [7] שם ק״ו, כג. [8] ש״א ב׳, ב.

כד) **שונא גזל בעולה** — דורש כך: קרבן עולה שאתם מביאים לי אל יהא מן הגזל, אף על פי שהכל שלי. כה) **ענותנותו** — מדת ענוה ורחמים שלו. כו) **ויאמר להשמידם לולי משה בחירו** — קרא לו בחירו, אעפ״י שעמד בפרץ לפניו, מכלל שדעתו נוחה בכך והוא שמח. כז) **מקניט**—מכעיס. **יורד עמו עד לחייו**— כלו׳ בכל דבר שהוא יכול להפסידו. **מזונותיו עמו**— שהנחש עפר לחמו ובכל מקום הוא מוצא את מזונותיו. **קלל את כנען** — שיהא עבד עבדים לאחיו. **שרבו** — אדונו. **את האשה** — את חוה בשעת חטאה. ל) **מבלין אותו** — הוא בלה ומת והם קיימים.

„וְאֵין צוּר כֵּאלֹהֵינוּ" [1] — אין צַיָּר כאלהינו. אדם צָר צורה על גבי הכתל ואינו יכול להַטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים, אבל הקב"ה צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני־מעים. (מג' יד.).

לא אדם טובע כמה מַטְבֵּעוֹת בחותם אחד כלן דומין זו לזו ומלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא טָבַע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה להברו. (סנה' לז.).

לב אמר ר' חנינא: בא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם, מלך יושב מִבִּפְנִים ועבדיו מְשַׁמְּרִים אותו מבחוץ, ומדת הקב"ה אינו כן: עבדיו יושבים מבפנים והוא משמרם מבחוץ, שנאמר: „ה' שומרך, ה' צלך על יד ימינך" [2]. (מג' לג:).

לג „אֲשֶׁר בִּשְׂעָרָה יְשׁוּפֵנִי וְהִרְבָּה פְצָעַי חִנָּם" [3] — אמר רבה: איוב בסערה הֵרף ובסערה השיבוהו. בסערה הרף — אמר לפניו: רבונו של עולם, רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב. בסערה השיבוהו — שנאמר: „ויען ה' את איוב מן הסערה ויאמר... אזר נא כגבר חלציך ואשאלך" [4] — אמר לו: שוטה שבעולם, הרבה שערות בראתי בראשו של אדם וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה, שלא יהיו שתים יונקות מגומא אחת, שאלמלי שתים יונקות מגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם; בין גומא לגומא לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?

„מִי פִלַּג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה" [5]? — הרבה טִפִּין בראתי בעבים, וכל טִפָּה וטפה בראתי לה דְפוּס בפני עצמה, שלא יהו שתי טפין יוצאות מדפוס אחד, שאלמלי שתי טפין יוצאות מדפוס אחד מְטַשְׁטְשׁוֹת את הארץ ואינה מוציאה פירות; בין טפה לטפה לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?

„וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קוֹלוֹת" [5] — הרבה קולות בראתי בעבים, וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו, כדי שלא יהו שני קולות יוצאים משביל אחד, שאלמלי שני קולות יוצאים משביל אחד מהריבים את העולם; בין קול לקול לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?

„הֲיָדַעְתָּ עֵת לֶדֶת יַעֲלֵי סָלַע" [6] — יַעֲלָה זו אכזרית על בניה, ובשעה שכורעת ללדת עולה לראש ההר, כדי שיפול ממנה וימות, ואני מזמן לה נשר, שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניה, ואינו מקדים ואינו מאחר אפילו רגע אחד; שאלמלי מקדים או מאחר אפילו רגע אחד מיד מת. בין רגע לרגע לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?. (ב"ב טז:).

לד „הוֹי הַמַּעֲמִיקִים מֵה' לַסְתִּיר עֵצָה וְהָיָה בְמַחְשָׁךְ מַעֲשֵׂיהֶם" [7] — משל לאַרְכִיטֶקְטוֹס, שבנה את המדינה הדרים וביבים ומערות; לאחר ימים נעשה גַבַּאי. היו בני המדינה

[1] ש"א ב', ב. [2] תהלי' קכ"א, ה. [3] איוב ט', יז. [4] שם ל"ח, א–ג. [5] שם שם, כה. [6] שם ל"ט, א.
[7] ישע' כ"ט, טו.

צורה בתוך צורה — העובר במעי אמו. לג) ונתחלף לך בין איוב לאויב — כלו' בטעות תחשבני לאויב לך. נימין — שערות. גומא — נקב שנתון בו שורש השערה. דפוס — מקום מושב. מטשטשות את הארץ — ממעכות ומרככות את הארץ כטיט. קולות — רעמים. יעלה — עז הבר (שטיינבאָק). כדי שיפול — הולד. לד) לארכיטקטוס — בנאי אמן. גבאי — גובה מכס.

מטמינים מפניו בתוך החדרים וכתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות— ומפני מה אתם מטמינים עצמכם בהן? כך „הוי המעמיקים וגו׳". (ב"ר פ׳ כד).

לה „כִּי אַתָּה נֵרִי ה׳"[1] — אמר ר׳ יוחנן: העין הזו לבנה, והשחור באמצע, מהיכן היה צריך לראות — לא מתוך הלבן? ואינו כן, אלא רואה מתוך השחור. על אור עיניך אי אתה יכול לעמוד — ואתה מבקש לעמוד על דרכו של הקדוש־ברוך־הוא? — הֱוֵי אינו צריך אורה. למה? מי שנתון בחשך רואה מה שבאור, ומי שנתון באור אינו רואה מה שבחשך; אבל הקב"ה רואה מה שבחשך. (תנח׳; ילק"ש).

לו „וְכָל יֵצֶר מַחֲשָׁבוֹת מֵבִין"[2] — עד שאין אדם צָר את המחשבה בלבו הקדוש־ברוך־הוא מבין. (שו"ט מה).

לז אמר קיסר לרבן גמליאל: יודע אני במה אלהיכם עוסק. נתאנח רבן גמליאל. אמר לו: מה זה? אמר לו רבן גמליאל: בן אחד יש לי בִּכְרַכֵּי הים ויש לי נַעְגּוּעִים עליו ומבקש אני שתַראהו לי. אמר לו: וכי יודע אני היכן הוא? אמר לו: מה שיש בארץ לא ידעת — מה שיש בשמים ידעת! (סנה׳ לט.).

לח אמר קיסר לרבן גמליאל: נאמר: „מונה מספר לכוכבים"[3]. מה גדולתו? אף אני יכול למנות את הכוכבים. הביא חֲבוּשִׁים ונתנם בכברה והתחיל מגלגלם. אמר לו: מְנָאֵם. א"ל: העמידם. א"ל: אף הרקיע כך חוזר. יש אומרים: כך א"ל הקיסר: יודע אני הכוכבים כמה הם. א"ל: אמור לי, שניך כמה הן? נתן ידו לתוך פיו והתחיל מונה אותן. א"ל: מה שיֵש בפיך לא ידעת — מה שיש בשמים ידעת! (שם).

לט אַדְרְיָאנוּס מלך רומי, כיון שכבש את העולם כלו הלך לו לרומי, אמר לבני פְּלָטוֹרִין שלו: מבקש אני מכם שתעשו אותי אלוה, שהרי כבשתי את כל העולם. אמרו לו: עדַיִן לא שלטת בעירו ובביתו. הלך והחריב את בית־המקדש והגלה את ישראל וחזר לרומי. אמר להם: כבר החרבתי עירו ושרפתי היכלו והגליתי עמו, עֲשו אותי אלוה.

אמר ר׳ ברכיה: שלשה פילוסופין היו לו. הראשון אמר לו: אין אדם מורד במלך תוך פְּלָטֹרִין שלו, אלא חוצה להן; צא מפלטרין שלו ותעשה אלוה. השמים והארץ הוא בראם, צא לך מהם ותֵעשה אלוה. והשני אמר: אין אתה יכול, שכבר אמר לנביאיו: „כִּדְנָה תֵאמרון לְהוֹם אֱלָהַיָּא די שְׁמַיָּא וְאַרְקָא לָא עֲבַדוּ יאבדו וגו׳"[4]. והשלישי א"ל: בבקשה ממך, עמוד לי בשעה זו. אמר לו: מה? א"ל: ספינה אחת יש לי חוץ משלשה מילין והיא מטורפת בים, וכל אוֹרְיָא שלי בתוכה. אמר לו אדרינוס: משלח אני לגיונותי וספינותי לשם ויצילוה. אמר לו: מָרִי, למה אתה מטריח לגיונותיך וספינותיך לשם, רוח קימעא שַׁגֵּר לשם ואתה מצילה. אמר לו: ומנין יש לי רוח לשגר לשם? אמר לו: רוח אי אתה יכול לעשות והיאך תֵעשה אלוה? וכתיב בו: „כה אמר האל ה׳ בורא שמים ונוטיהם רקע הארץ וצאצאיה, נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה"[5]. נכנס לביתו

[1]ש"ב כ"ב, כט. [2]דה"א כ"ח, ט. [3]תהל׳ קמ"ז, ד. [4]ירמ׳ י׳, יא. [5]ישע׳ מ"ב, ה.

לז) בכרכי הים — במדינות רחוקות. געגועים — כליון הנפש. לח) חבושים — מין גרגרים (מיספעל). לט) פלטורין — היכל. מטורפת — מטולטלת. איריא שלי — אוצר סחורתי. לגיונותי — חילותי. מרי — אדוני. קמעא — קצת.

כשהוא זעוף. אמרה לו אשתו: הללו הטעו אותך שתוכל לַעשות אלוה. אתה מלך גדול וגבור והכל בידך, אני אומרת לך דבר אחד: תן לו פקדונו ותעשה אלוה. אמר לה: מהו פקדונו? אמרה לו: הנפש. אמר לה: אם תצא נפשי מה אעשה? אמרה לו: הנפש שבך אי אתה שולט בה, וכתיב: „אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות"[1] — והאיך תעשה אלוה? אתה אדם ולא אל! (תנח' בראשית; מדה"ג).

מ „וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם... וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ"[2]—גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה, אמר לו: אין אתם אומרים שהקדוש־ברוך־הוא רואה את הנולד? אמר לו: הן.— הלא נאמר: „ויתעצב אל לבו"? א"ל: נולד לך בן־זכר? א"ל: הן. א"ל: מה עשית? א"ל: שמחתי ושִׂמחתי את הכל. א"ל: ולא היית יודע שסופו למות? א"ל: בשעת חדוה — חדוה, בשעת אֵבֶל — אבל. א"ל: כך מעשה לפני הקב"ה. (ב"ר פ' כז).

מא אמר רב פפא: אין עַצבות לפני המקום, שנאמר: „עֹז וחדוה במקומו"[3].
— והרי נאמר: „ויקרא ה' צבאות ביום ההוא לבכי וגו'"[4]?
— שָׁאני חרבן בית־המקדש, שאפילו מלאכי־השרת בכו, שנאמר: „הן א־אלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון"[5]. (מג' ה).

מב אמר רב יהודה אמר רב: שתים עשרה שעות הוָה היום; שלש ראשונות הקדוש־ברוך־הוא יושב ועוסק בתורה, שְׁנִיּוֹת יושב ודן את כל העולם כלו; כיון שרואה שנתחַיֵּב העולם כְּלָיָה, עומד מכסא־הדין ויושב על כסא־רחמים; שלישיות יושב וזן את כל העולם כלו מקרני ראמים ועד בֵּיצי כִנִּים; רְבִיעִיות יושב ומשחק עם לויתן, שנאמר: „לויתן זה יצרת לשחק בו"[6]. (ע"ז ג:).

מג מַטְרוֹנָה אחת שאלה את ר' יוסי בן חלפתא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו? אמר לה: לששה ימים. אמרה לו: ומאותה שעה ועד עכשו מהו עושה? אמר לה: הקב"ה יושב ומְזַוֵּג זווגים: בתו של פלוני לפלוני. אמרה לו: ווזהי אומנתו? אף אני יכולה לעשות כן. כמה עבדים וכמה שפחות יש לי ובשעה קלה אני יכולה לזווגם. אמר לה: אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקב"ה כקריעת ים־סוף. הניחה ר' יוסי בן חלפתא והלך לו. מה עשתה? נטלה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותם שורות שורות ואמרה: פלוני ישא פלונית ופלונית תנשא לפלוני, וזִוְּגָה אותם בלילה אחד. למחר באו לפניה: זה ראשו פצוע, זה עינו שמוטה, זה זרועו פרוקה, זה רגלו שבורה. אמרה להם: מה לכם? זה אמר: איני רוצה בזו, וזו אמרה: איני רוצה בזה. מיד שלחה והביאה לר' יוסי בן חלפתא. אמרה לו: רבי, אמת היא תורתכם, נאה ומשובחת היא, כל מה שאמרת יפה אמרת.

ר' ברכיה אמר: בלשון זו השיבה ר' יוסי בן חלפתא: הקב"ה יושב ועושה סולמות, משפיל לזה ומרים לזה, מוריד לזה ומעלה לזה. (פסיק' דר"כ; ב"ר פ' סח; ויק"ר פ' ח).

[1]קהלת ח, ח. [2]בר' ו, ה, ו. [3]דה"א ט"ז, כז. [4]ישעי' כ"ב, יב. [5]שם ל"ג, ז. [6]תהל' ק"ד, כו.

מ) והלא נאמר ויתעצב אל לבו — ולמה לא ראה מראש שעתידין לחטוא? מא) שאני — משונה. מב) מקרני ראמים עד ביצי כנים — כלו' מן הבריות הגדולות עד הקטנות.

מד אמר רב יהודה אמר שמואל: בכל יום ויום בת־קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני, שָׂדֶה פלוני לפלוני. (מו"ק יח:).

מה „מֵה' מִצְעֲדֵי גֶבֶר כּוֹנָנוּ"[1] – אמר ר' חנינא: אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה. (חול' ז:).

מו בכל עשה הקדוש־ברוך־הוא את שליחותו, אפילו על ידי נחש, אפילו על ידי יַתּוּשׁ, אפילו על ידי צפרדע.

מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו בעבר הירדן וזִמֵּן לו הקדוש־ברוך־הוא צפרדע אחת ועבר עליה, והלך וְעָקַץ אדם ומת, וכיון שעשה שליחותו הֶחֱזִירַתּוּ הצפרדע למקומו.

ר' יַנַּאי היה יושב ודורש בפתח עירו, ראה נחש מְרַתֵּיעַ ובא לעיר. הבריחוהו מצד זה, חזר ובא מצד זה; הבריחוהו מצד זה; חזר ובא מצד זה. אמר ר' ינאי: זה הולך לעשות שליחותו. מיד נפלה הֲבָרָה בעיר: פלוני נְשָׁכוֹ נחש ומת. (ב"ר פ' י; תנה"ק חקת.)

מז דרש רב יוסף: מהו שנאמר: „אודך ה', כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני"[2] – במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהם, התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חברו בים, התחיל מודה־ומשבח. לכך נאמר: „ישוב אפך ותנחמני", וזהו שאמר ר' אלעזר: מהו שנאמר: „עושה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם"[3] – אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו. (נדה לא.).

מח כמה לא חלי ולא מרגיש גַּבְרָא דְּמָרֵיהּ סִיעֵיהּ! (יומא כב:).

מט כמה נסים עושה הקדוש־ברוך־הוא עם האדם והוא אינו יודע. (שמ"ר פ' כד).

II. פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה.

נ אמר רֵישׁ־לָקִישׁ: שבעה רְקִיעִים הם, ואלו הם: וִילוֹן, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, עֲרָבוֹת. וִילון – אינו משמש כלום, אלא נכנס שַׁחֲרִית ויוצא עַרְבִית ומחַדש בכל יום מעשי בראשית; רקיע – שֶׁבּוֹ חמה ולבנה כוכבים ומזלות קבועים; שחקים – שבו רֵחַיִם עומדות וטוחנות מָן לצדיקים; זבול – שבו ירושלים ובית־המקדש ומזבח בנוי, ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן בכל יום; מעון – שבו כתות־כתות של

[1] תה' ל"ז, כג. [2] ישע' י"ב, א. [3] תהל' ע"ב, יח, יט.

מה) נוקף — נוגף. מו) ועבר עליה — את הירדן. ועקץ — ונשך. מרתיע — זוחל ומזיז עצמו כדרך הנחשים. הברה — קול שמועה. מז) ישב לו קוץ — ונתעכב ולא יצא. מח) לא חלי — אינו חולה, כלו' מרגיש. גברא דמריה סייעיה— אדם שרבונו עוזרו. נ) וילון— רקיע כעין מסך. נכנס שחרית וגו' — מתגולל ונכנס לתוך תיקו שחרית והאור שלמעלה ממנו מאיר לעולם, ובערבית יוצא הוילון מתיקו ומאפיל על האור. ומחדש בכל יום וגו' — שע"י האור נראה העולם בכל יום כחדש. מן לצדיקים — לעתיד לבוא. מיכאל השר הגדול — מיכאל המלאך שר של ישראל.

מלאכי השרת, שאומרות שירה בלילה וחָשׁוֹת ביום, מפני כבודם של ישראל; מכון — שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד וַעֲלִיַּת טְלָלִים רעים ועלית אֲגָלִים וחדרה של סופה וסע־ה ומְעָרָה של קיטור, וכלן דלתותיהן של אש; ערבות — שבו צדק ומשפט וצדקה, גנזי חיים, גנזי שלום וגנזי ברכה, ונשמתם של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידות להבראות, וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו את המתים, ושם אופנים ושרפים וחיות־הקודש ומלאכי־השרת וכסא־הכבוד, ומלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם וחושך ענן וערפל מקיפין אותו. — ואמר רב אַחָא בר יעקב: עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות.

עד כאן יש לך רשות לדבר, מכאן ואילך אין לך רשות לדבר, שכן כתוב בספר בן־סירא:

בְּמֻפְלָא מִמְּךָ אַל תִּדְרוֹשׁ וּבִמְכֻסֶּה מִמְּךָ אַל תַּחֲקוֹר,
בְּמַה שֶּׁהֻרְשֵׁיתָ הִתְבּוֹנֵן וְאֵין לְךָ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת. (חג' יב, יג.).

נא תַּנְיָא, אמר רבן יוחנן בן זַכַּאי: מה תשובה השיבתו בת־קול לנבוכדנצר הרשע בשעה שאמר: „אעלה על במתי עב, אֶדַּמֶּה לעליון"[1]? — יצתה בת־קול ואמרה לו: רשע בן רשע בנו של נמרוד הרשע, שהמ־יד כל העולם כלו עליו במלכותו. כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה. „ואם בגבורות — שמונים שנה"[2]. והלא מן הארץ ועד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועָבְיוֹ של רקיע מהלך חמש מאות שנה, ובן בין כל רקיע ורקיע; למעלה מהם חיות הקודש, ורגלי החיות כנגד כולם, וקרסולי החיות כנגד כולם, ושוקי החיות כנגד כולם, וּרְכוּבֵי החיות כנגד כולם, ויַרְכֵי החיות כנגד כולם, וגופי החיות כנגד כולם, וצוארי החיות כנגד כולם, וראשי החיות כנגד כולם, וקרני החיות כנגד כולם, — ולמעלה מהם כסא הכבוד, ורגלי כסא־הכבוד כנגד כולם, ולמעלה מהם מלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם, — ואתה אמ־ת: „אעלה על במתי עב אדמה לעליון — אך אל שאול תורד אל יַרְכְּתֵי בור"[3]! (שם יג.).

נב „עַד דִּי כָרְסָוָן רְמִיו וְעַתִּיק יוֹמִין יְתִב"[4] — כרסיון למה? תניא, אחד לו ואחד לדוד, דברי ר' עקיבא. אמר לו ר' יוסי: עקיבא, עד מתי אתה עושה שכינה חול? אלא אחד לדין ואחד לצדקה. קבל ר' עקיבא מר' יוסי ודרש פעם אחרת כמותו: אחד לדין ואחד לצדקה. אמר לו ר' אליעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל אגדה? כלך אצל נגעים ואהלות! אלא אחד לכסא ואחד לשְׁרַפְרַף, כסא לישב עליו ושרפרף להדום רגלו. (סנה' לח.).

---

[1]ישעי' י"ד, יג. [2]תהל' צ', י. [3]ישעי' י"ד, טו. [4]דני' ז', ט.

השות — שותקות. מפני כבודם של ישראל — שאומרים שירה ביום. שבו אוצרות שלג וגו' — כל אלה לפורעניות. עלית — חדר עליה. אגלים — טפות גשמים של זעף להלקות פירות. במופלא — בנעלם. שהורשית — שניתנה לך רשות. נא) עליון — על הקב"ה. מן הארץ עד לרקיע... ורגלי החיות וגו' — הכל לשון גוזמא והפלגה, כדי לסבר את האזן מה שהיא יכולה לשמוע משעור העולם שאין לו סוף. רכובי החיות — ארכובות החיות, צרכיהן. נב) כרסוון — כסאות, לשון רבים. אחד לדוד — שיושב לימינו של הקב"ה. שרפרף — הדום.

נג ארבע כתות של מלאכי־השרת מקלסים לפני הקדוש־ברוך־הוא: מחנה ראשונה של מיכאל מימינו, מחנה שניה של גבריאל משמאלו, מחנה שלישית של אוריאל מלפניו, מחנה רביעית של רְפָאֵל מלאחריו ושכינתו של הקב"ה באמצע. והוא יושב על כסא רם ונשא, גבוה ותלוי למעלה באויר; מראות כבודו כעין החשמל, ועטרה נתונה בראשו, וכתר שבהמפורש על מצחו, ועיניו משוטטות בכל הארץ, חציה אש וחציה ברד, מימינו חיים ומשמאלו מות. ושבט של אש בידו, ופָּרֹכֶת פרושה לפניו, ושבעה מלאכים משרתים לפניו לפנים מן הפרכת, והיום הנקרא פַּרְגוֹר, והדום רגליו כאש וברד, ותחת כסא כבודו כאבן ספיר, ואש מתלקחת סביבות לכסאו, צדק ומשפט מכון כסאו, שבעה ענני כבוד סובבים אותו, ואופן הגלגל וכרוב וחיה נותנים לפניו שבח. (פדר"א פ' ד).

נד „וָאֵרֶא הַחַיּוֹת וְהִנֵּה אוֹפַן אֶחָד בָּאָרֶץ אֵצֶל הַחַיּוֹת"[1] — אמר ר' אלעזר: מלאך אחד שהוא עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות. בְּמַתְנִיתָא תנא: סַנְדַּלְפוֹן שמו.

אמרו עליו על סנדלפון, שהוא גבוה מחבריו חמש מאות שנה, ועומד אחורי המרכבה וקושר כתרים לקונו ומשביע את הכתר ועולה ויושב בראש אדונו. ובשעה שיוצא הכתר כל חילי מרום נרתעים ומזדעזעים וחיות דוממות ומנהמות כארי. באותה שעה עונין ואומרין: קדוש קדוש קדוש ה' צבאות, מלא כל הארץ כבודו. ובשעה שמגיע לכסא מתגלגלים גלגלי הכסא ומתרעשים אדני שרפרף, וכל רקיעים אוחזתם חלחלה. ובשעה שהוא עובר על כסאו כל חילי מרום וכתר הכבוד שלו פותחים פיהם ואומרים: ברוך כבוד ה' ממקומו. בוא וראה כמה גדולתו ושבחו של הקדוש־ברוך־הוא, שבשעה שמגיע הכתר על ראשו מחזיק עצמו לקבל הכתר מעבדיו, וכל חיות ושרפים וגלגלי המרכבה וכסא־הכבוד ואילי מעלה ומטה מתגדלים ומתגברים ומתגאים ונותנים הוד והדר וממליכים כלם בפה אחד ואומרים: ה' ימלך לעולם ועד. (חג' יג:; היכל').

נה אמר ר' ישמעאל: סָח לִי מְטַטְרוֹן שַׂר־הַפָּנִים: כיון שלקחני הקדוש־ברוך־הוא לְשַׁמֵּשׁ תחת כסא הכבוד וגלגל המרכבה וכל מערכי השכינה נעשה בשרי שלהבת־אש, וגידי אש לוהטת, ועצמותי גחלי־רתמים, ועפעפי כזוהר הרקיע וגלגלי עיני לפידי אש, ושְׂעַר ראשי לַהֲטֵי להבה, וכל אברי לכנפי אש בוערת, וגוף קומתי לאש יוקדת, מימיני חוצבי לַהֲבֵי־אש, ומשמאלי בוערים לפידים, מסביבותי נִפְרָחִים רוחות סערה. (היכל').

נו אמר ר' עקיבא: בכל יום, שחרית, מלאך אחד פותח פיו ואומר: „ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד" — עד שמגיע ל„בָרְכוּ", וכשמגיע „לברכו" — חיה אחת עומדת ברקיע, ושמה „ישראל", וחקוק על מצחה „ישראל", עומדת באמצע הרקיע ואומרת: „ברכו את ה' המבורך", וכל גדודי מעלה עונים ואומרים: „ברוך ה' המבורך לעולם ועד".

חיה אחת יש ברקיע, כשהוא יום — אות אמת במצחה ויודעים המלאכים שהוא יום; ולערב — אמונה במצחה ויודעים שהוא לילה. ובכל פעם אומרת: ברכו את ה' המבורך, וכל גדודי מעלה עונים: ברוך ה' המבורך לעולם ועד. (היכל')

[1] יחז' א', טו.

נג) מקלסים — משבחים. וכתר שם המפורש — שחקוק עליו שם המפורש. חציה אש — הארץ. ואופן הגלגל וגו' — מפמליא של מעלה הם. נה) שר הפנים — מלאך פניו של הקב"ה. נפרחים — מתעופפים.

נז אמר לו שמואל לחיא בר רב: בן ארי, בוא ואמר לך מאותם הדברים היפים שהיה אומר אביך: כל יום ויום נבראים מלאכי־השרת מנהר דִינור ואומרים שירה — ובטֵלים, שנאמר: „חדשים לבקרים רבה אמונתך"[1]. (חג' יד.).

נח אַדְרִיָנוּס שְׁחִיק־עצמות שאל את ר' יהושע בן חֲנַנְיָא: אתם אומרים אין כַּת של מעלה מקלסת ושונה, אלא בכל יום הקדוש־ברוך־הוא בורא כת של מלאכי־השרת והם אמרים שירה חדשה לפניו והולכים להם? אמר לו: הן. א"ל: ולאָן הם הולכים? א"ל: להיכן שנבראו. א"ל: ומהיכן נבראו? א"ל: מנהר דינור. א"ל: מה טיבו של נהר דינור? א"ל: כירדן זה שאינו פוסק לא ביום ולא בלילה. א"ל: ומהיכן הוא בא? א"ל: מזעתן של החיות, שהן מזיעות מטעונת כסאו של הקב"ה. (ב"ר פ' עח).

נט אימתי נבראו המלאכים? ר' יוחנן אמר: בשני. ר' הנינא אמר: בחמישי. אמר ר' לוּלְיָנָא בשם ר' יצחק: הכל מודים שלא נברא ביום הראשון כלום, שלא יאמרו: מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקדוש־ברוך־הוא באמצע. (ב"ר פ' א').

ס „ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת" — שהוא עושה צִבְיוֹנוֹ במלאכיו, כשהוא מבקש הוא עושה אותם יושבים, ופעמים עושה אותם עומדים, ופעמים עושה אותם בדמות נשים, ופעמים בדמות אנשים, ופעמים רוחות ופעמים אש; כשהם נשלחים בדברו — נעשים רוחות, וכשהם משרתים לפניו נעשים של אש, שנאמר: „עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט"[2]. (ב"ר פ' כח; פרד"א פ' ד).

סא מיכאל שר של שלג וגבריאל שר של אש, ולא זה מכבה זה ולא זה מכבה זה. אפילו מלאך אחד הציו אש וחציו שלג הקדוש־ברוך־הוא עושה שלום. (שהש"ר).

סב אין מלאכי־השרת ניזונים אלא מזיו השכינה, שנאמר: „ואתה מחיה את כלם וצבא השמים לך משתחוים"[3]. (שמ"ר פ' לב).

סג תנא: מיכאל באחת, גבריאל בשתים, אליהו בארבע, מלאך־המות בשמונה; ובשעת המגפה באחת. (בר' ד:).

סד אין מלאך אחד עושה שתי שליחות ולא שני מלאכים שליחות אחת. (ב"ר פ' נ).

סה אין יצר־הרע שולט במלאכים. (ב"ר פ' מח).

סו מקובלנו: אין למעלה לא ישיבה ולא תחרות ולא עֹרף ולא עיפוי. (חג' טו.).

[1] איכה ג', כג. [2] תהלי' קי"ד, ד. [3] נחמ' ט', ו.

נז) דינור — של אש. נח) שחיק עצמות — לשון קללה היא כלפי אדרינוס הרשע, תשחקנה עצמותיו. כת של מעלה—המלאכים. מקלסת ושונה — חוזרת שתי פעמים על שירתה. של החיות — חיות הקדש שנושאות כסא הכבוד. מטעונת כסאו — ממשא הכסא. נט) מותח — מושך את הרקיע, כלו' מסייע להקב"ה בבריאת השמים. ס) צביונו — רצונו. סג) מיכאל באחת — טס לשליחותו בטיסה אחת. סו) תחרות — ריב וקנאה. עורף — צד אחורני. עיפוי — עיפות.

כז שמות המלאכים עלו בידם מבבל. בראשונה: „שרפים עומדים ממעל לו"[1], „ויעף אלי אחד מן השרפים"[2], מכאן ואילך — „והאיש גבריאל"[3], „כי אם מיכאל שרכם"[4]. (ירוש' ר"ה פ' א).

III. עֲבוֹדָה זָרָה.

כח חמורה עבודה־זרה, שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה. (קיד' מ.).

כט אמר ר' אַבָּהוּ אמר ר' יוחנן: בכל אם יאמר לך נביא עבור על דברי־תורה—שמע לו, חוץ מעבודה־זרה, שאפילו מעמיד לך חמה באמצע הרקיע אל תשמע לו. (סנה' צ.).

ע אמר רב נחמן: כל ליצנות אסורה, חוץ מליצנות של עבודה־זרה שמותרת, שנאמר: „ברע בל קורס נבו, קרסו כרעו יחדו לא יכלו מַלט משא"[5]. (סנה' סג).

עא „הֲלֹא עַם אֶל אֱלֹהָיו יִדְרֹשׁ בְּעַד הַחַיִּים אֶל הַמֵּתִים"[6] — אמר ר' לוי: משל לאחד שאָבד לו בנו והלך לתָבעו בין הקברות. פִּקח אחד שראה אותו אמר לו: בנך שאבד לך חי או מת? א"ל: חי. א"ל: שוטה שבעולם, דרכם של מתים להיות נִתְבָּעִים אצל חיים, שמא חיים אצל מתים?! בכל מקום חיים עושים צרכי מתים, שמא המתים עושים צרכי חיים? כך אלהינו חי וקים לעולם, אבל אלהי אומות־העולם מתים הם, שנאמר: „פה להם ולא ידברו וגו'"[7]. (ויק"ר פ' ו').

עב שאל אַגְרִיפַּס שר־צבא את רבן גמליאל: נאמר בתורתכם: „כי ה' אלהיך אש אוכלה היא אל קַנָּא"[8] — כלום מתקנא אלא חכם בחכם וגבור בגבור ועשיר בעשיר? אמר לו: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שנשא אשה על אשתו, השובה ממנה אין מתקנאה בה, פחותה ממנה מתקנאה בה. (ע"ז נה.).

עג שאל פִּילוסופוס אחד את רבן גמליאל: נאמר בתורתכם: „כי ה' אלהיך אש אוכלה היא אל קנא"[8] — מפני מה מתקנא בעובדיה ואין מתקנא בה? אמר לו: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר־ודם שהיה לו בן, ואותו הבן היה מגדל לו את הכלב והעלה לו שֵׁם על שם אביו, כשהוא נשבע אומר: „בחיי כלב אבא". כששמע המלך— על מי כועס? על הבן הוא כועס או על הכלב הוא כועס? הֱוֵי אומר: על הבן הוא כועס. אמר לו: כלב אתה קורא אותה, והלא יש בה מַמָּש! א"ל: ומה ראית? א"ל: פעם אחת נפלה דלֵקה בעירנו ונשרפה כל העיר כלה, ואותו בית־עבודה־זרה לא נשרף. א"ל: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? למלך שסרחה עליו מדינה, כשהוא עושה

[1] ישע' ו', ב. [2] שם שם, ו. [3] דני' ט', כא. [4] שם י', כא. [5] ישע' מ"ו, א. [6] שם ח', יט. [7] תהל' קט"ו, ה. [8] דבי' ד', כד.

סח) חמורה — קשה. הכופר—המכחש. כמודה — מאמת ומקיים בלבו. סט) עבור על דברי־תורה — לתקנת השעה. ע) מליצנות של עבודה זרה — להתלוצץ בע"ז. שנאמר כרע בל וגו' — כלו' שכן דרך הנביאים להתלוצץ בע"ז. עא) לתבעו — לבקשו. עב) כלום מתקנא וגו' — כלו' אין מקנאין אלא בדומה, ולמה הקב"ה מקנא על ע"ז. פחותה — שפלה, רעה. מתקנאת בה — אשתו הראשונה, על שמאס בה ולקח פחותה ממנה. עג) פילוסופוס — חכם יוני. בעובדיה — של ע"ז. דליקה — בערה, שריפה.

מלחמה — עם החיים הוא עושה או עם המתים הוא עושה? הוי אומר: עם החיים הוא עושה. א״ל: כלב אתה קורא אותה, מת אתה קורא אותה, אם כן יְאַבְּדֶנָּה מן העולם. א״ל: אלו לדבר שאין העולם צריך לו היו עובדין היה מבטלה, הרי הם עובדין לחמה וללבנה, לכוכבים ולמזלות, לאפיקים ולגאיות — יאבד עולמו מפני השוטים!

שאלו פילוסופים את הזקנים ברומי: אם אלהיכם אין רצונו בעבודה־זרה מפני מה אינו מבטלה? אמרו להם: אלו לדבר שאין־העולם צריך לו היו עובדין היה מבטלו; הרי הם עובדין לחמה וללבנה, לכוכבים ולמזלות — יאבד עולמו מפני השוטים! אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין. דבר־אחר: הרי שגזל סאה של חטים והלך וזְרָעָהּ בקרקע — דין הוא שלא תצמח, אלא עולם כמנהגו נוהג והולך ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין. (ע״ז נד:).

עד אמר לו זוּנִן לר׳ עקיבא: לבי ולבך יודעים שעבודה־זרה אין בה ממש, והרי רואים אנו בני אדם שהולכים פִּסחים ובאים שלמים! א״ל: אמשל לך משל למה הדבר דומה: לאדם נאמן שהיה בעיר, וכל בני עירו היו מפקידים אצלו שלא בעדים, ובא אדם אחד והפקיד אצלו בעדים. פעם אחת שכח והפקיד אצלו שלא בעדים. אמרה לו אשתו: בוא וְנִכְפְּרֶנּוּ. אמר לה: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורים, בשעה שמְּשַׁגְּרִין אותם על האדם משביעין אותם שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית ועל ידי פלוני ועל ידי סם פלוני. כיון שהגיע זמנם לצאת, הלך זה לבית עבודה־זרה. אמרו יסורים: דין הוא שלא נצא; וחוזרים ואומרים: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתנו? (ע״ז נה).

עה גוי אחד שאל את ר׳ יהושע בן קרחה: כתוב בתורתכם: „אחרי רבים להטות״[1], ואנו מרובים מכם—מפני מה אין אתם מַשְׁוִים עצמכם עמנו בעבודה זרה? אמר לו: יש לך בנים? א״ל: הזכרתני צרתי. אמר לו: למה? אמר לו: הרבה בנים יש לי; בשעה שהם יושבים על שלחני זה מברך לאלוהי פלוני וזה מברך לאלוהי פלוני ואינם עומדים משם עד שמפצעים מוחם אלו לאלו. א״ל: ומשוה אתה עמהם? א״ל: לאו. א״ל: עד שאתה משוה אותנו לך השוה את בניך. נדחף והלך לו. כיון שיצא אמרו לו תלמידיו: רבי, את זה דחית בקנה רצוץ—לנו מה אתה משיב? אמר להם: איני משיב אתכם ריקנים! בעֵשָׂו כתוב שש נפשות — וכתוב בו „נפשות״[2] הרבה, וביעקב כתוב שבעים נפש, וכתוב בו נפש אחת? אלא עשו, שהיה עובד אלוהות הרבה, כתוב בו נפשות הרבה; יעקב, שכל ביתו עובדים לאלוה אחד כתיב בו — נפש אחת: „ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב״[3]. (ויק״ר פ׳ ד; ילק״ש).

---

[1]שמ׳ כ״ג, ב. [2]בר׳ ל״ו, ו. [3]שמ׳ א׳, ה.

עד) שהולכים פסחים — הולכים לבית ע״ז כשהם פסחים. ובאים שלמים — חוזרים משם בריאים. ונכפרנו — נכחש בפקדון. שלא כהוגן — לא כראוי. שמשגרין — שמשלחין.

עה) ואנו — עובדי ע״ז. משוים עצמכם עמנו — שתהו שוים כמונו. משוה אתה עמהם — מפשר ביניהם. בקנה רצוץ — כלו׳ בדברים של מה בכך. ריקנים—בלא תשובה.

עו מה הם תְּרָפִים? שוחטין אדם בכור ומולגין את ראשו ומולחין אותו במלח ובְשָׂמִים, וכותבין על ציץ זהב שֵׁם רוח הטומאה ומניחין אותו תחת לשונו, ונותנין אותו בקיר, ומדליקין נרות לפניו ומשתחוין לו. (תנח׳ ויצא; פדר״א לו).

עז כיצד היה המֹּלֶךְ? אמרו רבותינו: אף על פי שהיו כל בתי־האלילים בירושלים – המולך היה חוץ לירושלים, במקום מופלג, וצלם חָלול היה, ופניו של עגל, וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל דבר מחברו, וטֶּפֶס של נחשת בידו. והיה נתון לפנים משבעה קַנְקַלִּים, וכל אדם ואדם לפי קרבנו נכנס: מי שמקריב עוף – נכנס לקַנְקַל ראשון ומקריב; עֵז – לשני; שה – לשלישי; עגל – לרביעי; פר – לחמישי; שור – לששי. ומי שמקריב בנו היו הכמרים מכניסים אותו לפנים מן הקנקל השביעי והוא נושק למולך (ועל זה נאמר „זובחי אדם עגלים ישקון׳ [1]). והיו מסיקין אותו מבפנים עד שידיו נעשות כאור, ונוטלין את התינוק ונותנין אותו לתוך ידיו בטֶפֶס של נחשת. והיו מביאין תֻּפִּים ומַקִּישִׁין בהם בקול גבוה, כדי שלא ישמע אביו קול בנו ומעיו הומים עליו, והיו העומדים נוהמים והכמרים מקלסים לפניו ואומרים לו: יֶהֱנֶה לך, יערב לך, יִבְסַם לך! (תנה״ק ואתחנן; איב״ר; ילק״ש).

עח „וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם מַסֵּכָה מִכַּסְפָּם כִּתְבוּנָם עֲצַבִּים׳ [1] – מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו ומניחה בכיסו. בשעה שזוכרה, מוציאה מתוך חיקו ומחבקה ומנשקה.

„זובחי אדם עגלים ישקון׳ [1] – אמר ר׳ יצחק דבי רבי אַמֵּי: שהיו כְּמָרִים נותנים עיניהם בבעלי ממון, ומרעיבים את העגלים, ועושים דמות עֲצַבֵּיהֶם, ומעמידים אותם בצד אבוסיהם ומוציאים אותם לחוץ. כיון שראו אותם רצים אחריהם וממשמשים בהם–אומרים לו: עבודה־זרה חפץ בך – יבא ויזבח עצמו לו. (סנה׳ סג:).

עט „וַתִּקְחִי אֶת בָּנַיִךְ... אֲשֶׁר יָלַדְתְּ לִי וַתִּזְבָּחִים לָהֶם׳ [2] –הכומר בא לאדם ואמר לו: צלם פלוני שלח אצלך, בשביל ששמע שיש לך בנים הרבה, – למה אין אתה מקריב אחד מהם? אומר לו: אינם ברשותי, אחד בכסף ואחד בזהב, אחד בצאן ואחד בבקר. אמר לו: אם אתה בא אצלו ריקם אינו כועס עליך? א״ל: יש לי בן קטן אחד בבית־רַבּוֹ, הַמְתֵּן עד שהוא בא ואני נותן אותו לך, ואתה הולך ומקריבו. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „ותקחי את בניך... אשר ילדת לי ותזבחי להם׳ – מכל בניך שהיו לך, לא היה לך להקריב לאלילים אלא זה שהוא מְקֻדָּשׁ לשמי! (איכ״ר).

פ „וְנָתַתִּי אֶת פִּגְרֵיכֶם עַל פִּגְרֵי גִּלּוּלֵיכֶם׳ [3] – אמרו: אליהו הצדיק היה מחזר על תְּפוּחֵי רעב שבירושלים. פעם אחת מצא תינוק שהיה תָּפוּחַ ומוטל באשפה. אמר לו: מאיזו משפחה אתה? א״ל: ממשפחה פלונית אני. א״ל: כלום נשתייר מאותה משפחה? א״ל:

[1] הוש׳ י״ג, ב. [2] יחז׳ ט״ז, כ. [3] ויק׳ כ״ו, ל.

עו) תרפים – שעבדו אותם. עז) מופלג – רחוק. חלול – נבוב. וטפס – ספל, אגן. קנקלים – מחיצות של סורג. מסיקין – מבערים אש. כאור – כאש. ומקישין – מכים ודופקים. יבסם – ימתק. עח) דמות יראתו – אלילו. כמרים – כהני ע״ז. דמות עצביהם – דמות דיוקנם של בעלי הממון; ומתמת שהיו העגלים רואים את הדמות תמיד היו מכירים אותם ורצים אחריהם וממשמשים בהם, כלומר: האכילנו. עט) אחד בכסף–אחר עוסק במלאכת כסף. פ) היה מחזר על תפוחי רעב – היה חוזר ומבקש על נפוחי רעב.

לאו, חוץ ממני. א"ל: אם אני מלמדך דבר שאתה חי בו – אתה למד? א"ל: הן. א"ל: אמור בכל יום: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"[1]. א"ל: „הס כי לא להזכיר בשם ה'"[2], שלא למדוהו אביו ואמו. מיד הוציא יראתו מחיקו מנפפה ומחבבה ומנשקה עד שנבקעת כרסו, ונפלה יראתו לארץ ונפל הוא עליה, לקים מה שנאמר: „ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם". (סנהד' סג, סד; ע"י שם).

פא מנשה נראה לרב אשי בהלומו. אמר לו רב אשי: מפני מה הייתם עובדים עבודה־זרה? אמר לו: אלו היית באותו הדור היית תופס בשולי בגדה ורץ אחריה. (סנה' קא.).

פב „ויצעקו בקול גדול אל ה' אלהיהם"[1] — מה אמרו? אוי־אוי, זהו שהחריב המקדש ושרף ההיכל והרג את כל הצדיקים והגלה את ישראל מארצם, ועדין מרקד בינינו: כלום נתתו לנו אלא לקבל עליו שכר – לא הוא ולא שכרו! נפל להם פתק מרקיע שהיה כתוב בו „אמת". ישבו בתענית שלשה ימים ושלשה לילות. מסרוהו בידם. יצא כארי של אש מבית קדשי־הקדשים. אמר להם נביא לישראל: „זאת הרשעה"[2] — זהו יצר של עבודה־זרה. כשתפסוהו נעקרה אחת משערותיו. צוח והלך קולו ארבע מאות פרסה. אמרו: היאך נעשה, שמא, חס־ושלום, ירחמו עליו מן השמים. אמר להם נביא: הטילוהו בדוד של אבר וחפו את פיו באבר, שהאבר שואב את הקול. (יומא סט:).

פג אמר רב יהודה אמר רב: מעשה בנכרית אחת שהיתה חולה ביותר. אמרה: אם תעמד ההיא אשה מחליה תלך ותעבוד לכל עבודה־זרה שבעולם. עמדה ועבדה לכל עבודה־זרה שבעולם. כיון שהגיעה לפעור שאלה למשרתיה: במה עובדין לזו? אמרו לה: אוכלין תרדין ושותין שכר ומתריזין בפניה. אמרה: מוטב שתחזור ההיא אשה לחליה ולא תעבד עבודה־זרה בכך. (סנה' סד.).

פד מעשה בסבטא בן אלס שהשכיר חמורו לנכרית אחת. כיון שהגיעה לפעור אמרה לו: המתן עד שאכנס ואצא. לאחר שיצאה אמר לה: אף את המתיני עד שאכנס ואצא. אמרה לו: ולא יהודי אתה? אמר לה: ומה איכפת לך? נכנס פער בפניו וקנח בחטמו. והיו משרתי עבודה־זרה מקלסים לו ואומרים: מעולם לא היה אדם שעברו לזה בכך! (שם).

פה אמר לו אמגושי אחד לאמימר: מחציך ולמעלה של הורמיז, מחציך ולמטה של אהורמין. א"ל: אם כן היאך מניח אהורמין להורמיז להעביר את המים בארצו. (סנה' לט.).

פו אין הקדוש־ברוך־הוא נפרע מן האומה אלא אם כן נפרע מאלהיה תחלה. (תנח').

[1]דב' ו', ד. [2]עמ' ו' י. [3]נח' ט', ד. [4]זכ' ה', ח.

פב) זהו — יצר של ע"ז. פתק — כתב, אגרת קטנה. אמת — כדבריכם. אבר — עופרת. שואב את הקול — אינו נותנו לו לעבור. פג) ההיא אשה — על עצמה אמורה כך. תרדין — מין ירק (מאנגאָלד). ומתריזין — יוצאין לנקבים. פד) ומה איכפת לך—למה רע בעיניך? פער בפניו — התריז בפני פעור. וקנח — מחה. פה) אמגושי — מכשף מן הפרסים שהיו מאמינים בשני אלהות: הורמיז (אורמוצד) אלהי הטוב, והורמין (אהרימן) אלהי הרע. מחציך ולמעלה וגו' — כלו' שותפים הם בבריאת גופך. להעביר את המים — שנכנסים מלמעלה ויוצאים מלמטה. פ') נפ־ע — מעניש. פח) מרקולים — שם ע"ז (מערקוריע).

פז הַמשל אומר: הַפֵּה אלהיהם ויבָהלו כָּמְרֵיהֶם. (תנח' וארא)

פח שנו רבותינו: הרואה מַרְקוּלִים אומר: „ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו"; מקום שנעקרה ממנו עבודה־זרה אומר: „ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו, וכשם שנעקרה ממקום זה, כן תֵּעָקר מכל מקומות ישראל והשב לב עובדיהן לעבדך". ובחוצה לארץ אין צריך לומר כן, מפני שרובן גוים. רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף בחוץ־לארץ צריך לומר כן, מפני שעתידין להתגייר, שנאמר: „כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה'"[1]. (בר' נז:).

פט אמר רב נחמן בשם ר' מנא: עתידה עבודה־זרה להיות באה ורוקקת בפני עובדיה ומבַיְשָׁתָם — ובטלה מן העולם. (ירוש' ע"ז פ' ד).

IV. מִינִים.

צ לא ישא ויתן אדם עם המינים, ואין מתרפאים מהם אפילו לחיי שעה.

ומעשה בבֶן־דָּמָה בן אחותו של רבי ישמעאל שהִכִּישוֹ נחש, ובא יעקב איש כְּפַר סְכַנְיָא לְרַפְּאותו — ולא הִנִּיחוֹ רבי ישמעאל. אמר לו: ישמעאל אחי, הנח לי ואתרפא ממנו, ואני אביא לך ראיה מן התורה שהוא מותר, — ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתו ב„מותר" ומת. קרא עליו רבי ישמעאל: אשריך, בן־דמה, שגופך טהור ונשמתך יצאה בטהרה, ולא עברת על דברי חבריך, שהיו אומרים: „ופורץ גדר ישכנו נחש"[2]. (ע"ז כז; ע"י).

צא ר' יוסי הגלילי אומר: אם מוצא אני ספרי מינים אני קודֵד אזכרותיהם וגונזן ושורף את השאר. אמר ר' טרפון: אקפח את בנַי, שאם יפלו ספרי מינים לתוך ידי, שאני שורפם הם ואזכרותיהם; שאפילו אם יהא אדם רודף אחרי להרגני ונחש רץ להכישני — אני נמלט לבית עובדי עבודה־זרה ואיני נמלט לבתיהם של אלו; שעובדי עבודה־זרה אינם מכירים את הקדוש־ברוך־הוא וכופרים בו, והללו מכירים אותו וכופרים בו.

אמר ר' ישמעאל: ומה אם לעשות שלום בין איש לאשתו אמר המקום: שמי שנכתב בקדושה יִמָּחֶה על המים — ספרי מינים שמַּטִּילים איבה וקנאה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים, על אחת כמה וכמה שישרפו הם ואזכרותיהם, ועליהם הכתוב אומר: „הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי"[3]. וכשם שאין מצילין אותם מפני הדליקה כך אין מצילין אותם לא מפני המפלת ולא מפני המים ולא מכל דבר המאבדם. (שבת קטז:; ירוש' שבת פ' טז.; תוס' שבת פ' ג תנה"ק קרח)

[1]צפני ג', ט. [2]קהלי י', ח. [3]תהלי קל"ט, כא, כב.

צ) לא ישא ויתן — לא יהא לו עסק. אפילו לחיי שעה — רפואה לשעה. שהכישו — נשכו. יעקב איש כפר סכניא — רופא מין מתלמידיו של ישו. ופורץ גדר — כלומר עובר על דברי חכמים. צא) קודד — תותך מתוכם. אזכרותיהם — שמות הקב"ה שבהם. וגונזן — וטומנן כדין דבר שבקדושה. אקפח את בני — אשכל את בני, ולשון שבועה היא. ימחה על המים — המים המרים שמשקין את הסוטה. שאין מצילין אותם — ספרי מינים. מפני הדליקה — מפני השריפה שנפלה בשבת.

צב שנו רבותינו: כשנתפס רבי אליעזר למינות העלוהו לגרדום לידון. אמר לו אותו הגמון: זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים הללו! אמר לו: נאמן עלי הדין. כסבור אותו ההגמון עליו הוא אומר, והוא לא אמר אלא כנגד אביו שבשמים. אמר לו: הואיל והאמנת עליך, דימוס — פטור אתה. כשבא אל ביתו נכנסו תלמידיו אצלו לנחמו ולא קבל מהם תנחומים. אמר לו ר׳ עקיבא: רבי, תרשני לומר דבר אחד ממה שלמדתני. אמר לו: אמור. אמר לו: רבי, שמא דבר מינות בא לידך והנאך, ועליו נתפשת? אמר לו: עקיבא, הזכרתני: פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של צפורי, ומצאני אדם אחד, ויעקב איש כפר סכניא שמו. אמר לי: כתוב בתורתכם: „לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה׳ אלהיך וגו׳״ [1] — מהו לעשות ממנו בית־הכסא לכהן גדול? ולא אמרתי לו כלום. אמר לי: כך למדני: „כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו״ [2] — ממקום הטנופת באו, למקום הטנופת ילכו — והנאני הדבר, ועל־ידי זה נתפשתי למינות, ועברתי על מה שכתוב בתורה: „הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה״ [3] — „הרחק מעליה דרכך״ — זו מינות, „ואל תקרב אל פתח ביתה״ — זו הרשות. (ע״ז טז, יז; ע״י).

צג אמר ר׳ יוחנן: כל מקום שפקרו המינים תשובתם בצדם: „נעשה אדם בצלמנו״ [4] — „ויברא אלהים את האדם בצלמו״ [5]; „הבה נרדה ונבלה שם שפתם״ [6] — „וירד ה׳ לראות את העיר״ [7]; „כי שם נגלו אליו האלהים״ [8] — „לאל העונה אותי״ [9]; „כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה׳ אלהינו״ [10] — „בכל קראנו אליו״ [10]; „ומי כעמך כישראל... אשר הלכו אלהים״ [11] — „לפדות לו לעם״ [11]. „עד די כרסון רמיו״ [12] — „ועתיק יומין יתיב״ [12]; — אלו למה לי? שאין הקדוש־ברוך־הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה, שנאמר: „בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא״ [13]. התינח כלם — „עד די כרסון רמיו״ מה יש לומר? — אחד לדין ואחד לצדקה. (סנה׳ לח:).

---

[1] דב׳ כ״ג, יט. [2] מיכה א׳, ז. [3] משׁ׳ ה׳, ח. [4] בר׳ א׳, כו. [5] שם שם, כז. [6] שם י״א, ז. [7] שם שם, ה. [8] שם ל״ה, ז. [9] שם שם, ג. [10] דב׳ ד׳, ז. [11] שמ״ב ז׳, כג. [12] דנ׳ ז׳, ט. [13] שם ד׳, יד.

צב) נתפס למינות — נתפס למלכות על חשד מינות (שהיתה מלכות רומי רודפת בימיו את כת המינים). גרדום — מקום משפט של דיני נפשות. הגמון — שר רומי. בדברים בטלים הללו — בדברי מינות. עליו הוא אומר — שמצדיק עליו את דין ההגמון. והאמנת עליך — את הדין. דימוס — לשון פטור ברומית. לנחמו — על שנחשד במינות. והנאך — גרם לך הנאה. למדני — רבן של כת המינים. וע״י זה — בעון זה שנהניתי מדברי מין. הרשות — שרי הממשלה שבימיהם.
צג) שפקרו המינים — שבעלי האמונה בשתי רשויות הביאו ראיה מן התורה לדעות־הפקר שלהם. תשובתם בצדק — הרי אתה מוצא בהורה מיד תשובה לדבריהם. נעשה אדם בצלמנו — לשון רבים משמע, כאלו היו יש שתי רשויות. ויברא אלהים את האדם — הרי בענין זה עצמו נאמר בלשון יחיד; וכן שאר הכתובים המובאים כאן, שמשתמש בהם שם אלהות כלשון רבים, הרי נאמר מיד באותו הענין בלשון יחיד, ונמצא תשובתם בצדם. עד די כרסוון רמיו — עד שהוכנו ונתיישבו הכסאות (לשון רבים) למושב אלהים. ועתיק יומין יתיב — אלהים יושב (לשון יחיד). אלו למה לי — הכתובים שבלשון רבים למה נאמרו? נמלך — נתיעץ. בפמליא של מעלה — במלאכי השרת. בגזרת עירין וגו׳ — הדבר יצא בגזירת המלאכים ודבר הקדושים (המלאכים) שאלתי; נמצא שהקב״ה נתיעץ במלאכים. התינח כלם וגו׳ — כל הכתובים הראשונים מתיישבים בכך, אבל כסאות רבים למה לי.

צד שני מינים היו, אחד שמו ששון ואחד שמו שמחה. אמר לו ששון לשמחה: אני גדול ממך, שנאמר: „ששון ושמחה ישיגו"[1]. א"ל שמחה לששון: אני גדול ממך, שנאמר: „שמחה וששון ליהודים"[2]. א"ל ששון לשמחה: יבוא יום ויעשוך רץ, שנאמר: „כי בשמחה תצאו"[3]. א"ל שמחה לששון: יבוא יום וימלאו בך מים, שנאמר: „ושאבתם מים בששון"[4].

אמר לו אותו צדוקי ששמו ששון לרבי אבהו: עתידים אתם שתמלאו לי מים לעולם הבא, שנאמר: „ושאבתם מים בששון". א"ל: אלמלי נאמר „לששון" — כדבריך, עכשו שנאמר „בששון"— עזרו של אותו איש עושין אותו נוד וממלאין בו מים. (סג' מח:).

דע מה שתשיב לאפיקורוס. (אב' פ' ב).

V. בֵּין אָדָם לַמָּקוֹם.

צה דרש בַּר־קַפָּרָא: אֵיזוֹהִי פָּרָשָׁה קטנה, של גופי תורה תלוים בה? — „בכל דרכיך דעהו"[5]. (בר' סג).

צו „וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם ה' וַאֲנִי אֵל"[6] — שָׁנָה ר' שמעון בן יוחאי: אם אתם עדי — אני ה', ואם אי אתם עדי — כביכול, אין אני ה'. (פסי' דר"כ יב).

צז „וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ"[7] — תניא, ר' אליעזר הגדול אומר: אם נאמר „בכל נפשך", למה נאמר „בכל מאדך"; ואם נאמר „בכל מאדך", למה נאמר „בכל נפשך"? — אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכך נאמר „בכל נפשך", ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכך נאמר „בכל מאדך". ר' עקיבא אומר: „בכל נפשך" — אפילו נוטל את נפשך.

„וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ"[7] — בשני יצריך: ביצר־טוב וביצר־הרע. (בר' סא:, נד.).

צח ר' יוסי אומר: כל מעשיך יהו לשם שמים. (אב' פ' ב).

צט „יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ"[8] — אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, צִפִּיתָ לישועה, פִּלְפַּלְתָּ בחכמה, הֵבַנְתָּ דבר מתוך דבר? ואף־על־פי־כן אם „יראת ה' היא אוצרו" — הן, אם לא — לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חטין לעליה, הלך והעלה לו. אמר לו: עֵרבת לי בהן קב חוּמְטִין? אמר לו: לאו. א"ל: מוטב אם לא העלית. (שבת לא.).

[1] ישעי' ל"ה, י. [2] אס' ח', יז. [3] ישעי' כ"ה, יב. [4] שם י"ב, ג. [5] מש' ג', ו. [6] ישעי' מ"ג, יב.
[7] דב' ו', ה. [8] ישעי' ל"ג, ו.

צד) ששון ושמחה ישיגו — הרי ששון קודם. בשמחה תצאו — שיהא שמחה רץ לפניכם. צה) גופי התורה—עיקרי התורה. צו) אם אתם עדי—כלו' אם אתם מודים בי. כביכול—כאלו אפשר לומר כך. צז) לכך נאמר בכל מאדך—מן החביב עליך. צח) כל מעשיך — אפילו צרכי גופך. לשם שמים— לשם הקב"ה. צט) נשאת ונתת — עסקת במסחר. לישועה—לישועת ישראל וגאולתם. פלפלת—משא ומתן של הלכה קרוי פלפול. אם יראת ה' וגו'— כלו' עיקר החשיבות היא יראת ה'. קב — שֵם מדה. חוטמין — מין עפר שמשמר את התבואה והפירות מהתליע.

ק אמר ר׳ חנינא: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר: „ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה׳"[1] – כלום יראת־שמים דבר קטן הוא: והרי אמר רבי חנינא משום ר׳ שמעון בן יוחאי: אין להקדוש־ברוך־הוא בבית־גְנָזָיו אלא אוצר של יראת שמים. שנאמר: „יראת ה׳ היא אוצרו"[2] – הן, לגבי משה דבר קטן היא, שאמר רבי חנינא: משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו–דומה עליו ככלי קטן; קטן ואין לו – דומה עליו ככלי גדול. (בר׳ לג:)

קא אמר ר׳ חֶלְבּוֹ אמר רב הונא: כל אדם שיש בו יראת־שמים – דבריו נשמעים, שנאמר: „סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם"[3]. מהו „כי זה כל האדם"? אמר ר׳ אלעזר: אמר הקדוש־ברוך־הוא: כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה. ר׳ אבא בר כהנא אמר: שָׁקוּל זה כנגד כל העולם כלו. שמעון בן עַזַּאי אומר: כל העולם כלו לא נברא אלא לְצַוֹּת לזה. (שם ו:).

קב אמר ר׳ חמא בר פפא: כל אדם שיש עליו חן בְּיָדוּעַ שהוא ירא־שמים, שנאמר: „וחסד ה׳ מעולם ועד עולם על יראיו"[4]. (סוכה מט.).

קג כשחלה ר׳ יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבנו, ברכנו. אמר להם: יהי רצון, שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר־ודם. אמרו לו. רַבֵּנוּ, עד כאן? אמר להם: וּלְוַאי! תדעו, כשאדם עובר עֲבֵרָה אומר: שלא יראני אדם. (בר׳ כח:).

קד תניא, ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור; כאן נאמר: „ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי"[5], ושם נאמר: „ולשומרי מצותי לאלף דור"[6]. (סוטה לא.).

קה יהודה בן תימא אומר: הֱוֵי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. (אבות פ׳ ה).

קו רבן גמליאל בנו של ר׳ יהודה הנשיא היה אומר: עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו; בַּטֵּל רצונך מפני רצונו, כדי שיְבַטֵּל רצון אחרים מפני רצונך. (שם פ׳ ב).

קז כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו – כבוד שמים וכבודו מתרבה, וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו – כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט. (תדב"א פ׳ יד).

קח „כַּבֵּד אֶת ה׳ מֵהוֹנֶךָ"[7] – ממה שֶׁחֲנָנְךָ, שאם אתה בעל נוי, קַלְסְתֵּר בנוי שנתן לך, ואם קולך נאה והיית יושב בבית־הכנסת, עֲמוֹד וכבד את ה׳ בקולך.

חִיָּא בן אחותו של רבי אליעזר הַקַּפָּר היה קולו נאה, והיה אומר לו: חִיָּא בני, עמוד וכבד את ה׳ במה שחננך. (פסיק"ר כה).

[1]דב׳ י׳, יב. [2]ישע׳ ל"ג, ו. [3]קהל׳ י"ב, יג. [4]תהל׳ ק"ג, יז. [5]שמ׳ כ׳, ו. [6]דב׳ ז׳, ט. [7]מש׳ ג׳, ט.

קא) לצוות לזה – להתחבר לזה, להיות טפל לו. קב) בידוע – בוודאי. קג) עד כאן–ולא יותר. תדעו – סימן וראיה לדבר. קד) ולשומרי מצותיו לאלף דור – ולא נאמר „לאוהבי", משמע שבעושים מיראה הכתוב מדבר. קו) עשה רצונו– של הקב"ה. קח) בעל נוי – בעל יופי. מקלס – משבח.

קט ר׳ יוחנן בן ברוקא אומר: כל המחלל שם שמים בסתר נִפְרָעִין ממנו בגלוי – אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם. (אב׳ פ׳ ד).

קי „אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד ה׳״ [1] – כל מקום שיש בו חלול ה׳ אין חולקין כבוד לרב. (שבוע׳ ל׳).

קיא מוטב שתֵּעָקֵר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא. (יבמ׳ עט.)

קיב מפרסמין את החֲנֵפִים, מפני חלול השם, שנאמר: „ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו״ [2]. (יומא פו).

קיג אין מַקִּיפִין בחלול השם, אחד שוגג ואחד מזיד. (קד׳ מ).

קיד חלול השם כיצד? אמר רב: כגון אני, כשאני לוקח בשר מבית־הַטַּבָּח ואיני נותן דמים לְאַלְתָּר.

אביי כשהיה לוקח בשר משני שותפים נתן ממון לזה וממון לזה ואחר כך הביאם זה לזה ועשה להם חשבון.

דבי ר׳ ינאי אמר: כל שחבריו מתבַּיְשים מחמת שמועתו. הא כיצד? אמר רב נחמן בר יצחק: כגון שאומרים עליו הבריות: ימחול רבונו לפלוני. (יומא פו.).

קטו מי שיש חלול השם בידו אין לא כח בתשובה לתלות, ולא ביום־הכפורים לכפר ולא ביסורין לְמָרֵק, אלא כלם תולין ומיתה מְמָרֶקֶת, שנאמר: „ונגלה באזני ה׳ צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון״ [3]. (שם).

קטז שש מאות ושלש עשרה (תרי״ג) מצות נאמרו לו למשה – – – בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: „וצדיק באמונתו יחיה״ [4]. (מכ׳ כג, כד).

VI. תְּפִלָּה.

קיז תניא, „לְאַהֲבָה אֶת ה׳ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם״ [5] – איזו היא עבודה שהיא בלב? הֱוֵי אומר: זו תפלה. (תענ׳ ב.).

[1]שם כ״א, ל. [2]יחז׳ ג׳, כ. [3]ישעי׳ כ״ב, יד. [4]חב׳ ב׳, ד. [5]דבי׳ י״א, יג.

קט) נפרעין ממנו — מענישין אותו. אחד שוגג וגו׳ — בחלול השם נחשב שוגג למזיד. קיא) בפרהסיא — בגלוי. קיב) את החנפים — העושים עבירה בסתר. ונתתי מכשול לפניו — לגלות עונו. קיג) אין מקיפין וגו׳ — כלו׳ אין ענשו של חלול השם נדחה. קיד) לאלתר — מיד. נותן ממון לזה וגו׳ — שמא לא ידע חברו שנתן לו. ועושן חשבון — והוזרין ונותנין לו בשר כנגד מה שנטלו. מחמת שמועתו — מחמת שם רע שיצא עליו. כגון שאומרין — על מי שעשה שלא כהוגן. קטו) חלול השם בידו — עון חלול השם. לתלות — לרחות את גזר דינו, שלא יהא נחתם מיד. למרק — לטהרו מחטאתו. העון הזה — של חלול השם, שבו שומר המקרא. קטז) באמונתו — האמונה בה׳ שהיא יסוד כל המצוות.

קיח תניא, ר׳ אליעזר בן יעקב אומר: „מקוה ישראל ה׳״[1] — מה מקוה מטהר את הטמאים כך הקדוש־ברוך־הוא מטהר את ישראל. אמר הקב״ה לישראל: כשאתה מתפלל, התפלל בבית־הכנסת שבעירך, ואם אין אתה יכול להתפלל בבית־הכנסת התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך שדך — התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך — התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך — הַרְהֵר בלבך, זהו שנאמר: „אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה״[2]. (שו״ט ד).

קיט ר׳ יוסי בר׳ חנינא אמר: תפלות אבות תקנוּ. ר׳ יהושע ב׳ לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תִקנוּן. (בר׳ כג:).

קכ אמר אלעזר: גדולה תפלה יותר מן הקרבנות.

ואמר ר׳ אלעזר: מיום שחרב בית־המקדש ננעלו שערי תפלה, שנאמר: „גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי״[3]; ואף־על־פי ששערי תפלה ננעלו — שערי־דמעות לא ננעלו, שנאמר: „שמעה תפלתי ה׳... אל דמעתי אל תחרש״[4]. (בר׳ לב:; ב״מ נט.).

קכא אמר ר׳ יהושע בן לוי: אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים. (סוטה לח:).

קכב ברוכים אתם לה׳, שמים ויורדי מרכבה, אם תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בשעה שמקדשין ואומרים „קדוש קדוש קדוש״, ולַמדו אותם, שיהו עיניהם נשואות למרום לבית־תפלתם ונושאים עצמם למעלה: שאין לי הנאה בעולם כאותה שעה שעיניהם נשואות למרום ועינַי בעיניהם. באותה שעה אני אוחז בכסא כבודי בדמות יעקב ומחבקם ומנשקם ומזכיר גלותם וממהר גאולתם. (היכל׳).

קכג אמר ר׳ חָמָא בר חנינא: אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה — יחזור ויתפלל, שנאמר: „קוה אל ה׳, חזק ויאמץ לבך, וקוה אל ה׳״[5]. (בר׳ לב:).

קכד אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. (שם י.).

קכה ר׳ יודן אמר: בשר־ודם יש לו פַטרון, אם באה לו צרה אין נכנס אצלו פתאם, אלא בא ועומד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבד או לבן־ביתו, והוא אומר: איש פלוני עומד על פתח חצרך. אבל הקדוש־ברוך־הוא אינו כן, אם באה על אדם צרה לא יצוַח לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא לי יצוח ואני עונה לו מיד, זהו שנאמר: „כל אשר יקרא בשם ה׳ ימלט״[6]. (ירוש׳ ברי).

קכו הקדוש־ברוך־הוא מתאוה לתפלתם של צדיקים. (יבמ׳ סד.).

קכז „וַיֶּעְתַּר יצחק״[7] — אמר ר׳ יצחק: למה נמשלה תפלתם של צדיקים כעָתָר? מה עָתָר זה מהפך התבואה בגורן ממקום למקום, כך תפלתם של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב״ה ממדת רגזנות למדת רחמנות. (סוכה יד.)

[1] ירמ׳ י״ז, יג. [2] תהל׳ ד׳, ה. [3] איכה ג׳, ח. [4] תהל׳ ל״ט, יג. [5] שם כ״ז, יד. [6] יואל ג׳, ה. [7] בר׳ כ״ה, כא.

קיח) הרהר — חשוב. קכב) ברוכים אתם וגו׳ — הקב״ה אומר כך. קכג) קוה... וקוה — כמה פעמים משמע. קכה) פטרון — מגין ומטיב. קכז) כעתר — מין רַחַת.

קכח „לַמְנַצֵּחַ עַל אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר" [1] — אמר ר' אלעזר: למה נמשלה תפלתם של צדיקים כאילת? לומר לך מה אילה זו כל זמן שמַגְדֶּלֶת — קרניה מפצילות, אף צדיקים כל זמן שמרבים בתפלה תפלתם נשמעת. (יומא כט.).

קכט מי שאירע בו דבר צריך להודיעו לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים. (חול' עח.).

קל אמר רַבָּה בר חִנָּנָא סָבָא משמו של רב: כל שאפשר לו לבקש רחמים על חברו ואינו מבקש נקרא חוטא, שנאמר: „גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם" [2]. אמר רבא: ואם תלמיד חכם הוא צריך שיַחֲלֶה עצמו עליו. (בר' יב:).

קלא כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר: „וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו" [3]. (ב"ק צב.).

קלב כשאתה יוצא לדרך המָלֵך בקונך וצא. מהו „המלך בקונך וצא"? — זו תפלת הדרך. (בר' כט.).

קלג כשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קֶבַע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום, ברוך הוא.

מהו קֶבַע? — אמר ר' אושעיא: כל שתפלתו דומה עליו כמַשאוי; וחכמים אומרים: כל שאינו אומרה בלשון תחנונים. רבה ורב יוסף אמרו שניהם: כל שאינו יכול לחדש בה דבר. אבא בר אבין ורבי חנינא בר אבין אמרו שניהם: כל שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. (אב' פ' ב; בר' כט:).

קלד „וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וגו'" [4]. וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כְּלַפֵּי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים, ואם לאו — היו נופלים. כיוצא בדבר אתה אומר: „עשה לך שרף... והיה כל הנשוך וראה אותו וחי" [5] — וכי נחש ממית או מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו — היו נִמּוֹקִים. (ר"ה כט.).

קלה המתפלל צריך שיכַוֵּן את לבו לשמים. (בר' לא.).

קלו המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה. (יבמ' קה:).

[1] תהל' כ"ב, א. [2] ש"א י"ב, כג. [3] איוב מ"ב, י. [4] שמ' י"ז, יא. [5] במ' כ"א, ח.

קכח) מפצילות — מסתעפות, שבכל שנה מוציאות ענף חדש. קכט) שאירע בו דבר — קרה לו דבר רע. קל) סבא — הזקן. אם תלמיד חכם הוא — זה שצריך לרחמים. שיחלה עצמו עליו — חברו ירבה בתפלה עד שיחלה. קלב) המלך בקונך — התיעץ בבוראך. קלג) כמשוי — שאינו עושה אלא כדי לצאת ידי חובה. לחדש בה דבר — אלא אומר הכל בנוסח הקבוע. עם דמדומי חמה — עם הנץ החמה וקרוב לשקיעתה. קלד) כלפי מעלה — לצד מעלה, לשמים. ומשעבדים — מכניעים. נימוקים — חולים ומתים.

קלז אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, שנאמר: נִשָׂא לבבנו אֶל כפים, אל אֵל בשמים[1]. (תענ׳ ח׳.).

קלח אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן מֵשים לבו כבשר. (סוטה ה׳.).

קלט ר׳ אלעזר נתן פרוטה [לעני] ואחר כך התפלל. אמר: „אני בצדק אחזה פניך״[2]. (ב״ב י׳.).

קמ אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות־ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך שמחה של מצוה. (בר׳ לא.)

קמא אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבד־ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכַוְנו לבם לאביהם שבשמים.
מנַיִן? אמר ר׳ יהושע בן לוי: שנאמר: „השתחוו לה׳ בהדרת קדש״[3] — אל תקרי „בהדרת קדש״ אלא „בחרדת קדש״. רב נחמן בר יצחק אמר מכאן: „עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה״[4] — ואמר רַב: במקום גילה שם תהא רעדה. (שם ל:).

קמב שנו רבותינו: חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים שעה אחת וחוזרים ושוהים שעה אחת. וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום לתפלה — תורתם היאך משתמרת ומלאכתם אימתי נעשית? אלא מתוך שחסידים הם — תורתם משתמרת ומלאכתם מתברכת. (שם לב:; ע״ו).

קמג כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים. (שם כח:).

קמד המתפלל צריך שיראה עצמו כאלו שכינה כנגדו שנאמר: „שויתי ה׳ לנגדי תמיד״[5]. (סנה׳ כב.).

קמה אמר רב אשי: ראיתי לו לרבא כהנא, כשעה שצַער בעולם היה פושט טליתו ופוכר ידיו ומתפלל, אמר: כעבד לפני רבו; בשעת שלום לובש ומתכסה ומתעטף ומתפלל, אמר: „הכון לקראת אלהיך ישראל״[6]. (שבת י׳.).

קמו אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.
מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, ובא הֶגְמון אחד ונתן לו שלום, ולא החזיר לו שלום. המתין לו עד שסִיֵם תפלתו. לאחר שסִיֵם תפלתו אמר לו: ריקא! והלא כתוב בתורתכם: „רק השמר לך ושמור נפשך מאד״[7], וכתיב: „ונשמרתם מאד

[1] איכה ג׳, מא. [2] תהלי׳ י״ז, טו. [3] שם כ״ט, ב. [4] שם ב׳, יא. [5] שם ט״ז, ח. [6] עמ׳ ד׳, יב. [7] דב׳ ד׳, ט.

קלז) משים נפשו בכפו — כלו׳ שמתפלל בכל לבו ונפשו בשעת פרישת כפיו בתפלה. קלח) משים לבו כבשר — לרחמים. קלט) אני בצדק וגו׳ — כלו׳ אתן צדקה תחלה ואח״כ אתפלל. שיחה — של ליצנות. קמא) מתוך כובד־ראש — ולא מתוך קלות־ראש. קמג) לפני מי אתם עומדים — לפני הקב״ה. קמה) ופוכר ידיו — משלב אצבעות ידיו זו לתוך זו. קמו) הגמון — שר. שסיים — שגמר. ריקא — בער.

לנפשותיכם׳[1] – כשנתתי לך שלום, למה לא החזרת לי שלום? אם הייתי חותך ראשך בסַיִף מי היה תובע דמך מידי? אמר לו: המתֵן לי עד שאֲפַיֶסְךָ בדברים. א״ל: אלו היית עומד לפני מלך בשר־ודם ובא חֲברך ונתן לך שלום, היית מחזיר לו שלום? אמר לו: לאו. ואם היית מחזיר לו, מה היו עושים לך? א״ל: היו חותכין את ראשי בסַיִף. א״ל: והלא דברים קל־וחומר: מה אתה, שהיית עומד לפני מלך בשר־ודם, שהיום כאן ומחר בקבר, כך – אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא, שהוא חי וקַיָם לעד ולעולמי עולמים, על אחת כמה וכמה! מיד נִתְפַּיֵס אותו ההגמון ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום. (בר׳ לב, לג).

קמז אמר רב משום רבי מאיר: לעולם יהיו דבריו של אדם מועטים לפני הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „אל תבהל על פיך... להוציא דבר לפני האלהים... על כן יהיו דבריך מעטים׳[2]. (שם סא).

קמח מעשה באחד שירד לפני התיבה לפני ר׳ חנינא, אמר: „האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז והיראוי, החזק והאמיץ וְהַוַּדאי והנכבד׳. המתין לו עד שסִים. כשסִים אמר לו: סימת לכל שבחיו של רבונך, כל כך למה לך? אפילו אותן שלש שאנו אומרים, אלמלא אֲמָרָן משה רבנו בתורה ובאו אנשי כנסת הגדולה ותקנון בתפלה, לא היינו יכולים לאמרן, – ואתה הולך ואומר כל כך? משל למלך בשר־ודם, שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסין אותו בשל כסף – והלא גנַאי הוא לו! (שם לג:).

קמט מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התֵבה לפני ר׳ אליעזר והיה מאריך יותר מדאי. אמרו לו תלמידיו: רבנו, כמה אַרְכָּן הוא זה! אמר להם: כלום מאריך יותר ממשה רבנו, שנאמר בו: „ואתנפל לפני ה׳ את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וגו׳׳[3].

שוב מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה לפני ר׳ אליעזר והיה מקצר יותר מדאי. אמרו לו תלמידיו: כמה קצרן הוא זה! אמר להם: כלום מקצר יותר ממשה רבֵּנו, שנאמר: „אל נא רפא נא לה׳[4]. (שם לד).

קנ רבא ראהו לרב המנונא שהוא מאריך בתפלתו, אמר: מניחין חיי־העולם ועוסקין בחיי־שעה; והוא סבר: זמן תפלה בלבד וזמן תורה בלבד. (שבת י.).

קנא עד כמה תפלות חיב אדם להתפלל ביום? כך שנו רבותינו: אין מתפללין יותר משלש תפלות שתִקנו אבות־העולם. בא דוד ופֵרש: „ערב ובקר וצהרים׳[5]. לפיכך אין

[1]דב׳ ד׳, טו. [2]קהל׳ ה׳, א. [3]דב׳ ט׳, כה. [4]במ׳ י״ב, יג. [5]תהל׳ נ״ה, יח.

חותכין... בסייף – כורתין בחרב. נתפייס – נתרצה. ונפטר – נפרד והלך. קמח) והיראוי – המאוים. אותן שלש – הגדול הגבור והנורא שבתחלת ש״ע. אמרן משה רבנו – „האל הגדול הגבור והנורא״ (דב׳ י׳, יז). גנאי הוא לו – זלזול בכבודו, ומזכב שלא לשבחו בלל. קמט) שירד לפני התיבה – להתפלל כשליח-צבור; ולשון „ירד לפני התיבה״ מפני שהתיבה, שהש״צ עומד אצלה, היתה במקום נמוך, ע״ש „ממעמקים קראתיך ה׳״. ארכן – מאריך בתפלה. קנ) חיי עולם – תורה. חיי שעה – תפלה, שהיא שאילת צרכים. קנא) אבות העולם – אברהם יצחק ויעקב.

אדם רַשַּׁאי להתפלל יותר משלש תפלות ביום. ור׳ יוחנן אמר: וּלְוַאי מתפלל אדם והולך כל היום כלו; (תנח׳ מקץ; בר׳ כ׳; ירוש׳ בר׳ פ״ד).

קנב שאל אנטונינוס את רבנו הקדוש: מהו להתפלל בכל שעה? אמר לו: אסור. אמר לו: למה? אמר לו: שלא ינהג קלות־ראש בגבורה. לא קבל ממנו. מה עשה רבנו הקדוש? השכים אצלו אמר לו: קִירִי כִּירִי; לאחר שעה נכנס אצלו אמר לו: אִמְפּוֹרַטוֹר; ולאחר שעה אמר לו: שלום עליך המלך! אמר לו אנטונינוס: מה אתה מבזה במלכות? אמר לו רבי: ישמעו אזניך מה שפיך אומר; ומה אתה, שאתה בשר־ודם, השואל בשלומך בכל שעה אתה אומר „מבזה", מלך מלכי המלכים — על אחת כמה וכמה שלא יהא אדם מטריחו בכל שעה. (תנח׳ מקץ).

קנג אמר ר׳ אלעזר: ספק התפלל, ספק לא התפלל — אינו חוזר ומתפלל. ור׳ יוחנן אמר: ולואי שיתפלל אדם והולך כל היום כלו. (בר׳ כ.; פס׳ נד:).

קנד „כֹּל הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ"[1] — על כל נשימה ונשימה שאדם מעלה חַיָּב לקלס את יצרו. (ד״ר פ׳ ב).

קנה כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל — עליו הכתוב אומר: „ואותי השלכת אחרי גַוֶּךָ"[2] — אל תקרא „גוך" אלא „גֵאֶךָ"; אָמַר הקדוש־ברוך־הוא: לאחר שנתגאה זה — קבל עליו מלכות־שמים. (בר׳ י:).

קנו — — אל יעמד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נָמוּךְ ויתפלל, שנאמר: „ממעמקים קראתיך ה׳"[3]. (שם).

קנז אמר ר׳ יוחנן: אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות, שנאמר: „וְכַוִּין פְּתִיחָן לֵיהּ בְּעִלִּיתֵהּ נֶגֶד יְרוּשְׁלֶם"[4] (שם לד:).

קנח סוֹמָא ומי שאינו יכול לכוין הרוחות יכַוֵּן לבו כנגד אביו שבשמים. היה עומד בחוץ לארץ יכון לבו כנגד ארץ־ישראל, שנאמר: „והתפללו אליך דרך ארצם"[5]. היה עומד בארץ־ישראל יכַוֵּן לבו כנגד ירושלים, שנאמר: „והתפללו אל ה׳ דרך העיר אשר בחרת"[6]. היה עומד בירושלים יכון לבו כנגד בית־המקדש, שנאמר: והתפללו אל הבית הזה"[7]. היה עומד בבית־המקדש יכון לבו כנגד בית קדשי־קדשים, שנאמר: „והתפלל אל המקום הזה"[8]. נמצא עומד במזרח מחזיר פניו למערב, במערב — מחזיר פניו למזרח, בדרום — מחזיר פניו לצפון, בצפון — מחזיר פניו לדרום; נמצאו כל ישראל מכַוּנים את לבם למרום אחד.

וכן הוא אומר: „כמגדל דוד... בנוי לתלפיות"[9] — תל שכל פיות פונים בו. (שם ל.).

[1]תהל׳ קנ, ו. [2]מ״א י״ד, ט. [3]תהל׳ ק״ל, א. [4]דנ׳ ו׳, יא. [5]מ״א ח׳, מח. [6]שם שם, מד. [7]דה״ב ו׳, לב. [8]מ״א ח׳, לה. [9]שה״ש ד׳, ד.

קנב) בגבורה — בהקב״ה. קירי כירי — שלום למלך! אמפרטור — קיסר גדול. קנה) לאחר שנתגאה זה — ומלא כרסו. קנו) נמוך — שפל. קנז) וכוין פתיחין ליה בעליתיה — חלונות פתוחים לו בעליתו, במקום שהתפלל. קנח) סומא — עִוֵּר. לכון את הרוחות — להתפלל לצד מזרח כדין. שכל פיות — של המתפללים.

קנט אמר רב הַמְנוּנָא: כמה הלכות גדולות יש לשמוע ממקראות הללו של חנה: „וחנה היא מדברת על לבה"[1] — מכאן למתפלל שיכַוֵן לבו. „רק שפתיה נעות"[1] — מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו. „וקולה לא ישמע"[1] — מכאן שאסור להגביה קולו בתפלתו. „ויחשבה עלי לשכורה"[1] — מכאן ששִכּור אסור להתפלל. (בר' לא:).

קס אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מפני מה תקנו תפלה בלחש? כדי שלא לבַיֵש את עוברי עֲבֵרה; שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה. (סוטה לב:).

קסא המשמיע קולו בתפלתו — הרי זה מקטַני־אֲמָנָה.
הַמַגְבִּיהַ קולו בתפלתו — הרי זה מנביאי השקר. (בר' כד:).

קסב אין עונין לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה, ולא אמן יתומה, ולא יזרוק ברכה מפיו. (שם מז.).

קסג אמר רב: כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל, משום שנאמר: „בצר אל יורה".
ר' חנינא ביום שכעס לא התפלל.
שמואל לא התפלל בבית שיש בו שֵכָר.
רב פַּפָּא לא התפלל בבית שיש בו הַרְסָנָא.
אביו של שמואל כשהיה בא בדרך לא התפלל שלשה ימים. (עור' סה.).

קסד הצועק לשֶעָבַר הרי זו תפלת שוא. כיצד? היתה אשתו מעוברת ואומר: יהי רצון שתלד אשתו זכר — הרי זו תפלת שוא. היה בא בדרך ושמע קול צְוָחָה בעיר ואמר: יהי רצון שלא תהא בתוך ביתי — הרי זו תפלת שוא. (בר' נד.).

קסה שנו רבותינו: העובר לפני התיבה צריך לסרב; ואם אינו מסרב דומה לתבשיל שאין בו מלח; ואם מסרב יותר מדאי, דומה לתבשיל שהקדיחַתּוּ מלח. כיצד הוא עושה? פעם ראשונה יסרב, שניה מְהַבְהֵב, שלישית פושט את רגליו ויורד. (בר' לד.).

קסו המתפלל וטעה, סִמָן רע לו; ואם שליח־צבור הוא — סמן רע לשולחיו; מפני ששלוחו של אדם כמותו.

[1] ש״א א׳, יג.

קנט) שיחתוך — את קולו, שיתפלל בשפה ברורה. קס) את עוברי עבירה — המתוודים בתפלתם על החטא. לא חלק... מקום וגו׳ — התורה לא קבעה במזבח מקום מיוחד להקרבת חטאת, כדי שלא יכירו בחוטא. קסא) מקטני אמנה — כלו׳ אמונתו בהקב״ה מועטת. מנביאי השקר — שכך דרכם לצעוק ולהגביה קולם. קסב) לא אמן חטופה — שלא להבליע את האליף שבראש. ולא אמן קטופה — שלא להבליע את הנון שבסוף. ולא אמן יתומה — שלא שמע את הברכה. ולא יזרוק ברכה מפיו — במהירות. קסג) בצר אל יורה — פסוק הוא בס׳ בן־סירא; כלו׳ כשדעתו צרה עליו אל יעסוק בהוראה, וכמו כן בתפלה. שיש בו שכר — שרית השכר היה משכרו. הרסנא — דגים קטנים; שריחם היה מבלבל דעתו. קסד) הצועק לשעבר — על מה שהיה כבר. קסה) לסרב — ימאן קצת, כלומר: איני כראי לכך. שהקדיחתו מלח — שקלקלה אותו המבשלת ע״י רוב מלח. מהבהב — מפקפק לילך; כלו׳ הולך ואינו הולך. ויורד — לפני התיבה.

אמרו עליו על ר׳ חנינא בן דוסא, שהיה מתפלל על החולים ואומר: זה חי וזה מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: אם שגורה תפלתי בפי, יודע אני שהוא מקֻבל, ואם לאו, יודע אני שהוא מטֹרף. (בר׳ לד:).

קסז תניא, אבא בנימין אומר: אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית־הכנסת, שנאמר: „לשמוע אל הרנה ואל התפלה׳[1] — במקום רנה שם תהא תפלה.

אמר רב יצחק: מנַין שהקדוש־ברוך־הוא מצוי בבית־הכְנסת? שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל׳[2]. ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם, שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל׳. (שם ו.).

קסח „וָאֱהִי לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מְעַט בָּאֲרָצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם׳[3] — אמר רב שמואל בר יצחק: אלו בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבבבל.

דרש רבא: מהו שנאמר: „אדוני מעון אתה היית לנו׳[4] — אלו בתי־כנסיות ובתי־מדרשות. (מג׳ כט.).

קסט „פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקְּרָב לִי כִּי בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי׳[5] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: כל העוסק בתורה ובגמילות־חסדים ומתפלל עם הצבור, מַעֲלֶה אני עליו כאלו פְּדָאַנִי לי ולבָנַי מבין אומות־העולם. (בר׳ ח.).

קע בשעה שישראל מתפללים אין אתה מוצא שכלם מתפללים כאחד, אלא כל כְּנֵסִיָּה וכנסיה מתפללת בפני עצמה, הכְּנֶסֶת הזו תחלה ואחר־כך הכנסת האחרת. ומאחר שכל הכנסיות גומרות כל התפלות, המלאך הממונה על התפלות נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות כֻּלן ועושה אוֹתָן עטרות ונותנן בראשו של הקדוש־ברוך־הוא. (שמ״ר פ׳ כא).

קעא אמר ריש־לקיש: כל מי שיש לו בית־הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל נקרא שכן רע, שנאמר: „כה אמר ה׳ על כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל׳[6]; ולא עוד אלא שגורם גלות לו ולבניו, שנאמר: „הנני נותשם מעל אדמתם׳[6]. (בר׳ ח.).

קעב — — — כל הרגיל לבוא לבית־הכנסת ולא בא יום אחד הקדוש־ברוך־הוא משאיל בו, שנאמר: „מי בכם ירא ה׳ שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו׳[7]; אם לדְבַר־מצוה הלך „נגה לו׳, ואם לדבר־הרשות הלך „אין נגה לו׳.

— — — בשעה שהקב״ה בא לבית־הכנסת ולא מצא בה עשרה, מיד הוא כועס, שנאמר: „מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה׳[8]. (שם ו.).

[1] מ״א ח׳, כח. [2] תהל׳ פ״ב, א. [3] יחז׳ י״א, טז. [4] תהל׳ צ׳, א. [5] שם נ״ה, יט. [6] ירמ׳ י״ב, יד. [7] ישע׳ נ׳, י. [8] שם שם, ב.

קסו) אם שגורה תפלתי — סדורה ויוצאת במרוצה. שהוא מקובל — החולה; כלו׳ תפלתו נתקבלה והחולה יתרפא. מטורף — נדחה. קסז) במקום רנה — בביהכ״נ ששם אומר הצבור שירות ותשבחות בקול רנה. בעדת אל — ואין עדה פחותה מעשרה.

קעג אמרו לו לר׳ יוחנן: יש זקנים בבבל. תמה ואמר: „למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה״[1] כתיב, אבל בחוץ לארץ לא! כיון שאמרו לו: „משכימים ומעריבים הם לבתי־כנסיות״ — אמר זוהי שעמדה להם, שכן אמר ר׳ יהושע בן לוי לבניו: השכימו והעריבו לבית־הכנסת, כדי שתאריכו ימים. (בר׳ ח׳).

קעד אמר ר׳ יהושע בן לוי: לעולם ישכים אדם לבית־הכנסת, כדי שֶׁיִּזְכֶּה וְיִמָּנֶה עם עשרה הראשונים, שאפילו מאה באים אחריו נותנים לו שָׂכָר כנגד כלם. (שם מז:).

קעה אמר לו ר׳ יצחק לרב נחמן: מה טעם לא בא מר לבית־הכנסת להתפלל? אמר לו: לא הייתי יכול. א״ל: יְכַנְּסוּ למר עשרה — ויתפללו. א״ל: טורח לי בדבר. — ויאמר לו מר לשליח־צבור, שבשעה שהצבור מתפלל יבא ויודיע למר. א״ל: כל כך למה? א״ל: שאמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחי: מהו שנאמר: „ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון״[2]? אימתי עת רצון — בשעה שהצבור מתפללין. (שם ז, ח).

קעו מעשה בר׳ אליעזר שנכנס לבית־הכנסת ולא מצא עשרה — וְשִׁחְרֵר עבדו והשלימו לעשרה. (שם מז:).

קעז אמר רב הונא: היוצא מבית־הכנסת — אל יַפְסִיעַ פסיעה גַּסָּה. אמר אַבַּיֵי: לא אמרו אלא ביציאתו, אבל בכניסתו מצוה לָרוּץ, שנאמר: „ונדעה נרדפה לדעת את ה׳״[3]. (שם ו:).

קעח שנו רבותינו: בתי־כנסיות אין נוהגין בהם קַלּוּת־ראש, אין אוכלין בהם ואין שותין בהם, ואין נָאוֹתִין בהם ואין מְטַיְּלִין בהם, ואין נכנסין בהם בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, ואין מספידין בהם הספד של יחיד. אבל קורין בהם ושונין בהם, ומספידין בהם הספד של רבים, ומְכַבְּדִין אותם ומרביצין אותם, כדי שלא יעלו בהם עֲשָׂבִים. אמר ר׳ יהודה: אימתי? בישובם; אבל בְּחֻרְבָּנָם מניחין אותם ועולין בהם עֲשָׂבִים, ולא יִתְלוֹשׁ, מפני עַגְמַת־נפש.

ועוד אמר ר׳ יהודה: בית־הכנסת שחרב — אין מספידין בתוכו, ואין מַפְשִׁילִין בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על גגו פֵּרוֹת, ואין עושין אותו קַפֶּנְדַּרְיָא, שנאמר: „והשימותי את מקדשכם״[4] — קדושתם אף כשהם שוממים.

הרוקק בבית־הכנסת כרוקק בבבת־עינו. (מג׳ כח; ירוש׳ בר׳ פ׳ ג).

[1] דב׳ י״א, כא. [2] תהל׳ ס״ט, יד. [3] הוש׳ ו׳, ג. [4] ויק׳ כ״ו, לא.

קעג) משכימים ומעריבים — שכימים בבקר לבוא ומאחרים בערב לצאת. קעה) לא הייתי יכול — תש כחי. קעו) ושחרר — הוציא לחפשי. קעז) אל יפסיע פסיעה גסה — פסיעה גדולה, שלא יהא נראה כבורח מביהכ״נ. קעח) ואין ניאותין בהם — אין אדם משתמש בהם להנאתו. בחמה — בשעת חום. הספד של רבים — על ת״ח שמת. ומכבדין — מנקים. ומרביצין — את האבק במים. ולא יתלוש — לא יעקור את העשבים. מפני עגמת נפש — מפני הצער שע״י העשבים מתעוררין ונזכרין בחרבנם. אין מפשילין — אין שוזרין. מצודות — ללכוד עופות. ואין שוטחין... פירות — ליבשם. קפנדריא — לעבור דרך בו, כדי לקצר הליכתו. בבבת עינו — של הקב״ה, כביכול.

קעט אמר רב: כל עיר שגגותיה גבוהים מבית־הכנסת, לסוף חרבה, שנאמר: „לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבותיו"[1].

במה דברים אמורים? – בבתים, אבל בירָניות ומגדלים אין בכך כלום. (שבת יא.).

קפ אמר רב חִסְדָא: אל יסתור אדם בית־הכנסת עד שיבנה בית־כנסת אחרת. (ב"ב ג:).

קפא ר' הושַׁעְיָא רַבָּה ור' חַמא בר חֲנינא היו מטַיְלים בבתי־כנסיות אלו שבלוד. אמר לו ר' חמא בר חנינא לר' הושעיא רבה: כמה ממון שָׁקעו אבותי כאן. אמר לו: כמה נפשות שָׁקעו אבותיך כאן; וכי לא היו בני אדם שיעסקו בתורה?

ר' אָבִין – עשו לו שער לבית־המדרש הגדול. ירד ר' מָנִי אצלו, אמר לו: ראה מה שעשית; קרא עליו: „וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות"[2]–וכי לא היו בני אדם שיעסקו בתורה? (ירוש' פאה פ' ח).

קפב ר' אלעזר לאחר שסִיֵּם תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתַּשְׁכֵּן בפורֵנו אהבה ואחוה ושלום ורֵעות, ותרבה גבולנו בתלמידים, ותצליח סופנו אחרית ותקוה, ותשים חלקנו בגן־עדן, ותקננו בחבר טוב וביצר טוב בעולמך, ונשכים ונמצא יִחוּל לבבנו ליראה את שמך, ותבא לפניך קורַת נפשנו לטובה.

ר' יוחנן לאחר שסים תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שֶׁתָּצִיץ בבָשתנו ותביט ברעתנו, ותתלבש ברחמיך, ותתכסה בעזך, ותתעטף בחסידותך, ותתאזר בחנינותך, ותבא לפניך מדת טובך וענותנותך.

ר' חִיָּא לאחר שהתפלל אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתהא תורתך אומנותנו, ואל יִדְוֶה לבנו ואל יחשכו עינינו.

רב לאחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות, חיים שיש בהם יראת־חטא, חיים שאין בהם בושה וכלמה, חיים של עושר וכבוד, חיים שתהא בנו אהבת־תורה ויראת־שמים, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה.

רַבִּי אחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתצילנו מעזי־פנים ומעזות־פנים, מאדם רע ומפגע רע, מיצר־רע, מחבר רע, משכן רע ומשטן המשחית ומדין קשה ומבעל־דין קשה, בין שהוא בן־ברית בין שאינו בן־ברית.

[1]עז' ט', ט. [2]הוש' ח', יד.

קעט) בירניות ומגדלים — בנינים לנוי ולצרכי צבור. קפ) יסתור — יהרוס. קפא) רבה—הגדול. כמה ממון שקעו וגו' — כלו' הרבה ממון הוציאו לבנין בתי־כנסיות אלו. כמה נפשות שקעו — שעסקו בבנין ונתבטלו מן התורה. קפב) בפורינו — בגורלנו; וי"ם: במטתנו. ונמצא יחול וגו' — כלו' שתתקיים תקותנו ליראה את שמך. קורת נפשנו — כלו' ספוק צרכינו. שתציץ בבשתנו — תראה את חרפתנו ותרחם עלינו. מעזי־פנים — שלא יתגרו בי. ומעזות פנים — שלא אתגרה באחרים. בן־ברית — יהודי.

רב סַפְרָא לאחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ובין התלמידים העוסקים בתורתך, בין עוסקים לשמה בין עוסקים שלא לשמה, וכל העוסקים שלא לשמה – יהי רצון שיהו עוסקים לשמה.

ר׳ אֲלֶכְּסַנְדְּרַי אחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה, ואל יִדְוֶה לבנו ואל יחשכו עינינו. ויש אומרים: זוהי תפלת רב המנונא. ור׳ אלכסנדרַי לאחר תפלתו אמר כך: רבון כל העולמים: גלוי וידוע לפניך, שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? שְׂאוֹר שֶׁבְּעִסָּה ושעבוד מַלְכֻיּוֹת. יהי רצון מלפניך, שתכניעם מלפנינו ומאחרינו ונשובה לעשות חֻקֵּי רצונך בלבב שלם.

רבא לאחר תפלתו אמר כך: אלהי, עד שלא נוצרתי איני כְדַאי, ועכשו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי. עפר אני בחיי – קל וחֹמר במיתתי, הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלמה. יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהי, שלא אחטא עוד, ומה שחטאתי לפניך מָרֵק ברחמיך הרבים, אבל לא על־ידי יסורים וָחֳלָאִים רעים.

מַר בנו של רבינא כשהיה מסַיֵּם תפלתו אמר כך: אלהי, נצור לשוני מרע ושפתותי מִדַּבֵּר מרמה, ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה. פתח לבי בתורתך ובמצותיך תרדֹף נפשי. ותצילני מפגע רע, מיצר־הרע ומאשה רעה ומכל רעות המתרגשות לבוא לעולם, וכל החושבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וקַלְקֵל מחשבתם. „יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה׳ צורי וגואלי“[1]. (בר׳ מז, יז).

קפג תניא, אמר ר׳ ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטרת לִפְנַי־וְלִפְנִים, וראיתי אַכְתְּרִיאֵל יה ה׳ צבאות יושב על כסא רם ונשא, ואמר לי: ישמעאל בני, ברכני! אמרתי לו: רבונו־של־עולם, יהי רצון מלפניך, שיכבשו רחמיך את כעסך, ויגולו רחמיך על מדותיך, ותתנהג עם בניך במדת הרחמים, ותכנס להם לִפְנִים משורת הדין. וְנִעְנַע לי בראשו.

להודיע, שברכת הדיוט אל תהא קלה בעיניך. (שם ז:).

[1] הוש׳ ח׳, יד.

בפמליא של מעלה — במלאכי־השרת. ובפמליא של מטה — בתלמידי־חכמים. בקרן — בזוית, כלו׳ במקום. שאור שבעיסה — יצר־הרע שבלבבנו שמחמיץ את האדם. איני כדאי— לא הייתי חשוב להברא. מרק — טהר ונקה. קפג) ישמעאל בן אלישע — כהן גדול היה. אכתריאל וגו׳ — מכנוייו של הקב"ה הם. שיכבשו — שינצחו. ויגולו — יתגלגלו ויבאו, יתגברו על מדת הדין. לפנים משורת הדין — כלומר, שלא תעמיד את משפטך על שורת הדין בלבד, לא תדקדק עמהם ליפרע כמעשיהם. ונענע לי בראשו — כאומר: הן, הן, יפה ברכתני.

יא.

טוֹב וָרָע.

I. יֵצֶר־טוֹב וְיֵצֶר־רָע.

א שני יְצָרִים ברא הקדוש־ברוך־הוא: אחד יצר־טוב ואחד יצר־רע. (בר' סא.).

ב שנו רבותינו: שתי כליות יש בו באדם, אחת יוֹעַצְתּוֹ לטובה ואחת יועצתו לרעה. וּמִסְתַּבֵּר שטובה לימינו, ורעה לשמאלו, שנאמר: „לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו"[1]. (שם).

ג שנו רבותינו: קשה יצר־הרע שאפילו יוצרו קְרָאוֹ רע, שנאמר: „כי יצר לב האדם רע מנעריו"[2]. (קיד' ל:).

ד אמר ר' חיא רבה: עלובה היא העִסה שנַחְתּוֹמָהּ מעיד עליה שהיא רעה. חכמים אמרו: עלובה הנטיעה, שמי שנטָעה מעיד עליה שהיא רעה, שנאמר: „וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה"[3]. (ב"ר פ' לד).

ה „לא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר"[4] — איזהו אל זר שיש בגופו של אדם? הֱוֵי אוֹמֵר: זה יצר־הרע. (שבת קה:).

ו אמר רבא: [יצר־הרע] בתחלה קְרָאוֹ „הֵלֶךְ" ולבסוף קראו „אוֹרֵחַ" ולבסוף קראו איש, שנאמר: „ויבא הלך לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לאורח"[5], נאמר: „ויעשה לאיש הבא אליו"[5]. (סוכה נב:).

ז יצר־הרע בתחלה דומה לחוט של עַכָּבִישׁ ולבסוף דומה כעבותות העגלה, שנאמר: „הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה"[6]. (שם; ב"ר פ' כב).

ח כך אומנותו של יצר־הרע: היום אומר לו: עשה כך, ולמחר אומר לו: עשה כך, עד שאומר לו: לך ועבוד עבודה־זרה — והולך ועובד. (שבת קה:; נדה יג:).

[1]קהל' י', יב. [2]בר' ח' כא. [3]ירמי' י"א, יז. [4]תהל' פ"א, י. [5]ש"ב י"ב, ד. [6]ישעי' ה', יח.

ב) ומסתבר — הדעת נותנת. ד) עלובה — בזויה. העיסה — הבצק. שנחתומה — האופה שלה. ה) לא יהיה בך — בתוך גופך משמע. ו) הלך — עובר דרך ואינו מתעכב. אורח — מתאכסן ושוהה קצת. איש — בעל־הבית.

ט יצר־הרע ראשו מתוק וסופו מר. (ירוש׳ שבת פ׳ יד).

אמר רב: יצר־הרע דומה לזבוב ויושב בין שני מפתחי הלב, שנאמר: „זבובי מות יבאיש יביעו שמן רוקח׳ [1]. (בר׳ סא).

יא אמר ר׳ אמי: אין יצר־הרע מְהַלֵּךְ לצדדים, אלא באמצע פְּלַטְיָא, ובשעה שהוא רואה אדם מְמַשְׁמֵשׁ בעיניו, מתקן בשְׂעָרוֹ, מְתַלֶּה בַּעֲקֵבוֹ — הוא אומר: זה שלי!

אמר ר׳ אָבִין: כל מי שמפַנֵּק את יצרו בנערותו סופו להיות מָנוֹן עליו בזקנותו. מה טעם? — „מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון׳ [2]. (ב״ר פ׳ כב).

יב אמר רָבָא: מְקֻבְּלָנוּ, שאין יצר־הרע שולט אלא במה שעיניו רואות. (סוטה ח.).

יג תְּנָה בְנִי לִבְּךָ לִי וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּרְצֶנָה׳ [3] — מה ראה הקדוש־ברוך־הוא לשאול מישראל הלב והעינים שיהיו אחריו, לפי שהעברה תלויה בהם; זהו שנאמר: „ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם׳ [4] — העין והלב שני סרסורים של עברה. (במ״ר פ׳ י).

יד אין יצר־הרע תָּאֵב אלא דבר שהוא אסור לו. (ירוש׳ יומא פ׳ ו).

טו אמר ר׳ שמעון בן לקיש: הוא שטן, הוא יצר־הרע, הוא מלאך־המות. (ב״ב פז.).

טז אמר ר׳ יונתן: יצר־הרע מסיתו לאדם בעולם־הזה ומעיד עליו לעולם־הבא. (סוכה נב:).

יז אמר לו אַנְטוֹנִינוּס לרבי: מֵאֵימָתַי יצר־הרע שולט באדם — משעת יצירה או משעת יציאה? אמר לו: משעת יציאה. א״ל: אם כן בועט במעי אמו ויוצא; אלא משעת יציאה. אמר רבי: דבר זה לִמְּדני אנטונינוס ומקרא מְסַיְּעוֹ, שנאמר: „לפתח חטאת רובץ׳ [5]. (סנה׳ צא:).

יח בוא וראה בגדי או בְטָלֶה, כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו, לפי שאין יצר־הרע בבהמה; אבל התינוק — יצר־הרע זורקו בבת־ראש: מניח ידו על גבי נחש או על גבי עקרב ועוקצו, מניח ידו על גבי נחלים ונִכְוָה. (אדר״נ פ׳ טז).

יט „בִּרְצוֹת ה׳ דַּרְכֵי אִישׁ גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִים אִתּוֹ׳ [6] — ר׳ שמעון בן לקיש אומר: זה יצר־הרע. בנוהג שבעולם אדם גדל עם חברו שתים ושלש שנים בְּכָרָךְ והוא קושר לו אהבה, וזה גדל עם אדם מנערותו עד זקנותו, אם מְצָאוֹ בתוך שבעים — הוא מפילו, בתוך שמונים — הוא מפילו; הוא שדָּוִד אמר: „מי כמוך מציל... עני ואביון מגוזלו׳ [7] —

[1] קהל׳ י׳, א. [2] משׁ׳ כ״ט, כא. [3] שם כ״ג, כו. [4] במ׳ ט״ו, לט. [5] בר׳ ד׳, ז. [6] משׁ׳ ט״ז, ז. [7] תהל׳ ל״ה, י.

י) שני מפתחי הלב — שני חללים יש בלב, והם מפתחי הלב. יא) פלטיא—רחוב. ממשמש בעיניו — ליפותן. מתלה בעקבו — מהלך בראשי אצבעותיו דרך גאוה. שמפנק — ממלא כל תאוותיו. מנון — מושל. יב) מקובלנו — קבלה היא בידינו. יג) סרסורים — מתווכים. יד) תָאֵב — מתאוה. טו) הוא שטן, הוא יצה״ר — יורד ומסית, עולה ומסטין. הוא מלאך־המות — שהחטא ממית. יז) משעת יציאה — מבטן האם. מסיעו—עוזרו; נותן ראיה לדבריו. יח) חוזר לאחוריו — אעפ״י שהוא רוצה לשתות נזהר שלא יפול לתוכו. זורקו בבת־ראש— תוקפו פתאם בכח, שהתינוק אינו יכול למשול בתאותו. יט) בכרך—בעיר. בתוך שבעים—שנה

אמר ר׳ אחא: וכי יש גזלן גדול מזה? ואמר שלמה: „אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים״[1] — מִלַּחְמָהּ של תורה ומימיה של תורה. (ב״ר פ׳ נד).

כ „כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו״[2] — ואם תאמר: למה ברא הקדוש־ברוך־הוא יצר־הרע שכתוב בו „כי יצר לב האדם רע מנעריו״ — ומי יוכל לעשותו טוב? אמר הקב״ה: אתה עושה אותו רע. למה? תינוק היית ולא חטאת, נתגדלת וחטאת. ואם תאמר: אין אדם יכול לשמור את עצמו — אומר הקב״ה: כמה דברים קשים יש בעולם יותר מיצר־הרע ומרים ממנו, ואתם ממתיקים אותם. אין לך מר מן התורמוס, ואתה שוקד לשָׁלְקוֹ ולהמתיקו שבע פעמים במים עד שהוא מתוק; ומה מרים שבראתי אותם אתה מְמַתְּקָם לְצָרְכְּךָ, יצר־הרע המסור בידך — על אחת כמה וכמה! (תנח׳ בראשית; אדר״נ פ׳ יז).

כא אמר ר׳ יצחק: יצרו של אדם מתחדש עליו בכלייום, שנאמר: „וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום״[8].

אמר ר׳ שמעון בן לקיש: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, שנאמר: „צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו״[3]; ואלמלא הקדוש־ברוך־הוא שעוזר לו אינו יכול לו, שנאמר: „ה׳ לא יעזבנו בידו״[4]. (סוכה נב; קיד׳ ל:).

כב אמר ר׳ יצחק: „מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו״[5] — אפילו בשעת אֲנִינוּתוֹ של אדם יצרו מתגבר עליו. (קיד׳ פ:).

כג אמרו: שלש עשרה שנה גדול יצר־הרע מיצר־טוב. ממעי־אמו של אדם היה גָדֵל ובא עמו, התחיל מחלל שבתות — אין מְמַחֶה בידו; לאחר שלש עשרה שנה נולד יצר־טוב, כיון שמחלל שבתות, אמר לו: רֵיקָה! הרי הוא אומר: „מחלליה מות יומת״[6].

בזמן שאדם מְחַמֵּם את עצמו והולך לדבר זִמָּה כל אבריו נשמעים לו, וכשהוא הולך לדבר מצוה מִתְעַנִּים כל אבריו, מפני שיצר־הרע שבְּמֵעָיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמנה אברים שבאדם, ויצר־טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית־האסורים. (אדר״נ פ׳ טז).

כד אמר ר׳ אמי בר אבא: מהו שנאמר: „עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו׳״[7] — עיר קטנה — זה הגוף; ואנשים בה מעט — אלו האברים; ובא אליה מלך גדול וסבב אותה — זה יצר־הרע; ובנה עליה מצודים גדולים — אלו עונות; ומצא בה איש מסכן חכם — זה יצר־הטוב; ומלט הוא את העיר בחכמתו — זו תשובה ומעשים טובים. (נדר׳ לב:).

כה אמר ר׳ שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר־טוב על יצר־הרע. אם נְצָחוֹ — מוטב, ואם לאו — יעסוק בתורה. אם נצחו — מוטב, ואם לאו — יקרא קריאת־שמע. אם נצחו — מוטב, ואם לאו — יזכיר לו יום המיתה. (בר׳ ה.).

[1]משׁ׳ כ״ה, כא. [2]בר׳ ח׳, כא. [3]תהל׳ ל״ז, לב. [4]שם שם, לג. [5]איכה ג׳, לט. [6]שמ׳ ל״א, יד. [7]קהל׳ ט׳, יד.

כ) תורמוס — מין ירק מר ביותר. לשלקו — לבשלו ולהרתיחו במים יפה. כב) אנינותו — אבלו. כג) אין ממחה בידו — אין מעכב. ריקה — בער. כה) ירגיז — כלו׳ יגביר.

כו תנא דבי רבי ישמעאל: בני, אם פגע בך מְנֻוָּל זה, משכהו לבית־המדרש; אם אבן הוא — נִמּוֹחַ, אם ברזל הוא — מתפוצץ. (סוכה נב:).

כז אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ בְּנָאָה: אשריהם ישראל! שבזמן שהם עוסקים בתורה ובגמילות־חסדים יצרם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם. (ע״ז ה.).

כח „עַל דַּעְתְּךָ כִּי לֹא אֶרְשָׁע וְאֵין מִיָּדְךָ מַצִּיל“[1] — אמר רבא: בקש איוב לפטור את כל העולם כולו מן הדין. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, בראת שור — פרסותיו סדוקות, בראת חמור — פרסותיו קלוטות, בראת גן־עדן בראת גיהנם, בראת צדיקים בראת רשעים — מי מְעַכֵּב על ידך?

ומה השיבו לו חבריו לאיוב? — „אף אתה תפר יראה ותגרע שיחה לפני אל“[2] — ברא הקדוש־ברוך־הוא יצר־הרע ברא לו תורה תְּבָלִין. (ב״ב טז.).

כט ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור; כל זמן שהוא בתוך האור — עושין ממנו כל כלים שירצו; אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד, שהיא כאש. (אדר״נ פ׳ טז).

ל אמר ר׳ אֶלְעַאי הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מַכִּירִין אותו, וילבַּש שחורים ויתעטף שחורים, ויעשה מה שלבו חפץ — ואל יחלל שם־שמים בפרהסיא. (חג׳ טז.).

לא אמר ר׳ שמעון בן יוחי: אין ישראל רואים פני גיהנם לעולם. משְׁלוּ משל למה הדבר דומה, למלך בשר־ודם שהיתה לו שדה זיבורית, באו בני־אדם ושְׂכָרוּהָ בעשרה כורים חטים בשנה. זִבְּלוּהָ, עִדְּרוּהָ, השקוה וכִסְּחוּהָ — לא הכניסו ממנה אלא כור אחד בשנה. אמר להם המלך: מהו זה? אמרו לו: אדוננו המלך, אתה יודע בשדה שנתת לנו, שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום, ועכשו שזִבַּלנוה וכסחנוה והשקינוה מים — לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד. כך עתידים ישראל לומר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! אתה יודע ביצר־הרע שהוא מסית בנו, שנאמר: „כי הוא ידע יצרנו“[3]. (אדר״נ פ׳ טז).

לב אוי לי מיוצרי, אוי לי מיצרי! (בר׳ סא.)

---

[1]איוב י, ז. [2]שם ט״ו, ד. [3]תהל׳ ק״ג, יד.

כו) מנוול זה — יצה״ר. נימוח — נישחק. כח) על דעתך כי לא ארשע וגו׳ — יודע אתה שאין אני חייב ברשעתי, מפני ש„אין מידך מציל“, שהרי הכל תלוי בידך. שור — טהור. סדוקות — שסועות. חמור — טמא. קלוטות — מחוברות. מי מעכב על ידך — לעשותני צדיק. תפר יראה וגו׳ — אתה מפיר יראת שמים מפני שאתה גורע שיחה בהורה. תורה תבלין — לתקנו ולהמתיקו. כט) האור — האש. ל) ילבש שחורים — לסימן אבלות ושמא יכניע ע״י זה את יצרו. בפרהסיא — בגלוי. לא) שדה זבורית — שדה גרועה. זבלוה — דשנו אדמתה בזבל ובדומן. וכסחוה — כרתו מתוכה את הקוצים. שהוא מסית בנו — וקשה לעמוד בו. לב) אוי לי מיוצרי — אם אשמע לעצת היצר. אוי לי מיצרי — אם לא אשמע לו, שמיגעני בהרהורים.

לג איזהו גבור? הַכּוֹבֵשׁ את יצרו. (אב׳ פ׳ ד׳).

לד „גִּבֹּרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל דְּבָרוֹ“[1] — כגון ר׳ צדוק וחבריו.

ר׳ צדוק תְּבָעָתוּ מַטְרוֹנָה אחת. אמר לה: חלש לי לבי ואיני יכול. יש דבר לאכילה? אמרה לו: יש דבר טמא. אמר לה: מה בכך, מי שעושה זה אוכל זה. הִסִּיקָה את התנור והניחה שם את האוכל. עלה וישב בתוך התנור. אמרה לו: מה זה? אמר לה: מי שעושה זה נופל בזה. אמרה לו: אִלּוּ ידעתי לא צערתיך כל כך.

ר׳ עקיבא, כשהלך לארץ, שגר לו השלטון שתי נשים יפות, רְחוּצוֹת וְסוּכוֹת וּקְשׁוּטוֹת כְּכַלּוֹת־חתנים, והיו מתנפלות עליו כל הלילה. זאת אומרת: חזור אצלי, וזאת אומרת: חזור אצלי. היה יושב ביניהן וּמְרַקֵּק, ולא פנה אליהן. הלכו להן וְהִקְבִּילוּ לפני השלטון, ואמרו לו: שָׁוֶה לנו המות משתתנֵנו לאיש הזה. שלח וקרא לו, אמר לו: מפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני־אדם עושים לנשים — לא יפות הן? לא בנות־אדם כמותך הן? מי שברא אותך לא ברא אותן? אמר לו: מה אעשה, ריחן בא אלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים. (אדר״נ פ׳ טז).

לה ר׳ עקיבא היה מתלוצץ בעוברי עברה. פעם אחת נדמה לו השטן כאשה בראש הדקל. תפס בדקל והתחיל מְטַפֵּס ועולה. כשהגיע לחצי הדקל — הִנִּיחוֹ יצרו; אמר לו: אלמלא הכריזו עליך ברקיע: „הזהרו בר׳ עקיבא ובתורתו“ — עשיתי לדמך כשני מעין.

ר׳ מאיר היה מתלוצץ בעוברי עברה. פעם אחת נדמה לו השטן כאשה עומדת בעבר הנהר. לא היה שם גשר — תפס בַּמָּצֶר והתחיל עובר בו והולך. כשהגיע לחצי הַמָּצֶר הניחו יצרו; אמר לו: אלמלא הכריזו ברקיע: „הזהרו בר׳ מאיר ותורתו“ — עשיתי לדמך כשני מעין. (קיד׳ פא:).

לו מעשה בר׳ מַתְיָא בֶּן חרש, שהיה עשיר וירא־שמים ויושב כל ימיו בבית־המדרש ועוסק בתורה כר׳ מאיר רבו, והיה זיו פניו מבהיק כזוהר החמה וקלסתר פניו דומה למלאכי־השרת. ואמרו עליו, שמימיו לא נשא עיניו לאשה בעולם. פעם אחת עבר השטן ונתקנא בו, אמר: אפשר צדיק בלא חטא בעולם? מיד עלה למרום ועמד לפני הקדוש־ברוך הוא ואמר: רבונו של עולם, מתיא בן חרש מהו לפניך? אמר לו: צדיק גמור הוא. אמר: תן לי רשות ואנסנו. א״ל: אין אתה יכול לו. — אף על פי כן!... נתן לו רשות.

מיד הלך ומצָאו יושב ועוסק בתורה, נדמה לו כאשה יפה, שלא היתה כדמותה מעולם מימות נַעֲמָה אחות תובל־קין, שטעו בה מלאכי־השרת. עמד לפניו. כיון שראה

[1] תהל׳ קי״ג, כ.

לג) הכובש — המנצח. לד) תבעתו מטרונה — גבירה רומית תבעה אותו לעבירה. והניחו שם את האוכל — לבשלו. נופל בזה — באש של גיהנם. שגר — שלח. והקבילו — קבלו, התאוננו. שוה לנו המות — יפה לנו המות. לה) מתלוצץ בעוברי עבירה — שאינם יכולים לכבוש את יצרם. דקל — תמר. מטפס ועולה — נאחז בידיו ועולה. הניחו יצרו — הרפה ממנו. הכריזו — קראו, השמיעו. עשיתי לדמך כשני מעין — הייתי עושה את מחירך שתי פרוטות. כלומר: חייך לא היו שוים כלום. במצר — כלונס או חבל מתוח לרוחב הנהר קרוי מצר. לו) שטעו בה מלאכי השרת — שזנו אחריה, כמו שנאמר „ויראו בני אלהים את בנות האדם כי טובות הנה“ וגו׳ (בר׳ ו׳, ב).

אותו, הפך פניו לאחוריו; חזר השטן והלך כנגד פניו. החזיר פניו לצד אחר והשטן כנגד פניו. כיון שראָהו, שמתהפכת לכל הצדדים, אמר בלבו: מִתְיָרֵא אני, שמא יתגבר עלי יצר־הרע ויחטיאני. מה עשה אותו צדיק? קרא לאחד מתלמידיו שהיה משַמשו, אמר לו: בני, לך והבא לי אש ומסמרים. כיון שהביאם לו העביר המסמרים באש ונְעָצָם בעיניו. כיון שראה השטן כך, נזדעזע ונפל לאחוריו, והלך מעליו. באותה שעה קרא הקב"ה לרפאל שר של רפואות, א"ל: לך ורפא עיניו של מתיא בן חרש. בא רפאל ועמד לפניו. אמר לו מתיא: מי אתה? א"ל: אני הוא רפאל המלאך, ששלחני הקב"ה לרפאות את עיניך. א"ל: הניחני, מה שהיה היה. חזר רפאל לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע, כך וכך אמר לי מתיא בן חרש. א"ל הקב"ה: לך ואמור לו: מהיום ואילך אל תירא, אני ערב לך בדבר שלא ישלוט בך יצר־הרע כל ימי חייך. כיון ששמע מתיא בן חרש מפי המלאך קִבֵּל רפואתו ונתרפא. (תנח"ק חקת; מד' אבב').

לז מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית. שמע שיש זונה בִכְרַכֵּי־הים שנוטלת ארבע מאות זהובים בשכרה. שִׁגֵּר לה ארבע מאות זהובים וקבעה לו זמן. כשהגיע זמנו בא וישב על הפתח. נכנסה שפחתה ואמרה לה: אותו אדם ששגר לָך ארבע מאות זהובים בא וישב על הפתח. אמרה: יִכָּנֵס. נכנס. הציעה לו שבע מטות, שש של כסף ואחת של זהב, ובין כל אחת ואחת סלם של כסף, ועליון של זהב. ועלתה וישבה על גבי העליונה כשהיא ערומה — ואף הוא עלה לֵישב ערום כנגדה. באו ארבע ציציותיו וְטָפחו לו על פניו. נשמט וישב לו על גבי קרקע — ואף היא נשמטה וישבה על גבי קרקע. אמרה לו: גַּפָּה של רומי, שאיני מניחתך עד שתאמר לי — מה מום ראית בי? אמר לה: העבודה, שלא ראיתי אשה יפה כמותך; אלא מצוה אחת צִוָּנוּ ה' אלהינו, וציצית שמה, וכתוב בה: „אני ה' אלהיכם"[1] שני פעמים: אני הוא שעתיד לִפָּרַע, ואני הוא שעתיד לשלם שָׂכָר; ועכשָו נדמו עלי כארבעה עדים. אמרה לו: איני מניחתך עד שתאמר לי מה שמך, ומה שם רבך, ומה שם בית־מדרשך שאתה לומד בו תורה. כתב ונתן בידה. עמדה וחִלקה כל נכסיה, שליש למלכות ושליש לעניים ושליש נטלה בידה, חוץ מאותן מַצָּעות, ובאה לבית־מדרשו של ר' חִיא. אמרה לו: רבי, צַוֵּה עלי ויעשוני גִיוֹרֶת. אמר לה: בתי, שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים? הוציאה כתב מידה ונתנה לו. אמר לה: לכי זְכִי במִקְחֵך.

אותן מצעות שהציעה לו באִסור הציעה לו בהֶיתר. (מנח' מד.)

לח ר' חנינא ור' יונתן היו מהלכים בדרך, הגיעו לשני שבילים, אחד עובר על פתח עבודה־זרה ואחד עובר על פתח בית־זונות. אמר אחד לחברו: נלך על פתח עבודה־זרה שיצ־רה שחוט; אמר השני: נלך על פתח בית־זונות ונְכַפֶּה את יצרנו ונקבל שכר. כשהגיעו

[1] במ' ט"ו, מא.

ונעצם — תקע את המסמרים. נזדעזע — רעד, חרד. לז) בכרכי הים — במדינת הים. זהובים — מטבעות של זהב. וטפחו — הכו. גפה של רומי — כנפה של נשר רומי; והיא לשון שבועה. ליפרע — לענוש. במקחך — בקניה שלך. לח) שיצרה שחוט — עי' למעלה „עבודה־זרה". ונכפה — ונכבוש.

לשם, ראום הזונות ונטמנו מפניהם. אמר לו: זו מנין לך? א"ל: „מזמה תשמר עליך תבונה תנצרך"[1]. (ע"ז יז).

לט רב כהנא היה מוכר קלתות. תבעתו מטרונה אחת. אמר לה: אלך ואקשט את עצמי. עלה ונפל מעליה לארץ. בא אליהו קבלו. אמר לו: הטרחתני ארבע מאות פרסה. אמר לו: מי גרם לי — העניות. נתן לו שיפה מלאה דינרים. (קיד' מ.).

מ פעם אחת הביאו שבויות לנהרדעא. העלו אותן לעליתו של רב עמרם החסיד וסלקו את הסולם מלפניהן. עברה אחת מהן בעליה ונפל אור דרך הארובה. נטל רב עמרם את הסולם, שלא היו יכולים עשרה להגביהו, והגביהו לבדו, והיה הולך ועולה בו. כשהגיע להצי הסולם נפשח והגביה קולו: „אש בבית עמרם!" באו התלמידים ואמרו לו: בישתנו! — אמר להם: מוטב שתתבישו בעמרם בעולם הזה ולא תתבישו ממנו בעולם הבא. השביע את יצ"ו שיצא ממנו. יצא ממנו כעמוד של אש. אמר לו: ראה, שאתה אש ואני בשר — ואני גבור ממך. (שם פא.).

מא אביי שמע שאמר אדם אחד לאשה אחת: נשכים ונלך בדרך. אמר: אלך ואפרישם מאסור. הלך אחריהם שלש פרסאות באגם. כשנפטרו זה מזה שמע שאומרים: הדרך רחוקה וצותה ערבה. אמר אביי: אלו היה שונאי במקומם לא היה יכול לשלוט בעצמו. הלך ותלה עצמו בבריח הדלת והיה מצטער. בא זקן ושנה לו: כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו. (סוכה נב.).

מב פלימו היה רגיל לומר בכל יום: „חץ בעיניך, השטן". פעם אחת בא השטן בערב יום־הכפורים ונדמה לו כעני וקרא על הפתח. הוציאו לו פת. אמר לו: „ביום כגון זה — הכל מבפנים ואני מבחוץ?". הכניסהו והביאו לפניו פת. אמר: „יום כגון זה — הכל אצל השלחן ואני לעצמי?" — נטלו והושיבו אצל השלחן. היה יושב ומעלה על גופו שחין ואבעבועות ועושה דברים מאוסים. אמרו לו: שב יפה. אמר להם: תנו לי כוס. נתנו לו כוס. נתחמם והתחיל זורק לתוכו כיחו וניעו. גערו בו. נפל ומת. יצא קול: „פלימו הרג נפש, פלימו הרג נפש". ברח פלימו חוץ לעיר ונתחבא. הלך השטן אחריו. נפל פלימו לפניו. כשראה השטן שהוא מצטער נתגלה לו, ואמר: מפני מה אתה רגיל לומר כך?

— אלא היאך אמר?

— אמור: יגער ה' בך השטן! (קיד' פא:).

[1] מש' ב', יא.

זו מנין לך — מנין היית יודע שיתחבאו. מזמה תשמר עליך — התורה שומרת מעבירה. לט) קלתות — סלים קטנים שהנשים נותנות בהם את מלאכת ידן. הטרחתני וגו' — שהיה אליהו רחוק מאותו המקום וטס לכאן להצילו. מי גרם לי — להיות רוכל ומצוי אצל נשים. שיפה — כלי. מ) וסלקו — הסירו שלא יברחו השבויות. והגביהו לבדו — בכח התאוה. נפשח — פשק רגליו ועמד. מא) הדרך רחוקה וגו' — הליכה בחבורה נעימה כדרך רחוקה. אלו היה שונאי במקומן — על עצמו אמר ותלה בשונאו משום „אל תפתח פה לשטן". לשלוט בעצמו — לכבוש את יצרו. תלה עצמו — נסמך. כל הגדול מחברו וגו' — כלו' אין לך להצטער על כך. מב) חץ בעיניך השטן — כלו' איני מתירא ממך. כיחו וניעו — ליח הפה והחוטם. לומר כך — לומר חץ בעיניך השטן.

מג ר׳ חִיא בר אשי – כל פעם שהיה נופל על פניו, היה רגיל לומר: „הרחמן יצילני מיצר הרע". פעם אחת שמעה אשתו. אמרה: „הרי כמה שנים שהוא פרוש ממני – ולמה הוא אומר כך?" פעם אחת ישב ולמד בגנתו. נתקשטה אשתו, עברה וישבה לפניו. אמר לה: מי את? אמרה לו: חֲרוּתָא אני, והיום חזרתי לכאן מן הדרך. תְּבָעָהּ. אמרה לו: הבא לי רמון זה מראש הענף. קפץ והביא לה.

כשבא לביתו – היתה אשתו מַסֶּקֶת התנור. עלה וישב בתוכו. אמרה לו: זו מה היא? אמר לה: כך וכך היה מעשה. אמרה לו: אני היא זו. לא השגיח בה עד שנתנה לו סמן. אמר לה: אף־על־פי כן אני לאִסּור נתכַּוַּנתי.

כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה – עד שמת באותה מיתה. (קיד׳ פא).

מד אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טִינָא. באו ושאלו לרופאים. אמרו: אין לו תקנה עד שתִּבָּעֵל לו. אמרו חכמים: ימות – ואל תבעל לו.

– תעמוד לפניו ערומה.
– ימות ואל תעמוד לפניו ערומה.
– תספר עמו מאחורי הגדר.
– ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר. (סנה׳ עה:).

מה אמר רב נחמן בר חָנין: כל מי שהוא לָהוּט אחר בולמוס של עֲרָיות סוף מאבילין אותו מבשרו. (ילק״ש וירא).

מו אפילו חסיד שבחסידים אין מְמַנִּין אותו אֶפִּיטְרוֹפּוֹס לעריות. (ירוש׳ כת׳ פ׳ א).

מז הרהורי עֲבֵרה קשים מעֲבֵרה. וסִמנך – ריח של בשר. (יומא כט.).

מח תחלת עבֵרה – הרהור הלב. (רא״ז פ׳ י).

מט תניא, ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: יצר – תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מז.).

[כשהרגו ליצר־הרע של עבודה־זרה] אמרו: הואיל ועת רצון הוא נבקש רחמים על יצר־הרע של עבֵרה. בקשו רחמים ונמסר בידם. אמר להם הנביא: ראו, אם תהרגו את זה יחרב העולם. חֲבָשׁוּהו אצלם שלשה ימים. נתבקשה ביצה בת־יומה לחולה בכל

מג) חרותא – שם זונה מפורסמת במקומה. עד שמת באותה מיתה – מן התענית והצער. מד) והעלה לבו טינא – כלו׳ שעמים ונגועים עליה. מה) להוט אחר בולמוס וגו׳–נמשך ביותר אחר התאוה. מו) אין ממנין אותו אפיטרופוס – מפקח ומשגיח; כלו׳ אין שום אדם נאמן על העריות. מז) הרהורי עבירה – מחשבה של זימה. ריח של בשר – הריח מגרה את תאותו של הרעב יותר מן הבשר עצמו. מט) יצר תהא שמאל דוחה וגו׳ – ואין לדחותו בשתי ידים. נ) כשהרגו יצה״ר של ע״ז – עי׳ למעלה „עבודה־זרה"... של עבירה – של זימה. יחרב העולם – שיבטלו התאוות. נתבקשה ביצה וגו׳ – שאפילו התרנגלת פסקה מלהטיל ביצים.

ארץ־ישראל ולא נמצאה. אמרו: מה נעשה? נהרגנו — יחרב כל העולם. כָּחלו את עיניו והניחוהו. והועיל הדבר להתיש כחו. (יומא סט:).

נא רב שמואל בר נחמן אמר: „והנה טוב" זה יצר טוב, „והנה טוב מאד"[1] — זה יצר רע. וכי יצר־הרע טוב מאד — אֶתְמְהָא! אלא שאִלולי יצר־הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא־ונתן. וכן שלמה אומר: „כי היא קנאת איש מרעהו"[2]. (בר' פט).

נב אמר ריש־לקיש: בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הם לא חטאו, אנו לא באנו לעולם. (ע"ז ה.).

נג דרש ר' יהודה בר' אֶלְעָאי: לעתיד לבוא מביאו הקדוש־ברוך־הוא ליצר־הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר גבוה; רשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכים והללו בוכים; צדיקים בוכים ואומרים: היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה! רשעים בוכים ואומרים: היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה! ואף הקב"ה תמה עמהם, שנאמר: „כה אמר ה' צבאות, כי יפלא בעיני שארית העם הזה... גם בעיני יפלא"[3]. (סוכה נב.).

II. מִצְוָה וַעֲבֵרָה.

נד אמר רב הונא אמר ר' אלעזר: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים — בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו. מן התורה, שנאמר: „לא תלך עמהם"[4], ונאמר: „קום לך אתם"[5]; מן הנביאים, שנאמר: „אני ה' מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך"[6]; מן הכתובים, שנאמר: „אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן"[7]. (מכות י:).

נה „וְלֹא תִטַּמְּאוּ בָּהֶם וְנִטְמֵתֶם בָּם"[8] — אדם מטמא עצמו מעט, מטמאין אותו הרבה; מלמטה — מטמאין אותו מלמעלה; בעולם־הזה — מטמאין אותו לעולם־הבא.

„וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים"[9] — אדם מקדש עצמו מעט — מקדשין אותו הרבה; מלמטה — מקדשין אותו מלמעלה; בעולם־הזה מקדשין אותו לעולם־הבא. (יומא לט.).

נו שנו רבותינו: לעולם יראה אדם עצמו כאִלו חציו חַיָּב וחציו זַכַּאי. עשה מצוה אחת — אשריו, שהכריע עצמו לכף־זכות; עבר עבֵרה אחת — אוי לו, שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר: „וחוטא אחד יאבד טובה הרבה"[10] — בשביל חטא יחידי שחטא אבד ממנו טובות הרבה.

ר' אלעזר בר' שמעון אומר: לפי שהעולם נִדּוֹן אחר רֻבּוֹ והיחיד נדון אחר רֻבּוֹ, עשה מצוה אחת אשריו, שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לכף זכות; עבר עבֵרה

[1] בר' א' לא. [2] קהל' ד', ד. [3] זכ' ח', ו. [4] במ' כ"ב, יב. [5] שם שם, כ. [6] ישע' מ"ח, יז. [7] מש' ג', לד. [8] ויק' י"א, מג. [9] שם שם, מד. [10] קהל' ט', יח.

כחלו את עיניו — עִורו את עיניו בסם. להתיש — להחליש. נב) אנו לא באנו לעולם — שהיו כמלאכים ולא היו מולידים בנים. נד) לא תלך... קום לך — בבלעם נאמר, לומר לך שאין מעכבין.

אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לכף־חובה, שנאמר: „וחוטא אחד יאבד טובה הרבה"—בשביל חטא יחידי שחטא זה אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה. (קיד' מ).

נז הזכות יש לה קרן ויש לה פֵּרות, שנאמר: „אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו"[1]; עבירה יש לה קרן ואין לה פרות, שנאמר: „אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו"[2]. ואלא מה אני מְקַיֵּם: „ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו"[3]? — עבֵרה שעושה פרות יש לה פרות, ושאין עושה פרות אין לה פרות.

מחשבה טובה הקדוש־ברוך־הוא מְצָרְפָהּ למעשה, שנאמר: „אז נדברו יראי ה'... ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ו ל ח ו ש ב י שמו"[4]. מה „ולחושבי שמו"? אמר רב אסי: אפילו חשב אדם לעשות מצוה, ונֶאֱנַס ולא עֲשָׂאָהּ מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה. מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, שנאמר: „און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'"[5]. ואלא מה אני מְקַיֵּם: „הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פ ר י מ ח ש ב ו ת ם"[6]? — מחשבה שעושה פרות הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה שאין בה פרי אין הקב"ה מצרפה למעשה. (קיד' מ.).

נח הזכות אינה עֲקָרָה ועושה פֵּרות, אבל העבֵרה עקרה. (שו"ט סב).

נט ר' אליעזר בן יעקב אומר: העושה מצוה אחת קונה לו פְּרַקְלִיט אחד, והעובר עברה אחת קונה לו קַטֵּגוֹר אחד. תשובה ומעשים טובים כְּתְרִים בפני הפורענות. (אב' פ' ד').

ס אמר רב הֻנָּא בר אִידִי: כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר: „שומר מצוה לא ידע דבר רע"[7].

אמר רב אַסִי, ויש אומרים רבי חֲנִינָא: אפילו הקדוש־ברוך־הוא גוזר גזרה הוא מבטלה, שנאמר: „באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה"[8], וסמוך לו „שומר מצוה לא ידע דבר רע". (שבת סג).

סא ר' חנינא בן דוסא אומר: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקַיֶּמֶת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקימת.

אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי: חכם וירא־חטא מה הוא? אמר להם: הרי זה אומן וכלי־אומנתו בידו. חכם ואין ירא־חטא מהו? אמר להם: הרי זה אומן ואין כלי־אומנתו בידו. ירא־חטא ואין חכם מהו? אמר להם: אין זה אומן, אבל כלי־אומנתו בידו. (אב' פ' ג; אדר"נ פ' כב).

[1] ישע' ג', י. [2] שם שם, יא. [3] מש' א', לא. [4] מלא' ג', טז. [5] תהל' ס"ו, יח. [6] ירמ' ו', יט. [7] קהל' ח', ה. [8] שם שם, ד.

נז) הזכות יש לה קרן וגו' — שכר מצוה שאדם אוכל בעוה"ז אינו אלא פירות ועיקר השכר שמור לעוה"ב. עבירה... ואין לה פירות — שאין נפרעין מן האדם יותר מכדי רשעו. עבירה שעושה פירות — כגון חוטא ומחטיא. מצרפה למעשה — מעלה עליו כאלו כבר עשאה ונותן לו שכר. נאנס — שאירע לו אונס ועכוב. מחשבה שעושה פירות — שסופה בא לידי מעשה. נט) פרקליט — מלאך מליץ. קטגור — משטין. כתרים בפני הפורענות — כמגן בפני העונש. באשר דבר מלך שלטון וגו' — כלו' בשיוצאת גזירת מלכו של עולם, „מי יאמר לו מה תעשה? — שומר מצוה".

סב ר׳ סִימוֹן ור׳ אלעזר היו יושבים. עבר עליהם ר׳ יעקב בר אַחָא. אמר אחד לחברו: נעמוד לפניו, שאדם ירא חטא הוא. אמר חברו: נעמוד לפניו, שאדם בן־תורה הוא. אמר לו: אני אומר לך, שאדם ירא חטא הוא, ואתה אומר שאדם בן־תורה הוא! (שבת לא:).

סג „יִרְאַת ה׳ טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לָעַד״[1] — אתה מוצא, אדם שונה מדרש הלכות ואגדות, ואם אין בו יראת־חטא אין בידו כלום. משל לאדם שאמר לחברו: יש לי אלף מדות של תבואה, יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין. אמר לו חברו: יש לך אַפּוֹתֵקָאוֹת לִתֵּן אותן בהם? אם יש לך כן — הכל שלך, ואם לאו — אין בידך כלום. כך אדם שונה הכל. אמרו לו: אם יש לך יראת־חטא הכל שלך, שנאמר: „והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמה... יראת ה׳ היא אוצרו״[2]. (שמ״ר פ׳ ל).

סד אמר ר׳ אַבָּהוּ: כל המְעַשֶּׂה את חברו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו עֲשָׂאָהּ. (סנה׳ צט:).

סה אמר ר׳ יונתן: כל העושה מצוה אחת בעולם־הזה מְקַדַּמְתּוֹ והולכת לפניו לעולם הבא, וכל העובר עבירה אחת בעולם הזה מְלַפַּפְתּוֹ והולכת לפניו ליום הדין. רבי אלעזר אומר: קשורה בו ככלב. (סוטה ג:).

סו תניא, אמר ר׳ יוסי ברבי יהודה: אדם עובר עברה פעם ראשונה מוחלין לו, שניה מוחלין לו, שלישית מוחלין לו, רביעית אין מוחלין לו, שנאמר: „כה אמר ה׳ על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו״[3], ואומר: „הן כל אלה יִפְעַל אל פעמים שלש עם גבר״[4]. (יומא פו:).

סז דרש רב יהודה בר נחמני מתורגמנו של ריש לקיש: מהו שנאמר: „אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף״[5] — אם יאמר לך יצר־הרע חֲטָא והקדוש־ברוך־הוא מוחל לך— אל תאמן. שֶׁמָּא תאמר: מי מעיד בי? — אבני ביתו של אדם וקורות ביתו והוטי ביתו מעידים בו, שנאמר: „כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה״[6]. וחכמים אומרים: נשמתו של אדם מעידה בו, שנאמר: „משוכבת חיקך שמור פתחי פיך״[5] — איזהו דבר ששרוי בחיקו של אדם? — הֱוֵי אומר: זו נשמה.

ר׳ זריקא אמר: שני מלאכי־השרת המְלַוִּים אותו הם מעידים בו, שנאמר: „כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך״[7]. ויש אומרים: אבריו של אדם מעידים בו, שנאמר: „ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל״[8]. (חג׳ טז; ע״י).

כה אמר ר׳ יצחק בר פִּנְחָס: כל עונות אדם חקוקים לו על עצמותיו. (כלה ב׳ פ׳ ג).

סח אמר ר׳ יוחנן: כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא שוב אינו חוטא, שנאמר: „רגלי חסידיו ישמור״[9].

[1]תהל׳ יט, י. [2]ישע׳ ל״ג, ו. [3]עמו׳ ב׳, ו. [4]איוב ל״ג, כט. [5]מיכה ז׳, ה. [6]חבק׳ ב׳, יא. [7]תהל׳ צ״א, יא. [8]ישע׳ מ״ג, יב. [9]ש״א ב׳, ט.

סב) שאדם ירא חטא הוא — וגדול מבן תורה. סג) אפותקאות — אוצרות. סד) המעשה את חברו וגו׳ — המביא את חברו לידי עשית מצוה. סה) מקדמתו — קודמת ובאה לפניו. מלפפתו — נכרכת עליו ודבקה בו. סח) רגלי חסידיו ישמור — כלו׳ ישמרם בסוף ימיהם שלא יחטאו.

דבי ר׳ שילא אמרו: כיון שבא לידו דבר עברה פעם ראשונה ושניה ולא חטא שוב אינו חוטא, שנאמר: „רגלי חסידיו ישמור״. (יומא לח:).

ע אמר רב הונא: כיון שעבר אדם עברה ושָׁנָה בה נַעֲשֵׂית לו כְּהֶיתֵּר. (יומא פ״ו).

עא דרש רב עוּלָא: מהו שנאמר: „אל תרשע הרבה״ וגו׳? הרבה הוא שלא ירשע — ומעט ירשע? אלא מי שאכל שום וריחו נודף — יחזור ויאכל שום אחר ויהא ריחו נודף: (שבת לא:).

עב מצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה. (אב׳ פ״ד).

עג „כִּי יִהְיֶה אִישׁ שׂוֹנֵא לְרֵעֵהוּ וְאָרַב לוֹ״ [1] — מכאן אמרו: עבר אדם על מצוה קלה, סופו לעבור על מצוה חמורה; אם עבר על מצות „ואהבת לרעך כמוך״ [2], סופו לעבור על „לא תִקֹּם ולא תטֹר״ [2], ועל „לא תשנא את אחיך״ [3], ועל „וחי אחיך עמך״ [4], עד שבא לידי שפיכות דמים, לכך נאמר: „וכי יהיה איש ש ו נ א לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש״. (ספרי: ילק״ש שופטים).

עד אמר ריש לקיש: אין אדם עובר עברה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות. (סוטה ג.).

עה אל תבעט ולא תחטא; אל תשתכר ולא תחטא. (בר׳ כט.).

עו תני דבי רבי ישמעאל: עברה מטמטמת לבו של אדם, שנאמר: „ולא תטמאו בהם ו נ ט מ ת ם בם״ [5] — אל תקרי „וְנִטְמֵתֶם״ אלא „וְנִטַּמְטֶם״. (יומא לט:).

עז אמר ר׳ יצחק: כל העובר עברה בסתר כאלו דוחק רגלי שכינה. (חג׳ טז.).

עח תניא, היה ר׳ מאיר אומר: אדם עובר עברה בסתר והקדוש־ברוך־הוא מכריז עליו בגלוי. (סוטה ג.).

עט אמר רב כהנא: חצוף עלי מי שמפרש חטאו, שנאמר: „אשרי נשוי פשע כסוי חטאה״ [6]. (בר׳ לה:).

פ אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עברה לשמה במצוה שלא לשמה. (נז׳ כג.).

פא חזקה אין אדם חוטא ולא לו. (ב״מ ה:).

פב אין שליח לדבר עברה. (ב״ק עט.).

[1] דב׳ י״ט, יא. [2] ויק׳ י״ט, יח. [3] שם שם, יז. [4] שם כ״ה, לו. [5] שם י״א, מג. [6] תהל׳ ל״ב, א.

פעם ראשונה ושניה... רגלי חסידיו ישמור — דרש „רגלי״ מלשון „זה שלש רגלים״, כלומר פעמים, ומעוט רבים שנים. ע) ושנה בה — עשאה פעם שניה. עא) מי שאכל שום וגו׳ — כלו׳ שלא יאמר אדם: הואיל ונשקעתי בחטא אוסיף ואחטא. עב) גודרת — מביאה אחריה. עו) מטמטמת — אוטמת ומערבת. ונטמתם — חסר א׳. עז) כאלו דוחק רגלי השכינה — שאומר בלבו אין השכינה כאן. עח) מכריז — מודיע, מפרסם. עט) חצוף — עז פנים. מי שמפרש חטאו — ברבים ואינו מתבייש. פ) עברה לשמה — לשם שמים. פא) ולא לו — שלא להנאת עצמו. פב) אין שליח לדבר עברה — ואין השליח יכול לפטור את עצמו שנשלח לעברה ע״י אחרים.

פג. אין אדם רואה חובה לעצמו. (שבת קיט.).

פד אין החוטא נשכר. (שביע׳ פ׳ ט).

פה אוי לו למי שאינו יודע בין טוב לרע. (סנה׳ קג.).

פו ראשו של החטא מתוק וסופו מר. (קה"ר פ׳ ג).

פז דרש רבא: מהו שנאמר: „הדודאים נתנו ריח״ [1] – אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא. (עיר׳ כא.).

פח אמר רב: עתידין בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא, שיתנו ריח כלבנון, שנאמר: „ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון״ [2]. (בר׳ מג:; ע"י).

פט „וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֵפֶץ״ [3] – אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה. (שבת קנא:)

III. צַדִּיק וְרָשָׁע.

צ „אִמְרוּ צַדִּיק כִּי טוֹב כִּי פְרִי מַעַלְלֵיהֶם יֹאכֵלוּ״ [4] – וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב? אלא טוב לשמים ולבריות – זהו צדיק טוב; טוב לשמים ורע לבריות – זהו צדיק שאינו טוב. כיוצא בדבר אומר: „אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו״ [5] – וכי יש רשע רע ויש רשע שאינו רע? אלא רע לשמים ורע לבריות – זהו רשע רע; רע לשמים ואינו רע לבריות – זהו רשע שאינו רע. (קיד׳ מ.).

צא צדיק והוא טוב למה הוא דומה – לפעמון של זהב וגיל שלו של מַרְגָּלִית. (תנח׳ אמור).

צב הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, שנאמר באברהם: „ואקחה פת לחם וסעדו לבכם״ [6], ולבסוף – „ואל הבקר רץ אברהם״ [7].
הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים, שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם: „השדה נתתי לך [8]... ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא״ [9], ולבסוף נאמר: „וישקל אברהם לעפרון... ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר״ [10]– שלא קבל ממנו אלא קַנְטְרִין. (ב"מ פז.; תנח׳ וירא).

צג תַּנְיָא, ר׳ יוֹסֵי הַגְּלִילִי אומר: צדיקים יצר טוב שופטם, שנאמר: „ולבי חלל בקרבי״ [11], רשעים יצר רע שופטם, שנאמר: „נאם פשע לרשע בקרב לבי״ [12], ובינונים זה

[1] שה"ש ז׳, יד. [2] הוש׳ י"ד, ז. [3] קהל׳ י"ב, א. [4] ישעי׳ ג׳, י. [5] שם שם, יא. [6] בר׳ י"ח, ה. [7] שם שם, ז. [8] שם כ"ג, יא. [9] שם שם, טו. [10] שם שם, טז. [11] תהל׳ ק"ט, כב. [12] שם ל"ו, ב.

פד) נשכר – מרויח. פח) ילכו יונקותיו – נטיעים רבים משמע. פט) לא זכות ולא חובה– וממילא אין להם חפץ ותשוקה. צא) וגיל – ענבל, לשון הפעמון. צב) השדה נתתי–במתנה. קנטרין – שקלים שמשקלם מרובה ומתקבלים בכל מקום. צג) ולבי חלל בקרבי – יצה"ר השוב כמת בקרבי. נאם פשע לרשע – הפשע, כלו׳ יצה"ר, נואם לרשע ושופטו.

וזה שופטם, שנאמר: „יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו"[1]. אמר רבה: כגון אנו בינונים. אמר לו אביי: לא הניח מר חיים לכל בריה! ואמר רבה: יודע אדם בעצמו אם צדיק גמור הוא אם לאו.

אמר רבא: לא נברא העולם אלא לרשעים גמורים ולצדיקים גמורים. ואמר רבא: לא נברא העולם אלא לאחאב בן עמרי ולר' חנינא בן דוסא: לאחאב — העולם הזה, ולר' חנינא בן דוסא — העולם הבא. (בר' סא:; ע"י).

צד הרשעים הם ברשות לבם, אבל הצדיקים — לבם ברשותם. (ב"ר פ' לד).

צד דרש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונוטל טפה ומעמידה לפני הקדוש־ברוך־הוא, ואומר לפניו: רבונו־של־עולם, טפה זו מה תהא עליה — גבור או חלש, חכם או טפש, עשיר או עני? ואלו רשע או צדיק אינו אומר. וכן אמר ר' חנינא: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר: „ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה"[2]. (נדה טז:).

צה שנו רבותינו: רשע בא לעולם — חרון בא לעולם; רשע אבד מן העולם — טובה באה לעולם. צדיק נפטר מן העולם — רעה באה לעולם; צדיק בא לעולם — טובה באה לעולם. (סנה' קיג.).

צו מיתתם של רשעים הנאה להם והנאה לעולם; לצדיקים — רע להם ורע לעולם. יין ושנה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם; ולצדיקים — רע להם ורע לעולם. פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם; ולצדיקים — רע להם ורע לעולם. כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם; ולצדיקים — הנאה להם והנאה לעולם. שקט לרשעים רע להם ורע לעולם; לצדיקים — הנאה להם והנאה לעולם. (שם עא:).

צז „שאת פני רשע לא טוב"[3] — לא טוב להם לרשעים, שנושאין להם פנים בעולם־הזה. „להטות צדיק במשפט"[3] — טוב להם לצדיקים שאין נושאין להם פנים בעולם־הזה. אשריהם לצדיקים, לא דים שזוכים לעצמם אלא שמזכים לבניהם ולבני־בניהם עד סוף כל הדורות: שכמה בנים היו לו לאהרן שראוים לשרף כנדב ואביהוא, שנאמר: „בניו הנותרים"[4], אלא שזכות אבותם עמדה להם. אוי להם לרשעים, לא דים שמחיבים

[1]תהל' קט, לא. [2]דב' י, יב. [3]מש' יח, ה. [4]ויק' י, יב.

משופטי נפשו — שני שופטים משמע. לא הניח מר חיים וגו' — שאם אתה מן הבינונים אין לך צדיק גמור בעולם. לרשעים גמורים — העוה"ז, שאין להם בעוה"ב כלום, כגון אחאב שהיה עשיר מאד. לצדיקים גמורים — העוה"ב, שאין להם בעוה"ז כלום, כגון ר' חנינא בן דוסא, שהיה עני גדול. צד) הם ברשות לבם — יצרם מושל בהם. לבם ברשותם — הם מושלים ביצרם. צה) רשע או צדיק אינו אומר — שזה מסור ביד האדם ואין גוזרין עליו מלמעלה תחלה. צו) לרשעים הנאה להם והנאה לעולם — שאינם יכולים לעשות רעה. צה) שנושאין להם פנים בעוה"ז — ואין מענישין אותם, כדי לטרדם מעוה"ב. טוב... שאין נושאין וגו' — שע"י כך הם באים נקיים מכל חטא לעוה"ב. הנותרים — שנשארו מן השריפה, משמע שאף הם ראויב היו לישרף.

עצמם אלא שמַּקְוִבים לבניהם ולבני־בניהם עד סוף כל הדורות. הרבה בנים היו לו לכנען שהיו ראוים לִסָּמֵךְ כְּטַבִּי עבדו של רבן גמליאל, אלא שחובת אביהם גרמה להם. (יומא פז.).

צט אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן־גדול שִׁמֵּשׁ בכהונה גדולה שמנים שנה — ולסוף נעשה צדוקי. (אב׳ פ׳ ב; בר׳ כ״ט.)

ק ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה אבד את הראשונות, שנאמר: „צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו״[1]; ואפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה — אין מזכירין לו שוב רשעו, שנאמר: „ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו״[1]. (קיד׳ לט:).

קא ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר: אם ראית צדיק יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה דרך, הַקְדֵּם על ידיו שלשת ימים או אַחֵר על ידיו שלשת ימים, כדי שתצא עמו לדרך, מפני שמלאכי־שלום מְלַוִּים אותו, שנאמר: „כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך״[2]. ואם ראית רשע יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה דרך — הקדם על ידיו שלשת ימים או אַחֵר על ידיו שלשת ימים, כדי שלא תצא עמו לדרך, מפני שמלאכי שטן מְלַוִּים אותו, שנאמר: „הפקד עליו רשע ושטן יעמד על ימינו״[3]. (תוס׳ עז פ׳ א).

קב אוי לרשע אוי לשכנו. טוב לצדיק טוב לשכנו. (סוכה נו:).

קג תנא דבי ר׳ ישמעאל: „כי יפול הנופל ממנו״[4] — ראוי זה לפול מששת ימי בראשית, שהרי לא נפל והכתוב קְרָאוֹ „נופל״, אלא שמגלגלין זכות על־ידי זַכַּאי וחובה על־ידי חַיָּב. (שבת לב.).

קד כל המְזַכֶּה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. משה זכה וזִכָּה את הרבים—זכות הרבים תלוי בו, שנאמר: „צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל״[5]; ירבעם בן נבט חטא והחטיא את הרבים — חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: „על חטאות ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל״[6]. (אב׳ פ׳ ה).

קה אמר ר׳ יוחנן: גדולים צדיקים יותר ממלאכי־השרת. (סנה׳ צג.).

קו אמר רבה בר בר חנה: שקולה נשמה של צדיק אחד כנגד כל העולם כלו. (שם קג:).

[1]יחז׳ ל״ג, יב. [2]תהל׳ צ״א, יא. [3]שם קט, ו. [4]דב׳ כ״ב, ח. [5]שם ל״ג, כא. [6]מ״א ט״ו, ל.

ליסמך — להוראה. כטבי עבדו וגו׳ — חכם היה. צט) בעצמך — כלו׳ בצדקתך. ק) הקדם על ידיו וגו׳ — כלומר השתדל לצאת עמו בדרך בשעה אחת אפילו אם תצטרך בשביל כך להקדים או לאחר יציאתך שלשה ימים; וברשע להיפך. קג) כי יפול הנופל — בעשית מעקה כתיב. קראו נופל — על שם סופו. מששת ימי בראשית — כלו׳ עפ״י גזירת שמים. אלא שמגלגלין — גורמין ומביאין; כלו׳ אעפ״י שנגזרה עליו נפילה אתה אל תהא גורם לה ועשה מעקה לגגך. קד) אין מספיקין בידו — אין נותנין לו יכולת.

קז אמר ר' חיא בר אבא אמר ר' יוחנן: ראה הקדוש־ברוך־הוא שהצדיקים מועטים, עמד ושתלם בכל דור ודור, שנאמר: „כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל" [1]. (יומא לח:).

קח על שנים־עשר עמודים הארץ עומדת, שנאמר: „יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" [2]; ויש אומרים: על שבעה עמודים, שנאמר: „חצבה עמודיה שבעה" [3]. ר' אלעזר בן שמוע אומר: על עמוד אחד וצדיק שמו, שנאמר: „וצדיק יסוד עולם" [4]. (חג' יב:).

קט אמר ר' אלעזר: אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא.
אמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: אפילו בשביל צדיק אחד עולם מתקים שנאמר: „וצדיק יסוד עולם" [4]. (יומא לח:).

קי אמר רבא: אלמלי היו הצדיקים רוצים היו בוראים עולם. (סנה' סה:).

קיא „אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לִי דִבֶּר צוּר יִשְׂרָאֵל מוֹשֵׁל בָּאָדָם צַדִּיק" [5] — אמר ר' אבהו: אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל: אני מושל באדם; מי מושל בי? צדיק, שאני גוזר גזרה — והוא מבטלה. (מו"ק טז:).

קיב אמר אביי: אין בעולם פחות משלשים וששה צדיקים, שמקבלים פני שכינה בכל דור, שנאמר: „אשרי כל חוכי לו" [6] — „לו" בְּגִימַטְרִיָּא שלשים וששה. (סנהד' צז:).

קיג „וְנֹגַהּ כָּאוֹר תִּהְיֶה, קַרְנַיִם מִיָּדוֹ לוֹ וְשָׁם חֶבְיוֹן עֻזֹּה" — למה צדיקים דומים בפני שכינה? — כנר בפני האבוקה. (פסח' ח.).

קיד „צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה" [7] — פתח ר' תנחומא: למה נמשלו הצדיקים בתמר וארז ולא באילן אחר? אתה מוצא כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק: זה אילן פלוני, למה שהם קצרים; אבל התמר והארז על ידי שהם גבוהים בקומה הם נראים מרחוק, כך הצדיקים הם נראים מרחוק. (תנה"ק לך לך).

קטו כשאדם נוטע כרם — על מנת שיאכל ממנו ענבים ולשתות ממנו יין או למלאות אותו עשבים? אם נתמלא עשבים וקוצים, מצית בהם את האור ושורפם. נשתַיְרו בו גפנים, הולך ומְזַבְּלוֹ ועודרו ומְכַסְּחוֹ ומשקהו מים בשביל הגפנים בו. אף כך הצדיקים דומים בעולם כעמודים בתוך הבית וכל העולם נשען עליהם. וכך נאמר: „כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל" [8]. (סא"ז פה).

קטז — — כל העולם כלו ניזונים בצדקה והם ניזונים בזרוע. ויש אומרים: כל העולם כלו ניזונים בזכותם והם — אפילו בזכות עצמם אין ניזונים. וכן אמר רב יהודה

[1] ש"א ב', ח. [2] דב' ל"ב, ח. [3] מש' ט', א. [4] שם י', כה. [5] ש"ב כ"ג, ג. [6] ישעי' ל', יח. [7] תהל' צ"ב, יג. [8] חבק' ג', ד. ש"א ב', ח.

קז) מצוקי ארץ — הצדיקים שהם יסודי ארץ. קיב) בגימטריא — עולה בחשבון. קטו) האור — האש. מזבלו — מדשנו בזבל. מכסחו — עוקר את הקוצים. הצדיקים דומים בעולם כעמודים — והעולם מתקיים וניזון בזכותם. קטז) ניזונים בצדקה — בצדקתו של הקב"ה. והם — הצדיקים. בזרוע — בזכות שבידם. בזכותם — של הצדיקים. אינם ניזונים — שמתפרנסים בדוחק.

אמר רב: בכל יום ויום בת־קול יוצאת מהר חורב ואומרת: כל העולם כלו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני — די לו בְקַב חָרוּבִין מערב־שבת לערב־שבת. (בר׳ יז:).

קיז „ה׳ אֹהֵב צַדִּיקִים״[1] — למה הקדוש־ברוך־הוא אוהב צדיקים? שאינם נחלה ואינם משפחה. אתה מוצא הכהנים בית־אב הם, הלוים בית־אב הם, שנאמר: „בית־אהרן ברכו את ה׳, „בית־הלוי ברכו את ה׳״[2] — אם מבקש אדם להיות כהן אינו יכול להיות, לוי אינו יכול, למה? שלא היה אביו לא כהן ולא לוי, אבל אם מבקש אדם להיות צדיק, אפילו גוי, יכול הוא, שאינו בית־אב, לכך הוא אומר: „יראי ה׳ ברכו את ה׳״[2] — „בית יראי ה׳״ לא נאמר אלא „יראי ה׳״ — אינו בית־אב, אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב״ה, לפיכך הקב״ה אוהבם. (במ״ר פ׳ ח).

קיח ר׳ אלעזר רמי: נאמר: „טוב ה׳ לכל״[3], ונאמר: „טוב ה׳ לקויו״[4]: משל לאדם שיש לו פרדס, כשהוא משקה־משקה את כלו, כשהוא עודר — אינו עודר אלא טובים שבהם. (סנה׳ לט.).

קיט ר׳ שמעון בן יהודה אומרו משום ר׳ שמעון בן יוחאי: הנוי והכח והעֹשר והכבוד והחכמה והזקנה והשֵׂיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם. (אב׳ פ׳ ו).

קכ חָס הקדוש־ברוך־הוא על כבודם של צדיקים יותר מכבודו. (פסיק׳).

קכא אמר ר׳ חיא בר אבא אמר ר׳ יוחנן: אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר: „וזרח השמש ובא השמש״[5] — עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי. (יומא לח:).

קכב אמר ר׳ חמא בר חנינא: גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם. (חול׳ ז.).

קכג „הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמֻתוּ״[5] — אלו צדיקים שבמיתתם נקראו חיים; „והמתים אינם יודעים מאומה״[6] — אלו רשעים שבחייהם קרוים מתים. (בר׳ יח).

קכד אמר ר׳ אלעזר אמר ר׳ חנינא: צדיק אבד — לדורו אבד. משל לאדם שאבדה ממנו מרגלית, כל מקום שהיא מרגלית שְׁמָהּ — לא אבדה אלא לבעלה. (מג׳ טו.).

קכה „צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח, כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה״[7] — למה נמשלו הצדיקים לתמר וארז? אלא אתה מוצא רוב האילנות אף־על־פי שהם נקצצים נוטלין נֵצֶר מהם ושותלין במקום אחר, ומיד הם עולים; אבל התמר והארז כיון שנקצצים, מי יוכל להעמיד אחרים תחתיהם, אלא לשנים הרבה וביגיעה גדולה. כך אם אבד צדיק מן העולם, מי יוכל להעמיד אחר תחתיו מיד? אלא אחר כמה שנים. (תנה״ק לך לך).

[1] תהל׳ קמ״ו, ח. [2] שם קל״ה, יט, כ. [3] שם קמ״ה, ט. [4] איכה ג׳, כה. [5] קהל׳ א׳, ה. [6] שם ט׳, ה. [7] תהל׳ צ״ב, יג.

חנינא בני — ר׳ חנינא בן דוסא, שהיה צדיק ועני גדול. בקב חרובין — במדה אחת של חרובים, שהם מאכל עניים. קיח) לקויו — ולא לכל משמע. משקה את כלם — ואינו מדלג על האילנות הרעים. אינו עודר אלא את הטובים — כך הקב״ה משגיח על הצדיקים השגחה מיוחדת. קיט) הנוי — היופי. קכא) נפטר — מת. קכה) נצר — ענף לנטיעה.

קכו שנו רבותינו: „הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה"[1] — תְּנֶהָ לו כמו שנְּתָנָהּ לך בטהרה אף אתה בטהרה. משל למלך בשר־ודם שחלק בגדי מלכות לעבדיו. פקחים שבהם קִפלום והניחום בקופסא; טפשים שבהם הלכו ועשו בהם מלאכה. לימים בקש המלך את כליו. פקחים שבהם החזירום לו כשהם מְגוּהָצִים; טפשים שבהם החזירום לו כשהם מלוכלכים. שמח המלך לקראת פקחים וכעס לקראת טפשים. על פקחים אמר: יִנָּתנו כלים לאוצר והם ילכו לבתיהם לשלום; ועל טפשים אמר: כלים ינתנו לכביסה והם יתחבשו בבית־האסורים. אף הקדוש־ברוך־הוא על גופם של צדיקים אומר: „יבוא שלום ינוחו על משכבותם"[2], ועל נשמתם הוא אומר: „והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים"[3]; על גופם של רשעים הוא אומר: „אין שלום אמר ה' לרשעים"[4], ועל נשמתם הוא אומר: „ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע"[3]. (שבת קנב.)

קכז אמר ר' יוסי בן שאול: בשעה שהצדיק נפטר מן העולם אומרים מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, צדיק פלוני בא. אומר להם: יבואו צדיקים ויצאו לקראתו, ואומרים לו: „יבא שלום ינוחו על משכבותם"[2].

אמר ר' אלעזר: בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי־השרת יוצאות לקראתו, אחת אומרת לו: „בוא שלום"[2], ואחת אומרת: „הולך נכחו"[2], ואחת אומרת לו: „יבא שלום ינוחו על משכבותם"[2]. ובשעה שהרשע נאבד מן העולם שלש כתות של מלאכי־חבלה יוצאות לקראתו, אחת אומרת: „אין שלום אמר ה' לרשעים"[4], ואחת אומרת לו: „למעצבה תשכבון"[5], ואחת אומרת לו: „רדה והשכבה את ערלים"[6]. (כת' קד.)

קכח שקולה מיתתם של צדיקים כשריפת בית אלהינו. (ר"ה יח:)

קכט אמר ר' יהושע בן לוי משום בר קַפָּרא: כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש־ברוך־הוא סופרן ומניחן בבית־גנזיו, שנאמר: „נודי ספרת אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך"[7]. (שבת קה:)

קל בשמת ר' חִיָא בר אַדָא בן אחותו של בר־קַפָּרָא בכה עליו ריש־לקיש, שהיה רבו, משום שתלמידו של אדם חביב עליו כבנו. נכנס והספיד עליו: „דודי ירד לגנו לערוגת הבשם לרעות בגנים"[8] — „דודי" זה הקדוש־ברוך־הוא, „ירד לגנו" — זה העולם, „לערוגת הבשם" — אלו ישראל, „לרעות בגנים" — אלו אומות־העולם, „וללקוט שושנים" — אלו הצדיקים שביניהם, שמסלקם ביניהם לְטָעֵם בישראל. מָשָׁלוּ משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן והיה חביב עליו יותר מראי. מה עשה המלך? נטע לו פרדס, בשעה שהיה הבן עושה רצונו של אביו היה מחזר בכל העולם כלו ורואה איזו נטיעה יפה בעולם ונוטעה בתוך פרדסו, ובשעה שהיה מכעיסו היה מקצץ כל נטיעותיו. כך בשעה שישראל עושים רצונו של מקום מחזר בכל העולם כלו ורואה איזה צדיק באומות־העולם ומביאו ומדבקו לישראל, כגון יתרו ורחב, ובשעה שהם מכעיסים אותו — מסלק הצדיקים שביניהם. (ירוש' בר' פ' ב).

[1]קהל' י"ב, ז. [2]ישעי' נ"ז, ב. [3]ש"א כ"ה, כט. [4]ישעי' מ"ח, כב. [5]שם נ', יא. [6]יחז' ל"ב, יט. [7]תהל' נ"ו, ט. [8]שה"ש ו', ב.

קכו) קפלום — כפלו אותם. בקופסא — בארגז. מגוהצים — נקיים וחלקים. מלוכלכים — לא נקיים. יתחבשו — יאסרו.

קלא ר׳ אַבָּהוּ בשם ר׳ אלעזר אומר: כל צדיק וצדיק שאומות־העולם הורגים אותם הקדוש־ברוך־הוא כותב בפורפירא שלו, והקב״ה אומר להם: למה הרגתם צדיקים שלי? והם כופרים ואומרים: לא הרגנום. מה הקב״ה עושה? מוציא פורפירא שלו וְדָנָם ונותן להם אֶפוֹפְסִין. (שו״ט ט; ילק״ש).

קלב אין עושין נְפָשות לצדיקים – דבריהם הם הם זכרונם. (שקל׳ ז).

קלג אמר עקיבא בן מהללאל: מוטב לי לִקָרא שוטה כל ימי ולא לֵעָשות שעה אחת רשע לפני המקום. (עד׳ ה).

קלד ארבעה נקראו רשעים. אלו הן: הפושט ידו לחברו להכותו, אף על פי שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר: „ויאמר לרשע למה תכה רעך״[1] – „הִכִּיתָ״ לא נאמר, אלא „תַכֶּה״; והלוה ואינו משלם, שנאמר: „לוה רשע ולא ישלם״[2]; ומי שיש בו עזות־פנים ואינו מתביש לפני מי שגדול ממנו, שנאמר: „העז איש רשע בפניו״[3]; ומי שהוא בעל מחלקת, שנאמר: „סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה״[4]. (תנח׳ קרח).

קלה „וְהָרְשָׁעִים כַּיָּם נִגְרָשׁ וגו׳״[5] – מה הים הזה הגלים שבתוכו מתגאים ועולים, כיון שכל אחד ואחד מהם מגיע לחול הוא נשבר וחוזר, וחברו רואה אותו אף הוא שנשבר– ומתגאה ועולה ואינו חוזר בו. כך הם הרשעים רואים אלו את אלו והם מתגאים. כל הדורות – דורו של אנוש, דור המבול ודור הפלגה – לא למדו אלו מאלו, אלא מתגאים, לפיכך נמשלו כים – „והרשעים כים נגרש״. (תנה״ק ויקרא).

קלו אמר ר׳ שמעון בן לקיש: רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה, שנאמר: „ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו׳״[6]. לא נאמר, אלא „הפושעים״ – שפושעים והולכים לעולם. (עיר׳ יט.).

קלז נִתַּאי הָאַרְבֵּלִי אומר: הַרְחֵק משכֵן רע ואל תתחבר לרשע. (אב׳ פ׳ א).

קלח אמר ר׳ יוחנן: אסור לו לאדם להסתכל בדמות אדם רשע, שנאמר: „לולי פני יהושפט אני נושא אם אביט אליך ואם אראך״[7].

שאל רבי את ר׳ יהושע בן קרחה: במה הארכת ימים? אמר לו: קצת בחיי? אמר לו: רבי, תורה היא וללמוד אני צריך. א״ל: מִיָּמַי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע. (מג׳ כח.).

קלט מותר להתגרות ברשעים בעולם־הזה. ואם לְחָשְׁךְ אדם לומר: והלא נאמר: „אל תתחר במרעים ואל תקנא בעשי עולה״[8]? אמור לו: מי שלבו נוקפו אומר כן; אלא „אל תתחר במרעים״–להיות כמרעים, „ואל תקנא בעושי עולה״–להיות כעושי עולה. (בר׳ ז:).

[1]שמ׳ ב׳, יג. [2]תהל׳ ל״ז, כא. [3]מש׳ כ״א, כט. [4]במ׳ ט״ז, כו. [5]ישע׳ נ״ז, כ. [6]שם ס״ו, כד. [7]מ״ב ג׳, יד. [8]תהל׳ ל״ז, א.

קלא) בפורפירא – בלבוש ארגמן; ויש גורסין „בפנקס״ – בפנקס. אפופסין – כתב של גזר־דין. קלב) נפשות – ציונים ומצבות ע״ג הקברים. קלה) נשבר וחוזר – לאחוריו. ואינו חוזר בו – למוטב. קלט) ואם לחשך אדם לומר–ילחש אדם באזנך לפתות את דעתך בדברי הכתוב. שלבו נוקפו – שלבו מכהו כלו׳ שהוא פחדן ביותר.

קמ ארורים הרשעים – שאפילו הטובה שעושים אינה שלמה. (תנח' מקץ, רש"י).

קמא כל טובתם של רשעים – רעה היא אצל צדיקים. (יבמ' קג.).

קמב שלות רשעים – סופה תקלה. (יומא פו:).

קמג „וַיַּרְא בָּלָק"[1] – נוח לרשעים שיהו סומים, שעיניהם מביאות מארה לעולם. (במ"ר פ' כ; תנח' בלק).

קמד אין אדם מֵשים עצמו רשע. (יבמ' כה:).

קמה „בְּצֵאת לִפְנֵי הֶחָלוּץ וְאוֹמְרִים הוֹדוּ לַה' כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ"[2] – אמר ר' יונתן: מפני מה לא נאמר בהודאה זו „כי טוב"? לפי שאין הקדוש־ברוך־הוא שמח במפלתם של רשעים. ואמר ר' יונתן: מהו שנאמר: „ולא קרב זה אל זה כל הלילה"[3], באותה שעה בקשו מלאכי־השרת לומר שירה לפני הקב"ה. אמר להם: מעשי־ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני?! (סנה' לט.).

קמו אסור לו לאדם שיתפלל על הרשעים, שיסתלקו מן העולם; שאלמלי סלקו הקדוש־ברוך־הוא לתרח מן העולם, כשהיה עובד עבודה־זרה, לא בא אברהם. (מדה"ג וירא).

קמז גור טוב מכלב רע אל הגדל; גור רע מכלב רע – על אחת כמה וכמה. (ויק"ר פ' טו).

קמח תולין את הַקִּלְקָלָה במקולקל. (ב"ב כט:).

קמט רבי שמעון אומר: מנין אתה אומר, שכל המחטיא את האדם יותר קשה מן ההורגו? – שההורגו, הורגו בעולם הזה ויש לו חלק לעולם הבא, והמחטיאו, הורגו בעולם הזה ולעולם הבא. (תנח' פנחס; ילק"ש).

קנ „וַאֲשֵׁרֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ"[4] – ומה אילנות שאין אוכלים ואין שותים ואין מריחים, אמרה תורה: השחת, שרוף וכַלֵּה, הואיל ובא לאדם תַּקָּלָה על ידם; המתעה את חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה על אחת כמה וכמה.

„וְנִתַּצְתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתָם"[4] – מה חטאו עצים ואבנים? אלא, לפי שבאה לאדם תקלה על ידיהם, אמר הכתוב „ונתצתם". והרי דברים קל־וחמר: ומה אם עצים ואבנים, שאין להם לא זכות ולא חובה, לא טובה ולא רעה, אלא על ידי שבאה לאדם תקלה על ידיהם, אמר הכתוב „ונתצתם", אדם, שהוא מחטיא חברו ומטהו מדרך חיים לדרך מות – על אחת כמה וכמה. (סנה' נה; שמחות פ' ח).

---

[1] במ' כ"ב, ב. [2] דה"ב כ', כא. [3] שמ' י"ד, כ. [4] דב' י"ב, ג.

קמג) סומים – עורים. קמד) משים עצמו רשע – מעיד על עצמו שהוא רשע. קמה) בצאת לפני החלוץ וגו' – במלחמת יהושפט עם עמון ומואב כתיב. לא נאמר בהודאה זו כי טוב – כמו שנאמר בשאר מקומות „הודו לה' כי טוב". במפלתם של רשעים – שנפלו בני עמון ומואב לפני ישראל. מעשי ידי טובעים – המצרים. קמח) תולין את הקלקלה במקולקל – כשמוצאין מעשה רע ואין יודעין מי עשאו תולין אותו כסתמא באדם רע. קנ) תקלה – מכשול.

קנא ר׳ יהושע היה אומר: חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פְרושה ומַכּות־פרושים — הרי אלו מבלי עולם.

איזהו חסיד שוטה? ראה תינוק מבַעְבֵּע בנהר, אמר: לכשאחלוץ תפִלַּי אצילנו; עַם כשהוא חולץ תפליו הוציא זה את נפשו. ראה אשה טובעת בנהר ואמר: לאו הדרך־ארץ להסתכל בה ולהצילה. ראה תאנה בִּכּוּרָה, אמר: במי שאפגע בו תחלה אתננה לו.

איזהו רשע ערום? אמר ר׳ יוחנן: זה המַטְעִים דבריו לדַיָּן קודם שיבוא בעל־דין חברו. ר׳ אַבָּהו אומר: זה הנּוֹתן דינר לעני להשלים לו מאתים זוז, ששנינו: מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. רב יוסף בר חָמָא אמר רב ששת: זה המכריע אחרים באורחותיו. ר׳ זְרִיקָא אמר רב הונא: זה המֵקל לעצמו ומַחמִיר לאחרים.

אשה פרושה — שנו רבותינו: בתולה צַלְיָנִית ואלמנה שובָבִית הרי אלו מבלי עולם. הוסיפו עליהן בתולה צַיְמָנִית.

מַכּות פרושים — שנו רבותינו: שבעה פרושים הם: פרוש שִׁכְמִי, פרוש נִקְפִּי, פרוש קִזַּאי, פרוש מְדוֹכְיָא, פרוש ,מה חובתי ואעשנה׳, פרוש מאהבה, פרוש מיראה.

אמר לה יַנַּאי המלך לאשתו: אל תתיראי מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים, אלא מן הצבועים שדומים לפרושים, שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס.
(סוטה כ—כב; ירוש׳ סוטה פ׳ ג)

קנב אמר יצחק: מהו שנאמר: ״ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי״[1]? — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא לדואג הרשע: מה לך לספר חקי? כשאתה מגיע לפרשת מרצחים

[1]תהל׳ נ׳, טז.

קנא) חסיד שוטה וגו׳ — מפורש למטה. ומכות פרושים — פרושים שהם כמכות ונגעים לעולם. מבלי עולם — מאבדין העולם ומביאין הפסד. מבעבע — יורד ועולה במים וקרוב לטבוע. עם כשהוא חולץ — בעוד שהוא חולץ. תאנה בכורה—שנתבשלה ראשונה והנאתה מרובה. אתננה לו — ואינו רוצה ליהנות בעצמו. המטעים דבריו — ממתיק ומנעים לו את דבריו כדי להכניסם ללבו. להשלים לו וגו׳ — כלו׳ שהיו לעני מאתים זוז פחות דינר ובכוונה הוא נותן לו דינר, כדי שיהו ביד העני מאתים ובכך יפטר הוא ואחרים מליתן לו צדקה להבא, שהרי שנינו וגו׳. מכריע אחרים באורחותיו — משתדל להראות בעיני הבריות כחסיד בכל דרכיו לומר: ראו ועשו כמוני, ומכסה בזה על תועבותיו. צלינית — מרבה בתפלה תמיד. שובבית — נכנסת ויוצאת בבתי השכנות להתפלל על החולות והיולדות וכדומה. צימנית — מרבה בתעניות. שבעה פרושים — כל אלו הם מן הצבועים שעושים מעשים רעים ונראים כיראי שמים; ועל שם צביעותם נתנו להם שמות שונים כ״א לפי טבעו. שכמי—שנוהג ביראת שמים להנאתו כשכם בן חמור שנימול. נקפי — מהלך בשפלות עקב בצד גודל, ומתוך כך ינקף אצבעות רגליו באבנים. קזאי — עושה עצמו כעוצם עיניו שלא להסתכל בנשים ומתוך כך מטיח ראשו בכותל ומקיז דם לעצמו. מדוכיא — מדוכה, שהולך בראש כפוף כראש העלי של המכתשת. מה חובתי וגו׳—כמי שאומר: למדוני מה לי לעשות עוד. מאהבה... מיראה— שמראה בעצמו אהבה ויראת שמים למראית עין. הצבועים — המתראים כפרושים וצנועים ואינם כך. כמעשה זמרי — בן סלוא (במ׳ כה). כפנחס — בן אלעזר הכהן. קנב) לדואג הרשע — שהיה עצור בבית אלהים להתפלל ויצא והלשין על דוד לפני שאול ונהרגו על ידו כהני נוב.

ולפרשת מספרי לשון־הרע, מה אתה דורש בהן? „ותשא בריתי עלי פיך"[1] — אמר ר' אמי: אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ. (סנה' קו:).

קנג מפרסְמִין את החנֵפים מפני חלול השם. (יומא פו:).

IV. תְּשׁוּבָה.

קנד „עַל־כֵּן יוֹרֶה חַטָּאִים בַּדָּרֶךְ"[2] — שמורה דרך תשובה. שאלו לחכמה: חוטא מהו עָנשו? — אמרה להם: „חטאים תרדף רעה"[3]. שאלו לנבואה: חוטא מהו ענשו? — אמרה להם: „הנפש החוטאת היא תמות"[4]. שאלו לתורה: חוטא מהו ענשו? אמרה להם: יביא אשם ויתכפר לו. שאלו להקדוש־ברוך־הוא: חוטא מהו ענשו? — אמר להם: יעשה תשובה ויתכפר לו, זהו שנאמר: „על כן יורה חטאים בדרך" — יורה לחטאים דרך לעשות תשובה. (ירוש' סנה' פ' יב; איכ"ר).

קנה בשכונתו של ר' מאיר היו בַּרְיוֹנִים, והיו מצערים אותו הרבה. התפלל עליהם ר' מאיר שימותו. אמרה לו ברוּרְיָה אשתו: מה דעתך? משום שנאמר: „יתמו חטאים..."[5]? וכי נאמר „חוטאים"? — „חטאים" נאמר; ועוד הַשְׁפֵּל לסוף המקרא: „ורשעים עוד אינם", כיון שיתמו חטאים — ורשעים עוד אינם; אלא בַּקֵּשׁ עליהם רחמים שיחזרו בתשובה — „ורשעים עוד אינם!" בַּקֵּשׁ עליהם רחמים וחזרו בתשובה. (בר' י).

קנו בשכונתו של ר' זירא היו בריונים, שהיה מקרבם כדי שיחזרו בתשובה, והיו החכמים מקפידים. כשמת ר' זירא אמרו הבריונים: עד עכשָו היה „קטינא חרוך־שוקים" שהיה מבקש רחמים עלינו, עכשו מי יבקש עלינו רחמים? הרהרו בלבם ועשו תשובה. (סנה' לז.).

קנז ר' אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את ר' אליעזר: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? — אמר להם: וכל־שֶׁכֵּן, ישוב היום שמא ימות למחר — ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו: „בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר"[6].

אמר ר' יוחנן בן זכאי: משל למלך שזִמן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן. פִּקחים שבהם קִשטו את עצמם וישבו על פתח בית המלך, אמרו: כלום חסר לבית המלך? טפשים שבהם הלכו למלאכתם, אמרו: כלום יש סעודה בלא טורח? פתאום בקש המלך את עבדיו. פקחים שבהם נכנסו לפניו כשהם מְקֻשטים, והטפשים נכנסו לפניו

[1] תהל' נ', טז. [2] שם כ"ה, ח. [3] מש' י"ג, כא. [4] יחז' י"ח, ד. [5] תהל' ק"ד, לה. [6] קהל' ט', ח.

משפה ולחוץ — ולא מן הלב. קנג) **מפרסמין את החנפים** — מודיעין על הצבועים ברבים. **מפני חלול השם** — שלא יאמרו הרי ת"ח ועושים תועבות. קנד) **תרדף רע** — פורענות. קנה) **בריונים** — פריצים. **חטאים נאמר** — והיא היתה קוראת חטאים בחט"ף; כלו' עוונות. **השפל וגו'** — כלו' ראה מה שכתוב בסוף המקרא. קנו) **קטינא חרוך שוקים** — כך נקרא ר' זירא על שם מאורע (עי' ספר שני „מלואים" IX). קנז) **וכל שכן** — שצריך לשוב בכל יום מחמת ספק. **פקחים** — חכמים.

כשהם מלובלבים. שמח המלך לקראת פקחים וכעס לקראת טפשים. אמר: הללו שקשטו את עצמם לסעודה ישבו ויאכלו וישתו, הללו שלא קשטו את עצמם לסעודה יעמדו ויראו. חתָנו של ר' מאיר אומר משום ר' מאיר: והלואי, אף הם נראים כמשמשים, אלא אלו ואלו יושבין, הללו אוכלים והללו רעבים, הללו שותים והללו צמאים, שנאמר: „כה אמר ה' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו, הזה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב"[1]. (שבת קנג:).

קנח ר' יעקב אומר: העולם־הזה דומה לפרוֹזְדוֹר בפני העולם־הבא. הַתְקֵן עצמך בפרוזדור כדי שתכָּנס לטְרַקְלִין.

הוא היה אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים־טובים בעולם־הזה מכל חיי העולם־הבא; ויפה שעה אחת של קורת־רוח בעולם־הבא מכל חיי העולם־הזה. (אב' פ' ד).

קנט „מְעֻוָּת לֹא יוּכַל לִתְקֹן וְחֶסְרוֹן לֹא יוּכַל לְהִמָּנוֹת"[2] – בעולם הזה מי שהוא מְעֻוָּת יכול להתקן ומי שהוא מְחֻסר יכול להמנות, אבל לעתיד לבוא מי שהוא מְעֻוָּת אינו יכול להתקן ומי שהוא מְחֻסר אינו יכול להמנות. יש מן הרשעים שהיו חברים זה לזה בעולם הזה, אחד מהם הקדים ועשה תשובה קודם מיתתו, ואחד לא עשה תשובה; לעתיד לבוא נמצא זה עומד בחבורת צדיקים וזה עומד בחבורת רשעים, והוא רואה את חברו ואומר: אוי לי! שמא משא־פנים בדין? אני וזה גנבנו כאחד, אני וזה גזלנו כאחד ועשינו כל מעשים רעים שבעולם כאחד, וזה עומד בחבורת צדיקים ואני בחבורת רשעים. משיבין ואומרין לו: שוטה שבעולם, אין אתה יודע שעשה חברך תשובה? והוא אומר להם: הניחו לי ואלך ואעשה תשובה. אומרין לו: אִי שוטה שבעולם! אין אתה יודע שהעולם הזה דומה לשבת, ועולם שבאת ממנו דומה לערב שבת, אם אין אדם מתקן מערב שבת מה יאכל בשבת? והעולם הזה דומה לים והעולם שבאת ממנו דומה ליבשה, ואם אין אדם מתקן לו ביבשה מה יאכל בים? והעולם הזה דומה למדבר ועולם שבאת ממנו דומה לישוב, אם אין אדם מתקן לו מן הישוב מה יאכל במדבר? והעולם הזה דומה לימות הגשמים והעולם שבאת ממנו דומה לימות החמה, אם אין אדם חורש וזורע וקוצר ובוצר בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים – מיד חורק שניו ואוכל את בשרו. (קה"ר ; שו"ט ו ; ילק"ש).

קס „כִּי לְכֶלֶב חַי הוּא טוֹב מִן הָאַרְיֵה הַמֵּת"[3] – בעולם הזה מי שהוא כלב יכול לַעשות ארי, ארי יכול לַעשות כלב; אבל לעתיד־לבא, מי שהוא כלב אינו יכול לַעשות ארי ומי שהוא ארי אינו יכול לַעשות כלב. (ילק"ש קהלת).

[1]ישעי' ס"ה, יג. [2]קהל' א', טו. [3]שם ט', ד.

קשטו את עצמם — התהדרו בלבושיהם. כלום חסר לבית המלך — ובודאי הכל מוכן לסעודה וכשנתבקש לא יהא לנו פנאי להתקן את עצמנו. ולואי — כלו' אף הם הטפשים היו רוצים בכך שיהו עומדים ונראים כמשמשים. אלו ואלו יושבים — וצערם של הטפשים מרובה ביותר. קנח) לפרוזדור — למבוא הבית, חדר חיצוני. לטרקלין — לחדר הפנימי. קורת רוח — נחת רוח ותענוג.

קסא הלל היה אומר: אם אין אני לי — מי לי? וכשאני לעצמי — מה אני? ואם לא עַכְשָׁו — אֵימָתַי? (אב׳ פ׳ א).

קסב אמר ר׳ יצחק: אמר הקדוש־ברוך־הוא לירמיה: לך אמור להם לישראל: עשו תשובה. בא ואמר להם לישראל. אמרו לו: רבֵּנו, היאך אנו עושין תשובה, באֵילו פנים באים לפני המקום, לא הכעסנו אותו ולא הִקְנַטְנוּ אותו? אותם ההרים והגבעות שהיינו עובדים שם עבודה־זרה אינם קיימים? בא לפני הקב״ה ואמר כן. אמר לו: לך אמור להם: אם אתם באים אצלי, לא אצל אביכם שבשמים אתם באים! (פסיק׳ כה).

קסג „פִּתְחִי לִי אֲחוֹתִי״[1] — ר׳ יַסָּא אמר: אמר הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בנַי, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחֻדּוֹ של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וְקָרוֹנוֹת נכנסות בו. (שהש״ר כד).

קסד אמר ר׳ שמעון בן לוי: מהו שנאמר: „אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן״[2] — בא לְטַמֵּא פותחין לו, בא לְטַהֵר מְסַיְּעִין אותו. תָּנָא דבי ר׳ ישמעאל: משל לאדם שהיה מוכר נֵפְט וַאֲפַרְסְמוֹן. בא למדוד נפט אומרים לו: מדוד אתה לעצמך. בא למדוד אפרסמון אומר לו: המתן לי עד שאמדוד עמך, כדי שנִתְבַּשֵּׂם אני ואתה. (יומא לח, לט).

קסה „וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי ה׳״[3] — אמר ר׳ הונא בשֵׁם ר׳ חֲנִינָא בר יצחק: יצא שמח. כיון שיצא פגע בו אדם הראשון. אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונִתְפַּשַּׁרְתִּי. כיון ששמע אדם הראשון כך התחיל טופח על פניו; אמר לו: כל כך הוא כחה של תשובה ולא הייתי יודע! באותה שעה אמר אדם הראשון: „מזמור שיר ליום השבת״[4]. (ויק״ר פ׳ י).

קסו אמר ר׳ לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא־הכבוד, שנאמר: „שובה ישראל עד ה׳ אלהיך״[5]. (יומא פו.).

קסז „שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ״[5] — דרש רבנו הגדול: גדול כחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה, לא עד עשרה מילים ולא עשרים ולא עד מאה, אלא עד מהלך חמש מאות שנה. ולא עד הרקיע הראשון אלא עד הרקיע השביעי, ולא עד הרקיע השביעי אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד, זהו שנאמר: שובה ישראל עד ה׳ אלהיך. (פסיק״ר מד).

[1] שה״ש ה׳, ב. [2] משלי ג׳, לד. [3] ברא׳ ד׳, טז. [4] תהל׳ צ״ב, א. [5] הושע י״ד, ב.

קסא) אם אין אני וגו׳ — אם אני לא אעשה בשבילי מי יעשה בשבילי. וכשאני לעצמי וגו׳ — וכשאשתדל רק לטובת עצמי מה ערך יש למעשי? עכשיו — בעוה״ז. קסב) הקנטנו — הכעסנו. קסג) וקרונות — מין עגלות גדולות. קסד) פותחין לו — כלו׳ אין מעכבין בידו. מסיעים אותו — עוזרים לו. נפט — שריחו רע. ואפרסמון — שמן מבושם שריחו טוב. בא למדוד — הלוקח בא שימדדו לו. שנתבסם — נקלוט ריח הבשמים. קסה) ונתפשרתי — נעשה שלום לי עם הקב״ה. טופח — מכה. עד מהלך חמש מאות שנה — כמן הארץ עד לרקיע.

קסח מהו שנאמר: „וידי אדם מתחת כנפיהם"[1] — „ידו כתיב, זה ידו של הקדוש־ברוך־הוא, שפרושה תחת כנפי החיות, כדי לקבל בעלי־תשובה, מפני מדת־הדין. (פסח' קיט.).

קסט אמר ר' יוחנן: כל האומר מנשה אין לו חלק לעולם־הבא, מרפה ידיהם של בעלי־תשובה.

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מהו שנאמר: „ויתפלל אליו ויעתר לו"[2] — ויחתר לו, מלמד שעשה לו הקדוש־ברוך־הוא כמין מחתרת ברקיע, כדי לקבלו בתשובה, מפני מדת־הדין. (סנהד' קג.).

קע אמר ר' חמא ברי' חנינא: גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם, שנאמר: „ארפא משובתם אהבם נדבה"[3]. (יומא פו.).

קעא אמר ר' יוחנן: גדולה תשובה שמקרעת גזר־דינו של אדם. (ר"ה יז.).

קעב תשובת המוחלטים מעכבת הפורענות, ואף על פי שנחתם עליהם גזר־דין של פורענות. (שם).

קעג אמר ר' יונתן: גדולה תשובה שמביאה גאולה, שנאמר: „ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב"[4]. (יומא פו:).

קעד אם אין ישראל עושים תשובה אינם נגאלים. ואין ישראל עושים תשובה אלא מתוך הצער ומתוך הדחק ומתוך הטלטול ומתוך שאין להם מחיה. (פדר"א מג).

קעה אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות.
— והלא אמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות?
— כאן מאהבה, כאן מיראה.

אמר ר' יונתן: גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם, שנאמר: „ובשוב רשע מרשעתו... הוא יחיה"[5].

אמר ר' יצחק במערבא משמו של רבה בר מרי: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם: מדת בשר־ודם, אדם מקניט את חברו בדברים — ספק מתפיס הימנו, ספק אין מתפיס הימנו. ואם תאמר: מתפיס הימנו — ספק מתפיס בדברים, ספק מתפיס בממון; אבל מדת הקב"ה אינו כן: אדם עובר עברה בסתר, מתפיס ממנו בדברים, שנאמר: „קחו עמכם דברים ושובו אל ה'"[6]; ולא עוד, אלא שמחזיק לו טובה, שנאמר: „וקח טוב"[6]; ולא עוד, אלא שדומה כמו שבנה מזבח והקריב עליו קרבן,

[1] יחז' א', ח. [2] דה"ב ל"ג, יג. [3] הושע י"ד, ה. [4] ישעי' נ"ט, כ. [5] יחז' ל"ג, יט. [6] הושע י"ד, ג.

קסח) תחת כנפי החיות — כלו' בסתר. מפני מדת הדין — שלא תראה מדת הדין ותקטרג עליהם. קסט) מרפה ידיהם של בעלי תשובה — שיבואו להתיאש ויאמרו אין תשובה מועלת. ויעתר לו — לשון חתירה. מפני מדת הדין — להסתירו מפניה. קעב) המוחלטין — רשעים גמורים שכבר הוחלט גזר דינם לפורענות. מעכבת את הפורענות — אינה קורעת גזר־דינם אלא דוחה את הפורענות ובינתים אפשר שתבוא זכות לידם. קעה) כאן מאהבה — כשהוא שב מאהבת ה' הזדונות נעשות לו כזכיות. כאן מיראה — מיראת ה', נעשות לו כשגגות. במערבא — כך קראו אנשי בבל לא"י, שהיא במערב ארצם. מקניט — מכעיס. מתפיים — מתרצה.

שנאמר: „ונשלמה פרים שפתינו"[1]; ושמא תאמר פרי חובה, תלמוד־לומר: „אוהבם נדבה".

תניא, היה רבי מאיר אומר: גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם כלו, שנאמר: „ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו"[1]—„מהם" לא נאמר, אלא „ממנו".

בעל־תשובה כיצד? — אמר רב יהודה: כגון שבא לידו דבר־עבירה פעם ראשונה ושניה ופרש הימנה. (יומא פו:; ע"י).

קעו תניא, ר' אליעזר אומר: אי אפשר לומר „ונקה"[2] שכבר נאמר „לא ינקה"[2], ואי אפשר לומר „לא ינקה" שכבר נאמר „ונקה" — הא כיצד? מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינם שבים.

שאל ר' מתיא בן חָרָש את ר' אלעזר בן עזריה ברומי: שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש? אמר לו: שלשה הם ותשובה עם כל אחד ואחד. עבר אדם על מצות עֲשֵׂה ועשה תשובה, אינו זז משם עד שמוחלין לו, שנאמר: „שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם"[2]; עבר אדם על מצות לא־תעשה ועשה תשובה — תשובה תולה ויום־הכפורים מכפר, שנאמר: „כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם"[4]; עבר אדם על כריתות ומיתות בית־דין ועשה תשובה—תשובה ויום־הכפורים תולים ויסורים מְמָרקים, שנאמר: „ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם"[5]; אבל מי שיש חלול השם בידו אין כח לא בתשובה לתלות ולא ביום־הכפורים לכפר ולא ביסורים למרק, אלא כולם תולים ומיתה ממרקת, שנאמר: „ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון"[6]. (שם.).

קעז אמר ר' חִיָּא בר אַבָּא אמר ר' יוחנן: כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לבעלי־תשובה, אבל צדיקים גמורים — „עין לא ראתה אלהים זולתך"[7].

ר' אַבָּהו אמר: במקום שבעלי־תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד, שנאמר: „שלום שלום לרחוק ולקרוב"[8] — לרחוק תחלה ואחר כך לקרוב. (בר' לד:).

קעח אמרו עליו על ר' אליעזר בן דורדיא שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא אצלה. פעם אחת שמע שיש זונה אחת בכרכי־הים ונוטלת כיס דינרים בשכרה. נטל כיס

[1]שמ' כ"ה, ז. [2]ירמ' ג', כב. [3]ויק' ט"ז, ל. [4]תהל' פ"ט, לג. [5]ישע' כ"ב, יד. [6]ישע' ס"ה, ג. [7]שם נ"ז, י. [8]שם נ"ה, י.

פרי חובה — קרבנות שבאים על החטא. אוהבם נדבה — חביבים הם עלי כקרבנות נדבה. מהם לא נאמר וגו' — כשישב אפי ממנו ארפא משובת כולם. קעו) ונקה לא ינקה—משמע פעם מנקה ופעם אינו מנקה. חלוקי כפרה—חלוקים לענין כפרת עונות. שובו בנים... ארפא—שובו ומיד ארפא. תולה — גוזר־הדין. מכל חטאתיכם — לא־תעשה משמע, שמביאין על זה חטאת. כריתות ומיתות בי"ד — עבירות שחייבין עליהן כרת או מיתה ביד בי"ד. ממרקים—מנקים ומטהרים. פשעם... עונם — זדונות ועבירות המורות משמע. קעז) לא נתנבאו — על הטובה העתידה. במקום שבעלי תשובה וגו' — כלו' בעלי תשובה גדולים מצדיקים גמורים לרחוק — למי שהיה רחוק מהקב"ה, כלו' לבעל תשובה.

הרים והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הֶרְגֵּל־דָּבָר הַפִּיחָה. אמרה: כשם שהַפִּיחָה זו אינה חוזרת למקומה כך אליעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה. הלך וישב בין הרים וגבעות. אמר: הרים וגבעות, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה"[1]. אמר: שמים וארץ, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה"[2]. אמר: חמה ולבנה, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „וחפרה הלבנה ובושה החמה"[3]. אמר: כוכבים ומזלות, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „ונמקו כל צבא השמים"[4]. אמר: אין הדבר תלוי אלא בי. הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו. יצאה בת־קול ואמרה: ר' אליעזר בן דורדיא מזומן לחיי עולם־הבא.

בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים ויש קונה עולמו בשעה אחת. ואמר רבי: לא דַיָּם לבעלי־תשובה שמקבלין אותם אלא שקוראין אותם רבי. (ע"ז יז.).

קעט אמר ריש־לקיש: טובה מַרְדּוּת אחת בלבו של אדם יותר ממאה מלקיות, שנאמר: „תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה"[5]. (בר' ז.).

קפ אמר בר חִינְנָא סָבָא משמו של רב: כל העושה דבר־עבירה ומִתְבַּיֵּשׁ בו מוחלין לו על כל עונותיו. (בר' יב:).

קפא אמר רב אדא בר אהבה: אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה, למה הוא דומה? – לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות העולם לא עלתה לו טבילה; זְרָקוֹ מידו – כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, שנאמר: „ומודה ועוזב ירוחם"[6], ואומר: „נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים"[7]. (תענ' טז.).

קפב האומר „אחטא ואשוב, אחטא ואשוב" – אין מספיקין בידו לעשות תשובה. (יומא פה:).

קפג שנו רבותינו: גזל מָרִישׁ וּבְנָאוֹ בבירה – בית־שמאי אומרים: מְקַעְקֵעַ כל הבירה כֻלָּה ומחזיר מריש לבעליו. ובית־הלל אומרים: אין לו אלא דמי מריש בלבד משום תַּקָּנַת הַשָּׁבִין. (גיט' נה.).

קפד מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה; אמרה לו אשתו: „ריקה, אם אתה עושה תשובה אפילו אבנט שאתה חוגר אינו שלך" – ונמנע ולא עשה תשובה.

[1] ישעי' נ"ד, י. [2] שם נ"א, ו. [3] שם כ"ד, כג. [4] שם ל"ד, ד. [5] משלי י"ז, י. [6] שם כ"ח, יג. [7] איכה ג', מא.

קעח) **עבר עליה** — בשבילה. **הרגל דבר** — תחלת עבירה. **הפיחה** — רוח. **בשעה אחת** — של תשובה. קעט) **מרדות אחת** — הכאת הלב, חרטה. קפא) **לא עלתה לו** — לא טהרה אותו. **שטבל בארבעים סאה** — במקוה שיש בה ארבעים סאה מים, שכך שיעור המקוה. קפג) **מריש** — קורה. **בבירה** — בבנין גדול. **מקעקע** — מקרקר ומהרס. **אלא דמי מריש** — אינו חייב להחזיר אלא מחיר הקורה בלבד. **משום תקנת השבין** — כדי להקל עליהם להחזיר בתשובה. **שבקש לעשות תשובה** — להחזיר גזילותיו לבעליהן. **אפילו אבנט... אינו שלך** — כלו' צריך אתה להחזיר כל ממונך.

באותה שעה אמרו: הגזלנים ומלוי ברבית שהחזירו, אין מקבלים מהם; והמקבל מהם – אין רוח חכמים נוחה הימנו. (ב"ק צד; תנח' נח).

קפה שנו רבותינו: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מְקרבת. לא כאלישע שדחָפו לגיחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פרחיה שדחָפו לתלמידו בשתי ידיו.

יהושע בן פרחיה מהו? כשהרג ינאי המלך לחכמים – שמעון בן שטח הטמינַתּוּ אחותו, יהושע בן פרחיה הלך וברח לאֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּא של מצרים. כשנעשה שלום שלח לו שמעון בן שטח: „מני ירושלים עיר הקדש לך אלכסנדריא של מצרים אחותי! בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת שוממה". אמר: מכאן שנעשה שלום. בחזירתו נזדמן לפונדק אחד, עשו לו כבוד גדול. היה יושב ומדבר בשבח הָאַכְסַנְיָא, אמר: כמה נאה אַכְסַנְיָא זו! אמר לו [תלמידו]: רבי, עיניה טרוטות. א"ל: רשע, בכך אתה עוסק, הוציא ארבע מאות שופרות ונִדהו. כל יום בא לפניו ולא קִבלו. יום אחד היה ר' יהושע בן פרחיה קורא קריאת־שמע. בא לפניו. היתה דעתו לקבלו. הראה לו בידו. כסבור שהוא דוחהו. הלך [ויצא לתרבות־רעה]. א"ל: חזור בך. א"ל: כך מקֻבלני ממך: כל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקים בידוֹ לעשות תשובה. (סוטה מז.).

קפו כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו; וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. „כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו" – שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן. „וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה" – שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידיו בגיהנם. (יומא פז.).

V. שָׂכָר וָעֹנֶשׁ.

קפז אַנְטִיגְנוֹס איש סוכו קבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פְּרָס, אלא הֱוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס.

אנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים, שהיו שונים בדבריו. והיו שונים לתלמידים ותלמידים לתלמידיהם. עמדו ודקדקו אחריהם ואמרו: מה ראו רבותינו לומר דבר זה? אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו עַרְבִית! אלא אִלו הי' יודעים רבותינו שיש עולם אחר ויש תחית־המתים לא היו אומרים כך. עמדו ופרשו מן התורה

באותה שעה אמרו — החכמים. שהחזירו — הגזילות והרבית לבעליהן כדי לעשות תשובה. אין מקבלין מהם — כדי שלא לנעול דלת בפני השבים. קפה) תהא שמאל דוחה וימין מקרבת — ואין דוחין את החוטא בשתי ידים. כשהרג ינאי... לחכמים — עי' ספר ראשון פ' „בית שני בבנינו ובעבודתו" כז. לאלכסנדריא של מצרים אחותי — שהיתה שם קהלה גדולה של יהודים. בעלי שרוי בתוכך וגו' — רמז ליהושע בן פרחיה שיחזור לירושלים. לפונדק... האכסניא—בית אורחים. כמה נאה אכסניא זו—במעשיה. עיניה טרוטות — רכות ודולפות. בכך אתה עוסק — שאתה מסתכל בנשים. הראה לו בידו — שימתין עד שיסיים ק"ש. ויצא לתרבות רעה — חטא והחטיא. קפז) על מנת — על תנאי. פרס—שכר. שונים בדבריו — האמורים למעלה.

וְנפרצו מהם שתי פְּרָצוֹת: צְדוֹקִים וּבַיְתוֹסִים; צדוקים — על שום צדוק, ביתוסים — על שום ביתוס. והיו משתמשים בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם, לא שהיתה דעתם גסה עליהם אלא שהיו אומרים: מסורת היא ביד פרושים, שהם מצערים עצמם בעולם־הזה ובעולם־הבא אין להם כלום; (אב׳ פ׳ א אדר״נ פ׳ ה).

קפח ר׳ עקיבא אמר: הכל צָפוּי והרשות נתונה, ובטוב העולם נִדּוֹן, והכל לפי רֹב המעשה.

הוא היה אומר: הכל נתון בעֵרָבוֹן, ומצודה פרוסה על כל החיים, הַחָנוּת פתוחה וְהַחֶנְוָנִי מַקִּיף, וְהַפִּנְקָס פתוח, והיד כותבת, וכל הרוצה ללוות יבא וְיִלְוֶה, וְהַגַּבָּאִים מחזירים תדיר בכל יום ונפרעים מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, ויש להם על מה שיסמוכו, והדין דין אמת — והכל מְתֻקָּן לסעודה. (אב׳ פ׳ ג).

קפט ר׳ אלעזר הַקַּפָּר היה אומר: הַיִּלּוֹדִים למות והמתים לחיות והחיים לִדּוֹן, לֵידַע ולהודיע וּלְהִוָּדַע שהוא אל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדַּיָּן, הוא העד, הוא בעל דין, הוא עתיד לדון, ברוך הוא, שאין לפניו לא עַוְלָה ולא שכחה ולא משא־פנים ולא מקח־שחד, שהכל שלו; ודע שהכל לפי החשבון. ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך, שעל־כרחך אתה נוצר, ועל־כרחך אתה נולד, ועל־כרחך אתה חי, ועל־כרחך אתה מת, ועל־כרחך אתה עתיד לִתֵּן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא. (שם פ׳ ד).

קצ ר׳ אלעזר אומר דע לפני מי אתה עָמֵל ומי הוא בעל־מלאכתך, שישלם לך שכר פְּעֻלָּתֶךָ.

ר׳ טרפון אומר: היום קָצָר, והמלאכה מְרֻבָּה, והפועלים עצלים, והשכר הַרְבֵּה ובעל־הבית דוֹחֵק.

שתי פרצות — כתות של כופרים. צדוקים וביתוסים — שתי משפחות כהנים מן החולקים על הפרושים. לא שהיתה דעתם גסה עליהם — לא מחמת גאוה. מסורת היא ביד פרושים — כלו׳ כך דעתם ומדתם. מצערים עצמם — בחיי עוני. קפח) הכל צפוי והרשות נתונה — כלו׳ אעפ״י שהכל צפוי וידוע להקב״ה מראש בכ״ז האדם חפשי במעשיו לבחור בטוב וברע. ובטוב העולם נדון — במדת הרחמים. והכל לפי רב המעשה — השכר לפי רב המעשה. הכל נתון בערבון — האדם וכל מה שיש לו ערבים על מעשיו להפרע מהם. ומצודה פרושה על כל החיים — אין אדם יודע את עתו והפורענות קרובה. החנות פתוחה וגו׳ — משל הוא לאדם שנותנין לו לילך ברצונו וסוף הדין והחשבון לבוא. מקיף — נותן בהקפה ובאמנה. הפנקס — ספר זכרון לרשימת התובות. והגבאים — שלוחי הקב״ה. ויש להם על מה שיסמכו — כלו׳ יש להם עדות וראיות. והכל מתוקן לסעודה — בעוה״ב. קפט) הילודים למות — אלו שנולדו עתידים למות. לחיות — עומדים לחיות בתחית המתים. לדון — להיות נדונים. להודיע ולהודע — להודיע לאחרים שידעו אף הם. שהשאול בית מנוס לך — שאין אחרי מיתה כלום. שעל כרחך — שלא ברצונך. דין וחשבון — על מעשיך. קצ) לפני מי אתה עמל — לפני הקב״ה. בעל מלאכתך וגו׳ — מי שמצוה אותך על מלאכת שמים נאמן לשלם לך. היום קצר וגו׳ — משל הוא על האדם וחייו ומעשיו. ובעל הבית דוחק — מאיץ ואומר: כלה מעשיך שאין פנאי.

הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן־חורין להִבָּטֵל ממנה. אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל־מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך. ודע שמתן־שכרם של צדיקים לעתיד־לבוא. (אב׳ פ׳ ב).

קצא עקביה בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עֲבֵרה: דע מאין באת ולאָן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד לִתֵּן דין וחשבון. מאין באת – מטפה סרוחה; ולאן אתה הולך – למקום עפר רמה ותולעה; ולפני מי אתה עתיד לִתן דין וחשבון – לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא. (שם פ׳ ג).

קצב רבי אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה: דע מה למעלה ממך – עין רואה ואזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבים. (שם פ׳ ב).

קצג בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד־לומר – והלא במאמר אחד יכול להִבָּראות? אלא להִפרע מן הרשעים, שמאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות, ולִתן שכר טוב לצדיקים, שמקַיְּמים את העולם שנברא בעשרה מאמרות. (שם פ׳ ה).

קצד בן־עַזַּאי אומר: שכר מצוה – מצוה, ושכר עֲבֵרה – עברה. (שם פ׳ ד).

קצה רבי אומר: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מַתַּן־שכרן של מצות. והוי מחַשֵּׁב הֶפְסֵד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה. (שם פ׳ ב).

קצו אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: מהו שנאמר: „על כן יאמרו המושלים בואו חשבון׳ [1] – „המושלים׳ – אלו המושלים ביצרם; „בואו חשבון׳ – בואו ונחַשב חשבונו של עולם: הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה. (ב״ב עח:).

קצז אמר ר׳ חִיָּא: משל למה הדבר דומה: – למלך שהיה לו פרדס, והכנים בו פועלים, ולא גִלה להם המלך שכר נטיעותיו, שאִלו גלה להם שכר נטיעותיו – הם רואים איזו נטיעה ששכרה מרובה ונוטעין אותה, נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה קַיֶּמֶת; כך לא גִלָּה הקדוש־ברוך־הוא בתורה שכר כל מצוה ומצוה, שאלו גלה – נמצאו המצות מקצתן קימות ומקצתן בטלות. (תנח׳ עקב).

קצח שנה ר׳ שמעון בן יוחאי: שתי מצוֹת גִלה הקדוש־ברוך־הוא מתן־שכרן, אחת קלה־שבקלות ואחת חמורה־שבחמורות, ואלו הן: קלה־שבקלות – שלוח־הקן, ושם כתיב:

[1] במ׳ כ״א, כז.

לא עליך המלאכה לגמור וגו׳ – משל הוא על למוד התורה וקיום המצוות. קצג) ומה תלמוד לומר – למה נאמרו ומה באו ללמדנו. להפרע מן הרשעים – פורענות מרובה כנגד עשרה מאמרות. שמאבדין את העולם – במעשיהם הרעים. שנברא בעשרה מאמרות – ביגיעה מרובה כביכול. קצד) שכר מצוה מצוה – שכר המצוה הוא שמביאין לידו עוד מצוה; וי״מ: מעשה המצוה גופה הוא השכר. קצה) והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה – מה שאתה מפסיד ע״י קיום המצוה תחשב כנגד השכר שעתיד אתה לקבל בשבילה. קצו) המושלים ביצרם – השולטים ביצרם.

„והארכת ימים"[1], וחמורה שבחמורות — כבוד אב ואם, שבו כתיב: „למען יאריכון ימיך"[2], — הרי הן שוות במתן שכרן. (תנח').

קצט בן הֵא־הֵא אומר: לְפוּם צַעֲרָא אַגְרָא. (אב' פ' ה).

ר יש קונה עולמו בכמה שנים ויש קונה עולמו בשעה אחת. (ע"ז י:).

רא אמר ר' יהושע בן לוי: מהו שנאמר: „אשר אנכי מצוך היום לעשותם"?[3] — היום לעשותם, ולא למחר לעשותם; היום לעשותם, למחר לקבל שכרם. (ע"ז ג).

רב שכר מצוה בהַאי עָלְמָא לֵיכָּא.

שנינו, ר' יעקב אומר אומר: אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שמתן־שכרה בצדה, שאין תחית־המתים תלויה בה. בכבוד אב ואם נאמר: „למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך"[2], ובשלוח הקן נאמר: „למען ייטב לך והארכת ימים"[1] — הרי שאמר לו אביו: עֲלֵה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים, ובחזירתו נפל ומת — היכן אריכות ימיו של זה, היכן טובתו של זה? אלא „למען יאריכון ימיך" — בעולם שכלו ארוך, „ולמען ייטב לך" — בעולם שכלו טוב.

ושמא לא כך היה? — ר' יעקב מעשה ראה.

אמר רב יוסף: אלמלי דרשו „אַחֵר" למקרא זה כר' יעקב בן בתו לא חטא. ו„אחר" מה ראה? יש אומרים: כמעשה זה ראה. ויש אומרים: לשונו של הוצפית המתורגמן ראה, שהיתה מוטלת באשפה. אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר! יצא וחטא. והוא לא ידע — „למען ייטב לך" בעולם שכלו טוב. „ולמען יאריכון ימיך" בעולם שכלו ארוך. (קיד' לט.; חו"ל' קמב).

רג „וְהַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ... וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ"[4] — משל לזקן שהיה יושב על הדרך והיו לפניו שתי דרכים, אחת תחלתה קוצים וסופה מישור, ואחת תחלתה מישור וסופה קוצים; והיה יושב בראש שתיהן ומזהיר העוברים ואומר להם: אף על פי שאתם רואים תחלתה של זו קוצים — לכו בה, שסופה מישור; כל מי שהיה חכם שומע לו והיה מהלך בה ומתיגע קִמְעָא, הלך בשלום ובא בשלום; אבל אותם שלא היו שומעים לו היו הולכים ונכשלים בסוף. כך היה משה: פרש לבני ישראל ואמר להם: הרי דרך החיים ודרך המות, ברכה וקללה, „ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך"[5]. (תנח' ראה).

רד מי שטרח בערב שבת — יאכל בשבת; מי שלא טרח בערב שבת — מהיכן יאכל בשבת? (ע"ז ג.).

[1] דב' כ"ב, ז. [2] שם ה', טז. [3] שם ז', יא. [4] שם י"א, כז, כח. [5] שם ל', יט.

קצט) לפום צערא אגרא — השכר לפי הצער והעמל. רא) למחר — לאחר מיתה בעוה"ב. רב) בהאי עלמא ליכא — אין בעולם הזה, אלא לעוה"ב. לבירה — למגדל. גוזלות—יונים. שמא לא כך היה — מעשה כזה שהמקיים מצוה זו יפול וימות. אחר — אלישע בן אבויה; ועי' ספר שני XV. הוצפית המתורגמן — אחד מעשרה הרוגי מלכיות; ועי' שם XIV. שהפיק — שהוציא. רג) קמעא — מעט. רד) בערב שבת — בעוה"ז. בשבת — בעוה"ב.

רה ר׳ אִיבוּ אומר: שלש כִּתּוֹת הן. כַּת רִאשׁוֹנָה אמרה: אלו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים והמזלות דַּיִּי, שנאמר: „כי אראה שמיך״; כת שניה אמרה: כל מה שיש לך לִתֵּן לי — תן לעתיד־לבוא; כת שלישית של פועלים עצלים אומרים: תן לנו עכשו שלנו ושל אבותינו. (שו״ט ח).

רו אמר ירמיה בר׳ אלעזר: עתידה בת־קול להיות מפוצצת בראש ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו. ורוח־הקודש אומרת: „מי הקדימני ואשלם?״ [1] — מי קִלֵּס לְפָנַי עד שלא נתתי לו נשמה, מי מָל לשמי עד שלא נתתי לו בן זכר, מי עשה לי מעקה עד שלא נתתי לו גג, מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית, מי עשה לי סוכה עד שלא נתתי לו מקום, מי עשה לי לולב עד שלא נתתי לו דמים, מי עשה לי ציצית עד שלא נתתי לו טלית, מי הפריש לפני פאה עד שלא נתתי לו שדה, מי הפריש לי תרומה עד שלא נתתי לו גורן, מי הפריש לפני חלה עד שלא נתתי לו עיסה, מי הפריש לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה? (ויק״ר כז).

רז אמר לו אנטונינוס לרבי: גוף ונשמה יכולים לפטור עצמן מן הדין. כיצד? גוף אומר: נשמה חטאה, שמיום שפרשה ממני הריני מוטל־כאבן דומם בקבר. ונשמה אומרת: גוף חטא, שמיום שפרשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. אמר לו: אמשול לך משל למה הדבר דומה: למלך בשר־ודם שהיה לו פרדס נאה והיה בו בַּכּוּרוֹת נאות והושיב בו שני שומרים, אחד חִגֵּר ואחד סומא. א״ל חגר לסומא: בַּכּוּרוֹת נאות אני רואה בפרדס, בא והרכיבני ונביאן לאכלן. רכב חגר על־גבי סומא והביאון וַאֲכָלוּן. לימים בא בעל הפרדס. אמר להם: בכורות נאות היכן הן? אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? אמר לו חגר: כלום יש לי רגלים להלך בהן? מה עשה? הרכיב חגר על גבי סומא ודן אותם כאחד. אף הקדוש־ברוך־הוא מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד. שנאמר: „יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו״ [2]. „יקרא אל השמים מעל״ זו נשמה, „ואל הארץ לדין עמו״ — זה הגוף. (סנה׳ צא).

רח „אֱלֹהִים יָבִיא בְמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם״ [3] — אמר ר׳ לוי: לעיף שהוא נתון בכלוב ובא עוף אחר ועמד על גבו. אמר לו: אשריך, שמזונותיך מצוים אצלך. אמר לו: במזונות אתה מסתכל ובמצודות אין אתה מסתכל. (פסיק׳ כד).

רט „שְׂמַח בָּחוּר בְּיַלְדוּתֶךָ... וְדָע כִּי עַל כָּל אֵלֶּה יְבִאֲךָ הָאֱלֹהִים בַּמִּשְׁפָּט״ [4] — ר׳ חִיָּא רַבָּה אמר: לְלִסְטִים שברח מפני הקוּסְטִינָר. אמר לו: הַמְעֵט בריצה, שלא תִתְיַגֵּעַ בַּחֲזָרָה. (שם).

[1] איוב מ״א, ג. [2] תהל׳ נ׳, ד. [3] קהל׳ י״ב, יד. [4] שם י״א, ט.

רה) שלש כתות — בבני אדם לענין שכר ועונש. דיי — ואיני רוצה יותר. עכשו — בעוה״ז רו) מפוצצת — כלו׳ מכרזת בקול רם. קלס — שבח. דמים — ממון. עיסה — בצק. רז) חגר—פסח. סומא — עור. בכורות—פירות שנתבכרו ראשונה. רח) במזונות אתה מסתכל וגו׳— והמשל לאדם חוטא שנהנה בעוה״ז ונענש לעוה״ב. רט) ללסטים — לגזלן. הקוסטינר— התלין. בחזרה — בשיבה.

רי „הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ... צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא"[1] — אמרו: בשעת פטירתו של אדם לבית־עולמו כל מעשיו נפרטים לפניו ואומרין לו: כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני; והוא אומר: הן. ואומרין לו: חתום — וחותם, שנאמר: „ביד כל אדם יחתום"[2]. ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם: יפה דַנתוני. (תענ׳ יא.).

ריא הלל ראה גלגלת אחת שצפה על פני המים. אמר לה: על דְאַטֵּפְתְּ אַטְּפוּךְ וְסוֹף מְטַיְּפַיִךְ יְטוּפוּן. (אב׳ פ׳ א).

ריב תניא, היה ר׳ מאיר אומר: מנין שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו? שנאמר: „בסאסאה... תריבנה"[3]; ומנין שכל פרוטה ופרוטה מצטָרֶפֶת לחשבון גדול? תלמוד־לומר: „אחת לאחת למצוא חשבון"[4]. (סוטה ח:).

ריג שמשון הלך אחרי עיניו — לפיכך נקרו פלשתים את עיניו. אבשלום נתגאה בשערו — לפיכך נתלה בשערו. (סוטה ט.).

ריד ר׳ שמעון בן לקיש פתח: „אשר לא צדה והאלהים אנה לידו"[5], זה שאמר הכתוב: „באשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע"[6] — במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים — הקדוש־ברוך־הוא מזמנם לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסלם, וזה שהרג בשוגג יורד בסלם ונופל עליו והורגו. זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה. (מכות י:).

רטו מיום שחרב בית־המקדש, אף־על־פי שבטלה סנהדרין, דין ארבע־מיתות לא בטלו: מי שנתחַיֵב סקילה — או נופל מן הגג או חיה דורסתו; מי שנתחיב שריפה — או נופל בדליקה או נחש מַכִּישוֹ; מי שנתחיב הריגה — או נמסר למלכות או לסטין באים עליו; מי שנתחיב חֶנֶק — או טובע בנהר או מת באַסְכְּרָה. (כתוב׳ ל.; סנה׳ לז:).

רטז נִיְרָאָה בְּנֵירֵיהּ מִקְטַל, מְדָוֵיל יְדֵיהּ מִשְׁתַּלֵּים. (פסח׳ כח).

ריז תניא, ר׳ מאיר אומר: במדה שאדם מודד מודדין לו. אמר ר׳ יהודה: וכי אפשר לומר כן? אדם נותן מלא עָמסו לעני בעולם הזה, הקדוש־ברוך־הוא נותן לו מלא עָמסו לעולם

[1] דב׳ ל״ב, ד. [2] איוב ל״ז, ז. [3] ישעי׳ כ״ז, ח. [4] קהל׳ ז׳, כז. [5] שמ׳ כ״א, יג. [6] ש״א כ״ד, יד.

רי) פטירתו — מיתתו. נפרטין — נמנים בפרוטרוט. ריא) על דאטפת וגו׳ — על שטבעת את אחרים טבעת בעצמך, וסוף של המטבעים אותך לטבוע אף הם; כלו׳ אין עבירה בלא עונש מדה כנגד מדה. ריב) בסאסאה תריבנה—דרש „בסאסאה" מלשון סאה סאה; כלו׳ אתה רב ודן את האדם סאה כנגד סאה. פרוטה ופרוטה מצטרפת וגו׳ — כלו׳ כל העברות, אפילו הקלות ביותר, באות בחשבון ביום הדין. ריד) לזה אין עדים וגו׳ — ואי אפשר לדונם בבי"ד. מזמנם לפונדק אחד — מועידם ומביאם למלון אחד. במזיד נהרג... בשוגג גולה— כל אחד כדינו. רטו) דורסתו — טורפה אותו. בדליקה — בבערה. מכישו — נשכו. לסטים — גזלנים. באסכרא — מין מחלה שהגרון נסתם והחולה נחנק על ידה. רטז) ניראה בניריה וגו׳— משל הבריות הוא: בעל החצים נהרג בחץ שלו וממעשה ידו ישולם לו. ריז) מלא עמסו — מלא חפניו.

הבא — והלא נאמר „ושמים כזרת תכן"[1]? אמר לו ר' מאיר: ואתה אי אומר כן? אי זו היא מדה מרובה — מדת טובה מרובה או מדת פורעניות? — הֱוֵי אומר, מדת טובה מרובה ממדת פורענות. במדת פורענות כתיב „כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה"[2] — והלא אדם מושיט אצבעו באור בעולם־הזה מיד נכוה? — אלא כשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותם, כך נותן הקב"ה כח בצדיקים לקבל טובתם. (סנה' ק).

ריח מדה טובה ממהרת לבוא ממדת פורענות. (שבת צז.).

ריט אמר ר' יצחק: אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר: „כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם"[3].

אמר ר' סימון: קפצו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו: רבונו־של־עולם! אדם שעתיד להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר? אמר להם: עכשו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא לפי שעתו. (ר"ה טז: ב"ר פ' נג; ילקו"ש).

רכ אמר רב הַמְנוּנָא: אין הקדוש־ברוך־הוא נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו, שנאמר: „במלאת ספקו יצר לו"[4]. (סוטה ט).

רכא משה אמר: „פוקד עון אבות על בנים"[5], בא יחזקאל וּבִטְּלָהּ, שנאמר: „הנפש החוטאת היא תמות"[6]. (מכות כד.).

רכב אין הקדוש־ברוך־הוא בא בִּטְרוֹנְיָא עם בְּרִיּוֹתָיו. (ע"ז ג.).

רכג אמר ר' חנינא: כל האומר הקדוש־ברוך־הוא וַתְּרָן הוא — יֻוַתְּרוּ חייו, שנאמר: „הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט"[7]. (ב"ק נ.).

רכד אמר רב חסדא: מהו שנאמר: „הודו לה' כי טוב"[8] — הודו לה', שגובה חובתו של אדם בטובתו: עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגלתה. (פסח' קיח.).

רכה מהו שנאמר: „ארך אפים"[9] ולא נאמר „ארך אף"? ארך אפים לצדיקים ולרשעים. (ב"ק נ:).

רכו אמר ר' חִיָּא בר אבא אמר ר' יוחנן: אין הקדוש־ברוך־הוא מְקַפֵּחַ שכר כל בְּרִיָּה, אפילו שכר שיחה נָאָה. (ב"ק לח:).

[1]ישעי' מ', יב. [2]שם ס"ו, כד. [3]בר' כ"א, יז. [4]איוב כ', כב. [5]שמ' ל"ד, ז. [6]יחז' י"ח, ד. [7]דב' ל"ב, ד. [8]תהל' קל"ו, א. [9]שמ' ל"ד, ו.

בשמים בזרת תכן — והיאך יכול אדם לקבל רב טובה כזה. באור — באש. מיד נכוה — והיאך אפשר שיהו הרשעים נדונים באש עולמית? ריט) לפי מעשיו של אותה שעה — ולא על שם העתיד. להמית בניך בצמא — שהיו בני ישמעאל מוציאין בשעת החרבן לקראת הגולים הצמאים מיני מלוחים, ונאדות נפוחים (עי' ת"א ז VII). רכ) שתתמלא סאתו — מדת עונותיו. במלאות ספקו יצר לו — כשתתמלא סאתו הקב"ה מציר לו ועונשו. רכב) בטרוניא — בעלילה ובאכזריות. רכג) ותרן — כלו' אינו חושש לחטאותיו של אדם. יותרו חיין — כלו' יהו חייו נעשים הפקר. דרכיו משפט — ולא ותרנות. רכד) בטובתו — לפי מה שיש לו, כפי רכושו. רכה) אפים — לשון כפל ורבוי. רכו) מקפח — מחסר ונוטל.

רכז נאמר: „ובשר בשדה טרפה... לכלב תשליכון אתו"[1] — ללמדך שאין הקדוש־ברוך־הוא מקפח שכר כל בריה. שנאמר: „ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו"[2] — אמר המקום: תנו לו שכרו. והלא דברים קל־וחמר: ומה חיה לא קִפח הקב"ה שכרה — קל־וחמר שכר בני־אדם. (ילק"ש).

רכח „אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל"[3] — „אֵל אמונה", כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם־הבא אפילו על עֲבֵרה קלה שעושים, כך נפרעין מן הצדיקים בעולם־הזה אפילו על עבֵרה קלה שעושים. „ואין עול" — כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם־הבא אפילו על מצוה קלה שעושים, כך משלמין שכר לרשעים בעולם־הזה אפילו על מצוה קלה שעושין. (תענ' יא.).

רכט „וּסְבִיבָיו נִשְׂעֲרָה מְאֹד"[4] — מלמד שהקדוש־ברוך־הוא מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה. (ב"ק נ.).

רל אמר ר' אלעזר בר' צדוק: למה צדיקים נמשלים בעולם הזה? לאילן שכֻּלו עומד במקום טָהֳרה ונופו נוטה למקום טומאה, נקצץ נופו — כֻּלו עומד במקום טהרה. כך הקדוש־ברוך־הוא מביא יִסורים על צדיקים בעולם־הזה כדי שיירשו העולם הבא, שנאמר: „והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד"[5]. ולמה רשעים דומים בעולם הזה? לאילן שכֻּלו עומד במקום טומאה ונופו נוטה למקום טהרה, נקצץ נופו כלו עומד במקום טומאה. כך הקב"ה משפיע להם טובה לרשעים בעולם־הזה, כדי לטרדם ולהורידם למדרגה התחתונה, שנאמר: „יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות"[6]. (קיד' מ:).

רלא כל שזכֻיותיו מרובות מעֲוֹנותיו מריעין לו, ודומה כמי ששרף כל התורה כלה ולא שִׁיֵּר ממנה אפילו אות אחת; וכל שעוֹנותיו מרובים מזכיותיו מטיבין לו, ודומה כמי שקִיֵּם כל התורה כלה ולא חִסֵּר אות אחת ממנה. (שם לט:).

רלב אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי: שלשה דברים בקש משה מלפני הקדוש־ברוך־הוא ונתן לו: בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר: „הלא בלכתך עמנו"[7]; בקש שלא תשרה שכינה על אומות־העולם ונתן לו, שנאמר: „ונפלינו אני ועמך"[7]; בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר: „הודיעני נא את דרכיך"[8]. אמר לפניו: רבונו־של־עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו? יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה! צדיק וטוב לו — צדיק בן צדיק; צדיק ורע לו — צדיק בן רשע; רשע וטוב לו — רשע בן צדיק; רשע ורע לו — רשע בן רשע. ויש אומרים, כך אמר לו: צדיק וטוב לו — צדיק גמור; צדיק ורע לו — צדיק שאינו גמור; רשע וטוב לו — רשע שאינו גמור; רשע ורע לו — רשע גמור. ולא כר' מאיר, שאמר ר' מאיר: שתים נתנו לו ואחת לא נִתנה לו, שנאמר: „וחנותי את אשר אחֹן"[9] — אף־על־פי שאינו הָגון, „ורחמתי את אשר ארחם"[9] — אף־על־פי שאינו הגון. (בר' ז.).

[1]שמ' כ"ב, ל. [2]שם י"א, ז. [3]דב' ל"ב, ד. [4]תהל' נ', ג. [5]איוב ח', ז. [6]משלי י"ד, יב.
[7]שמ' ל"ג, טז. [8]שם שם, יג. [9]שם שם, יט.

רכט) עם סביביו — הצדיקים הקרובים לו. אפילו כחוט השערה — אפילו על עבירה קלה שבקלות. רל) נופו — ענפיו. רלא) מריעין לו... מטיבין לו — בעוה"ז. רלב) ונתן לו — שהרי אמר לו לסוף שאלתו: „גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה". ואחת לא נתנה לו — שאלה רשע וטוב לו. שאינו הגון — שאינו כדאי ואני נותן לו מצד מדת הרחמים.

רלג אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר: „כי תצא אש ומצאה קוצים״[1] — אימתי אש יוצאה בזמן שהקוצים מצוים לה, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר: „ונאכל גדיש״[1]. „ואכל גדיש״ לא נאמר אלא „ונאכל גדיש״ — שנאכל גדיש כבר.

שנה רב יוסף: מהו שנאמר: „ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר״[2] — כיון שנִתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים, ולא עוד אלא שמתחיל מ הצדיקים תחלה, שנאמר: „והכרתי מִמך צדיק ורשע״[3].

בכה רב יוסף: אף אלו לאין דומים. אמר לו אַבַּיי: טובה היא להם, שנאמר: „כי מפני הרעה נאסף הצדיק״[4]. (ב״ק ס).

רלד בזמן שהצדיקים בדור — צדיקים נִתְפָּסִים על הדור; אין צדיקים בדור — תינוקות של בית־רבן נתפסים על הדור. (שבת לג:).

רלה „ה׳ צַדִּיק יִבְחָן״[5] — אמר ר׳ יונתן: היוצר הזה אינו בודק קַנְקַנִּים מְרוֹעָעִים, שאינו מספיק לְהַקִּיש עליהם אחת עד שהוא שוברם. ובמי הוא בודק? בקנקנים יפים, שאפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינם נשברים. כך אין הקדוש־ברוך־הוא מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים.

ר׳ אליעזר אומר: משל לבעל־הבית שהיו לו שתי פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע — על מי הוא נותן העול? לא על זאת שֶׁכֹּחָהּ יפה? כך אין הקב״ה מנסה אלא את הצדיק. (ב״ר פ׳ לב).

רלו ר׳ יַנַּאי אומר: אין בידינו לא משַׁלות הרשעים ואף לא מִיסּוּרי הצדיקים. (אב׳ פ׳ ד).

רלז ר׳ יהושע בן לוי עלה לרומי ונכנס לפלטין אחת. ראה שם עמודים של שיש מכוסים בטַפֵּיטָאוֹת: בשרב שלא יתפקעו ובצנה שלא יקרשו. יצא משם לשוק, ראה עני אחד מתעטף במחצלת של קנים. על העמודים קרא: „צדקתך כהררי אל״[6], ועל העני — „משפטיך תהום רבה״[6]. (ב״ר פ׳ לג; תנח׳ נח).

רלח „מְתוּקָה שְׁנַת הָעֹבֵד אִם מְעַט וְאִם הַרְבֵּה יֹאכֵל״[7] — אמרו לו לשלמה: אִלו אחר אמר הפסוק הזה היינו שוחקים עליו. אתה שכתוב בך „ויחכם מכל אדם״[8] תאמר „מתוקה

[1] שמ׳ כ״ב ה. [2] שם י״ב, כב. [3] יחז׳ כ״א, ח. [4] ישע׳ נ״ז, א. [5] תהל׳ י״א, ה. [6] שם ל״ו, ז. [7] קהל׳ ה׳, יא. [8] מ״א ה׳, יא.

רלג) ונאכל גדיש כבר — קודם הקוצים. אף אלו לאין דומים — אף הצדיקים אינם חשובים לכלום ואינם עומדים בפני הפורענות. מפני הרעה נאסף הצדיק — מת קודם הרעה כדי שלא יראה את הפורענות. רלד) נתפסים — נענשים. רלה) קנקנים — כדי חרס. מרועעים — מבוקעים. להקיש — לדפוק, להשמיע קול. כחה יפה — בריאה. כחה רעה — חולה. רלו) אין בידינו וגו׳ — כלו׳ אנו הבינונים אין לנו בעוה״ז לא מטובת הרשעים הגמורים ומיסורי הצדיקים הגמורים. רלז) טפיטאות — שטיחים, יריעות. בשרב — בחום. יתפקעו — יתבקעו. בצנה — בקור. יקרשו — יקפאו. במחצלת של קנים — מכסה של קנים קלועים.

שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל", אין הדבר כך, שכָל מי שהוא רעב אכל קִמְעָא שנתו מתנדדת ממנו, אבל הרבה שנתו מתוקה. אמר להם: איני מדבר אלא בצדיקים ובעמֵלי תורה. כיצד? אדם שכל שנותיו שלשים שנה ומעשר שנים ואילך הוא עמל בתורה ובמצוות, מת לשלשים שנה; ואדם אחד הָיָה שמנים שנה, ומעשר שנים ואילך עמל בתורה ובמצוות עד שמת, אתה אומר: הואיל ולא יגע הראשון אלא עשרים שנה וזה יגע שבעים שנה, שהקדוש־ברוך־הוא מרבה לזה שכר יותר מלזה — לפיכך אני אומר: „אם מעט ואם הרבה יאכל", שמתן שכרם שוה.

אמר ר' לוי: משל למה הדבר דומה, למלך ששכר פועלים למלאכתו, עם שהם עושים נטל המלך אחד מהם וטִיֵל עמו. לערב באו הפועלים לִטול שכרם, בא אותו פועל שטִיֵל עם המלך לטול עמהם שכרו, שמא יכול המלך לומר לו: אתה לא עשית עמהם אלא שתי שעות, טול כפי מה שעשית, אף הוא יכול לומר למלך: אלולי אתה שבטלתני וטִילתני עמך היה שכרי מרובה. כך מי שיגע עשרים שנה בתורה ומת יכול לומר לפני הקב"ה: אלולי שסלקתני מן העולם בחֲצי ימי הייתי מרבה בתורה ובמִצוות. (תנח' תשא).

רלט כשמת ר' בון ברי' חִיָא נכנס ר' זירא ופתח עליו את הפסוק הזה: „מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל" — למה היה ר' בון ברי' חיא דומה, למלך שהיה לו כרם ושכר פועלים הרבה לעשותו, והיה שם פועל אחד מִתְכַּשֵׁר במלאכתו יותר מן הכל. מה עשה המלך? נְטָלו בידו והיה מטַיֵל עמו ארוכות וקצרות. לעתותי ערב באו הפועלים לִטול שכרם ובא אותו הפועל עמהם, ונתן לו שכר מְשֻׁלָם. התחילו הפועלים מְצֵרִים. אמרו: אנו יגענו כל היום וזה יגע בשתי שעות, ונתן לו המלך שכרו משלם! אמר להם המלך: מה לכם מצֵרים? יגע זה בשתי שעות בכַשרות מה שלא יגעתם אתם כל היום. כך למד ר' בון ברי' חיא תורה לעשרים ושמנה שנים מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד למאה שנה. (קה"ר).

רמ „וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן"[1] — באותה שעה הראה לו הקדוש־ברוך־הוא למשה כל האוצרות של מתן שכר שהם מתוקנים לצדיקים, כל אחד ואחד לפי מעשיו. והוא שואל: האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר: של בעלי־תורה. — זה של מי הוא? — של בעלי־צדקה. וכן לכל אוצר ואוצר, עד שראה אוצר אחד גדול, אמר לו: זה של מי הוא? א"ל מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו משלו, ומי שאין לו אני עושה חנם ונותן לו מזה, שנאמר: „וחנותי את אשר אחון". (תנה"ק תשא; תנח').

---

[1] שמ' ל"ג, יט.

רלח) קִמְעָא — מעט. שסלקתני — לקחתני. רלט) מתכשר — מצטיין. ארוכות וקצרות — כלו' לכאן ולכאן. שכרו משלם — כלומר השכר במלואו. מצירים — דואגים וקובלים. בכשרות — בכשרון.

VI. הָעוֹלָם־הַבָּא.

רמא מַרְגְּלָא בפיו של רב: לא כעולם־הזה – העולם־הבא. העולם־הבא – אין בו לא אכילה ולא שתיה, ולא פְּרִיָה־וּרְבִיָּה ולא משא־ומתן, ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם – ונהנים מזיו השכינה. (בר' יז.).

רמב אמר ר' יהושע בן לוי: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנאמר: „להנחיל אוהבי י ש ואוצרותיהם אמלא"[1]. (עוקצ' פ' ג).

רמג אמר רבה אמר ר' יוחנן: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק.

„עָשָׁן וְנֹגַהּ אֵש... עַל כָּל כָּבוֹד חֻפָּה"[2] – מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו.

„ועשן" בחופה למה? אמר ר' חנינא: כל מי שעיניו צָרוֹת בתלמידי־חכמים בעולם־הזה מתמלאות עיניו עשן לעולם־הבא.

„ואש" בחופה למה? אמר ר' חנינא: מלמד שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חברו. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה! (ב"ב עה).

רמד „כִּי הֹלֵךְ הָאָדָם אֶל בֵּית־עוֹלָמוֹ"[3] – אמר ר' יצחק: מלמד שכל צדיק וצדיק נותנים לו מדור לפי כבודו. משל למלך בשר־ודם שנכנס הוא ועבדיו לעיר, כשהם נכנסים – כלם בשער אחד נכנסים; כשהם לָנִים כל אחד ואחד נותנים לו מדור לפי כבודו. (שבת קנב.).

רמה תניא, ר' אלעזר אומר: נשמתם של צדיקים גנוזה תחת כסא הכבוד, שנאמר: „והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים"[4], ושל רשעים זוממת והולכת, ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחר עומד בסוף העולם ומקלעים נשמתם זה לזה, שנאמר: „ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע"[4]. (שם:).

רמו רב יוסף בנו של ר' יהושע בן לוי חלה ופרחה נשמתו. כשחזר אמר לו אביו: מה ראית? א"ל: עולם הפוך ראיתי – עליונים למטה ותחתונים למעלה. א"ל: בני עולם ברור ראית. – ואנו היאך ראיתנו שם? א"ל: כשם שאנו חשובים כאן כך אנו חשובים שם. ושמעתי שהיו אומרים: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ושמעתי שהיו אומרים: אשרי הרוגי מלכות, שאין כל בריה יכולה לעמוד במחִיצָתָם. (פס' נ'; ע"י).

---

[1]משׁ' ח', כא. [2]ישע' ד', ה. [3]קהל' י"ב, ה. [4]ש"א כ"ה, כט.

רמא) מרגלא בפיו — רגיל לומר. תחרות — קנאה. רמב) יש — עולה במספר שלש מאות ועשרה; כלו' הרבה עולמות. רמג) מי שעיניו צרות — נוהג צרות־עין. מתמלאות עשן — שרואה בכבודם ומתקנא. נכוה מחופתו של חברו — כלו' כ"א מתקנא בכבוד חברו ובטובתו. אוי לה לאותה בושה וגו' — שאף הצדיקים ובעוה"ב אינם נקיים מקנאה. רמה) זוממת והולכת — תבושה ומתנדנדת. רמו) ופרחה נשמתו — כלו' נתעלף לזמן מרובה. עליונים למטה — אלו שהם השובים כאן בעוה"ז הם בשפלות לעוה"ב. עולם ברור ראית — מה שראית למעלה מדת אמת היא. ותלמודו — תורתו. הרוגי מלכות — שנהרגו על קדוש השם. במחיצתם — לעוה"ב.

VII. גַּן־עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם.

רמז אמר ר׳ יהושע בן לֵוִי: שני שערי כדכֹד יש בגן־עדן, ועליהם ששים רבוא מלאכי־השרת, וכל אחד מהם זיו פניו מבהיק כזוהר הרקיע, ובשעה שהצדיק בא אצלם, מפשיטים מעליו הבגדים שעמד בהם בקבר ומלבישים אותו שמנה בגדים של ענני־כבוד, ושני כתרים נותנים על ראשו, אחד של אבנים טובות ומרגליות ואחד של זהב־פַּרְוַיִם. ונותנים שמונה הדסים בידו, ומקלסים אותו ואומרים לו: „לך אכול בשמחה לחמך". ומכניסים אותו למקום נחלי מים מוקף שמנה מאות מיני וְרָדִים וַהֲדַסִּים, וכל אחד ואחד יש לו חופה בפני עצמו לפי כבודו, ומושכים ממנה ארבעה נהרות, אחד של חלב ואחד של יין ואחד של אֲפַרְסְמוֹן ואחד של דבש. וכל חופה וחופה למעלה ממנה גפן של זהב ושלשים מרגליות קבועות בה, וכל אחת מבהיק זִיוָהּ כזיו הנוגה. וכל חופה וחופה יש בה שלחן של אבנים טובות ומרגליות, וששים מלאכים עומדים לראש כל צדיק וצדיק ואומרים לו: לך אכול בשמחה דבש, שעסקת בתורה שנמשלה כדבש, ושתה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית, שעסקת בתורה שנמשלה כיין. והכָּעוּר שבהם — כדמותו של יוסף וכדמות ר׳ יוחנן. ואין אצלם לילה, ומתחדש עליהם לשלש משמרות; משמרה ראשונה נעשה קטן, ונכנס למחיצת קטנים ושמח שמחת קטנים; משמרה שניה נעשה בחור ונכנס למחיצת בחורים ושמח שמחת בחורים; משמרה שלישית נעשה זקן ונכנס למחיצת זקנים ושמח שמחת זקנים.

ויש בגן־עדן שמונים רבוא מיני אילנית בכל זויותיו, הקטן שבהם משובח מכל עצי בשמים. בכל זוית יש בו ששים רבוא מלאכי־השרת מזמרים בקול נעים. ועץ החיים באמצע ונופו מכסה כל גן־עדן, ויש בו חמש מאות אלף טְעָמִים, ואין דמותו של זה דומה לזה ואין ריחו של זה דומה לשל זה. וענני כבוד למעלה הימנו ומארבע רוחות נִכִּין אותו—וריחו הולך מסוף העולם עד סופו. ותחתיו—תלמידי־חכמים שמבארים את התורה, וכל אחד יש לו שתי חופות, אחת של כוכבים ואחת של חמה ולבנה; בין כל חופה וחופה — פַּרגּוד של ענני־כבוד, ולפנים ממנה עדן, שבו שלש מאות ועשרה עולמות. ובתוכו שבעה כתים של צדיקים. ראשונה — הרוגי מלכות, כגון ר׳ עקיבא וחבריו; שניה — טבועים בים; שלישית — רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו; כת רביעית — אלו שירד הענן וכסה עליהם; כת חמישית — אלו בעלי תשובה, ובמקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים; כת ששית — אלו רַוָקִים שלא טעמו טעם חטא מימיהם; כת שביעית — אלו עניים שיש בהם מקרא ומשנה ודרך־ארץ, עליהם הכתוב אומר: „ישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו"[1]. והקדוש־ברוך־הוא יושב ביניהם ומבאר להם את התורה, שנאמר: „עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי"[2]. ולא פרסם הקב״ה כבוד המתוקן להם יותר ויותר, שנאמר: „עין לֹא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו"[3]. (ילק״ש בראשית).

רמח „זֶה לְעֻמַּת זֶה עָשָׂה אֱלֹהִים"[4] — אין בין גן־עדן לגיהנם אלא טפח. (פסי״ק).

[1] תהל׳ ה׳, יב. [2] שם ק״א, ו. [3] ישע׳ ס״ד, ג. [4] קהל׳ ז׳, יד.

רמז) זהב פרוים — מין זהב משובח מפרוים. וורדים — שושנים. אפרסמון — שמן הטוב. והכעור — רע התואר. ומתחדש עליהם — הלילה. נעשה קטן — הצדיק. טעמים — פירות בעלי טעמים שונים. רמח) אלא טפח — מחיצה של טפח.

רמט „לִפְנֵי זַעְמוֹ מִי יַעֲמֹד וּמִי יָקוּם בַּחֲרוֹן אַפּוֹ“[1] — ר׳ זירא פתח: „לַעֲלוּקָה שְׁתֵּי בָנוֹת הַב הַב“[2] — אמר ר׳ אלעזר: שתי כתות של מלאכים עומדות על פתחי גיהנם ואומרות: הב, הב! הָבָא, הבא!

ולמה נקרא שמה גיהנם? שקול נַהֲמתה הולך מסוף העולם ועד סופו.

שלשה שערים יש בגיהנם: אחד בים ואחד במדבר ואחד בישוב.

חמשה מיני אש יש בגיהנם: אש אוכלת ושותה, שותה ואינה אוכלת, אוכלת ואינה שותה, לא אוכלת ולא שותה, ויש אש אוכלה אש. יש בה גחלים כהרים ויש בה גחלים כגבעות, ויש בה גחלים כים־המלח, ויש בה גחלים כאבנים גדולות, ויש בה נהרות של זפת ושל גפרית מושכים ורותחים רְתָחִים־רתחים.

גזר־דינו של רשע — מלאכי־חַבָּלָה דוחפים אותו על פניו ואחרים מקבלים אותו מהם ודוחפים אותו לפני אור של גיהנם, ופוערת פיה ובולעתו. אבל מי שיש בידו תורה ומעשים טובים ויסורים רבים באים עליו נִצָּל מדינה של גיהנם, שנאמר: „גם כי אלך בגי צלמות לא אירא רע... שבטך ומשענתך המה ינחמוני“[3] — „שבטך“ אלו היסורים, „ומשענתך“ זו התורה.

אמר ר׳ יהושע בן לוי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאַני אליהו הנביא, זכור לטוב, אמר לי: רצונך, שאעמידך על שער גיהנם? אמרתי לו: הן. הראני בני אדם שתלוים בחוטמיהם, ובני אדם שתלוים בידיהם, ובני אדם שתלוים בלשונותם, ובני אדם שתלוים ברגליהם; והראני נשים שתלויות בדַדֵּיהן, והראני בני אדם שתלוים בשניהם, והראני בני אדם שתלוים באזניהם, והראני בני אדם שמאכילים אותם בשרם, ובני אדם שמאכילים אותם גחלי רתמים, ובני אדם יושבים חיים והתולעים אוכלים אותם. אמר לי: אלו שכתוב עליהם: „כי תולעתם לא תמות“[4]. והראני בני אדם שמאכילים אותם על־כרחם חול דק ושניהם נשברות. והקדוש־ברוך־הוא אומר להם: רשעים, כשאכלתם הגזל היה מתוק בפיכם ועתה אין בכם כח לאכל.

אמר ר׳ יוחנן: כל מלאך ומלאך ממונה להִפָּרַע עונש עבֵרה אחת. זה בא ודן אותו והולך לו, וכן השני וכן השלישי וכן כלם, עד שמשלימין לכל העברות שבידו. משל למה הדבר דומה, לאדם שהיו לו בעלי־חובים הרבה והוליכוהו אצל המלך. אמר להם המלך: מה אעשה לכם, לכו וחלקוהו ביניכם.

אלו שיורדים לגיהנם ואינם עולים — בכל ערב־שבת מוליכין אותם לשני הרים של שלג ומניחין אותם שם, ובמוצאי־שבת מלאך יוצא ודוחף אותם ומחזירם למקומם בגיהנם. ומהם נוטלין שלג ונותנין תחת בית־שֶׁחְיֵיהֶם, כדי לצנן אותם בששת ימי החול, והקדוש־ברוך־הוא אומר להם: רשעים, אוי לכם, שאף בגיהנם אתם גוזלים, שנאמר: „ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו“[5].

כל שנים־עשר חדש נעשים אפר והרוח מפַזַּרְתָּם תחת רגלי הצדיקים. ואחר כך נשמתם חוזרת בהם והם יוצאים מגיהנם ופניהם שחורות כשולי קדרה, והם מצדיקים עליהם את הדין ואומרים: יפה גזרת עלינו! יפה דנתנו! „לך ה׳ הצדקה ולנו בשת הפנים

[1] נח׳ א׳, ו. [2] משלי ל׳, טו. [3] תהל׳ כ״ג, ד. [4] ישעי׳ ס״ו, כד. [5] איוב כ״ד, יט.

רמט) הבא הבא! — רשעים לדין. מלאכי חבלה — מלאכים משחיתים. להפרע — לשלם. בית־שחייהם — אצילות ידיהם. לצנן — לקרר. כשולי קדרה — כתחתית הסיר.

כיום הזה׳[1]. אבל לאומות־העולם דנין אותם בשבעה מדורות של אש, ובכל מדור ומדור שנים עשר חדש, ונהר די־נור יוצא מתחת כסא הכבוד ויורד עליהם והולך מסוף העולם ועד סופו.

אחרי כל זאת הקב״ה מרחם על בריותיו, שנאמר: ״כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצף, כי רוח מלפני יעטף ונשמות אני עשיתי״[2]. (מס׳ גיהנם).

רנ עתיד הקדוש־ברוך־הוא להיות יושב בגן־עדן ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו, וכל פַּמַלְיָא של מעלה עומדים על רגליהם, וחמה ומזלות מימינו של הקב״ה ולבנה וכוכבים משמאלו, והקב״ה יושב ודורש תורה חדשה שעתיד לִתן על ידי משיח. וכיון שמסַיֵּם ההגדה עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר: ״יתגדל ויתקדש׳ וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל באי עולם כלם עונים אמן. ואף רשעי ישראל וצדיקי עובדי אלילים שנשתַּיְרו בגיהנם עונים ואומרים אמן מתוך גיהנם ומתרעש העולם, עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב״ה, והוא שואל: מה קול הרעש הגדול אשר שמעתי? ומשיבים מלאכי־השרת ואומרים לפניו: רבונו־של־עולם, אלו רשעי ישראל וצדיקי אומות העולם שנשתַּיְרו בגיהנם, שעונים אמן ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב״ה עליהם ביותר ואומר: מה אעשה להם יותר על דין זה? כבר יצר־הרע גרם להם.

באותה שעה נוטל הקב״ה מפתח של גיהנם בידו ונותן להם למיכאל ולגבריאל בפני כל הצדיקים ואומר להם: לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם. מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמנה אלף שערי גיהנם, וכל גיהנם וגיהנם שלש מאות פרסה ארכו ושלש מאות רחבו ועָביו אלף פרסה ועָמקו מאה פרסה, וכל רשע ורשע שנופל לתוכו שוב אינו יכול לעלות. מה עושים מיכאל וגבריאל באותה שעה? תופסים ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם, כאדם שהוא מקים את חברו ומעלהו בחבל מתוך הבור, ועומדים עליהם באותה שעה ורוחצים וסכים אותם, ומרפאים אותם ממַּכּות של גיהנם, ומלבישים אותם בגדים נאים, ומביאים אותם לפני הקב״ה ולפני כל הצדיקים כשהם מכובדים ומכובדים, שנאמר: ״כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו״.

וכשנכנסים לפתח גן־עדן נכנסים מיכאל וגבריאל תחלה ונמלכים בהקב״ה. משיב הקב״ה ואומר להם: הניחו להם ויכנסו שיראו את כבודי. וכיון שנכנסו נופלים על פניהם ומשתחוים לפניו ומברכים ומשבחים שמו של הקב״ה. מיד צדיקים גמורים וישרים, שהם יושבים לפני הקב״ה, נותנים הודאות ורוממות להקב״ה, שנאמר: ״אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך״[3], ואומר: ״וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו״[4]. (ילק״ש ישע׳).

רנא אמר ר׳ אבָהו אמר ר׳ אלעזר: תלמידי־חכמים אין אור של גיהנם שולטת בהם. קל־וחומר מִסַּלָמַנְדְּרָא: ומה סלמנדרא, שתולדת האש היא, הסך מדמה אין אור שולטת בו, תלמידי־חכמים שכל גופם אש, שנאמר: ״הלא כה דברי כאש נאם ה׳״[5] — על אחת כמה וכמה.

[1]דני׳ ז׳, י. [2]ישעי׳ נ״ז, טז. [3]תהלי׳ ק״מ, יד. [4]שם ק״ז, לב. [5]ירמי׳ כ״ג, כט.

רנא) סלמנדרא — מין שרץ, שלפי האגדה בריתו מן האש והסך מדמו אין האש שולטת בו.

אמר ר׳ שמעון בן לקיש: פושעי ישראל אין אור של גיהנם שולטת בהם, קל־והומר ממזבח הזהב; ומה מזבח הזהב, שאין עליו אלא כעובי דינר זהב, עמד כמה שנים ולא שלטה בו האור, פושעי ישראל שמלאים מצות כרמון, שנאמר: „כפלח הרמון רקתך״[1], אל תקרי „רקתך״ אלא „ריקתך״, שאפילו ריקנין שבך מלאים מצוות כרמון — על אחת כמה וכמה. (חג׳ כז. ; עיר׳ יט.).

רנב ר׳ עקיבא היה אומר: משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש. (עדי׳ פ׳ ב).

רנג תניא, כל שנים עשר חודש גופו קַיָם ונשמתו עולה ויורדת, לאחר שנים עשר חודש הגוף בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת. (שבת קנב, קנג).

רנד מעשה בר׳ עקיבא שהיה מהלך בדרך ומצא אדם אחד מפוחם ביותר, שהיה טעון משאוי גדול של עצים על כתפיו ורץ בהם כסוס. גזר עליו ר׳ עקיבא והעמידו. אמר לו ר׳ עקיבא: אני משביעך, שתאמר—מבני אדם אתה או מן המזיקים? אמר לו: רבי, אדם הייתי וכבר נפטרתי מן העולם ההוא, ובכל יום ויום אני חוטב עצים ומביא משאוי כזה ושורפין אותי בהם שלש פעמים ביום. א״ל ר׳ עקיבא: מה עשית בחייך? א״ל: לא הנחתי דבר אסור שלא עשיתי, ועכשו יש שומרים ממונים עלי שאינם נותנים לי מנוחה. אמר לו ר׳ עקיבא: הנחת בן? א״ל: בחייך, אל תעכבני שמִתְיָרא אני מפני המלאכים שמַכִּים אותי ברצועות של אש ואומרים לי: למה שָׁהִיתָ? א״ל: אמור לי דבר זה לתקנתך. א״ל: הנחתי אשתי מעוברת בעיר פלונית. היה ר׳ עקיבא הולך מעיר לעיר עד שהגיע לאותה העיר. כיון שבא לעיר יצאו אנשי העיר לקראתו. אמר להם: היכן פלוני וביתו? אמרו לו: „שם רשעים ירקב!״. שאל על אשתו — אמרו: ימח שמה וזכרה! שאל על בנו — אמרו: הריהו ערל, ואפילו במצות מילה לא עסקו. אמר להם: אף על פי כן הביאו לי בנו. הביאו אותו וצוה למולו והושיבו לפניו ללמוד, ולִמדו ברכות. ביום השבת צוה לקרותו לספר־תורה, אמר: „ברכו את ה׳ המבורך לעולם ועד״. מיד הוציאוהו לאותו האיש מגיהנם והכניסוהו לגן־עדן.

באותו הלילה בא בחלום לר׳ עקיבא ואמר לו: תנוח דעתך, שהצלתני מדינה של גיהנם. (כלה רבה פ׳ ב; מד׳ עה״ד; הגה׳ נח לפי מנוה״מ).

[1] שה״ש ד׳, ג.

כעובי דינר זהב — צפויו של המזבח. ריקנים — הריקים והפושעים. רנד) מפוחם — מושחר. טעון — נושא. נפטרתי — מתי. ממונים — מופקדים. שהית — אחרת. לתקנתך—לטובתך.